

НӨМІРДЕ ОҚЫҢЫЗ ЧИТАЙТЕ В НОМЕРЕ IN THIS ISSUE

РЕСПУБЛИКАДА МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ ҚОЛДАУДАҒЫ ТӘСІЛІ

Зейнелгәбдин А.Б.*
э.ғ.д., профессор
Қазақстан Республикасы
Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару
академиясы
Астана қ., Қазақстан
a.zeinelgabdin@apa.kz

Тлебалдина Н.Е.
м.б.м., ассистент
Қазақстан Республикасы
Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару
академиясы
Астана қ., Қазақстан
n.tlebalдина@apa.kz

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік аудитті жүргізудің теориялық және практикалық аспектілері қарастырылады. Республикадағы жаңа экономикалық саясаттың экономикалық реформаларын жүзеге асыруға мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылаудың ықпал ету мәселелері қарастырылады. Мемлекеттік қаржылық ресурстарды тиімді пайдалану мен бөлуді бағалауда мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау басты рөл атқарады. Елімізде жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық реформалардың нәтижелері мемлекеттік аудиттің сапалы және тиімді жүргізілуіне байланысты. Қаржыны өзгеретін әлемнің заманауи жағдайында мемлекеттік аудит және оны үздіксіз жетілдіру қажеттілік болып табылады және ол мемлекеттік басқару мен бюджет қаражатын, мемлекеттік активтер мен квазимемлекеттік сектор субъектілерін пайдалану тиімділігін арттыруда қамтамасыз етуге тиім. Мемлекеттік аудит әлеуметтік проблемаларды шешуге арналған фискалдық құралдарды пайдалану тиімділігін бағалауға және олардың экономикалық әсеріне экономикалық нақты секторларының дамуына әсеріне экономикалық бағалауға тиім. Осыған байланысты мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылауды жүргізудегі жүйелік проблемаларды зерттеу бүгінгі таңда өзекті болып табылады.

Мақалада мемлекеттік аудит жүйесінің қызметіндегі белгілі бір проблемалар қарастырылған. Мемлекеттік аудит жүйесін және ұйымдастыруды жетілдіру мақсатында авторлар мемлекеттік аудитті дамытудың жаңа Тұжырымдамасын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін нәтижелер мен қаржылық есептілік аудитінің белгілі бір жаңа экономикалық бағыттарын негіздейді және ұсынады.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, фискалдық саясат, қаржы ресурстары, салық салу, қаржылық есептілік аудиті.

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ

Зейнелгәбдин А.Б.*
д.э.н., профессор
АГУ при Президенте
Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
a.zeinelgabdin@apa.kz

Тлебалдина Н.Е.
м.г.у., ассистент
Институт Управления
АГУ при Президенте
Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
n.tlebalдина@apa.kz

Аннотация. В данной статье исследуются теоретические и практические аспекты проведения государственного аудита в Республике Казахстан. Рассмотрены вопросы влияния государственного аудита и финансового контроля на реализацию экономических реформ новой экономической политики в республике. Государственный аудит и финансовый контроль играют ключевую роль в оценке эффективного использования и распределения финансовых средств государства. От проведения качественного и эффективного государственного аудита зависят итоги проводимых социально-экономических реформ в стране. В современных реалиях быстроменяющегося мира государственный аудит, и его непрерывное совершенствование, является необходимостью и должен обеспечивать повышение эффективности государственного управления и использования бюджетных средств, активов государства и субъектов квазигосударственного сектора. Государственный аудит должен дать оценку эффективности использования налогово-бюджетных инструментов для решения социальных задач и экономической оценки их влияния на развитие экономики или реальных секторов экономики. В связи с чем изучение, исследование системных проблем проведения государственного аудита и финансового контроля на сегодняшний день является актуальным.

В статье рассмотрены отдельные проблемы функционирования системы государственного аудита. В целях совершенствования системы и организации государственного аудита авторами обоснованы и предложены отдельные новые экономические направления аудита эффективности и финансовой отчетности, которые могут быть использованы в разработке новой Концепции развития государственного аудита.

Ключевые слова: государственный аудит, фискальная политика, финансовые ресурсы, налогообложение, аудит финансовой отчетности.

AN INTEGRATED APPROACH TO IMPROVING THE STATE AUDIT SYSTEM IN THE REPUBLIC

Зейнелгәбдин А.Б.*
d.e.s., professor
The Academy of Public
Administration under
the President of the
Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
a.zeinelgabdin@apa.kz

Тлебалдина Н.Е.
m.p.a., assistant
Institute of Management
The Academy of Public
Administration under the
President of the Republic of
Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
n.tlebalдина@apa.kz

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of conducting a state audit in Kazakhstan. The issues of the influence of state audit and financial control on the implementation of economic reforms of the new economic policy in the republic are considered. State audit and financial control play a key role in assessing the effective use and distribution of State funds. The results of the ongoing socio-economic reforms in the country depend on the conduct of a high-quality and effective state audit. In the modern realities of a rapidly changing world, public audit and its continuous improvement are critical, and it should ensure an increase in the efficiency of public administration and the use of budgetary funds, state assets, and quasi-public sector entities. The state audit should assess the effectiveness of the fiscal instruments used to solve social problems and the economic assessment of their impact on the development of the economy or the real sectors of the economy. In this regard, studying the systemic challenges of conducting state audits and financial control is relevant today.

The article considers some problems of the functioning of the state audit system. To improve the system and organization of state audits, the authors have substantiated and proposed certain economic areas of efficiency audit and financial reporting, which can be used in a new Concept for state audit development.

Key words: state audit, fiscal policy, financial resources, taxation, audit of financial statements.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКСПОРТТЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ

Ниязбекова Ш.*
э.ғ.к.
С.Ю. Витте атындағы Мәскеу университеті, Ресей
sh.niyazbekova@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3433-9841

Спанова Б.К.
PhD, доцент
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
bake1973@mail.ru
https://orcid.org/0000-0002-7226-3796

Ниязбекова Ш.*
к.э.н.
Московский университет им. С.Ю. Витте, Россия
sh.niyazbekova@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3433-9841

Спанова Б.К.
PhD, доцент
Қарағанды университеті
Қазпотребсоюз
г.Қарағанды, Қазақстан
bake1973@mail.ru
https://orcid.org/0000-0002-7226-3796

INSTITUTIONAL STRUCTURE OF STATE EXPORT SUPPORT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Niyazbekova Sh.*
PhD
Moscow Witte University, Russia
shakizada.niyazbekova@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3433-9841

Spanova B.K.
PhD
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Kazakhstan
bake1973@mail.ru
https://orcid.org/0000-0002-7226-3796

Zagidullina Z.R.
Khoja Akhmet Yassawi
International Kazakh-Turkish University
Turkistan, Kazakhstan
zarinazagidullina22@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8175-1997

Batyrova N.T.
c.e.s., professor
International University of Tourism and Hospitality
Turkistan, Kazakhstan
batyrova.nazgul@iuth.edu.kz
https://orcid.org/0000-0002-6964-6200

Загидуллина З.Р.
Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан қ., Қазақстан
zarinazagidullina22@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8175-1997

Батырова Н.Т.
э.ғ.к., профессор
Халықаралық туризм және меймандостық университеті
Түркістан қ., Қазақстан
batyrova.nazgul@iuth.edu.kz
https://orcid.org/0000-0002-6964-6200

Загидуллина З.Р.
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясауи
г.Туркестан, Казахстан
zarinazagidullina@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8175-1997

Батырова Н.Т.
к.э.н., профессор
Международный университет туризма и гостеприимства
г.Туркестан, Казахстан
batyrova.n@iuth.edu.kz
https://orcid.org/0000-0002-6964-6200

Аңдатпа. Мақала экспортты қолдаудың мемлекеттік жүйесінің қазіргі институционалдық құрылымын, оның құралдарын зерделеуге және сипаттауға, сондай-ақ қазіргі заманғы талаптарға сәйкес жетілдіру бағыттарын анықтауға бағытталған.

Авторлар зерттеу барысында танымның жалпы ғылыми әдістерін қолданды: құрылымдық-функционалдық жүйелі талдау, салыстырулар мен ұқсастықтар, топтастыру әдісі, мазмұнды талдау.

Мақалада авторлар Қазақстандағы экспортты мемлекеттік қолдау институттарының жүйесі мен олардың тетіктерін сипаттады, мемлекеттік стратегияларды талдады, сондай-ақ институционалдық құрылым элементтерінің өзара іс-қимылын жетілдіру жолдарын ұсынды.

Талдау және алынған нәтижелер процесінде Қазақстанда экспортты мемлекеттік қолдаудың толыққанды жоқ екеніне қажетті база құрылды, оған фрагментті қолдау көрсететін әртүрлі даму институттары кіреді. Институттардың біріңғай жоқ екенін құру бағытында қалыптасқан жағдайды жетілдіру құрылымдық өзгерістер жүргізгенде ғана мүмкін. Зерттеу нәтижесінде жалпы әлемдік тәжірибе мен елде өткен реформалардың нәтижелерін ескере отырып, қалыптасқан жағдайды жақсарту жолдары ұсынылды.

Түйін сөздер: экспорт, экспортты қолдау, шикізаттық емес экспорт, экспортты дамыту институттары, шикізаттық емес экспортты мемлекеттік қолдау, сыртқы сауда, институционалдық құрылым.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ЭКСПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Ниязбекова Ш.*
к.э.н.
Московский университет им. С.Ю. Витте, Россия
sh.niyazbekova@gmail.com
https://orcid.org/0000-0002-3433-9841

Спанова Б.К.
PhD, доцент
Қарағанды университеті
Қазпотребсоюз
г.Қарағанды, Қазақстан
bake1973@mail.ru
https://orcid.org/0000-0002-7226-3796

Загидуллина З.Р.
Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясауи
г.Туркестан, Казахстан
zarinazagidullina@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-8175-1997

Батырова Н.Т.
к.э.н., профессор
Международный университет туризма и гостеприимства
г.Туркестан, Казахстан
batyrova.n@iuth.edu.kz
https://orcid.org/0000-0002-6964-6200

Аннотация. Статья направлена на изучение и описание современной институциональной структуры государственной системы поддержки экспорта, ее инструментариума и выявление направлений совершенствования в современных реалиях.

Авторами были использованы общенаучные методы познания: структурно-функциональный, системный анализ, сравнения и аналогии, метод группировок, контент-анализ. В статье авторами была описана система институтов государственной поддержки экспорта в Казахстане и их механизмы, проанализированы государственные стратегии, а также предложены пути совершенствования взаимодействия элементов институциональной структуры. В процессе анализа и полученных результатов в Казахстане создана база для полноценной экосистемы государственной поддержки экспорта, которая включает различные институты развития, оказывающих фрагментарную поддержку. Совершенствование сложившейся ситуации в сторону создания единой экосистемы институтов возможно при проведении структурных изменений. По итогу исследования предложены пути улучшения сложившейся ситуации с учетом обобщенного опыта и результатов прошлых реформ в стране.

Ключевые слова: Экспорт, поддержка экспорта, несырьевой экспорт, институты развития экспорта, государственная поддержка несырьевого экспорта, внешняя торговля, институциональная структура.

Abstract. The article aims to study and describe the modern institutional structure of the state export support system and its tools and identifies areas of improvement in current realities. *Methods.* The authors use general scientific methods such as structural and functional, system analysis, comparisons, analogies, grouping methods, and content analysis.

Results. In the article, the authors described the system of state export support institutions in Kazakhstan and their mechanisms, analyzed state strategies, and suggested ways to improve the interaction of elements of the institutional structure.

Conclusions. In the analysis and the results obtained, Kazakhstan has created a base for a full-fledged ecosystem of state export support, which includes various development institutions providing fragmentary support. The current situation improvement towards a single ecosystem of institutions is possible with structural changes. Considering the global experience and the results of past reforms, ways to improve the current situation are proposed.

Keywords: export, export support, non-primary exports, export development institutions, state export support, foreign trade, institutional structure.

CENTER FOR
ANALYTICAL
RESEARCH &
EVALUATION

МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ АУДИТ
STATE AUDIT

Негізін қалаушы: «Зерттеулер,
талдау және тиімділікті бағалау
орталығы» ЖШС

2009 жылдан бері шығарылады
2008 жылғы 15 қазан
№ 9582-Ж
ҚР АҚДМ Ақпарат
комитетінде тіркелген
ISSN 2072-9847
e-ISSN 2958-986X
eLIBRARY ID: 80711

Учредитель: ТОО «Центр
исследований, анализа и оценки
эффективности»

выпускается с 2009 года
15 октября 2008 года
№ 9582-Ж
зарегистрирован в Комитете
информации МИОР РК
ISSN 2072-9847
e-ISSN 2958-986X
eLIBRARY ID: 80711

The founder: «Center for
Analytical Research and
Evaluation» LLP

published since 2009
On October 15, 2008
№9582-Ж
was registered in the Committee
of Information MISD RK
ISSN 2072-9847
e-ISSN 2958-986X
eLIBRARY ID: 80711

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Рахметова А.М. – э.ғ.д., профессор, бас редактор
Ыбырайым Н.М. – э.ғ.к.
Торебекова З.Т. – PhD, шығарушы редактор
Сембиева Л.М. – э.ғ.д., профессор
Смагулова Ш.А. – э.ғ.д., профессор
Накипова Г.Е. – э.ғ.д., профессор
Моттаева А.Б. – э.ғ.д., профессор
Нурмуханова Г.Ж. – э.ғ.д., профессор
Укубасова Г.С. – PhD, э.ғ.к., профессор
Прокопенко О. – PhD, профессор
Проваси Р. – профессор
Бейсенова Л.З. – э.ғ.к., қауымд. профессор
Шахарова А.Е. – э.ғ.к., доцент
Алибекова Б.А. – э.ғ.к., доцент
Динчер Х. – PhD, профессор
Ниязбекова Ш.У. – э.ғ.к.
Кастакова Е. – PhD, доцент
Конырбеков М.Ж. – PhD
Серикова М.А. – PhD
Жамкеева М.К. – PhD
Бокаев Б.Н. – PhD

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Рахметова А.М. – д.э.н., профессор, главный редактор
Ыбырайым Н.М. – к.ю.н.
Торебекова З.Т. – PhD, выпускающий редактор
Сембиева Л.М. – д.э.н., профессор
Смагулова Ш.А. – д.э.н., профессор
Накипова Г.Е. – д.э.н., профессор
Моттаева А.Б. – д.э.н., профессор
Нурмуханова Г.Ж. – д.э.н., профессор
Укубасова Г.С. – PhD, к.э.н., профессор
Прокопенко О. – PhD, профессор
Проваси Р. – профессор
Бейсенова Л.З. – к.э.н., ассоц. профессор
Шахарова А.Е. – к.э.н., доцент
Алибекова Б.А. – к.э.н., доцент
Динчер Х. – PhD, профессор
Ниязбекова Ш.У. – PhD, к.э.н.
Кастакова Е. – PhD, доцент
Конырбеков М.Ж. – PhD
Серикова М.А. – PhD
Жамкеева М.К. – PhD
Бокаев Б.Н. – PhD

EDITORIAL BOARD

Rakhmetova A.M. – d.e.s., professor, editor-in-chief
Ybyrayim N.M. – c.l.s.
Torebekova Z.T. – PhD, managing editor
Sembieva L.M. – d.e.s., professor
Smagulova Sh.A. – d.e.s., professor
Nakipova G.E. – d.e.s., professor
Mottaeva A.B. – d.e.s., professor
Nurmukhanova G.Zh. – d.e.s., professor
Ukubasova G.S. – PhD, c.e.s., professor
Prokopenko O. – PhD, professor
Provasi R. – professor
Beisenova L.Z. – c.e.s., ass. professor
Shakharova A.E. – c.e.s., ass. professor
Alibekova B.A. – c.e.s., ass. professor
Dincher H. – PhD, professor
Niyazbekova Sh.U. – PhD, c.e.s.
Kastakova E. – PhD, ass. professor
Konyrbekov M. – PhD
Serikova M.A. – PhD
Zhamkeeva M.K. – PhD
Bokayev B.N. – PhD

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Аумақтарды дамыту жоспарларын іске асырудың тиімділік аудиті Серикова М. А., Серикова Г. С., Максим Г. А.	6
Ұлттық ресурстарды пайдалану тиімділігіне мемлекеттік аудит жүргізу кезінде жасанды интеллектті қолдану ерекшеліктері Есенгельдина А.С., Рахметова А.М., Жаныбаева З.К., Ыбырайым Н.М.	16
Республикада мемлекеттік аудит жүйесін жетілдірудің кешенді тәсілі Зейнелгабдин А.Б., Тлебалдина Н.Е.	24
Қазақстан Республикасы салық жүйесінің тиімділігін бағалау мәселесі туралы Ералиева Я.А., Берстембаева Р.К., Мұхамбетова Л.Қ., Такиев М.Т.	32

ПРАКТИКА

Қазақстан Республикасында экспортты мемлекеттік қолдаудың институционалдық құрылымы Ниязбекова Ш., Спанова Б.К., Загидуллина З.Р., Батырова Н.Т.	44
Қазақстандағы сыртқы еңбек көші-қонының қазіргі тенденциялары Рахметова А.М., Сыздықбеков Е.С.	51
Өңдеу өнеркәсібі кәсіпорындарында инновациялық қызметті дамытудың қазіргі жағдайы Конырбеков М.Ж., Исахова П., Исахова А.С., Мангибаева Д.	64
Шағын және орта бизнесті қолдаудың шетелдік тәжірибесі Сыздықова А.О.	72
Ауыл шаруашылығын дамытудың экономикалық және технологиялық механизмдері Шертимова К.Е., Тулеметова А.С., Полежаева И.С., Қалығұлова М.Ф.	82

ЗЕРТТЕУЛЕР

Экономикаға негізделген технологиялық өзгерістердің қаржылық есеп пен есептілікке әсері Жолаева М.А., Еркінов С.Ж., Серік Ә.А., Сембина Б.А.	90
Технологиялық инновациялар ҚР ЕДБ қызметіндегі банк экожүйелерін дамыту факторы ретінде Сүлейменова З. К., Талимова Л.А.	101
Цифрландыру факторларының инвестициялық қызметтің дамуына әсерін талдау Шин Е.П., Жоламанова М.Т., Сапарова Б.С.	112
Мемлекеттік-жеке меншік әріптестік жобаларының денсаулық сақтау саласындағы тиімділігін бағалау Кабиева Ә.Т., Жұмаділдаева Ж.Б., Еламанова Ж.Б., Бейсекова Ж.Ы.	124
Инновациялық экономика жағдайында Қазақстанның ғылыми инфрақұрылымына әсер ететін факторларды талдау Нуманова Ф. А., Разакова Д.И., Максимов Д.А.	134
Коммерциялық банктердің қаржылық тұрақтылығына цифрлық трансформацияның әсерін бағалау Кенжин Ж.Б., Куанғалиева Т.К., Каирлиева Г.Е., Ибадильдин Н.А.	144
Мемлекеттік қызметтерді цифрландыру және тұтынушыға бағдарланған тәсіл жағдайында дамыту: мәселелер мен даму болашағы Ғалы Ә.Ғ., Бажаева Н.А.	155
Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтегі коммуникация арналары: тиімділікті бағалау және кедергілерді анықтау Искиндинова Ж.Ж., Бақтиярова Г.Н., Айжарықов Н.Б., Балманова А.А.	163

ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕ

Мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігіне аудит жүргізу көрсеткіштерін қалыптастырудың шетелдік тәжірибесін талдау Жамкеева М.Қ., Садықова Р.Б., Шакбутова Ә.Ж., Сағындықова Р.Е.	171
Көші-қон процестерін реттеудің әлеуметтік-экономикалық құралдары: әлемдік тәжірибені талдау Ахметова Г.Б., Боқаев Б.Н., Төребекова З.Т.	179
Экономиканың мұнай-газ секторын әртараптандырудың әлемдік тәжірибесі Кизимбаева А., Момбекова Г.Р., Мангибаева Д.	189
Өңдеу өнеркәсібін мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалаудың әлемдік тәжірибесі Рахметова А.М.	196
Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл контекстінде мемлекеттік қызметтегі декларациялау жүйесі: посткеңестік мемлекеттердің тәжірибесі Наурызбек М.Д., Боқаев Б.Н.	204

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ

Аудит эффективности реализации территориальных планов развития Серикова М. А., Серикова Г. С., Максим Г. А.	6
Особенности применения искусственного интеллекта при проведении государственного аудита эффективности использования национальных ресурсов Есенгельдина А.С., Рахметова А.М., Жаныбаева З.К., Ыбырайым Н.М.	15
Комплексный подход к совершенствованию системы государственного аудита в республике Зейнельгабдин А.Б., Тлебалдина Н.Е.	24
К вопросу об оценке эффективности налоговой системы Республики Казахстан Ералиева Я.А., Берстембаева Р.К., Мухамбетова Л.К., Такиев М.Т.	32

ПРАКТИКА

Институциональная структура государственной поддержки экспорта в Республике Казахстан Ниязбекова Ш., Спанова Б.К., Загидуллина З.Р., Батырова Н.Т.	44
Современные тенденции внешней трудовой миграции в Казахстане Рахметова А.М., Сыздықбеков Е.С.	51
Современное состояние развития инновационной деятельности на предприятиях обрабатывающей промышленности Конырбеков М.Ж., Исахова П., Исахова А.С., Мангибаева Д.	64
Зарубежный опыт поддержки малого и среднего бизнеса Сыздықова А.О.	72
Экономические и технологические механизмы развития сельского хозяйства Шертимова К.Е., Тулеметова А.С., Полежаева И.С., Калыгулова М.Г.	82

ИССЛЕДОВАНИЯ

Влияние технологических изменений на основе экономики на финансовый учет и отчетность Жолаева М.А., Еркинов С.Ж., Серік А.А., Сембина Б.А.	90
Технологические инновации как фактор развития банковских экосистем в деятельности БВУ РК Сулейменова З.К., Талимова Л.А.	101
Анализ влияния факторов цифровизации на развитие инвестиционной деятельности Шин Е.П., Жоламанова М.Т., Сапарова Б.С.	112
Оценка эффективности проектов государственно-частного партнерства в здравоохранении Кабиева А.Т., Джумадилдаева Ж.Б., Еламанова Ж.Б., Бейсекова Ж.Ы.	124
Анализ факторов, влияющих на научную инфраструктуру Казахстана в условиях инновационной экономики Нуманова Ф.А., Разакова Д.И., Максимов Д.А.	134
Оценка воздействия цифровой трансформации на финансовую устойчивость коммерческих банков Кенжин Ж.Б., Куангалиева Т.К., Каирлиева Г.Е., Ибадильдин Н.А.	144
Цифровизация государственных услуг в контексте развития клиентоориентированного подхода: проблемы и перспективы развития Ғалы Ә.Ғ., Бажаева Н.А.	155
Каналы коммуникации на государственной службе в Республике Казахстан: оценка эффективности и выявление барьеров Искиндинова Ж.Ж., Бактиярова Г.Н., Айжарыков Н.Б., Балманова А.А.	163

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ

Анализ зарубежной практики формирования показателей аудита эффективности деятельности государственных органов Жамкеева М.Қ., Садықова Р.Б., Шакбутова Ә.Ж., Сагындыкова Р.Е.	171
Социально-экономические инструменты регулирования миграционных процессов: анализ мировых практик Ахметова Г.Б., Бокаев Б.Н., Торебекова З.Т.	179
Мировая практика диверсификации нефтегазового сектора экономики Кизимбаева А., Момбекова Г.Р., Мангибаева Д.	189
Оценка эффективности мер государственной поддержки обрабатывающей промышленности: мировой опыт и выводы для Казахстана Рахметова А.М.	196
Система декларирования на государственной службе в контексте противодействия коррупции: опыт стран постсоветского пространства Наурызбек М.Д., Бокаев Б.Н.	204

CONTENT

THEORY AND METHODOLOGY

Audit of the effectiveness of the implementation of territorial development plans Serikova M. A., Serikova G. S., Maxim G. A.	6
Features of the application of artificial intelligence in conducting a state audit of the effectiveness of use of national resources Yessengeldina A.S., Rakhmetova A.M., Zhanybayeva Z.K., Ybyraiym N.M.	15
An integrated approach to improving the state audit system in the republic Zeinelgabdin A.B., Tlebaldina N.E.	24
On the issue of assessing the effectiveness of the tax system of the Republic of Kazakhstan Eralieva Ya.A., Berstembayeva R.K., Mukhambetova L.K.	32

PRACTICE

Institutional structure of state export support in the Republic of Kazakhstan Niyazbekova Sh., Spanova B.K., Zagidullina Z.R., Batyrova N.T.	44
Current trends in external labour migration in Kazakhstan Rakhmetova A.M., Syzdykbekov Ye.S.	51
The current state of development of innovation activity at the enterprises of the manufacturing industry Konyrbekov M., Issakhova P., Issakhova A.S., Manqibayeva D.	64
Foreign experience in supporting small and medium businesses Syzdykova A.O.	72
Economic and technological mechanisms of agricultural development Shertimova K.E., Tulimetova A.S., Polezhayeva I.C., Kalygulova M.G.	82

RESEARCHES

The impact of technological changes based on economics on financial accounting and reporting Zholayeva M.A., Yerkinov S.Zh., Serik A.A., Sembina B.A.	90
Technological innovations as a factor in the development of banking ecosystems in the activities of the STB RK Suleimenova Z.K., Talimova L.A.	101
Analysis of the influence of digitalization factors on the development of investment activity Shin Ye.P., Zholamanova M.T., Saparova B.S.	112
Evaluating the effectiveness of public-private partnership projects in health care Kabieva A., Dzhumadildaeva Zh.B., Yelamanova Zh., Beisekova Zh.B.	124
Analysis of factors affecting the scientific infrastructure of Kazakhstan in an innovative economy Numanova F.A., Razakova D.I., Maksimov D.A.	134
Assessing the impact of digital transformation on the financial stability of commercial banks Kenzhin Zh., Kuangaliyeva T., Kairliyeva G., Ibadildin N.	144
Digitalization of Public Services in the Context of Developing Client-Oriented Approach: Challenges and Future Prospects Galy A.G., Bazhayeva N.A.	155
Communication channels of the civil service in the Republic of Kazakhstan: assessment of effectiveness and identification of barriers Iskindirova Zh., Baktiyarova G., Aizharykov N., Balmanova A.	163

FOREIGN EXPERIENCE

Analysis of foreign practice of forming indicators for auditing the efficiency of government agencies' activities Zhamkeeva M., Shakbutova A., Sadykova R., Sagyndykova R.	171
Socio-economic instruments for regulating migration processes: analysis of world practices Akhmetova G.B., Bokayev B.N., Torebekova Z.T.	179
Global practice of diversification of the oil and gas sector of the economy Kizimbayeva A., Mombekova G., Manqibayeva D.	189
World experience in evaluating the effectiveness of government support measures for the manufacturing industry Rakhmetova A.M.	196
The public service declaration system in the context of anti-corruption: the experience of the post-soviet states Nauryzbek M.D., Bokayev B.N.	204

Serikova M.A.*

PhD

L.N. Gumilyov Eurasian national university
Astana, Kazakhstan
e-mail: madina2281@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-9832-8885>

Serikova G.S.

c.e.s., professor

Karaganda University of Kazpotreboysuz
Karaganda, Kazakhstan
e-mail: serikovagul@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-9013-7059>

Maxim G.A.

Master's student

L. N. Gumilyov Eurasian national university
Astana, Kazakhstan
e-mail: maximgulnur11@gmail.com

AUDIT OF THE EFFECTIVENESS OF THE IMPLEMENTATION OF TERRITORIAL DEVELOPMENT PLANS

Abstract. *This article focuses on the disparities between regions that slow down economic growth. Despite the state creating regulatory and legal conditions to eliminate uneven development, practice shows the ineffectiveness of current approaches in eliminating regional differences. There is a need to modernize policies based on new principles and approaches to cope with existing challenges, especially at the regional level. The main goal is to develop proposals for improving mechanisms for territorial programs that could contribute to a more balanced and effective development of all regions.*

The study uses various methodologies, including clarification and abstraction to define key terms, retrospective analysis to study historical data, comparative analysis to evaluate the implementation of programs, a descriptive method for studying international and local experience, and documentary analysis. At the same time, statistical methods are used to systematize data and scientific analysis to reveal the relationships between different levels of planning.

The authors recommend enhancing the planning and development of territorial programs through economic diversification, increasing tax potential, the level of human capital, and reducing bureaucratic processes. Special attention is paid to optimizing the selection of indicators for a more accurate and timely presentation of results. These proposals are aimed at a more balanced and targeted approach to regional development.

Keywords: *efficiency audit; territorial development; audit; program, documentary analysis.*

■ Introduction

The relevance of the topic of auditing the effectiveness of the implementation of territorial development programs remains high for several main reasons. The state policy should be understandable to the public in Kazakhstan and is aimed, first of all, at improving the well-being of the citizens of Kazakhstan. To achieve these objectives, 10 national priorities have been approved, focusing on the main sectors. These are priorities in three main areas: social, institutional reform, and economic diversification. To implement these priorities, territorial development plans are applied in the regions. To date, state programs have been implemented in domestic practice and transformed into state plans. The purpose of state plans is to change approaches to solving urgent problems.

However, the problem of uneven development in the regions of Kazakhstan has not been completely solved and remains relevant to this day. Special attention is paid to the organization and qualitative assessment of territorial development programs, determining their impact on the economy, and state audits in developed countries as a means for improving territories.

The scientific novelty of the study is the development of proposals for improvement based on the theoretical and methodological foundations of auditing the effectiveness of territorial development programs.

The purpose of the research is to study the theoretical and methodological foundations and features of the audit of the effectiveness of territorial development programs and propose ways to improve it. It will analyze the program for the development of the territory in the North Kazakhstan region, evaluate the results, and identify problems that arise during the program implementation. An efficiency audit is applied to the results of territorial development programs as one of the tools of public administration. It is a form of checking budget spending widely used in developed countries. The main task is to determine the social result of budget investments and prepare proposals to improve the activities of government structures of budgetary policy and its regulatory legal norms.

The assessment of the effectiveness of public resources and mechanisms for public policy implementation provides for an efficiency audit, which is widely used abroad as one of the main types of financial control. The Lima Declaration of the Audit Manual defines auditing as an integral mechanism of the regulatory system, which consists of identifying negative deviations from standards approved to eliminate these violations, as well as violations of legality, cost-effectiveness, and efficiency.

■ Literature review

Unlike developed countries that have created a developed local economy and local self-government, the regions of Kazakhstan are characterized by vast territories and low population density. The regional socio-economic situation in Kazakhstan shows that today, there are certain inconsistencies in their development.

In foreign sources, the word «district» is synonymous with the term «region» but in Kazakh practice, it is used to designate a small-sized territory of the corresponding administrative unit as an integral part of the region or city.

The next important concept is the development of the territory. «Territorial development» and «regional development» are often used synonymously. The concept of «territorial development» still seems appropriate, thereby creating a wide range of phenomena and processes covered by this concept. Currently, there is no clear definition of the term «territorial development.»

Ignatyuk N.A. offers the following interpretation: «Territorial development is a development that provides positive dynamics of indicators of living standards and quality of the population» [1]. Lazhentsev V.N. gives another definition: «Territorial development is a gradual directed change in the spatial structure of production forces, the process of balanced and effective use of natural resources, material, technical and human potential, the formation and qualitative change of territorial and economic systems» [2]. The territorial development of Shvetsov is understood as the mode of functioning of the regional system aimed at stable, balanced, and positive dynamics of social, economic, resource, and environmental potentials of the territory and parameters of the level and quality of life of the population.

Vorobyov V.N. and Udalov F.E. give the following definition: «Territorial development is the objective functioning of the subjects of the territory, based on a sustainable and balanced increase in socio-economic, natural resource, innovative, economic, logistical and other potentials and aimed at improving the quality of life of the population and solving other priorities of the established system» [3].

The countries that represent the successful experience of regional policy are of the greatest interest to us: the United States, China, and the member States of the European Union. The elimination of territorial contradictions and the smoothing of the differentiation of economic and social life of economic regions, the center, and the periphery in these countries mark the general trend of socio-economic growth and the great prospects of addressing social justice issues.

The procedure for evaluating the effectiveness and auditing of regional development programs varies from country to country, considering the country specifics. In the studied developed countries, such as Canada and Finland, the Regional Development Agency carries out its activities at the regional level. In Canada, for example, Regional Development Agencies are seven federal

government agencies responsible for solving major economic problems and creating jobs specific to their regions for economic development, diversification, and development.

■ Materials and methods

The use of many methods in scientific research allows us to examine the topic completely. As noted, they are:

- refinement and abstraction – definition of the concept of «territory,» disclosure of the concept of «development;»
- retrospective analysis of the data on the North Kazakhstan region in previous periods;
- comparative analysis-comparison of indicators of the development program of the North Kazakhstan region and their implementation;
- descriptive method and review of foreign and domestic experience in conducting an audit of the effectiveness of regional documents;
- documentary analysis – for the analysis of regulatory legal acts and reports on the implementation of the program on the issue of conducting an efficiency audit;
- statistical methods – collecting facts from official sources, systematizing data) – to analyze the achievement of target indicators and indicators of the program;
- scientific analysis and synthesis were used to determine the relationship between the territorial development program and the higher documents of the state planning system.

■ Results and discussion

The documents of the state planning system include plans for the regional development, the city of Republican significance, and the capital. The Supreme Audit Chamber and audit commissions of regions, cities of republican significance, and the capital conduct an efficiency audit in implementing the documents of the state planning system by the «100 procedural standards for External state audit and financial control for performance audit».

The assessment of the implementation of programs for the development of the territories of the North Kazakhstan region is carried out by the regional Audit Commission within the framework of audit activities by the list of objects of state audit for the corresponding year and expert and analytical activities. The assessment is carried out by conducting state audits, analytical activities, and collecting and analyzing information.

During the audit of the development program of the North Kazakhstan region, the assessment included the following stages: planning, conducting, creating a report, and implementing the evaluation results. In preparation for the evaluation, a preliminary study of development and action plans, other regulatory legal and legal acts regulating their implementation, and official statistical data is carried out.

The audit program development and issues of expert and analytical activities are carried out considering the following evaluation indicators: 1. basic: efficiency, economy, productivity, performance, materiality, perspective; 2. special indicators.

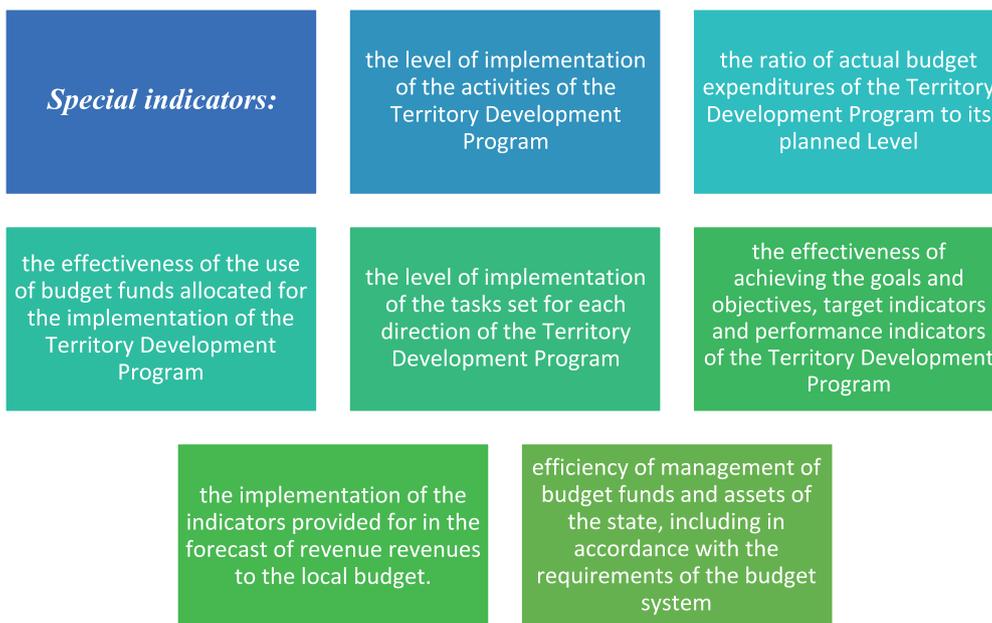

Figure 1. Indicators used in the ADB performance audit
 Source: based on [4]

The evaluation of the results of the state audit of the Territory Development Program was carried out according to the indicators «efficiency» and «effectiveness,» the results of which indicated the following [4].

Despite the clarification and adjustments to the parameters of the regional budget, its indicators were not implemented during the execution of the regional budget. Thus, according to the» expenses « section, the full development of budget funds was not provided; the plan was 199,811,941.3 thousand tenges, and in fact, the implementation amounted to 199,703,015.4 thousand tenges, or 99.9%, that is, 108,925.9 thousand tenges was not implemented.

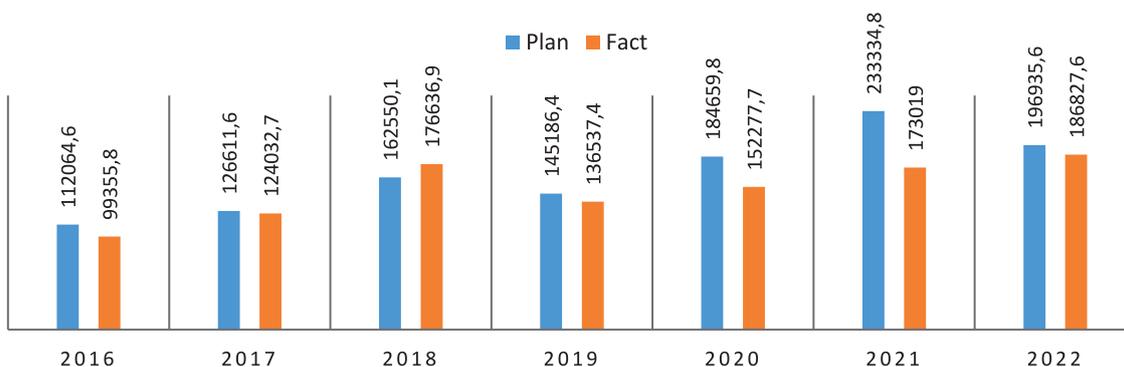

Figure 2. Planned and actual values of the budget during the implementation of the program
 Source: based on [6]

From 2016 to 2022, there was a process of increasing the budget aims of the Regional Development Program implementation of the North Kazakhstan region from the planned value.

In executing the regional budget, targeted transfers allocated to budget program administrators from the Republican budget for individual budget programs were adjusted to the downside for full development, including due to the untimely performance of works and services by contractors.

The assessment of the effectiveness of planning the revenue part of the local budget 2019, including the principles of the budget system, showed insufficient efficiency of revenue planning.

When calculating the assessment of the tax potential for personal income tax, Social tax from income taxed at the source of payment, the planned increase in wages of certain categories of

civil servants, employees of organizations withheld at the expense of the state budget, employees of state-owned enterprises is not taken into account.

In the absence of appropriate justifications for the changes, clarification of budget parameters was allowed, which is a principle of validity violation of the budget system of the Republic of Kazakhstan.

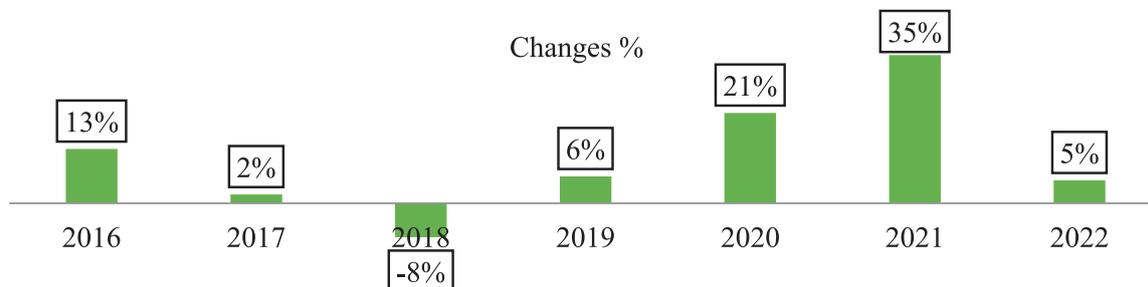

Figure 3. Changes in planned and actual budget values during the implementation of the program
Source: based on [6]

It was not implemented only due to the savings in the planned value of 2018. Thus, the assessment of the effectiveness of planning the program implementation, including the principles of the budget system, showed insufficiently effective planning.

According to information from local executive bodies, shortcomings were identified in the planning and the list of target indicators for monitoring the program implementation. During the program implementation, the problem of «partial performance» of target indicators was identified, in which case, at the time of submission of the report, data for the 3rd quarter of the reporting year are taken as a basis that, there is no complete information on the performance of indicators for the reporting period. Usually, official statistical data of the Bureau of National Statistics are formed based on the year results on March 25 following the reporting year. Therefore, the question arises of drawing up a report on the implementation of the program/plan for the development of the territory when the information is fully formed, postponing the reporting period.

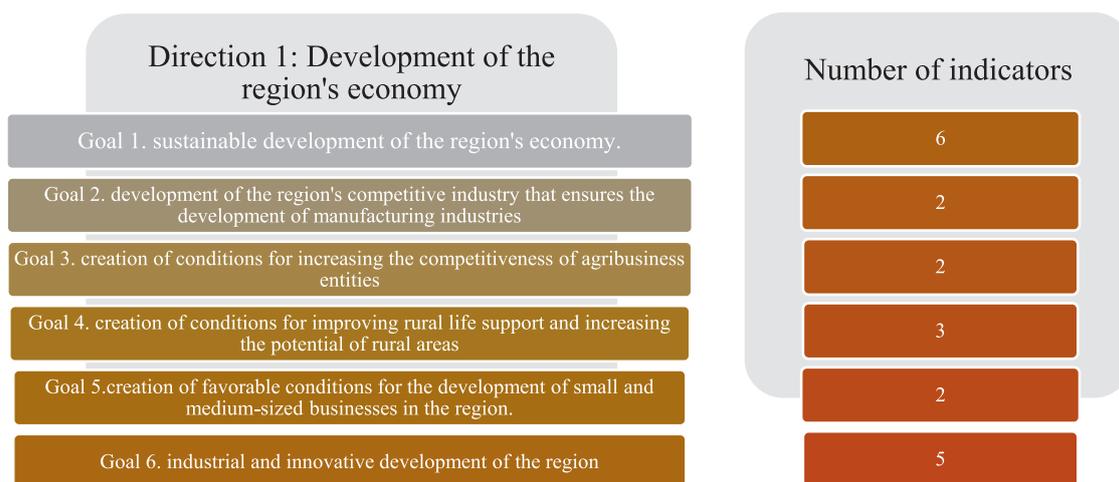

Figure 4. Structure of the 1st direction of the development program of North Kazakhstan region
Source: based on [11]

For five years marked partially fulfilled, 123 target indicators, or 23.6% of the total volume of planned indicators, were accepted for the report, that is, about 1/5 of the list of target indicators was practically not implemented since monitoring of these indicators was not carried out again after submitting the annual reporting. Among the category of» partially implemented « indicators were the main economic indicators: gross regional product per capita, growth of labor productivity

in the manufacturing industry for the past year, index of real cash income, etc. Also, 34 indicators, or 11.4%, were not implemented.

Considering the relationship between the implementation of the program indicators and changes in the quality of life of the regional population, the analysis of the target indicators of the 1st goal of the first direction «development of the region's economy» was carried out.

Based on the cancellation of the development program of the North Kazakhstan region and the current functioning of the development plan of the North Kazakhstan region, the study analyzed the indicators for 2016-2020. According to Figure 4, the first goal of the first direction «development of the region's economy» is «sustainable development of the region's economy.» Evaluation of state programs is carried out in two directions: assessment of the quality of the formation of the state program; assessment of the implementation of the state program.

1. The assessment of the quality of formation of the state program allows us to determine the degree of its elaboration and consists of the following blocks: the evaluation of the stability of the composition of indicators of the state program; assessment of the number of indicators during the reporting year that do not have specific values or have specific values of a preliminary nature;

2. The assessment of the implementation of the state program consists of the following blocks: the evaluation of the achievement of the planned values of the indicators (indicators) of the state program for the reporting year; assessment of the implementation of control events of the state program in the reporting year [47].

1. The coefficient of stability of indicators of the state program is calculated by the formula:

$$SC_{SP} = \frac{NI_{ST}}{NI_{IT}} * 100\% \quad (1)$$

where:

SC_{SP} – coefficient of stability of the composition of indicators (indicators) of the state program;

NI_{ST} – the number of indicators (indicators) in which monitoring was carried out in the reporting year and during the last three years (the reporting year and two years preceding the reporting year) or the methodology for calculating them since the start of monitoring has not changed;

NI_{IT} – the total number of indicators (indicators) that have been monitored at least once over the past three years (the reporting year and the two years preceding the reporting year).

The assessment of the stability of the composition of the indicators of the program for the development of the territory of the North Kazakhstan region for 2020 for 2016-2020 in the new version, monitoring of 57 indicators in 2020 that were in effect during the implementation of the state program for the development of the territory of the North Kazakhstan region was carried out. In total, 130 indicators were monitored for 2016-2020, of which 73 were excluded by 2020.

$$SC_{SP} = \frac{57}{130} * 100\% = 43,8$$

Thus, the coefficient of stability of the composition of the indicators of the state program is equal to 43.8%.

The assessment of the number of indicators that do not have actual values for the reporting year or whose actual values are preliminary is carried out based on the average growth coefficients of the indicators of the state program compared to the values of the indicators of the previous period.

In part, the assessment is aimed at optimization of the selection of the composition of indicators that consider the timing of the formation of accurate information on their achievement; reduction of the timing of the presentation of Final accurate data on indicators.

Calculated by the following formula:

$$SI_{BD} = \frac{NI_{BD}}{NI_{total}} * 100\% \quad (2)$$

where:

SI_{BD} – share of indicators (indicators) that do not have actual values for the reporting year or whose actual values are preliminary;

NI_{BD} – the number of indicators (indicators) that do not have actual values for the reporting year or whose actual values are preliminary in nature;

NI_{total} – the total number of indicators (indicators) of the state program.

Share of indicators of the North Kazakhstan Region Development Program for 2016-2020 for 2020, which do not have exact values.

$$SI_{BD} = \frac{32}{57} * 100\% = 56,1$$

Table 1. Calculation of indicators for 2016-2022

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
NI_{BD}	39	54	54	32	32	13	59
NI_{total}	130	125	129	57	57	24	132
SI_{BD}	30%	43,2%	41,8%	56,1%	56,1%	56,1%	44,6

Source: based on [11]

In 2021, 13 indicators out of 24 were not achieved in the ADB program of North Kazakhstan region, $SI_{BD} = 54,1\%$. The development plan of the North Kazakhstan region for 2021-2025 provides for 132 target indicators for implementation for 2022, of which 27 indicators were partially fulfilled due to the lack of annual data, 32 indicators were not implemented. $SI_{BD} = 44,6\%$.

The assessment for the block in question is calculated as follows:

- «low level» – the share of indicators (indicators) that do not have specific values for the reporting year, the actual values of which are preliminary is 10% or more;
- «average level» – the share of indicators that do not have specific values for the reporting year, the actual values of which are preliminary, is from 5% (inclusive) to 10 %;
- «high level» – the share of indicators that do not have specific values during the reporting year, the actual values of which are preliminary less than 5%.

In terms of assessing the number of indicators for the period 2016-2020 that do not have specific values or have some values of a preliminary nature, a «low level» is given by analyzing the ADB of the North Kazakhstan region.

2. The assessment of the planned values achievement of the state program indicators during the reporting year based on the degree of achievement of the indicators (indicators) of the state program. The degree of achievement of all indicators of the state program is calculated by the formula:

$$DA_I = \frac{\sum_{q=1}^M DA_{Pq}}{M} * 100\% \quad (3)$$

where:

- DA_I – degree of achievement of all indicators of the state program;
- DA_{Pq} – degree of access to q-indicator;
- M – the total number of indicators of the state program.

The degree of achievement of all indicators of the 1st goal of the program for the development of the territory of the North Kazakhstan region «sustainable development of the region's economy:

$$DA_I = \frac{1 + 0,90 + 0,99 + 0,78 + 0,71 + 0,94 + 0,78}{7} * 100\% = 87,1\%$$

Thus, the degree of achievement of program indicators (DA_i) in 2020, it is equal to 87.1%.
 – «low level» – the degree of achievement of all indicators of the state program and its structural elements is less than 70%;
 – «average level» – the degree of achievement of all indicators of the state program and its structural elements is from 70% (inclusive) to 90%;
 – «high level» – the degree of achievement of all indicators of the state program and its structural elements is 90% or more.

The program for the development of the territory of the North Kazakhstan region is assigned an «average level» in assessing the achievement of the planned values of the indicators of the state program for 2020.

The final assessment of the quality of the formation and implementation of the state program is given based on an arithmetic average assessment, taking into account that the «low level» is equal to 1, the «average level» – 2, and the «High Level» – 3. At the same time, intermediate levels are introduced when rounding:

- «below average» (the arithmetic mean is within the boundaries of 1.3 to 1.7 (all inclusive)
- «above average» (the arithmetic mean is at the border from 2.3 to 2.7 (all inclusive).

Thus, the final assessment of the development program of the North Kazakhstan region for 2016-2020, both in terms of quality and implementation, is «below average.»

Table 2. Final assessment of the quality of formation and implementation of the program for the development of the territory of the North Kazakhstan region for 2016-2020

Assesment of the quality the formation of the state program			General
Indicators of state program composition stability assessment	No specific values for the reporting year or the actual values of the preliminary character indicators estimation quantity		
Low level	Low level		
Assessment of the achievement of the planned values of the indicators of the state program for the reporting year			
Assessment of the achievement of the planned values of the indicators of the state program for the reporting year	Assessment of the share of executed indicators (indicators) of the state program during the reporting year	Assessment of the implementation of the activities of the state program for the reporting year	Average below level
Average level	Low level	Average level	

Source: based on [11]

Based on the above, it should be noted the need to change the composition of indicators of the Territory Development Program, increase high-level indicators characterizing the industry as a whole, ensure the stability of the composition of indicators, and stop the practice of annual exclusion of indicators from the monitoring of the state program. Also, the development of the territory requires high-quality planning and development.

■ Conclusion

To assess the role and impact of programs and plans for the development of territories in the system of state planning documents, we analyzed the program for territorial development in the North Kazakhstan region.

To solve this problem, a comprehensive assessment of the territorial development program in the North Kazakhstan region and socio-economic indicators was conducted using statistical methods. The assessment tools used, complementing each other, helped to reveal the program implementation features. The innovation in the joint use of conceptually different approaches

made it possible to get a comprehensive idea of the regional state and to analyze qualitative causes and factors affecting regional development. This made it possible to prepare objective and constructive proposals for their further development.

In the course of the analysis of the budget stability of the regions – the regional financial system is usually unstable, which, on the principle of feedback, inhibits the regional economic development and leads to even more lag, which accelerates uneven development, deepens and thus leads to an increase in disparities between them. To increase financial stability, it is proposed to diversify the economy considering competitive advantages, to develop new promising areas in the economy, to increase tax potential and the level of human capital, to create favorable conditions for doing business, and to reduce bureaucratic processes.

REFERENCES:

1. Ignatyuk N. A. Osnovy publichnogo ehkonomicheskogo prava Rossii / N. A. Ignatyuk. – Litagent «Yustitsinform», 2021 g. – s. 138.
2. Lazhentsev V. N. Territorial'noe razvitie kak ehkonomiko-geograficheskaya deyatel'nost' (teoriya, metodologiya, praktika) / V. N. Lazhentsev // Ehkonomika regiona № 1/2019, S. 10–20.
3. Vorob'ev V. N., Udalov F. E. Teoreticheskie aspekty regulirovaniya territorial'nogo razvitiya / V. N. Vorob'ev, F. E. Udalov // – Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo. – 2020. – № 3 (2). – S. 162–180.
4. «Gosudarstvennyi audit ehffektivnosti planirovaniya i ispolneniya oblastnogo byudzheta, realizatsii Programmy razvitiya territorii Severo-Kazakhstanskoi oblasti, a takzhe ispol'zovaniya aktivov gosudarstva za 2019 goD» SҚO tekseru komissiyasynuń auditorlyq qorytyndysy
5. Granberg A. G. Osnovy regional'noi ehkonomiki: uchebnyk dlya vuzov / Granberg A. G. - M.: GU VSHEH, 2021. – 496 s. – Bibliogr. v kontse gl. – ISBN 5-7598-0378-6
6. «Qazaqstan Respublikasyndaǵy jergilikti memlekettik basqaru jáne ózin-ózi basqaru turaly» Qazaqstan Respublikasynyń 2001 jylǵy 23 qańtardaǵy N 148 Zańy.
7. «Memlekettik audit jáne qarjylyq baqylau turaly» Qazaqstan Respublikasynyń Zańy 2015 jylǵy 12 qaraşadaǵy № 392-V QRZ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000392>
8. «Qazaqstan Respublikasynyń 2025 jylǵa deingi aumaqtyq damu josparyn bekıtu turaly» Qazaqstan Respublikasynyń Prezidenti Jarlyǵynyń jobasy turaly» Qazaqstan Respublikasy Úkimetiniń 2021 jylǵy 13 qyrkúiekteǵı № 634 qaulysy. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2100000634>
9. «Qazaqstan Respublikasy aimaqtyq saiasatynyń tújyrymdamasy turaly» Qazaqstan Respublikasy Úkimetiniń 1996 jylǵy 9 qyrkúiek qaulysy https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P960001097_
10. «Syrtqy memlekettik audittiń jáne qarjylyq baqylaudyń rásimdik standarttaryn bekıtu turaly» Respublikalyq búdjettiń atqaryluy baqylau jónindeǵı esep komiteti Tóraǵasynyń 2016 jylǵy 31 nauryzdaǵy № 5-NQ qaulysy.
11. «Soltústik Qazaqstan oblysy boıynsha tekseru komissiasy» <https://www.gov.kz/memleket/entities/revkomsko/press/news/details/537101?lang=kk>

АУМАҚТАРДЫ ДАМУ ТУРАЛЫ ЖОСПАРЛАРЫН ІСКЕ АСЫРУДЫҢ ТИІМДІЛІК АУДИТІ

Серикова М. А.*

PhD, доцент

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
 Астана, Қазақстан Республикасы
 e-mail: madina2281@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-9832-8885>

Серикова Г. С.

э.ф.к., профессор

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
 Қарағанды, Қазақстан Республикасы
 e-mail: serikovagul@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-9013-7059>

Максим Г. А.

Магистрант

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
 Астана, Қазақстан Республикасы
 e-mail: maximgulnur11@gmail.com

Аңдатпа: Мақалада экономикалық өсуді бәсеңдететін аймақтар арасындағы диспропорцияға баса назар аударылады. Сонымен қатар, мемлекет біркелкі емес дамуды жою үшін нормативтік-құқықтық жағдай жасап жатқанына қарамастан, тәжірибе өңірлік айырмашылықтарды жою мақсаттарына қол жеткізудегі қазіргі тәсілдердің тиімсіздігін көрсетіп отырғаны атап өтіледі. Осыған байланысты өңірлік деңгейде жаңа қағидаттар мен тәсілдерге негізделген саясатты жаңғырту қажеттілігі туындайды. Зерттеудің негізгі мақсаты – барлық аймақтардың теңгерімді және тиімді дамуына

ықпал ете алатын аумақтық бағдарламаларды іске асыру тетіктерін жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу негізгі терминдерді анықтау үшін нақтылау және абстракциялауды, тарихи деректерді зерттеу үшін ретроспективті талдауды, бағдарлама өнімділігін бағалау үшін салыстырмалы талдауды, халықаралық және жергілікті тәжірибені зерделеу үшін сипаттамалық талдауды және нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу үшін құжаттық талдауды қоса алғанда, әртүрлі әдістемелерді пайдаланады. Сонымен бірге статистикалық әдістер мәліметтерді жүйелеу және жоспарлаудың әртүрлі деңгейлерінің арасындағы байланыстарды зерттеу үшін ғылыми талдаулар үшін қолданылады.

Нәтижесінде экономиканы әртараптандыру, салықтық әлеуетті арттыру, адами капитал деңгейін арттыру және бюрократиялық процестерді қысқарту арқылы аумақтық бағдарламаларды жоспарлау мен дамытуды жетілдіру ұсынылады. Нәтижелерді дәлірек және уақтылы көрсету үшін көрсеткіштерді таңдауды оңтайландыруға ерекше назар аударылады. Бұл ұсыныстар өңірлік дамудың неғұрлым теңдестірілген және мақсатты көзқарасын құруға бағытталған.

Түйін сөздер: тиімділік аудиті; аумақтарды дамыту; аудит; бағдарлама, құжаттық талдау.

АУДИТ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ПЛАНОВ РАЗВИТИЯ

Серикова М. А.*

PhD, доцент

Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева

Астана, Казахстан

e-mail: madina2281@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-9832-8885>

Серикова Г. С.

к.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза

Караганда, Казахстан

e-mail: serikovagul@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0001-9013-7059>

Максим Г. А.

Магистрант

Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева

Астана, Казахстан

e-mail: maximgulnur11@gmail.com

Аннотация: В статье акцентируется внимание на диспропорциях между регионами, которые замедляют экономический рост. Вместе с тем, подчеркивается, что, несмотря на создание государством нормативно-правовых условий для устранения неравномерного развития, практика показывает неэффективность текущих подходов в достижении целей устранения региональных различий. В связи с этим, возникает потребность в модернизации политики на основе новых принципов и подходов, особенно на региональном уровне, чтобы справиться с существующими вызовами. Основная цель исследования заключается в разработке предложений по улучшению механизмов реализации территориальных программ, которые могли бы способствовать более сбалансированному и эффективному развитию всех регионов.

В исследовании используются различные методологии, включая уточнение и абстракцию для определения ключевых терминов, ретроспективный анализ для изучения исторических данных, сравнительный анализ для оценки выполнения программ, описательный метод для изучения международного и местного опыта, а также документальный анализ для проработки нормативно-правовых актов. Вместе с тем, применяются статистические методы для систематизации данных и научный анализ для изучения взаимосвязей между различными уровнями планирования.

В результате рекомендуется улучшение планирования и разработки территориальных программ через диверсификацию экономики, повышение налогового потенциала, уровня человеческого капитала и сокращение бюрократических процессов. Отдельное внимание уделяется оптимизации отбора показателей для более точного и своевременного представления результатов. Эти предложения направлены на формирование более сбалансированного и целенаправленного подхода к развитию регионов.

Ключевые слова: аудит эффективности, развитие территорий, аудит, программа, документальный анализ.

Есенгельдина А.С.*

э.ф.к., профессор

Тиімділікті зерттеу, талдау және бағалау орталығы
Астана қ., Қазақстан Республикасы
yanar77@inbox.ru
ORCID 0000-0002-7752-916X

Жаныбаева З.К.

э.ф.к.

Зерттеулер, талдау және тиімділікті
бағалау орталығы
Астана қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: zzhanybayeva@gmail.com
ORCID 0000-0003-4162-3602

Рахметова А.М.

э.ф.д., профессор

Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау
орталығы
Астана қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: aibota@mail.ru
ORCID 0000-0002-8741-0373

Ыбырайым Н.М.

э.ф.к.

Зерттеулер, талдау және тиімділікті
бағалау орталығы
Астана қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: nurlan2508@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5728-461X

ҰЛТТЫҚ РЕСУРСТАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ТИІМДІЛІГІНЕ МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ЖҮРГІЗУ КЕЗІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Аңдатпа.** Мақалада мемлекеттік аудит жүргізу кезінде жасанды интеллектіні енгізу ерекшеліктері қарастырылған. Жасанды интеллектіні зерттеуші ғалымдар бұл технологиялар аудит сапасына әсер ететінін, саясаткерлерге тиімді саясат құруға көмектесетінін, бағалау мен шешім қабылдауды жақсартатынын және ұлттық ресурстарды пайдалануды оңтайландыратынын атап өткен. Мақала авторлары мемлекеттік аудитте жасанды интеллектті пайдалану әлеуетін бағалауды жүйелендірді, олар деректердің үлкен көлемін талдауға және объективті факторларға негізделген шешімдер қабылдауға қабілетті. Мақалада аудиторларға өз күштерін жоғары қауіпті салаларға бағыттауға, аудит сапасын жақсартуға және қажетті уақыт пен ресурстарды азайтуға көмектесетін жасанды интеллект технологиясын қолдана отырып аудит жүргізу кезеңдері анықталған. Авторлар мақалада мемлекеттік аудитте жасанды интеллект әдістерін қолданудың әсерін бағалаудың талаптарын анықтаудағы негізгі тенденцияларды анықтады.*

***Түйін сөздер:** ұлттық ресурстар, аудит, мемлекеттік аудит, жасанды интеллект, тәуекел.*

■ Кіріспе

Қазіргі кезеңде мемлекеттік басқаруды цифрландыру шеңберінде, деректерді жинау және талдау цифрландыру үдерісінің негізінде жатқан деректердің сапалық және сандық өсуі шеңберінде ұлттық ресурстарды тиімді және заңды басқару негізінде мемлекеттік аудитті неғұрлым нақты жүргізуге көшу талап етіледі.

Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау туралы» Заңына [1] сәйкес ұлттық ресурстардың (қаржылық, табиғи, өндірістік, кадрлық, ақпараттық) тиімді және заңды басқарылуын талдау, бағалау және тексеру сыртқы мемлекеттік аудит арқылы жүргізіледі.

Мемлекеттік аудит саласындағы жаңа технологиялар, оның ішінде жасанды интеллекттің болашағы бар. Жасанды интеллекттің таралуы, сондай-ақ оларды ұлттық ресурстарды қалыптастыру мен басқаруда біртіндеп енгізу ақпаратты өңдеу үдерістерінде және аудиторлық тексеруді жүзеге асыру тәсілдерінде өзгерістер тудырады. Бұл жасанды интеллект технологиялары жыл сайын жетілдіріліп, мемлекеттік аудитті одан әрі жетілдіру саласында айтарлықтай инновациялық әлеуетке ие болуына байланысты өте өзекті болып келеді.

Қазақстан Республикасында жасанды интеллект технологияларын енгізу және дамыту үшін алғашқы стратегиялық қадамдар жасалуда. Үкіметтің қаулыларымен «Жасанды интеллект және инновацияларды дамыту комитеті» құрылды [2] және «Жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» [3] бекітілді.

Жасанды интеллект технологиялары жыл сайын жеке адамның және жалпы қоғамның өміріне көбірек еніп келе жатқанын ескере отырып, жасанды интеллект технологияларын мемлекеттік аудитке енгізу мәселесі қажет болып отыр.

Мақаланың мақсаты ұлттық ресурстарды тиімді басқарудың аудиті кезінде жасанды интеллектті қолданудың ерекшелігін қарастыру болып табылады.

Осы мақсатқа қол жеткізу үшін мынадай міндеттерді шешу керек:

- жасанды интеллектті ұлттық ресурстарды ұтымды пайдалану жүйесінде енгізудің талаптарды анықтау;
- мемлекеттік аудитте жасанды интеллектті қолданудың әлеуетін бағалау;
- жасанды интеллект арқылы аудитті өткізу сатыларын сипаттау.

Зерттеу нәтижелерінің ғылыми салаға қосқан үлесі олардың жасанды интеллект технологияларының ұлттық ресурстардың тиімді қолданылуы мен салдары туралы жалпы түсінік беруімен анықталады. Ол аудиторлардың осы технологияларды қалай тиімді пайдалана алатыны, іске асыру мәселелерін шешетіні және нормативтік талаптарға сәйкестігін қамтамасыз ететіні туралы құнды ұсыныстар бере алады.

■ Әдебиеттік шолу

Ұлттық ресурстардың жай-күйін қадағалау мемлекеттік аудиттің негізгі элементтерінің бірі болып табылады, ол осы ресурстарды пайдаланудың тиімділігін бағалау және оларды оңтайлы басқару мен сақтау үшін ұсыныстар әзірлеу үшін жүргізіледі.

Алибекова А.Б. және басқа ғалымдардың пікірінше [4] ұлттық ресурстардың барлық түрлері өндіріс пен тұтыну барысында өзара байланысты және өзара әрекеттеседі, экономикалық дамудың негізі болып табылады және оның әлеуеті мен елдің болашағын анықтайды. Алайда, ұлттық ресурстардың болуы экономикалық табысты қамтамасыз етпейтінін атап өткен жөн.

Соңғы жылдары ғылыми зерттеулер жасанды интеллект, қаржы нарықтары және табиғи ресурстар экономикасын цифрландыру арасындағы күрделі өзара әрекеттесуді зерттеуде айтарлықтай жетістіктерге жетті.

Мәселен, көптеген ғалымдар жасанды интеллектті жер және су ресурстарының өнімділігін жоғарылату [5], табиғи ресурстардың экспорттық қосымша құнын тұрақты ету [6], тиімді ақша-несие мен фискалдық саясатты, ресурстарды тиімді пайдалану және тұрақты экономикалық өсуді арттыру [7], тұрақты дамуға қол жеткізу және болашақ ұрпаққа табиғи ресурстарды сақтау [8], энергия тиімділігінің экономикалық және экологиялық жақтарын басқару [9] үшін қолдануды ұсынады. Әрине, бұл ұсыныстар саясаткерлерге тиімді саясат құруға, бағалау мен шешім қабылдауды жақсартуға және ресурстарды пайдалануды оңтайландыруға көмектеседі.

Жасанды интеллектіге негізделген технологиялық жетістіктер және онымен байланысты экономикалық әлеует мемлекеттік басқару барысында маңызды бола түсуде. Мемлекеттік басқаруға жасанды интеллектті енгізу кезінде этикалық құндылықтарды қорғау қажеттілігіне, ашықтық пен бақылаудың тиісті дәрежесін қамтамасыз етуге [10], мемлекеттік сатып алуды ұйымдастыру мен өткізуге, салық жүйесінің жұмыс істеу тиімділігін арттыруға [11], мемлекеттік үдерістердің тиімділігін қамтамасыз етуге және тұтастай алғанда мемлекеттік қызметтерді көрсетуге [12], саяси, әлеуметтік және біздің қоғамның экономикалық ішкі жүйелеріне [13] мән берген жөн.

Мемлекеттік салада жасанды интеллект технологиясын енгізу қоғамға айтарлықтай әсер ететініне күмән жоқ. Мұндай енгізулер мемлекеттік мақсаттар мен саясатты әзірлеуге және оған қол жеткізуге әсер ететіні сөзсіз.

Мемлекеттік аудитте жасанды интеллектіні қолдану кезінде мемлекеттік ресурстарды пайдалану тиімділігіне [14], мемлекеттік активтер мен бюджет қаражатын қорғауға [15], аудиторлар мен аудит саласындағы базалық модельдердің ынтымақтастығына [16], аудиттің мақсаттары мен оларға қол жеткізу тәсілдеріне [17] назар аудару керек.

Көріп отырғанымыздай, жасанды интеллект технологияларының пайда болуымен аудиттің мақсаттары есептердің есептілікті дайындау стандарттарының негізгі қағидаттарына сәйкестігіне емес, ақпараттың сенімділігін қамтамасыз етуге бағытталады болады.

■ Әдістер

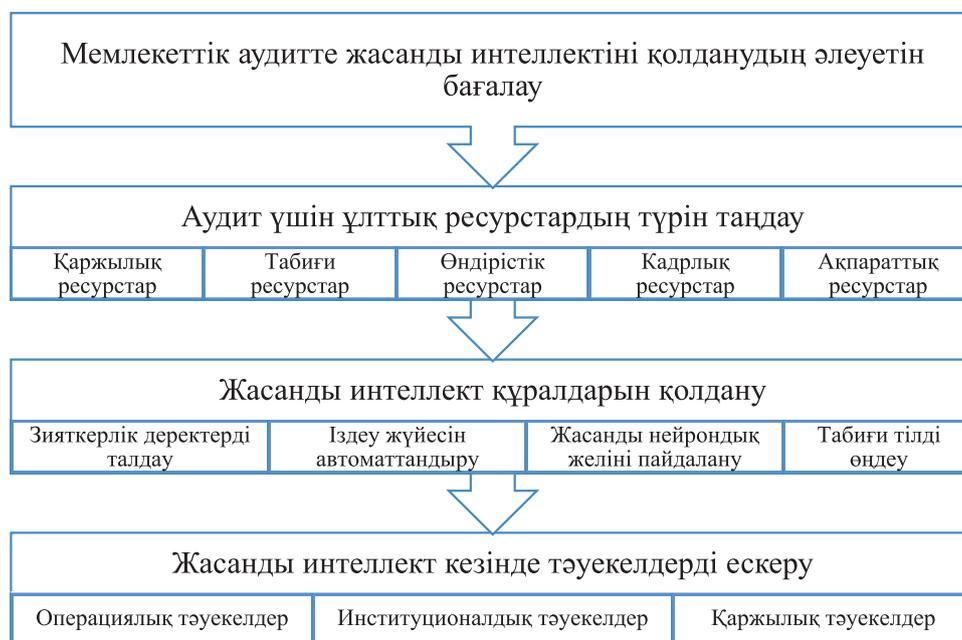
Мақаланың теориялық және әдіснамалық негізі жүйелік талдаудың жалпы ғылыми әдістері, экономикалық теорияның, басқару теориясының негізгі ережелері, сондай-ақ мемлекеттік аудиттің қағидаттары мен жасанды интеллектіні технологиялары болып табылады. Сондай-ақ, жасанды интеллект пен мемлекеттік аудитті зерттеумен айналысатын ғалымдардың теориялық әзірлемелері, олардың ұлттық ресурстарды тиімді пайдаланумен байланысты ережелері негізге алынды.

Нәтижелер және талқылау

Жасанды интеллект технологияларының жылдам таралуы мемлекеттік аудитке осы технологиялардың әлеуетті артықшылықтарын және олардың ықтимал зиянын ескере отырып шешім қабылдауы керек.

Біздің ойымызша, мемлекеттік аудитте жасанды интеллектті қолданудың әлеуетін бағалау мынадай бағыттарды енгізеді:

- аудит үшін ұлттық ресурстардың түрін таңдау;
- жасанды интеллект құралдарын қолдану;
- жасанды интеллект кезінде тәуекелдерді ескеру (сурет 1).

Сурет 1. Мемлекеттік аудитте жасанды интеллектіні қолданудың әлеуетін бағалау
Ескерту: авторлармен [1, 6, 11, 16, 17] негізінде әзірленген

Аудит үшін ұлттық ресурстардың түрін таңдау әлеуметтік және экономикалық саясаттың талаптарынан туындайды. Жасанды интеллектіні енгізу туралы шешімдер әкімшілік тиімділікке және ұлттық ресурстарды пайдалану кезіндегі тәуекелдердің алдын алуға басты назар аударады.

Жасанды интеллект құралдарын қолдану адам анықтаған мақсаттар жиынтығын ескере отырып, нақты немесе виртуалды ортаға әсер ететін болжамдар жасайды, ұсыныстар береді немесе шешім қабылдай алады. Ол үшін мемлекеттік аудитте мынадай құралдар қолданған жөн:

- Зияткерлік деректерді талдау. Жасанды интеллект әртүрлі жүйелерде сақталатын мемлекеттік кірістер мен шығыстарды жинау, кластерлеу, алу және талдау үшін пайдаланылуы мүмкін. Алгоритмдер сәйкессіздікті тез анықтау үшін интеграцияланған жүйелерден импорттау-экспорттау деректерін растай алады;

- Іздеу жүйесін автоматтандыру. Жасанды интеллект транзакцияларды талдау және оларды жоғары, орташа немесе төмен тәуекел деңгейлері бойынша жіктеу үшін әртүрлі бақылау нүктелерін пайдалану арқылы аудиторлық іріктеудің ажырамас шектеулерін жоюға көмектеседі;

- Жасанды нейрондық желіні пайдалану. Жасанды нейрондық желілер шығындар мен мерзімдердің асып кетуі, сатып алу туралы заңға сәйкессіздіктер, салық қателіктері, мемлекеттік гранттардың рұқсат етілмеген төлемдері және әдеттен тыс шығындар сияқты алдыңғы тексерулерде анықталған транзакциялар немесе бақылаулар туралы деректерді немесе үлгілерді таниды және есте сақтайды;

- Табиғи тілді өңдеу. Бұл алгоритмдер талаптарды зерттеу және тапсырмаларды автоматтандыру үшін ұқсас ережелерді қолдану арқылы тарихи деректерге негізделген аудиторлық бақылаулардың жіктелуін автоматтандыруы мүмкін.

Жасанды интеллект кезінде тәуекелдерді ескеру аудит жүргізу кезінде бірнеше оң әсер етуі мүмкін. Аудит саласында жасанды интеллектті енгізуге байланысты Ұлттық ресурстарды басқаруда бірнеше тәуекелдерді бөліп көрсетуге болады:

- Операциялық тәуекелдер. Жасанды интеллектпен жұмыс істеу кезінде деректердің толықтығы мен сенімділігі ескеру, сонымен қатар ақпараттың қауіпсіздігі мен құпиялылығын қамтамасыз ету керек;

- Институционалдық тәуекелдер. Жасанды интеллектті енгізу бар үдерістерді өзгертуді талап етеді. Аудиторлар технологияның жұмыс уақытын қалай қысқартуға болатындығын толық түсінбейді, сонымен қатар жаңа цифрлық технологияларды қабылдамауы және инновацияларға қарсылық көрсетуі мүмкін;

- Қаржылық тәуекелдер. Заманауи цифрлық технологияларды енгізу кепілдендірілген қайтарымсыз инвестицияларды қажет етеді. Бұл құбылыс үдерістерді оңтайландыру арқылы шығындарды азайтудың нақты сандық бағалау қиындығымен байланысты.

Осылайша, жасанды интеллектті енгізу кезінде аталған тәуекелдерді есепке алу аудит жүргізу кезінде бірнеше оң нәтиже беруі мүмкін. Бірақ үлкен мүмкіндіктерге қарамастан, жасанды интеллектті енгізу түбегейлі өзгерістерді жүзеге асыруды білдіреді.

Тәуекелдерді бағалау және ауқымын анықтау үшін жасанды интеллектті қолдану ең маңызды тәуекелдерге бағытталған жан-жақты жоспарға әкелуі мүмкін. Жасанды интеллекттің әртүрлі көрсеткіштерін тиімдірек пайдалану арқылы аудиттің бірнеше сатыларын ашып көрсетуге болады: жұмыс көлемін жоспарлау және анықтау, жұмыс орнындағы аудитті ұйымдастыру және сараптау есептерін қалыптастыру (Кесте 1).

Кесте 1. Жасанды интеллект арқылы аудитті өткізу сатылары

№	Аудит сатылары	Мазмұны
1	Жұмыс көлемін жоспарлау және анықтау	
1.1	Тәуекелді аудиторлық бақылау	Аудиторлық саланың басымдық беруіне көмектесетін ықтимал тәуекелдерді көрсететін үлгілер, тенденциялар және ауытқулар анықталады және үлкен деректер жиыны талданады.
1.2	Аудиттің кестесін жоспарлау және құру	Аудиторлық топ мүшелерінің дағдылары мен қол жетімділігі негізінде аудит кестесінің жобасын жасалынады.

2	Жұмыс орнындағы аудитті ұйымдастыру	
2.1	Тиімділікті жоғарылату және автоматтандыру	Деректерді шығару, құжаттарды тексеру және басқа да көп уақытты қажет ететін маңызды міндеттерді орындалады.
2.2	Тәуекелдерді сәйкестендіру және анықтау	Тарихи деректер жүйеленеді, алаяқтықты, қателіктерді немесе бақылаудың әлсіз жақтарын көрсететін заңдылықтар анықталады.
2.3	Аудиттің сапасын жақсарту	Аудит белгілі бір уақыт өткеннен кейін атқарылмайды, кез келген нақты уақытта мониторинг жүргізуге болады.
3	Сараптау есептерін қалыптастыру	
3.1	Аудиторлық есеп құру	Жасанды интеллект құралдары қорытынды есептерді жинақтайды және құрады.
3.2	Ұсыныстар әзірлеу	Деректерді талдау негізінде ұсыныстар беру арқылы есеп жобаларын құруға көмектесе алады.

Ескерту: авторлармен [16, 17] негізінде әзірленген

Жасанды интеллектінің негізгі құралдары арқылы аудиторлар кеңейтілген деректерді талдауды орындау және қаржылық деректердегі заңдылықтарды, ауытқулар мен тенденцияларды анықтайды. Ұлттық ресурстарды тиімді басқару бойынша әзірленген аудитті өткізу сатылары аудиторларға ресурстар жайында тереңірек түсінік алуға, ықтимал тәуекелдерді анықтауға және күш-жігерін қосымша зерттеуді қажет ететін салаларға бағыттауға, сайып келгенде, аудиттің сапасы мен тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Сонымен мемлекеттік аудитте жасанды интеллектіні енгізуден алынатын әсерлерді бағалауды жылдамдық, дәлдік, сапа және тиімділік қасиеттері арқылы топтастыруға болады:

- Жылдамдық. Бұл қайталанатын тапсырмаларға кететін уақыт пен күш-жігерді қысқартады және аудиторларды өз тәжірибелерін қажет ететін күрделі тапсырмаларға шоғырландыруға босатады;

- Дәлдік. Жасанды интеллектіге негізделген құралдар қаржылық деректердегі сәйкессіздіктерді анықтай алады, бұл адамдар жіберіп алған қателіктерді анықтауға көмектеседі;

- Сапасы. Жасанды интеллект деректердің үлкен көлемін талдайды және адамдарға бірден көрінбейтін тенденциялар мен заңдылықтарды анықтай алады;

- Тиімділік. Қайталанатын тапсырмаларды автоматтандыру және дәлдікті арттыру арқылы жасанды интеллект аудиторларға тиімдірек жұмыс істеуге көмектеседі.

Жасанды интеллект технологиясы үнемі дамып келеді және оны қолданатын аудиторлар соңғы құралдар мен әдістерден хабардар болуды талап етеді. Бұл оларға тез дамып келе жатқан салада бәсекеге қабілетті болуға және өз клиенттеріне сапалы қызмет көрсетуге көмектеседі. Сол себепті болашақта мемлекеттік аудитте жасанды интеллектті қолдану қажеттілігі мынадай бағыттарда талдану және сарапталу қажет:

- жоғары сапалы нәтижелерге қол жеткізу үшін қолда бар ресурстарды толығымен пайдалану керек;

- аудит заңдылықтары мен ерекшеліктерін ескере отырып, аудитті қашықтықтан жүргізу мүмкіндіктерін кеңейткен дұрыс;

- тексерілетін субъектілерді толығымен автоматтандыру және ақпаратқа онлайн режимінде қол жеткізу мүмкіндігін жетілдірген абзал;

- Жоғары аудиторлық палата үшін жаңа технологияларды меңгерген білікті кадрларды даярлаған жөн.

■ Қорытынды

Мемлекеттік аудит жүргізу кезінде жасанды интеллектті енгізу ерекшеліктерін қарастыра отырып, мынадай қорытындылар жасауға болады:

1. Ұлттық ресурстардың жай-күйін қадағалау мемлекеттік аудиттің негізгі элементтерінің бірі болып табылады, ол осы ресурстарды пайдаланудың тиімділігін бағалау және оларды оңтайлы басқару мен сақтау үшін ұсыныстар әзірлеу үшін жүргізіледі;

2. Мемлекеттік аудитте жасанды интеллектті қолданудың әлеуетін бағалау аудит үшін ұлттық ресурстардың түрін таңдау, жасанды интеллект құралдарын қолдану және жасанды интеллект кезінде тәуекелдерді ескеру бағыттарын енгізеді;

3. Жасанды интеллекттің әртүрлі көрсеткіштерін тиімдірек пайдалану арқылы аудиттің бірнеше сатыларын ашып көрсетуге болады: жұмыс көлемін жоспарлау және анықтау, жұмыс орнындағы аудитті ұйымдастыру және сараптау есептерін қалыптастыру;

4. Жасанды интеллект аудиторларға қаржылық деректерді талдау және ықтимал мәселелерді анықтау арқылы жұмысын оңтайландыруға көмектеседі. Бұл аудиторларға өз күш-жігерін жоғары қауіпті салаларға бағыттауға, аудит сапасын жақсартуға және қажетті уақыт пен ресурстарды азайтуға көмектеседі.

■ Қаржыландыру

Бұл мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитетімен қаржыландырылды (ЖТН BR21882352 «Мемлекеттік аудитті дамытудың жаңа парадигмасы мен тұжырымдамасын әзірлеу, менеджмент сапасын бағалау жүйесін жетілдіру бойынша ұсынымдар және ұлттық ресурстарды тиімді пайдалану»).

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Закон Республики Казахстан «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года № 392-V ЗРК // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37724730
2. О некоторых вопросах Министерства цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан. Постановление Правительства РК от 27 апреля 2024 года № 342 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000342>
3. Об утверждении Концепции развития искусственного интеллекта на 2024 – 2029 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 24 июля 2024 года № 592
4. Алибекова А.Б., Сембиева Л.М., Шахарова А.Е., Мажитова Б.Б. Методологические подходы к оценке эффективности, результативности и экономичности использования национальных ресурсов // Государственный аудит, №2 (63), 2024. – С. 27-35
5. Abhishek Patel, Ajaykumar Kethavath, N.L. Kushwaha, Anandkumar Naorem, Manisha Jagadale, Sheetal K.R., Renjith P.S. Review of artificial intelligence and internet of things technologies in land and water management research during 1991–2021: A bibliometric analysis // Engineering Applications of Artificial Intelligence, Volume 123, Part B, 2023. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2023.106335>.
6. Feilan Wang, Wing-Keung Wong, Geovanny Genaro Reivan Ortiz, Ata Al Shraah, Fatma Mabrouk, Jianfeng Li, Zeyun Li. Economic analysis of sustainable exports value addition through natural resource management and artificial intelligence // Resources Policy, Volume 82, 2023. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103541>.
7. Yanjun Wang, Yongfang Li. Chinese economic growth and sustainable development: Role of artificial intelligence and natural resource management // Resources Policy, Volume 85, Part B, 2023. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103996>.
8. Dharen Kumar Pandey, Ahmed Imran Hunjra, Ratikant Bhaskar, Mamdouh Abdulaziz Saleh Al-Faryan. Artificial intelligence, machine learning and big data in natural resources management: A comprehensive bibliometric review of literature spanning 1975–2022. // Resources Policy, Volume 86, Part A, 2023. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104250>.
9. Ayfer Gedikli, Gagan Deep Sharma, Seyfettin Erdoğan, Shawkat Hammoudeh. Artificial intelligence, disruption of financial markets and natural resources economy in the digital era. // Resources Policy, Volume 92, 2024. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.104953>.
10. West, D. M., & Allen, J. (2018). How Artificial Intelligence Is Transforming the World. Brookings. <https://www.brookings.edu/research/how-artificial-intelligence-is->
11. Косоруков А.А. Технологии искусственного интеллекта в современном государственном управлении // Социодинамика. – 2019. – № 5. DOI: 10.25136/2409-7144.2019.5.29714 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=29714
12. Катанандов С. Л., Ковалев А. А. Технологическое развитие современных государств: искусственный интеллект в государственном управлении // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. 2023. -№ 1. -С. 174-182. <https://doi.org/10.22394/2079-1690-2023-1-1-174-182>

13. Walsh T. The AIR evolution, Education: Future Frontiers | Occasional Paper Series, 2017 // https://education.nsw.gov.au/media/exar/The_AI_Revolution_TobyW_als.pdf
14. Курдюмов А.В., Измодепов А.К. Государственный аудит эффективности исполнения бюджета // Аудиторские ведомости. 2021. № 4. С.66-71. doi: 10.24411/1727-8058-2021-4-66-71.
15. Шакирова Г.А., Ситенко Д.А., Васса Л. Аудит эффективности использования бюджетных средств в процессе проведения государственного аудита // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика», -№2 (94) 2019. –С.262-273
16. Yubin Gao, Lirong Han. Implications of Artificial Intelligence on the Objectives of Auditing Financial Statements and Ways to Achieve Them. //Microprocessors and Microsystems, 2021. <https://doi.org/10.1016/j.micpro.2021.104036>.
17. Team Mate. Artificial intelligence in auditing: Enhancing the audit lifecycle // <https://www.wolterskluwer.com/en/expert-insights/artificial-intelligence-auditing-enhancing>

REFERENCES:

1. Zakon Respubliki Kazahstan «O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole» ot 12 nojabrja 2015 goda № 392-V ZRK // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37724730
2. O nekotoryh voprosah Ministerstva cifrovogo razvitija, innovacij i ajerokosmicheskoj promyshlennosti Respubliki Kazahstan. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 27 aprelja 2024 goda № 342 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000342>
3. Ob utverzhdenii Konceptii razvitija iskusstvennogo intellekta na 2024 – 2029 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 24 ijulja 2024 goda № 592
4. Alibekova A.B., Sembieva L.M., Shaharova A.E., Mazhitova B.B. Metodologicheskie podhody k ocenke jeffektivnosti, rezul'tativnosti i jekonomichnosti ispol'zovanija nacional'nyh resursov //Gosudarstvennyj audit, №2 (63), 2024. –S. 27-35
5. Abhishek Patel, Ajaykumar Kethavath, N.L. Kushwaha, Anandkumar Naorem, Manisha Jagadale, Sheetal K.R., Renjith P.S. Review of artificial intelligence and internet of things technologies in land and water management research during 1991–2021: A bibliometric analysis //Engineering Applications of Artificial Intelligence, Volume 123, Part B, 2023. <https://doi.org/10.1016/j.engappai.2023.106335>.
6. Feilan Wang, Wing-Keung Wong, Geovanny Genaro Reivan Ortiz, Ata Al Shraah, Fatma Mabrouk, Jianfeng Li, Zeyun Li. Economic analysis of sustainable exports value addition through natural resource management and artificial intelligence //Resources Policy, Volume 82, 2023. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103541>.
7. Yanjun Wang, Yongfang Li. Chinese economic growth and sustainable development: Role of artificial intelligence and natural resource management //Resources Policy, Volume 85, Part B, 2023. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103996>.
8. Dharen Kumar Pandey, Ahmed Imran Hunjra, Ratikant Bhaskar, Mamdouh Abdulaziz Saleh Al-Faryan. Artificial intelligence, machine learning and big data in natural resources management: A comprehensive bibliometric review of literature spanning 1975–2022. //Resources Policy, Volume 86, Part A, 2023. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.104250>.
9. Ayfer Gedikli, Gagan Deep Sharma, Seyfettin Erdoğan, Shawkat Hammoudeh. Artificial intelligence, disruption of financial markets and natural resources economy in the digital era. //Resources Policy, Volume 92, 2024. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.104953>.
10. West, D. M., & Allen, J. (2018). How Artificial Intelligence Is Transforming the World. Brookings. <https://www.brookings.edu/research/how-artificial-intelligence-is-transforming-the>
11. Kosorukov A.A. Tehnologii iskusstvennogo intellekta v sovremennom gosudarstvennom upravlenii // Sociodinamika. – 2019. – № 5. DOI: 10.25136/2409-7144.2019.5.29714 URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=29714
12. Katanandov S. L., Kovalev A. A. Tehnologicheskoe razvitie sovremennyh gosudarstv: iskusstvennyj intellekt v gosudarstvennom upravlenii // Gosudarstvennoe i municipal'noe upravlenie. Uchenye zapiski. 2023. -№ 1. -S. 174-182. <https://doi.org/10.22394/2079-1690-2023-1-1-174-182>
13. Walsh T. The AIR evolution, Education: Future Frontiers | Occasional Paper Series, 2017 // https://education.nsw.gov.au/media/exar/The_AI_Revolution_TobyW_als.pdf
14. Kurdjumov A.V., Izmodenov A.K. Gosudarstvennyj audit jeffektivnosti ispolnenija bjudzhetza // Auditorskie vedomosti. 2021. № 4. S. 66-71. doi: 10.24411/1727-8058-2021-4-66-
15. Shakirova G.A., Sitenko D.A., Vassa L. Audit jeffektivnosti ispol'zovanija bjudzhetnyh sredstv v processe provedenija gosudarstvennogo audita // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Jekonomika», -№2 (94) 2019. –S.262-273
16. Yubin Gao, Lirong Han. Implications of Artificial Intelligence on the Objectives of Auditing Financial Statements and Ways to Achieve Them. //Microprocessors and Microsystems, 2021. <https://doi.org/10.1016/j.micpro.2021.104036>.
17. Team Mate. Artificial intelligence in auditing: Enhancing the audit lifecycle // <https://www.wolterskluwer.com/en/expert-insights/artificial-intelligence-auditing-enhancing>

**ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ
ПРОВЕДЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
НАЦИОНАЛЬНЫХ РЕСУРСОВ**

Есенгельдина А.С.*

к.э.н., профессор

Центр исследований, анализа и оценки
эффективности

г. Астана, Республика Казахстан

email: yanar77@inbox.ru

<https://orcid.org/0000-0002-7752-916X>

Жаныбаева З.К.

к.э.н.

Центр исследований, анализа и оценки
эффективности

г. Астана, Республика Казахстан

email: zzhanybayeva@gmail.com

ORCID 0000-0003-4162-3602

Рахметова А.М.

д.э.н., профессор

Центр исследований, анализа и оценки
эффективности

г. Астана, Республика Казахстан

email: aibota@mail.ru

ORCID 0000-0002-8741-0373

Ыбырайым Н.М.

к.ю.н.

Центр исследований, анализа и оценки
эффективности

г. Астана, Республика Казахстан

email: nurlan2508@gmail.com

ORCID: 0000-0002-5728-461

***Аннотация.** В статье рассмотрены особенности внедрения искусственного интеллекта при проведении государственного аудита. Ученые, занимающиеся исследованием искусственного интеллекта, отмечают, что эти технологии влияют на качество аудита, помогают политикам создавать эффективную политику, улучшают оценку и принятие решений, а также оптимизируют использование национальных ресурсов. Авторами статьи систематизирована оценка потенциала использования искусственного интеллекта в государственном аудите, которые способны анализировать большие объемы данных и принимать решения на основе объективных факторов. В статье определены этапы проведения аудита с использованием технологии искусственного интеллекта, которые могут помочь аудиторам сосредоточить свои усилия на областях с высоким риском, повысить качество аудита и сократить требуемое время и ресурсы. Авторы выявили ключевые тренды в определении критериев оценки эффектов от применения методов искусственного интеллекта в государственном аудите.*

***Ключевые слова:** национальные ресурсы, аудит, государственный аудит, искусственный интеллект, риск.*

FEATURES OF THE APPLICATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN CONDUCTING A
STATE AUDIT OF THE EFFECTIVENESS OF THE USE OF NATIONAL RESOURCES**Yessengeldina A.S.***

c.e.s., professor
Center for Research, Analysis and Evaluation of
Effectiveness
Astana, Republic of Kazakhstan
emaianar77@inbox.ru
<https://orcid.org/0000-0002-7752-916X>

Zhanybayeva Z.K.

c.e.s.
Center for Research, Analysis and Evaluation of
Effectiveness
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: zzhanybayeva@gmail.com
ORCID 0000-0003-4162-3602

Rakhmetova A.M.

d.e.s., professor
Center for Research, Analysis and Evaluation of
Effectiveness
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: aibota@mail.ru
ORCID 0000-0002-8741-0373

Ybyraiym N.M.

c.l.s.
Center for analytical research and evaluation
Astana, Republic of Kazakhstan
E-mail: nurlan2508@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5728-461X

Abstract. *The article discusses the features of the introduction of artificial intelligence in the conduct of public audits. Scientists involved in artificial intelligence research note that these technologies affect auditing quality, help policymakers create effective policies, improve assessment and decision-making, and optimize the use of national resources. The authors systematized the evaluation of the potential of using artificial intelligence in public audits, which can analyze large amounts of data and make decisions based on objective factors. The article defines the stages of conducting an audit using artificial intelligence technology, which can help auditors focus on high-risk areas, improve audit quality, and reduce the required time and resources. The authors have identified key trends in determining criteria for evaluating the effects of artificial intelligence methods in public audits.*

Keywords: *national resources, audit, state audit, artificial intelligence, risk.*

Зейнельгабдин А.Б.*
д.э.н., профессор
Академия государственного управления при
Президенте Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
email: a.zeinelgabdin@apa.kz

Тлебалдина Н.Е.
м.г.у., ассистент
Институт Управления
Академия государственного управления при
Президенте Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
email: n.tlebalдина@apa.kz
<https://orcid.org/0009-0005-9780-9926>

КОМПЛЕКСНЫЙ ПОДХОД К СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО АУДИТА В РЕСПУБЛИКЕ

***Аннотация.** В данной статье исследуются теоретические и практические аспекты проведения государственного аудита в Республике Казахстан. Рассмотрены вопросы влияния государственного аудита и финансового контроля на реализацию экономических реформ новой экономической политики в республике. Государственный аудит и финансовый контроль играют ключевую роль в оценке эффективного использования и распределения финансовых средств государства. От проведения качественного и эффективного государственного аудита зависят итоги проводимых социально-экономических реформ в стране. В современных реалиях быстроменяющегося мира государственный аудит и его непрерывное совершенствование является необходимостью и должен обеспечивать повышение эффективности государственного управления и использования бюджетных средств, активов государства и субъектов квазигосударственного сектора. Государственный аудит должен дать оценку эффективности использования налогово-бюджетных инструментов для решения социальных задач и экономической оценки их влияния на развитие экономики или реальных секторов экономики. В связи с чем изучение, исследование системных проблем проведения государственного аудита и финансового контроля на сегодняшний день является актуальным.*

В данной статье рассмотрены отдельные проблемы функционирования системы государственного аудита. В целях совершенствования системы и организации государственного аудита авторами обоснованы и предложены отдельные новые экономические направления аудита эффективности и финансовой отчетности, которые могут быть использованы в разработке новой Концепции развития государственного аудита.

***Ключевые слова:** государственный аудит, фискальная политика, финансовые ресурсы, налогообложение, аудит финансовой отчетности.*

■ Введение

В настоящее время в республике осуществляется экономическая реформа для реализации новой экономической политики [1]. В этих условиях, система государственного аудита, состоящая из двух подсистем: основные направления государственного аудита и органы, осуществляющие государственный аудит в республике, должны быть направлены на оценку этих реформ.

В этой связи исследования по данной тематике остаются актуальными, так как все еще не решены отдельные проблемные вопросы функционирования системы государственного аудита, межбюджетных отношений, эффективного и рационального распределения бюджетных средств, и финансовых ресурсов внебюджетных фондов, вопросы налогообложения.

Комплексный подход исследования проблематики позволит сделать обоснованные выводы и рекомендации по совершенствованию вышеуказанных вопросов.

Предложенные авторами обоснованные рекомендации и выводы могут быть использованы в разработке новой Концепции развития государственного аудита, вместе с тем, внедрены в работу системы органов государственного аудита и финансового контроля в стране.

Целью исследования является обосновать новые направления государственного аудита, влияющие на реализацию экономической политики в республике.

■ Обзор литературы

Гипотеза: оценка влияния налогово-бюджетной политики и на их основе обосновать рекомендации по совершенствованию налоговой и бюджетной систем в республике.

В настоящей статье использованы для анализа следующие нормативно-правовые акты: действующий Закон РК «О государственном аудите и финансовом контроле», Бюджетный кодекс РК. Вместе с тем, были рассмотрены отчеты об исполнении республиканского бюджета местных бюджетов за 2023 год и на 1 апреля 2024 года, статистический бюллетень Минфина РК на 1 апреля 2024 г., а также статья автора Зейнельгабдина А.Б. «Создание системы государственного аудита и перспективы его развития».

■ Методы исследования

Методологической основой исследования стали методы системного и сравнительного анализа, сбор и обобщение информации, анализ нормативно-правовых актов налогово-бюджетной политики. Были изучены действующий налогово-бюджетный Кодекс, проанализированы отчеты об исполнении республиканского бюджета за ряд лет, а также Заключение ВАП к отчету Правительства об исполнении республиканского бюджета за 2021-2022 гг.

■ Результаты и обсуждения

В действующем Законе «О государственном аудите и финансовом контроле» (далее – Закон) рассмотрены основные направления государственного аудита по его типам, в частности, по аудиту эффективности и соответствия, а также по финансовому аудиту. Возникает закономерный вопрос эти направления нацелены на анализ и оценку эффективности реализации экономических реформ в республике? На наш взгляд отдельные его направления не направлены на решение новых экономических задач. Поэтому для дальнейшего совершенствования системы государственного аудита необходимо пересмотреть его направления с учетом следующего комплексного подхода.

Следующим важным направлением аудита, на наш взгляд, является оценка эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов, субъектов квазигосударственного сектора, а также государственных учреждений.

Нами по вышеуказанным направлениям рассмотрены конкретные темы по аудиту эффективности и финансовому аудиту.

Для республики на сегодняшний день важное значение имеет оценка эффективности функционирования налоговой системы. На наш взгляд, такая оценка должна проводиться в следующих направлениях: первое – оценка эффективности видов налогов, используемых в республике, второе – анализ и оценка эффективности механизма налогообложения по каждому налогу и их ставкам; третье – эффективность налоговых льгот и преференций, используемых в республике, четвертое – оценка эффективности налогового и таможенного администрирования.

В настоящее время, в соответствии с Законом «О государственном аудите и финансового контроля» в основном проводится аудит эффективности таможенного и налогового администрирования [2].

В республике не был проведен комплексный аудит эффективности налоговых льгот и преференций. В результате Высшей аудиторской палатой (далее – ВАП) не обосновано предложение об упразднении конкретных льгот и преференций по видам налогов. Следует заметить, что в республике с 2020 года увеличивается количество налоговых льгот и преференций. По оценкам экспертов сумма налоговых льгот и преференций составляет от 6 трлн. до 8 трлн. тенге и больше. Эти цифры подтверждают в республике, имеются определенные резервы увеличения налоговых поступлений за счет упразднения отдельных налоговых льгот и преференций.

В заключении ВАП указываются определенные недостатки механизма налогообложения налога на добавленную стоимость и корпоративного подоходного налога, которые не обеспечивают равномерное поступление их в республиканский бюджет. Такая практика продолжается с 2020 года и по настоящее время. За 1 квартал 2024 года в республиканский бюджет поступило налогов в сумме 2581,7 млрд. тенге и составила 60% доходов, за аналогичный период 2023 года, налоговое поступление – 3176,7 млрд. тенге или 72,7% доходов [4].

Снижение налоговых поступлений за 1 квартал 2024 года по сравнению с 2023 годом в первую очередь связана с уменьшением поступления КПН и НДС, которые КПН составило – 26,5%, а по НДС – 21,9%. Эти факты свидетельствуют о том, что в республике продолжается авансирование бюджета крупными налогоплательщиками.

Поэтому, в республике целесообразно проводить комплексную оценку эффективности действующей налоговой системы и налоговой политики. Это позволило обосновать конкретные предложения и рекомендации по разработке нового Налогового Кодекса в республике.

На наш взгляд, оценка эффективности налоговой политики целесообразно проводить одновременно с бюджетной политикой. Основными задачами бюджетной политики являются: обеспечение макроэкономической стабильности в республике; повышение эффективности использования бюджетных средств; постепенное снижение зависимости доходов бюджета от трансфертов Национального фонда Республики Казахстан; уменьшение государственного долга и расходов на обслуживание и погашение основного долга; фискальная децентрализация.

За счёт бюджета мы обеспечиваем определенную макроэкономическую стабильность в республике, однако, эффективность использования бюджетных средств не повышается, в первую очередь не улучшается эффективность реализации государственных программ, национальных проектов, а также инвестиционных проектов, реализуемых в регионах.

Об этом свидетельствуют увеличение дебиторской задолженности, а также остатков бюджетных средств. Например, дебиторская задолженность государственного бюджета на 1 января 2022 составила 715,8 млрд. тенге, а на 1 апреля 2024 - 2133,1 млрд. тенге или увеличился в 3 раза [5]. Остаток бюджетных средств на 1 января 2023 года государственного бюджета составил в сумме 847,8 млрд. тенге, на 1 января 2024 года – 904,1 млрд. тенге, а на 1 апреля 2024 - 1451,0 млрд. тенге [4].

В свою очередь, неэффективное использование бюджетных средств приводит к невыполнению бюджетных планов налоговых поступлений государственного бюджета и республиканского бюджета. В результате увеличивается зависимость доходов от трансфертов Национального фонда Республики Казахстан, увеличивается объем заимствования для финансирования дефицита республиканского бюджета. За 2023 год сумма поступления займов составила 5348,1 млрд. тенге и по сравнению с 2022 годом выросла на 32,5%. При этом львиная доля этих средств направлена на погашение основного долга, сумма которого составила 2449,6 миллиарда тенге. В свою очередь значительные средства республиканского бюджета направлены на обслуживание Правительственного долга, которые составили в сумме 1808,1 млрд. тенге [4].

В республике государственные ценные бумаги, являющиеся основными инструментами внутреннего заимствования, покупают в основном банки второго уровня и внебюджетные фонды. В результате более 4,0 трлн. тенге средств республиканского бюджета идет на поддержку финансовых инструментов, а не на поддержку реального сектора экономики [5]. В реализации бюджетной политики особую роль играет фискальная децентрализация. В этом направлении приняты отдельные меры. На наш взгляд, целесообразно оценить эффективность этих мер и обосновать новые инструменты совершенствования межбюджетных отношений. Аудит эффективности в этом имеет важное значение для социально-экономического развития регионов в республике.

Сегодня КПН малого и среднего бизнеса, который поступает в местный бюджет обеспечивает увеличение налоговой базы.

В современных условиях для республики имеет важное значение системная долговая политика. В связи с этим целесообразно предусмотреть аудит эффективности управления внутренним и внешним долгом государства и субъектов квазигосударственного сектора с изучением инструментов заимствования и механизмов финансирования дефицита бюджета.

В республике последние годы уделяется большое внимание вопросам управления государственными финансами, которые включают государственный бюджет, государственный кредит и финансы всех субъектов с участием государства. В 2022 году утверждена Концепция управления государственными финансами [6], где уделено значительное внимание вопросам налогово-бюджетной политики, а также управления долгом. При рассмотрении укрепления доходной части бюджета (налоговая политика) в основном отражены проблемы увеличения налоговых поступлений в бюджет. На наш взгляд, укрепление доходной базы зависит и от неналоговых поступлений в бюджет, в частности от эффективности дивидендной политики в республике и управления активами государства.

В свою очередь, сегодня малое внимание уделяется вопросам управления финансами субъектов квазигосударственного сектора и внебюджетных фондов.

В связи с этим целесообразно проводить комплексный аудит эффективности влияния бюджетных средств, средств субъектов квазигосударственного сектора и внебюджетного фонда на социально-экономическое развитие регионов.

Для дальнейшего совершенствования межбюджетных отношений предусмотреть механизм квотирования по КПН от крупных налогоплательщиков. При этом 5% КПН от них будут поступать в местный бюджет и 15% в республиканский бюджет.

Такой аудит можно проводить ВАП с привлечением ревизионной комиссии и служб внутреннего аудита, так как в действующем Законе об аудите предусмотрено проведение совместного аудита. Это позволит со временем проводить проблемный аудит эффективности влияния финансовых ресурсов государства на социально экономическое развитие страны.

В современных условиях мы не можем решить за счет бюджетных средств все социальные экономические задачи в республике. Для этого целесообразно эффективно использовать финансовые ресурсы всех субъектов с участием государства. Это важно для всех государств, в первую очередь для развивающихся стран, так как финансовые ресурсы являются одними из основных элементов национального ресурса [7].

В настоящее время ВАП осуществляется методологическое руководство, по ежегодной оценке, эффективности деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов по блоку «Достижение целей». Аналитический отчет по оценке готовит ТОО «Центр исследования, анализа и оценки эффективности» ВАП.

Для оценки деятельности центральных органов, нами предлагается в работе обоснованные новые направления аудита эффективности, как аудит эффективности налого-

вой системы, бюджетной системы в целом, а также аудит эффективности влияния государственных органов на развитие экономики страны и региона.

В соответствии с нормой статьи 113 «Оценка результатов» Бюджетного кодекса РК целесообразно проводить аудит эффективности влияния деятельности центральных государственных и местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения и столицы на развитие экономики страны или региона, отдельно взятой отрасли (сферы) экономики, обществ [3]. Для проведения такого аудита должна быть разработана методика проведения такой оценки с участием ученых и экспертов.

Поэтому в республике сегодня не уделяется должного внимания вопросам влияния центрального государственного органа на развитие конкретного сектора отрасли экономики.

Отдельными учеными проведено исследование влияния ЦГО на развитие сельского хозяйства в республике и предложена методика такой оценки [8]. В связи с этим на основе использования результатов этих исследований следовало бы провести системную методологическую работу в этом направлении.

ВАП с 2020 года проводит аудит консолидированной финансовой отчетности республиканского бюджета и центральных государственных органов. Следует заметить, аудит финансовой отчетности в республике, не охватывает полноценный объем активов государства и его обязательств. Поэтому, как в зарубежных странах целесообразно осуществлять аудит финансовой отчетности Правительства Республики Казахстан и местных исполнительных органов, с дальнейшим формированием и оценки финансовой отчетности страны. Для этого необходимо проработать методологическое обеспечение формирования и оценки финансовой отчетности правительства РК и местных исполнительных органов [5]. Итак, для проведения государственного аудита по новым направлениям, в республике должны быть комплексно разработаны обеспечивающие подсистемы системы государственного аудита в следующих направлениях: законодательно-методическое обеспечение; кадровое и информационное обеспечение.

В республике особое внимание должно уделяться вопросам кадрового обеспечения в следующем направлении:

- расширение подготовки бакалавров, магистрантов и докторов философии наук PhD в Евразийском национальном университете имени Л.И. Гумилева и в Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан;
- создание системы переподготовки и повышения квалификации государственных аудиторов республики [9]. При этом программа повышения квалификации аудиторов и организация этого процесса должны осуществляться с учетом вновь принятых работников, сотрудников на работу после окончания ВУЗов по специальностям: «Государственный аудит» или «Бухгалтерский учёт».

■ Заключение

Таким образом, для совершенствования системы государственного аудита эти направления целесообразно включить в новую концепцию развития государственного аудита, одновременно целесообразно разработать проект Закона «О государственном аудите», при этом должен учитывать следующие новые критерии:

- достижение прямых и конечных результатов по бюджетным программам;
- отсутствие финансовых нарушений по результатам аудита
- учет дебиторской и кредиторской задолженностей центральных государственных органов.

Вместе с тем проект Закона должен учитывать направления экономических реформ в республике и комплексный подход к совершенствованию аудита на основе анализа проводимого в соответствии с нормами действующего Закона аудита.

Список использованных источников:

1. Послание главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Экономический курс справедливого Казахстана 1 сентября 2023 г.» Электронный ресурс. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>. (дата обращения: 10.06.24).
2. Закон «О государственном аудите и финансовом контроле» от 12 ноября 2015 года. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>. (дата обращения: 10.06.24).
3. Бюджетный кодекс Республики Казахстан от 4 декабря 2008 с изменениями и дополнениями. Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095>. (дата обращения: 08.06.24).
4. Отчеты об исполнении республиканского бюджета местных бюджетов за 2023 год и на 1 апреля 2024 года.
5. Статистический бюллетень Минфина РК на 1 апреля 2024. Электронный ресурс. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (дата обращения: 09.06.24).
6. Указ Президента РК от 10 сентября 2022 года № 1005 «Об утверждении Концепции управления государственными финансами Республики Казахстан до 2030 года». Электронный ресурс. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001005/history>, (дата обращения: 07.06.24).
7. Agriculture in Kazakhstan: Effective financial management, Revista de Economia Politica, Том 40, Выпуск 3, p. 554-565, July/September 2020, Uspambayeva Madina, Zeinelgabdin, Altay, Turebekova Bazhan, Rakayeva Aliya, Tulaganov Anvar, Taipov Timur.
8. The role of external public audit in ensuring the financial stability of the budgets of developing countries, VIEŠOJI POLITIKA IR ADMINISTRATIVAS PUBLIC POLICY AND ADMINISTRATION, 2021, T 20, Nr. 1/2021, Vol. 20, Nr. 1, p.108-117, Karabayev Eldar B., Sembiyeva Lyazzat M., Zeinelgabdin Altai B., Beisenova L.Z.; Pankou Dzmitry A.
9. Зейнельгабдин А.Б., Создание системы государственного аудита и перспективы его развития, Журнал государственный аудит № 1-2, 2021 год.

REFERENCES

1. Poslanie glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Jekonomicheskij kurs spravedlivogo Kazahstana 1 sentjabrja 2023 g.» Jelektronnyj resurs. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>. (data obrashhenija: 10.06.24).
2. Zakon «O gosudarstvennom audite i finansovom kontrole» ot 12 nojabrja 2015 goda. Jelektronnyj resurs. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000392>. (data obrashhenija: 10.06.24).
3. Bjudzhetnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 dekabrja 2008 s izmenenijami i dopolnenijami. Jelektronnyj resurs. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K080000095>. (data obrashhenija: 08.06.24).
4. Otchety ob ispolnenii respublikanskogo bjudzheta mestnyh bjudzhetov za 2023 god i na 1 aprelja 2024 goda.
5. Statisticheskij bjulleten' Minfina RK na 1 aprelja 2024. Jelektronnyj resurs. – URL: <https://stat.gov.kz/ru/> (data obrashhenija: 09.06.24).
6. Ukaz Prezidenta RK ot 10 sentjabrja 2022 goda № 1005 «Ob utverzhenii Konceptii upravlenija gosudarstvennymi finansami Respubliki Kazahstan do 2030 goda». Jelektronnyj resurs. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001005/history>, (data obrashhenija: 07.06.24).
7. Agriculture in Kazakhstan: Effective financial management, Revista de Economia Politica, Tom 40, Vypusk 3, p. 554-565, July/September 2020, Uspambayeva Madina, Zeinelgabdin, Altay, Turebekova Bazhan, Rakayeva Aliya, Tulaganov Anvar, Taipov Timur.
8. The role of external public audit in ensuring the financial stability of the budgets of developing countries, VIEŠOJI POLITIKA IR ADMINISTRATIVAS PUBLIC POLICY AND ADMINISTRATION, 2021, T 20, Nr. 1/2021, Vol. 20, Nr. 1, p.108-117, Karabayev Eldar B., Sembiyeva Lyazzat M., Zeinelgabdin Altai B., Beisenova L.Z.; Pankou Dzmitry A.
9. Zejnel'gabdin A.B., Sozdanie sistemy gosudarstvennogo audita i perspektivy ego razvitija, Zhurnal gosudarstvennyj audit № 1-2, 2021 god.

РЕСПУБЛИКАДА МЕМЛЕКЕТТІК АУДИТ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУДІҢ КЕШЕНДІ ТӘСІЛІ**Зейнельгабдин А.Б.***

э.ф. д., профессор
Қазақстан Республикасы Президентінің
жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы
Астана қ., Қазақстан
email: a.zeinelgabdin@apa.kz

Тлебалдина Н.Е.

м.б.м., ассистент
Басқару институты
Қазақстан Республикасы Президентінің
жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы
Астана қ., Қазақстан
email: n.tlebaldina@apa.kz
<https://orcid.org/0009-0005-9780-9926>

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік аудитті жүргізудің теориялық және практикалық аспектілері қарастырылады. Республикадағы жаңа экономикалық саясаттың экономикалық реформаларын жүзеге асыруға мемлекеттік аудит пен қаржылық бақы-

лаудың ықпал ету мәселелері қарастырылады. Мемлекеттік қаржылық ресурстарды тиімді пайдалану мен бөлуді бағалауда мемлекеттік аудит және қаржылық бақылау басты рөл атқарады. Елімізде жүргізіліп жатқан әлеуметтік-экономикалық реформалардың нәтижелері мемлекеттік аудиттің сапалы және тиімді жүргізілуіне байланысты. Қарқынды өзгеретін әлемнің заманауи жағдайында мемлекеттік аудит және оны үздіксіз жетілдіру қажеттілік болып табылады және ол мемлекеттік басқару мен бюджет қаражатын, мемлекеттік активтер мен квазимемлекеттік сектор субъектілерін пайдалану тиімділігін арттыруды қамтамасыз етуге тиіс. Мемлекеттік аудит әлеуметтік проблемаларды шешуге арналған фискалдық құралдарды пайдалану тиімділігін бағалауға және олардың экономиканың немесе экономиканың нақты секторларының дамуына әсерін экономикалық бағалауға тиіс. Осыған байланысты мемлекеттік аудит пен қаржылық бақылауды жүргізудегі жүйелік проблемаларды зерттеу бүгінгі таңда өзекті болып табылады.

Мақалада мемлекеттік аудит жүйесінің қызметіндегі белгілі бір проблемалар қарастырылған. Мемлекеттік аудит жүйесін және ұйымдастыруды жетілдіру мақсатында авторлар мемлекеттік аудитті дамытудың жаңа Тұжырымдамасын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін нәтижелер мен қаржылық есептілік аудитінің белгілі бір жаңа экономикалық бағыттарын негіздейді және ұсынады.

Түйін сөздер: мемлекеттік аудит, фискалдық саясат, қаржы ресурстары, салық салу, қаржылық есептілік аудиті.

AN INTEGRATED APPROACH TO IMPROVING THE STATE AUDIT SYSTEM IN THE REPUBLIC

Zeinelgabdin A.B.*

d.e.s., professor

The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
email: a.zeinelgabdin@apa.kz

Tlebaldina N.E.

m.p.a., assistant

Institute of Management
The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
email: n.tlebaldina@apa.kz
<https://orcid.org/0009-0005-9780-9926>

Abstract. *This article examines the theoretical and practical aspects of conducting a state audit in Kazakhstan. The issues of the influence of state audit and financial control on the implementation of economic reforms of the new economic policy in the republic are considered. State audit and financial control play a key role in assessing the effective use and distribution of State funds. The results of the ongoing socio-economic reforms in the country depend on the conduct of a high-quality and effective state audit. In the modern realities of a rapidly changing world, public audit and its continuous improvement are critical, and it should ensure an increase in the efficiency of public administration and the use of budgetary funds, state assets, and quasi-public sector entities. The state audit should assess the effectiveness of the fiscal instruments used to solve social problems and the economic assessment of their impact on the development of the economy or the real sectors of the economy. In this regard, studying the systemic challenges of conducting state audits and financial control is relevant today.*

The article considers some problems of the functioning of the state audit system. To improve the system and organization of state audits, the authors have substantiated and proposed certain economic areas of efficiency audit and financial reporting, which can be used in a new Concept for state audit development.

Keywords: *state audit, fiscal policy, financial resources, taxation, audit of financial statements.*

Ералиева Я.А.

PhD, ассоциированный профессор
Алматинский технологический университет
г.Алматы, Казахстан
yanaeralieva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2318-5920

Мухамбетова Л.К.

к.э.н., доцент
Учреждение «ESIL University»
г.Астана, Казахстан
lmuhambetova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0587-800X

Берстембаева Р.К.*

к.э.н., ассоциированный профессор
Международный университет «Астана»
г.Астана, Казахстан
rberstembraeva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0060-9954

Такиев М.Т.

докторант программы DBA
Narxoz University,
г.Алматы, Казахстан
rberstembraeva@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-1198-5182

К ВОПРОСУ ОБ ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

***Аннотация.** Налоговая система государства не может длительное время оставаться неизменной. Её эффективность во многом определяется соответствием содержания её основных элементов задачам конкретного этапа социально-экономического развития страны. На сегодняшний день существует большое количество методик определения эффективности налоговой системы, каждая из которых имеет свою специфику. В статье рассмотрены самые распространенные подходы к определению эффективности налоговой системы и методам её оценки, рассчитаны некоторые индикаторы эффективности налоговой системы Казахстана. Методами исследования послужили системный подход, эмпирический обзор, обобщение, статистический и количественный анализ.*

В ходе исследования был сделан вывод, о том, что на сегодняшний день налоговая система республики динамично развивается и в целом можно признать удовлетворительной оценку эффективности налоговой системы, которая обеспечивается за счет выполнения собираемости налогов и увеличения динамики налоговых поступлений. В то же время выявлены проблемы, отражающие системный характер и несоответствие отдельных параметров налоговой системы современным реалиям. На основе проведенного анализа авторами представлены направления возможного совершенствования налоговой системы Республики Казахстан.

***Ключевые слова:** налоговая система, налоговая нагрузка, эффективность, критерии и индикаторы, налоговое администрирование.*

■ Введение

Базовым требованием, предъявляемым к налоговой системе и налоговой политике государства, является её эффективность. Между тем, в экономической литературе и налоговой практике нет единства во мнениях относительно содержания эффективности налоговой системы и показателей, её определяющих. В настоящее время в Казахстане идёт обсуждение нового налогового кодекса. Для разработки его правовых норм в современных условиях необходим комплексный анализ современного состояния налоговой системы республики с точки зрения её эффективности. В этой связи необходим научный подход к оценке эффективности налоговой системы республики, анализ её количественных индикаторов и качественных критериев. Целью данного исследования является теоретическое обоснование подходов к оценке эффективности налоговой системы государства, анализ её индикаторов, выявление проблем недостаточной эффективности и разработка рекомендаций, направленных на их решение.

■ Цель исследования

Цель исследования заключается в изучении, обобщении и систематизации различных подходов к оценке эффективности налоговой системы Республики Казахстан.

■ Обзор литературы

Налоговая система государства формируется под влиянием меняющихся социально-экономических, политических, внешнеэкономических факторов. Это требует соответствия налогового механизма страны к требованиям конкретного этапа развития общества. Являясь одним из базовых форм государственного регулирования экономики, налоговый механизм призван соответствовать целям и задачам, стоящим перед государством на каждом конкретном этапе его развития. Несоответствие тем или иным требованиям означает нарушение принципов налогообложения, что требует корректировки действующего механизма налогообложения. При этом оценка данного соответствия является одной из наиболее сложных экономических, политических и социальных проблем, требующих комплексной и всесторонней оценки

Вопросы эффективности системы налогообложения являются объектом многочисленных исследований в мировой экономической литературе. При этом содержание и критерии эффективности рассматриваются учеными с диаметрально противоположных точек зрения.

Большинство исследований определяют эффективное налогообложение как достижение баланса интересов всех его участников – государства, бизнеса, населения (Chan, Pui Yee, 2017; Erard, B., 1997; Asih Machfuzhoh, Intan Puspanita, 2021; Fadzilah, Elvania Nur, 2017; Anindita Nur Prasetyarini¹, Oman Rusmana, 2019) [1-5]. Между тем, выполнение данного требования носит противоречивый характер. Интересы государства связаны с максимальным поступлением налогов в бюджет, а бизнес и население заинтересованы в снижении налогового бремени.

По вопросу оценки эффективности налоговой системы в экономической научной литературе и практике нет единого мнения. Ряд учёных полагает, что эффективность налоговой системы определяется соответствием принципов её построения поставленным целям и задачам социально-экономической политики (Abbiati L., Antinyan A., Corazzini L. A, 2020; Григорьева К.С., 2018; Hunar Mohammed) [6,7,8]. Зарубежные и отечественные исследователи оценивают налоговую систему по трем основным показателям – количеству налогов и сборов, величинам налоговой нагрузки и издержек взимания налогов (Lukasova M., 2020, Интыкбаева С.Ж., 2018; Khaibulaeva R.G., 2020) [9,10,11]. Giday A., Tatay T. сформулировали тезис о том, что для оценки эффективности налоговой системы надо использовать уровень текущих доходов налогоплательщиков и показатель доли общественных благ, получаемых ими из государственного бюджета. При этом они справедливо отмечают, что в большинстве стран при расчёте налоговой нагрузки не учитывается размер отчислений в пенсионные фонды [12].

Несколько идеальное видение налоговой системы отражено в работе Yair Listokin & David M. Schizer (2013). Так автор отмечает, что гражданам нравится платить налоги, так как они понимают роль налоговой системы в обеспечении выполнения государственных функций [13]. Данная позиция выражает высокую эффективность налоговой системы, поскольку она характеризуется высокой отдачей при условии полного и своевременного поступления налогов.

В работе Gordana Savić, Aleksandar Dragojlović, Mirko Vujošević, Milojko Arsić & Milan Martić (2015) проведена оценка налоговой системы с точки зрения эффективности налогового администрирования, при этом критериями оценки авторов является численность работников налоговой службы и объем теневой экономики в стране, отражающей уровень уклонения от налогов [14].

Аналогичные подходы встречаются и у других авторов (Ndemo Alfonse Mosomi, 2015) [15]. Когда эффективность налоговой системы определяется по уровню восприятия механизма её действия рядовыми налогоплательщиками. В то же время в этой статье подчеркнута необходимость расширения аппарата фискальных служб, что противоречит выводам предыдущих авторов.

Отдельные авторы – Hodzic, Sabina; Celebi, Hulya (2017) – характеризуются ограниченностью взглядов на эффективность налогообложения, беря во внимание только НДС [16]. Аналогичная узость встречается и у других авторов (Lawrence H., 2013) [17], которые в своих исследованиях увязали вопросы экологии и фискальной политики.

В масштабном исследовании Afonso, A., Jalles, J.T. & Venâncio, A. (2021) была дана оценка эффективности налоговой системы на основе ряда критериев – затрат на содержание фискальных органов, влияние изменения уровня налогообложения на структурные изменения в экономике в разные периоды экономических циклов [18].

Современные исследования группы учёных Mariana Khmyz, Sergey Petkov, Zakhar Mylyanyk, Yuriy Mazur, Roman Koziar, Vitaliy Hudyma, Ivanna Prots характеризуются оценкой влияния цифровизации налоговой системы на её эффективность [19].

Таким образом, обзор современных подходов позволяет сделать вывод о необходимости использования не одного, а системы критериев эффективности налоговой системы. При этом методология оценки, а также выбор объекта исследования должны быть увязаны с конкретно историческими, социально-экономическими условиями в данной стране с учётом современных реалий. В этой связи в данном исследовании для оценки были принят ряд критериев, каждый из которых взаимодополняет другие и отражает системный подход к исследованию. Авторы не претендуют на всеобъемлющее освещение вопросов эффективности налоговой системы, а выносят на обсуждение результаты проведенных исследований, которые приобретают особую актуальность в период обсуждения нового налогового кодекса в РК.

■ Материалы и методы

Методологической основой исследования является анализ литературы, качественный и количественный анализ документов и статистических данных. В качественном отношении использовались вторичные источники (книги, журнальные статьи, опубликованные исследовательские работы), а также первичные источники и нормативно-правовые акты. Для количественного анализа текущего состояния оценки эффективности налоговой системы были использованы статистические данные и аналитические материалы Министерства финансов РК. Для достижения цели были использованы различные методы исследования: изучение и систематизация теоретических изысканий по данной проблематике, анализ Налогового кодекса РК для формулирования предложений по совершенствованию налоговой системы республики с целью повышения ее эффективности; анализ статистических данных с целью расчета отдельных индикаторов эффективности налоговой системы; сравнительный анализ с другими странами; комплексный системный анализ.

■ Результаты и обсуждения

Если рассматривать уровень оптимальной налоговой нагрузки, то в этом вопросе также нет единого мнения, как и подходов к её оценке. Эксперты Всемирного банка полагают, что оптимальная величина данного показателя не должна превышать одной трети ВВП страны. В среднем по странам ОЭСР уровень налоговой нагрузки в 2021 году составил 34,2% от ВВП. Если анализировать по странам, то в Испании данный показатель составляет 38,4%, Италии 43,3%, Германии 39,5%, во Франции 45,2%. В этом же исследовании отмечается подход, в соответствии с которым уровень налоговой нагрузки рассчитывается количеством часов, необходимых для уплаты всех налогов и иных обязательных

платежей в бюджет. Так, сделан вывод, что в соответствии с данным подходом оптимальной является налоговая система Сингапура, где работник должен работать 49 часов в год для уплаты 5 платежей, составляющих 23,2% величины его доходов [20].

Систематизация научных и методических подходов к оценке эффективности налоговой системы и налоговой политики государства представлена в таблице 1.

Таблица 1. Методологические подходы к оценке эффективности налоговой системы

№	Наименование подхода	Краткая характеристика
1	Системный подход	предполагает оценку роли каждого объекта в отдельности (объектами могут выступать специальные службы, оценка проводится по их количественным и качественным критериям)
2	Концептуальный подход	Подразумевает разработку концепции и механизма её реализации
3	Аспектный подход	В его основе лежит исследование тех или иных проблем в налоговой системе
4	Эмпирический подход	Его суть заключается в изучении накопленного опыта, исследовании факторов, способствовавших налоговым изменениям, последствий принятия налоговых решений, что позволяет делать прогноз
5	Прагматический подход	Предполагает оценку достижения поставленных целей и задач налоговой политики на конкретном этапе
6	Научный подход	Базируется на научных достижениях, анализе действующей практики налогообложения на основе четких показателей
7	Деятельностный подход	Предполагает оценку субъектов налогообложения с учётом специфики их деятельности, также оценку органов налоговой службы на основе показателей их результативности

Как видно из таблицы, понятие эффективности налоговой системы государства является сложным и предполагает оценку как количественных, так и качественных параметров. Основными критериями эффективности налоговой системы, используемыми в разных странах, являются:

- сумма налоговых поступлений;
- сравнение изменения удельного веса по основным налогам по отношению к налогооблагаемой базе;
- динамика налоговых поступлений и динамика налогооблагаемой базы;
- темпы роста налоговых платежей;
- собираемость налогов (процентное отношение уплаченных налогов к начисленным);
- процент выполнения прогноза;
- динамика удельного веса проведенных налоговых проверок;
- сумма недоимки и задолженности в разрезе бюджетов;
- динамика сумм недоимки и задолженности;
- количество налогоплательщиков, состоящих на налоговом учете;
- процент налогоплательщиков, использующих интернет – технологии;
- доля налогоплательщиков, удовлетворительно оценивающих качество работы налоговых органов;
- удовлетворенные обращения в налоговые органы;
- соотношение числа жалоб по налоговым спорам рассмотренных в вышестоящих органах и в судах;
- показатель нагрузки на 1 специалиста налоговых органов;
- количество налогоплательщиков, приходящихся на 1 специалиста налоговых органов;
- показатель налоговых проверок на 1 сотрудника;
- доля встречных проверок в общей численности налоговых проверок;

- удельный вес камеральных проверок;
- удельный вес комплексных и тематических проверок;
- коэффициент охвата налогоплательщиков налоговыми проверками.

Согласно исследованиям, выделяют также различные виды эффективности, которые предполагают расчёт соответствующих показателей (в соответствии с рисунком 1).

<p>Фискальная эффективность</p>	<ul style="list-style-type: none"> • соответствие налоговых поступлений потребностям государства • минимальные затраты на функционирование налоговой системы
<p>Контрольная эффективность</p>	<ul style="list-style-type: none"> • соответствие объёма налоговых поступлений в бюджет запланированному • объективность затрат на налоговые органы • своевременная и полная уплата налогов • эффективность работы налоговых органов • соблюдение налогового законодательства
<p>Регулирующая эффективность</p>	<ul style="list-style-type: none"> • рациональное использование налоговых регуляторов • устойчивое финансовое состояние налогоплательщиков

Рисунок 1. Виды эффективности налоговой системы

Источник: составлено авторами на основе источника [23].

Проведенный анализ теоретико-методологических подходов оценки эффективности налоговой системы РК позволяет нам сделать следующие выводы. Под эффективной налоговой системой подразумевается такая система сбора налогов при которой размер налоговых изъятий был бы справедливым. Эффективная налоговая система предполагает:

- достаточный уровень налоговых поступлений в бюджет;
- эффективную работы налоговых органов, использование таких инструментов, которые сочетали бы минимальные затраты с максимальным результатом;
- учет интересов всех участников налоговых отношений.

Эффективность налоговой системы можно рассматривать с двух позиций, как отношение полученного результата к затратам и как оценку степени достигнутого результата к поставленным целям.

В связи со сложностью параметров для оценки эффективности налоговой системы РК мы предлагаем использовать аспектный, эмпирический и научный подходы. Реализация аспектного подхода предполагает исследование конкретных проблем в налоговой системе республики. Эмпирический подход позволит нам определить факторы, вызвавшие необходимость корректировки налоговых рычагов. научный подход базируется на научных достижениях ученых и экспертов в области налогообложения, а также анализ действующей практики на основе расчёта конкретных показателей.

Базовым критерием для оценки эффективности налоговой системы выступает уровень налоговой нагрузки, в том числе по видам налогов.

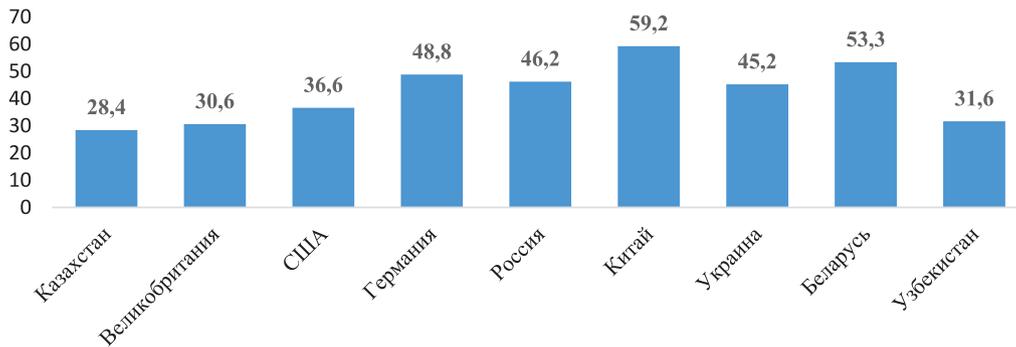

Рисунок 2. Уровень налоговой нагрузки в отдельных странах в 2022 году
 Источник: составлено авторами на основе источника [24].

По данным Всемирного банка уровень налоговой нагрузки оценивался по трем видам налогов: налог на прибыль (Profit tax TTCR), налоги с заработной платы (Labour tax TTCR), иные налоги (Other taxes TTCR).

Таблица 2. Вклад разных налогов в формирование общей налоговой нагрузки по отдельным странам

Страна	Налоговая нагрузка по налогу на прибыль	Налоговая нагрузка по налогам с оплаты труда	Налоговая нагрузка по прочим налогам	Общая налоговая нагрузка
Казахстан	16,4	10,1	1,9	28,4
Великобритания	16,6	12	2	30,6
США	20,7	9,8	6,1	36,6
Германия	23,2	21,5	4,1	48,8
Россия	7,4	36,6	2,2	46,2
Китай	6,3	46,2	6,8	59,2
Украина	10,2	33,8	1,1	45,2
Беларусь	11,1	39	3,2	53,3
Узбекистан	11,8	17,4	2,5	31,6

Примечание: составлено авторами на основе источника [24].

Как видно из представленных данных, уровень налоговой нагрузки в Казахстане является сравнительно невысоким. Так же рассматривая долю налогов в ВВП (рисунок 3), можно отметить, что в Казахстане данный показатель достаточно низкий (25%). В то время как в других странах посредством налогов перераспределяется 30-50% ВВП страны.

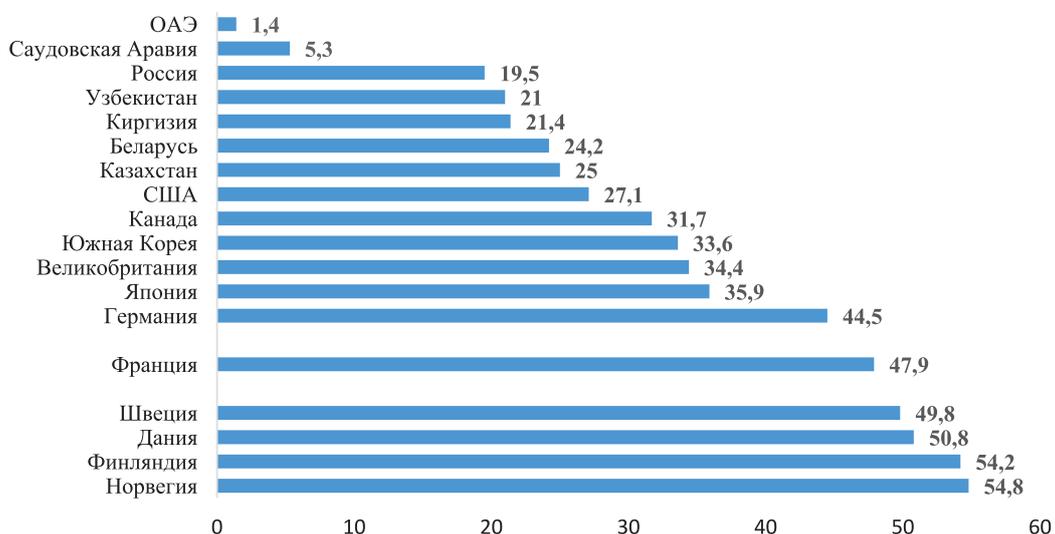

Рисунок 3. Доля налогов в ВВП за 2023 год, в %
 Источник: составлено авторами на основе источника [25].

Ниже представлен расчёт отдельных индикаторов эффективности налоговой системы РК.

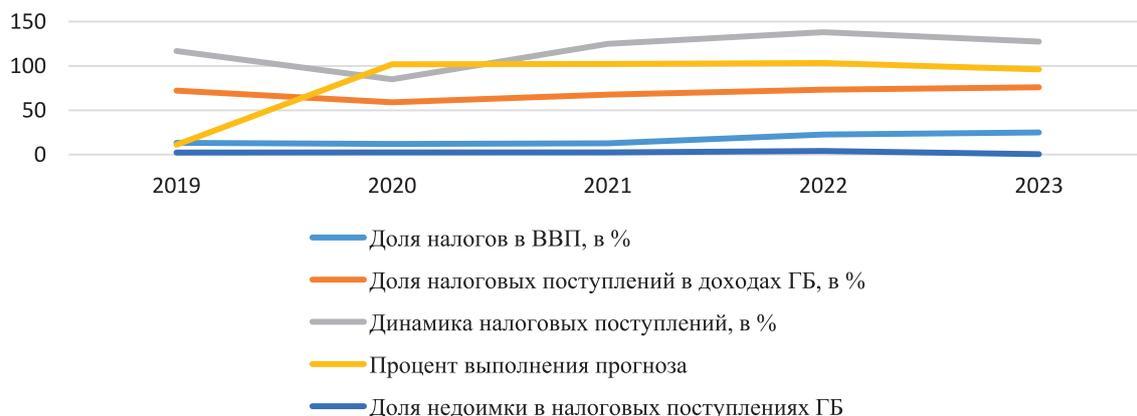

Рисунок 4. Индикаторы эффективности налоговой системы Республики Казахстан за 2019-2023 гг., в %

Источник: составлено авторами на основе источника [26].

За рассматриваемый период доля налоговых поступлений в доходах государственного бюджета имеет тенденцию к увеличению с 72,2% в 2019 году до 75,89% в 2023 году, однако наблюдается значительный спад в 2020 году до 29%, мы разделяем мнения экспертов, что это связано с последствиями локдауна и освобождением МСП от уплаты налогов, а также значительными налоговыми послаблениями для бизнеса в период COVID – 19. Динамика налоговых поступлений также увеличивается. Показатель собираемости налогов (процент выполнения прогноза) относительно стабилен. Налоговая система собирает столько налогов, сколько запланировано.

Общая сумма недоимки по налогам имеет тенденцию к увеличению, прирост недоимки в 2022 году составил 228%. Возможно причиной данной ситуации может быть высокий уровень налоговой нагрузки для отдельных категорий налогоплательщиков. Однако уже в 2023 году сумма недоимки значительно сократилась с 619 млн. тенге в 2022 году до 81 млн. тенге в 2023 году. При этом доля недоимки в налоговых поступлениях ГБ в 2023 году составила 0,43%.

Исходя из имеющейся информации, можно сделать вывод об удовлетворительной оценке эффективности налоговой системы Республики Казахстан. Это обеспечивается за счет выполнения собираемости налогов и увеличению динамики налоговых поступлений. Из-за отсутствия данных о работе налоговых органов невозможно рассчитать показатель эффективности налоговой службы.

В таблице 4 нами были проанализированы некоторые целевые индикаторы Министерства финансов РК за 2023 год.

Таблица 3. Целевые индикаторы Министерства финансов РК за 2023 год, в %

Наименование индикатора	2023
Доля налоговый поступлений консолидированного бюджета к ВВП	19,4
Темп роста налоговых поступлений от ненефтяного сектора	132,9
Коэффициент изъятия таможенных платежей и налогов к объему импорта	18,4
Доля деклараций на товары, по которым подтверждены риски от общего количества деклараций на которые сработала СУР	64
Доля подтвержденных сумм выявленных по результатам камерального контроля	55
Охват всеобщим декларированием доходов физических лиц	21

Примечание: составлено авторами на основе источника [27].

Несмотря на снижение налоговой базы 2022 года на фоне низких тенговых цен на нефть и невысокого роста добычи нефти в стране в 2023 году темпы роста налоговых поступлений от ненефтяного сектора экономики составили 132,9%. На эффективность СУР повлияло введение санкций в отношении РФ, что повлекло увеличение высокорисковых операций почти в 2 раза. В 2023 году начался 2 этап всеобщего декларирования. В данный этап должно было войти 1,6 млн. физических лиц. Входную ФНО 250.00 представили 2127000 человек, в ФНО 270.00 605000 физических лиц.

В то же время налоговая система Республики Казахстан не лишена недостатков.

Прежде всего, это высокая зависимость доходов государственного бюджета от величины нефтяных поступлений, что создаёт высокие фискальные риски в случае колебания мировых цен на энергоносители.

Данный фактор обуславливает необходимость усиления ненефтяных поступлений в бюджет, что, в свою очередь, требует структурной перестройки экономики страны, отхода от сырьевой направленности, диверсификации отраслей. Проблема недостаточности неналоговых поступлений связана с узостью налоговой базы, низким уровнем ставок, неоправданными льготами, ощутимым уровнем теневой экономики.

Отсутствие прогрессивной шкалы по индивидуальному подоходному налогу создает проблемы регрессивного налогообложения и усиливает социальные риски. Аналогичный регрессивный характер имеет и НДС, так как низкодоходные категории населения платят больше НДС.

Наличие специальных налоговых режимов для индивидуальных предпринимателей и некоторых категорий физических лиц (упрощенная декларация, патент, розничный налог и др.) при определённых условиях дают возможность налогового маневрирования, что приводит к тому, что работающее население платит больше налогов чем самозанятое.

В стране сохраняется вертикальная несбалансированность налогово-бюджетной системы, так как крупные налоги (корпоративный подоходный налог и НДС) по-прежнему формируют республиканский бюджет, а в местные бюджеты поступают достаточно низкие в фискальном отношении налоги.

Недостаточность собственных доходных источников порождает низкую автономию местных бюджетов, что усиливает проблемы самостоятельности местных властей, их зависимость от трансфертов из республиканского бюджета.

Сохраняется также поддержка льготирование крупного бизнеса (инвестиционные льготы, поддержка и субсидирование крупных сельскохозяйственных производителей), тогда как мелкие сельхоз производители как правило имеют ограниченные возможности к субсидированию.

Проблемы незаконных возможностей уменьшения налоговых обязательств, например, практика заключения договоров без фактического исполнения, дробление бизнеса, уменьшение фонда оплаты труда за счет выплаты заработных плат «в конверте».

Налоговая система Республики Казахстан динамично развивается. Правительством достаточно гибко используются налоговые рычаги. Так, в период пандемии коронавирусной инфекции в стране был внедрен беспрецедентный по масштабам пакет различных налоговых льгот в целях поддержки социально уязвимых слоёв населения и стимулирования предпринимательства.

Сегодня в стране активно развивается нормотворческая деятельность. Отметим наиболее существенные изменения, направленные на развитие налоговой системы. В целях перезагрузки налогового регулирования в 2023 году началась работа по разработке нового Налогового кодекса.

Кроме того, с 2024 года Налоговым кодексом предусмотрена отсрочка при уплате государственной пошлины, расширен перечень видов деятельности для применения СНР по основе розничного налога, предусмотрены льготы по корпоративному подоходному налогу для МФО с целью снижения проблемной задолженности населения, установлен

единый срок для предоставления ФНО 250, уточнен порядок определения дохода от цифрового майнинга, изменен порядок налогообложения на территории СЭЗ, предусмотрены дополнительные льготы по НИОКР.

Совершенствуется система налогового администрирования, активно применяются IT технологии, расширен перечень решений и видов жалоб, которые можно подать в электронном виде, исключена обязанность по хранению отдельных видов отчетов в течении 5 лет и др.

В целях содействия формированию налоговой культуры налогоплательщиков повсеместно действуют курсы Финансовой грамотности, налоговые органы проводят круглые столы, семинары и разъяснения по отдельным вопросам применения налогового законодательства.

■ Заключение

Оценка эффективности налоговой системы РК позволила нам сделать вывод о том, что, несмотря на значительные успехи в совершенствовании налогового законодательства и налогового администрирования, имеются существенные недостатки, которые не позволяют сделать вывод о соответствии содержания налоговой политики и инструментов её реализации задачам реформирования национальной экономики.

На наш взгляд, основными направлениями развития налоговых реформ в период обсуждения нового Налогового кодекса должны стать:

- создание реальных инструментов повышения ненефтяных налоговых доходов бюджета посредством содействия развитию отраслей с высокой добавленной стоимостью;
- систематизация налоговых льгот, отказ от непродуктивного тотального льготирования;
- нивелирование социального неравенства и снижение социальных рисков посредством возврата к прогрессивной шкалы по индивидуальному подоходному налогу, совершенствование налогообложения собственности;
- пересмотр порядка разграничения налогов между уровнями бюджетной системы в целях повышения реальной самостоятельности местных бюджетов;
- введение дифференцированных ставок по корпоративному подоходному налогу для отдельных видов деятельности (например, высокодоходных);
- расширение налоговых вычетов по индивидуальному подоходному налогу (например, выплаты по ипотеке, образовательные кредиты);
- введение специального налогового режима для микробизнеса, по примеру ЕСП.

■ Финансирование

Статья подготовлена в рамках научного проекта AP19678553 по грантовому финансированию по научным и/или научно-техническим проектам на 2023-2025 годы Министерства Науки и Высшего Образования Республики Казахстан «Налоговые инструменты нивелирования социального неравенства в Республике Казахстан».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Chan, Pui Yee; Krishna, Moorthy William & Choo, Keng Soon (2017). Taxpayers' perceptions on tax evasion behaviour: an empirical study in Malaysia. *International Journal of Law and Management*, Vol. 59, Issue 3.
2. Erard, B. (1997). The income tax compliance burden on Canadian big business. *Working Paper*, 97-2. Ottawa, Canada: Technical Committee on Business taxation, Department of Finance.
3. Asih Machfuzhoh, Intan Puspanita. -The Effect of Self Assessment and Tax Knowledge on Tax Compliance. - *Journal of Applied Business, Taxation and Economics Research (JABTER)* Vol. 1, No. 1, 2021 (Page: 66-76) DOI : 10.54408/jabter.v1i1.24
4. Fadzilah, Elvania Nur; Rasyid, Mei Mustafa & Negina, Kencono Putri (2017). The Effect of Tax Understanding, Tax Payness Consciousness, Quality of Tax Service, and Tax Sanctions on Compulsory Tax of SMEs. In Banyumas. *Acta Universitatis Danubius. Economica*, Vol. 13, no. 4.

5. Anindita Nur Prasetyarini¹, Oman Rusmana, Negina Kencono Putri. The Effectiveness of Self-Assessment System on Tax Revenue// ACTA UNIVERSITATIS DANUBIUS. Vol 15, no 4, 2019
6. Abbiati L., Antinyan A., Corazzini L. A survey experiment on information, taxpayer preferences, and perceived adequacy of the tax burden (2020). Heliyon T 6, Volume 3
7. Григорьева К.С. Эффективность налоговой системы РФ на современном этапе. – Экономика и управление. –2008. – №10. – С.178-2018
8. Hunar Mohammed, Anita Tangl. Taxation Perspectives: Analyzing the Factors behind Viewing Taxes as Punishment—A Comprehensive Study of Taxes as Service or Strain. – Journal of Risk and Financial Management 17: 5. [https:// doi.org/10.3390/jrfm17010005](https://doi.org/10.3390/jrfm17010005)
9. Lukacova M., Korecko J., Jencova S., Juskova M. Analysis of selected indicators of tax competition and tax harmonization in the EU (2020) Entrepreneurship and sustainability issues. T 8, Volume 1, PP. 123-137
10. Интыкбаева С. Некоторые проблемы налоговой политики // Каржы-Каражат. Финансы Казахстана. – 2018– № 1. – С. 77-79
11. Khaibulaeva R.G. Tax burden and tax benefits, reduced tax rates// Мировая экономика: проблемы безопасности. – 2020. – № 3. – С. 167-171.
12. Giday A., Tatay T. New Indicator to Measure Tax Burden – Proposal (2020). Public finance quarterly-hungary T 65, Volume 2, PP. 263-283.
13. Yair Listokin & David M. Schizer, I Like To Pay Taxes: Taxpayer Support for Government Spending and the Efficiency of the Tax System, 66 TAX L. REV. 179 (2013). Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/94
14. Gordana Savić, Aleksandar Dragojlović, Mirko Vujošević, Milojko Arsić & Milan Martić (2015) Impact of the efficiency of the tax administration on tax evasion, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 28:1, 1138-1148, DOI: 10.1080/1331677X.2015.1100838
15. Ndemo Alfonse Mosomi. Determinants of Tax Efficiency Perceptions by Domestic Taxpayers in Kenya: The Case of Nairobi. International Journal of Economics, Finance and Management Sciences. Vol. 3, No. 5, 2015, pp. 541-545. doi: 10.11648/j.ijefm.20150305.25
16. Hodzic, Sabina; Celebi, Hulya (2017): Value-added tax and its efficiency: EU-28 and Turkey, UTMS Journal of Economics, ISSN 1857-6982, University of Tourism and Management, Skopje, Vol. 8, Iss. 2, pp. 79-90
17. Lawrence H. Goulder Climate change policy's interactions with the tax system, Energy Economics Volume 40, Supplement 1, December 2013, Pages S3-S11
18. Afonso, A., Jalles, J.T. & Venâncio, A. Structural Tax Reforms and Public Spending Efficiency. *Open Econ Rev* 32, 1017–1061 (2021). <https://doi.org/10.1007/s11079-021-09644-4> Pages 1008-1014
19. Mariana Khmyz, Sergey Petkov, Zakhhar Mylyanyk, Yuriy Mazur, Roman Koziar, Vitaliy Hudyma, Ivanna Prots Digitalisation of the Tax System and Tax Regulation as a Tool to Combat the Shadow Economy - Path of Science. 2023. Vol. 9. No 9
20. Козлов А. Налоговая нагрузка в Великобритании вырастет до уровня послевоенных лет- <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2023/10/03/998384-nalogovaya-nagruzka-v-velikobritanii-virastet>
21. Есымханова З.К., Сакенова З.М., Амренова Л.К. Налоговая нагрузка и ее влияние на уровень экономического роста регионов страны // Валютное регулирование. валютный контроль. – 2020– № 1. – С. 64-67.
22. Маслихова Е.А., Данилова С.В., Ильиных Ю.М. Оценка эффективности современной государственной налоговой политики // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2023. – № 10-1. – С. 84-90; URL: <https://vaael.ru/ru/article/view?id=2995> (дата обращения: 03.04.2024).
23. Григорьева К.С., Гринкевич А.М. Оценка эффективности налоговой системы Российской Федерации. – Т.: Изд. Дом Томского государственного университета, 2019. – 320 с.
24. Данные Всемирного банка <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020/overall-ranking>
25. Госинститут сравнил налоговые ставки в Казахстане и в мире: у нас меньше-<https://bes.media/news/gosinstitut-sravnil-nalogovye-stavki-v-kazahstane-i-v-mire-u-nas-menshe-2783/>
26. Статистический бюллетень Министерства финансов РК <http://www.minfin.gov.kz/>
27. Отчет о реализации Плана развития Министерства финансов РК за 2023 год // <https://www.gov.kz/>

REFERENCES:

1. Chan, Pui Yee; Krishna, Moorthy William & Choo, Keng Soon (2017). Taxpayers' perceptions on tax evasion behaviour: an empirical study in Malaysia. *International Journal of Law and Management*, Vol. 59, Issue 3.
2. Erard, B. (1997). The income tax compliance burden on Canadian big business. *Working Paper*, 97-2. Ottawa, Canada: Technical Committee on Business taxation, Department of Finance.
3. Asih Machfuzhoh, Intan Puspanita. -The Effect of Self Assessment and Tax Knowledge on Tax Compliance. - Journal of Applied Business, Taxation and Economics Research (JABTER) Vol. 1, No. 1, 2021 (Page: 66-76) DOI : 10.54408/jabter.v1i1.24
4. Fadzilah, Elvania Nur; Rasyid, Mei Mustafa & Negina, Kencono Putri (2017). The Effect of Tax Understanding, Tax Payness Consciousness, Quality of Tax Service, and Tax Sanctions on Compulsory Tax of SMEs. In Banyumas. *Acta Universitatis Danubius. Economica*, Vol. 13, no. 4.
5. Anindita Nur Prasetyarini¹, Oman Rusmana, Negina Kencono Putri. The Effectiveness of Self-Assessment System on Tax Revenue// ACTA UNIVERSITATIS DANUBIUS. Vol 15, no 4, 2019
6. Abbiati L., Antinyan A., Corazzini L. A survey experiment on information, taxpayer preferences, and perceived adequacy of the tax burden (2020). Heliyon T 6, Volume 3
7. Grigorieva K. S. Effektivnost nalogovoi sistemi RF na sovremennom etape. – *Ekonomika i upravlenie*. -2008. – №10. – P.178-201

8. Hunar Mohammed, Anita Tangl. Taxation Perspectives: Analyzing the Factors behind Viewing Taxes as Punishment—A Comprehensive Study of Taxes as Service or Strain. - Journal of Risk and Financial Management 17: 5. [https:// doi.org/10.3390/jrfm17010005](https://doi.org/10.3390/jrfm17010005)
9. Lukacova M., Korecko J., Jencova S., Juskova M. Analysis of selected indicators of tax competition and tax harmonization in the EU (2020) Entrepreneurship and sustainability issues. T 8, Volume 1, PP. 123-137
10. Intykbaeva S. Nekotorye problemy nalogovoj politiki // Karzhy-Karazhat. Finansy Kazahstana. – 2018– № 1. – S. 77-79
11. Khaibulaeva R.G. Tax burden and tax benefits, reduced tax rates// Mirovaya ekonomika: problemy bezopasnosti. – 2020. – № 3. – S. 167-171. Giday A., Tatay T. New Indicator to Measure Tax Burden – Proposal (2020). Public finance quarterly-hungary T 65, Volume 2, PP. 263-283.
12. Giday A., Tatay T. New Indicator to Measure Tax Burden – Proposal (2020). Public finance quarterly-hungary T 65, Volume 2, PP. 263-283.
13. Yair Listokin & David M. Schizer, I Like To Pay Taxes: Taxpayer Support for Government Spending and the Efficiency of the Tax System, 66 TAX L. REV. 179 (2013). Available at: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/94
14. Gordana Savić, Aleksandar Dragojlović, Mirko Vujošević, Milojko Arsić & Milan Martić (2015) Impact of the efficiency of the tax administration on tax evasion, Economic Research-Ekonomska Istraživanja, 28:1, 1138-1148, DOI: 10.1080/1331677X.2015.1100838
15. Ndemo Alfonse Mosomi. Determinants of Tax Efficiency Perceptions by Domestic Taxpayers in Kenya: The Case of Nairobi. International Journal of Economics, Finance and Management Sciences. Vol. 3, No. 5, 2015, pp. 541-545. doi: 10.11648/j.ijefm.20150305.25
16. Hodzic, Sabina; Celebi, Hulya (2017) : Value-added tax and its efficiency: EU-28 and Turkey, UTMS Journal of Economics, ISSN 1857-6982, University of Tourism and Management, Skopje, Vol. 8, Iss. 2, pp. 79-90
17. Lawrence H. Goulder Climate change policy's interactions with the tax system, Energy Economics Volume 40, Supplement 1, December 2013, Pages S3-S11
18. Afonso, A., Jalles, J.T. & Venâncio, A. Structural Tax Reforms and Public Spending Efficiency. *Open Econ Rev* 32, 1017–1061 (2021). <https://doi.org/10.1007/s11079-021-09644-4> Pages 1008-1014
19. Mariana Khmyz, Sergey Petkov, Zakhar Mylyanyk, Yuriy Mazur, Roman Koziar, Vitaliy Hudyma, Ivanna Prots Digitalisation of the Tax System and Tax Regulation as a Tool to Combat the Shadow Economy - Path of Science. 2023. Vol. 9. No 9
20. Kozlov A. Nalogovaya nagruzka v Velikobritanii vyrastet do urovnya poslevoennyh let- <https://www.vedomosti.ru/economics/articles/2023/10/03/998384-nalogovaya-nagruzka-v-velikobritanii-virastet>
21. Esymhanova Z.K., Sakenova Z.M., Amrenova L.K. Nalogovaya nagruzka i ee vliyanie na uroven' ekonomicheskogo rosta regionov strany // Valyutnoe regulirovanie. valyutnyj kontrol'. – 2020– № 1. – S. 64-67.
22. Masliхова E.A., Danilova S.V., Il'inyh YU.M. Ocenka effektivnosti sovremennoj gosudarstvennoj nalogovoj politiki // Vestnik Altajskoj akademii ekonomiki i prava. – 2023. – № 10-1. – S. 84-90; URL: <https://vaael.ru/ru/article/view?id=2995> (data obrashcheniya: 03.04.2024).
23. Grigorieva K.S., Grinkevich A.M. Ocenka effektivnosti nalogovoj sistemy Rossijskoj Federacii. – T.: Izd. Dom Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2019. – 320 s.
24. Dannie Vsemirnogo banka <https://www.pwc.com/gx/en/services/tax/publications/paying-taxes-2020/overall-ranking-and-data-tables.html>
25. Gosinstitut sravnil nalogovye stavki v Kazahstane i v mire: u nas men'she-<https://bes.media/news/gosinstitut-sravnil-nalogovye-stavki-v-kazahstane-i-v-mire-u-nas>
26. Statisticheskij byulleten' Ministerstva finansov RK <http://www.minfin.gov.kz/>
27. Otchet o realizacii Plana razvitiya Ministerstva finansov RK za 2023 god // <https://www.gov.kz/>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ МӘСЕЛЕСІ ТУРАЛЫ

Ералиева Я.А.

PhD, қауымдастырылған профессор
Алматы технологиялық университеті
Алматы қ., Қазақстан
yanaeralieva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2318-5920

Мұхамбетова Л.Қ.

э.ф.к., доцент
«ESIL University» мекемесі
Астана қ., Қазақстан
lmuhambetova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0587-800X

Берстембаева Р.К.*

э.ф.к., қауымдастырылған профессор
«Астана» халықаралық университеті
Астана қ., Қазақстан
rberstembayeva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0060-9954

Такиев М.Т.

DBA бағдарламасының
PhD докторанты
Narxoz University
Алматы қ., Қазақстан
rberstembayeva@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-1198-5182

Аңдатпа. Мемлекеттің салық жүйесі ұзақ уақыт бойы өзгеріссіз қала алмайды. Оның тиімділігі көбінесе оның негізгі элементтерінің мазмұнының елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы-

ның нақты кезеңінің міндеттеріне сәйкестігімен анықталады. Бүгінгі таңда салық жүйесінің тиімділігін анықтаудың көптеген әдістері бар, олардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар. Мақалада салық жүйесінің тиімділігін анықтаудың кең таралған тәсілдері және оны бағалау әдістері қарастырылған, Қазақстанның салық жүйесі тиімділігінің кейбір индикаторлары есептелген. Зерттеу әдістері жүйелік тәсіл, эмпирикалық шолу, жалпылау, статистикалық және сандық талдаудан тұрады.

Зерттеу барысында бүгінгі күні республиканың салық жүйесі қарқынды дамып келеді және тұтастай алғанда салық жинауды орындау және салық түсімдерінің динамикасын ұлғайту есебінен қамтамасыз етілетін салық жүйесінің тиімділігін бағалауды қанағаттанарлық деп тануға болады деген қорытынды жасалды. Сонымен қатар, жүйелік сипатты және салық жүйесінің жекелеген параметрлерінің қазіргі шындыққа сәйкес келмеуін көрсететін проблемалар анықталды. Жүргізілген талдау негізінде авторлар Қазақстанның салық жүйесін жетілдіру бағыттарын ұсынды.

Түйін сөздер: салық жүйесі, салық жүктемесі, тиімділік, өлшемдер мен индикаторлар, салықты басқару.

ON THE OF ISSUE OF ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF THE TAX SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Eralieva Ya.A.

PhD, associate professor
Almaty technological university
Almaty, Kazakhstan
yanaeralieva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2318-5920

Mukhambetova L.K.

c.e.s., associate professor
ESIL University
Astana, Kazakhstan
lmuhambetova@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-0587-800X

Berstembayeva R.K.*

c.e.s., associate professor
Astana International University
Astana, Kazakhstan
rberstembayeva@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0060-9954

Takiyev M.T.

DBA program PhD student
Narxoz University
Almaty, Kazakhstan
rberstembayeva@gmail.com
ORCID ID: 0009-0007-1198-5182

Abstract: The state's tax system cannot remain unchanged for a long time. Its effectiveness is largely determined by the correspondence of the content of its main elements to the tasks of a particular stage of the socio-economic development of the country. To date, there are many methods for determining the effectiveness of the tax system, each of which has its specifics. The article considers the most common approaches to assessing the effectiveness of the tax system and methods of its assessment, and it calculates some indicators of the effectiveness of the tax system of the Republic of Kazakhstan. The research methods used were a systematic approach, an empirical review, generalization, statistical analysis, and quantitative analysis.

In the course of the study, it was concluded that currently, the tax system of the republic is dynamically developing and, in general, it is possible to recognize a satisfactory assessment of the effectiveness of the tax system, which is ensured by fulfilling tax collection and increasing the dynamics of tax revenues. At the same time, problems reflecting the systemic nature and inconsistency of some tax system parameters with modern realities have been identified. Based on the analysis, the authors present the directions for possible improvement of the tax system of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: tax system, tax burden, efficiency, criteria and indicators, tax administration.

JEL: O24
UDC339.564

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2024-64-3-44-51>

Niyazbekova Sh.*
PhD
Moscow Witte University
Russia
E-mail: shakizada.niyazbekova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3433-9841>

Zagidullina Z.R.
Khoja Akhmet Yassawi International
Kazakh-Turkish University
Turkestan, Kazakhstan
E-mail: zarinazagidullina22@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8175-1997>

Spanova B.K.
PhD
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Kazakhstan
E-mail: bake1973@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-7226-3796>

Batyrova N.T.
c.e.s., professor
International University of Tourism and Hospitality
Turkestan, Kazakhstan
E-mail: batyrova.nazgul@iuth.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0002-6964-6200>

INSTITUTIONAL STRUCTURE OF STATE EXPORT SUPPORT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. *The article aims to study and describe the modern institutional structure of the state export support system and its tools and identifies areas of improvement in current realities.*

Methods. *The authors use general scientific methods such as structural and functional, system analysis, comparisons, analogies, grouping methods, and content analysis.*

Results. *In the article, the authors described the system of state export support institutions in Kazakhstan and their mechanisms, analyzed state strategies, and suggested ways to improve the interaction of elements of the institutional structure.*

Conclusions. *In the analysis and the results obtained, Kazakhstan has created a base for a full-fledged ecosystem of state export support, which includes various development institutions providing fragmentary support. The current situation improvement towards a single ecosystem of institutions is possible with structural changes. Considering the global experience and the results of past reforms, ways to improve the current situation are proposed.*

Keywords: *export, export support, non-primary exports, export development institutions, state export support, foreign trade, institutional structure.*

■ Introduction

An important role in the implementation of export promotion policy is played by specialized state, quasi-state, or private organizations that provide a wide range of services for participants in foreign economic activity. The development of national export support institutions is one of the key conditions for the successful development of business in the country, hence its economic growth. The authors understand institutions as state and quasi-state domestic organizations and institutions that provide the most favorable conditions for the development of exports. It is the institutions that implement measures aimed at supporting and promoting exports in practice. As per the National project "Sustainable economic growth aimed at improving the welfare of Kazakhstanis," the country has set an exact indicator of the volume of non-primary exports of 41 billion US dollars until 2025 year, the issue of supporting exporters at different stages of entering foreign markets is of particular importance [1]. Due to the importance of the subject, the authors set a goal to identify the current structure of the institutions for the development of Kazakhstan's exports, their support measures, and the nature of the interaction. Also, to suggest ways to improve the efficiency of key Kazakh export development institutions.

■ Literature Review

Aspects of state support for exports by the state and its institutional structure have been the subject of research by several scientists. Among them: V. Abramov, N. Gainullina, N. Revenko, A. Sklyar, I. Ivanov, A. Spartak, Sh. Yamalutdinov, I. Korolev, R. Syringhaus, A. Rose and others.

Thus, the institutional structure and financial and non-financial mechanisms of export support in the Republic of Kazakhstan in the context of a multi-vector policy were disclosed [2]. The analysis of the current activities on Russian exports was carried out [3]. The collective monograph of RAS specialists "The World Trade Organization and National Economic Interests" analyzes state support for exports in some developed and developing countries [4]. The functions and role of state institutions in the development and promotion were also considered [5]. The work of embassies and trade missions in the direction of the development of foreign trade in general and exports in particular has been studied in detail [6].

The researchers T. Almabekov and A. Abdrahmanov have conducted comprehensive studies on the institutional mechanisms of governmental assistance for exports in the Republic of Kazakhstan [7]. The significance of governmental institutions, including the Ministry of Industry and Infrastructure and the National Agency for Export and Investment, in providing support and facilitating the activities of exporters was emphasized. Concerning it, a study by V. Glebov [8] raises concerns about the challenges faced by exporters and suggests potential solutions, such as strengthening the institutional framework. The World Trade Organization [9] conducted research to look at the connection between trade facilitation and its impact on Kazakhstan's export volumes. T. Dzholdasbekov and S. Abdullin conducted a study in 2014 to look into the nation's export assistance programs' status and prospects [10]. These studies provide a comprehensive understanding of the institutional structure in Kazakhstan about government support for exports, together with an analysis of the challenges and potential opportunities for the nation's export endeavors.

■ Methods

The article uses general scientific methods of cognition: structural and functional, system analysis, grouping method, content analysis, comparisons, and analogies.

■ Results and discussion

The priority task of each country is the creation of enterprises focused on the production of competitive products and access to foreign markets. National Governments pursue a policy of creating favorable conditions for the development of exports through state support institutions. As reported in the Program "National Export Strategy", today, according to the World Trade Organization, there are about 150 organizations in the countries of the world whose main function is to promote the support of national exports [11].

To date, the world has developed an integral multi-level system of institutions that provide favorable conditions for the development of exports. From an organizational point of view, this system, in the presence of differences inherent in each specific country, is built on a similar principle and has the following form:

- The National/Federal Ministry, which plays a key role in coordinating the activities of state export support and protecting the interests of national companies abroad, as well as creating conditions for expanding international economic cooperation; ensuring economic interests abroad, and promoting goods and services to foreign markets, including through representative offices abroad.
- State financial departments and institutions. They are responsible for the issues of export financing and insurance of export credits, as well as investments abroad;
- Non-governmental organizations (possibly with the participation of the state in the capital) – carry out measures to support exporters on behalf of and under the guarantees of the state;

- Special institutions in the country and foreign countries to promote exports;
- Associations and councils of national exporters at the national/federal level – act as a link between the private sector and the state;
- Regional state and non-state structures, including regional industry unions and chambers of commerce [12].

In each state, there is a certain set of institutions that form an integral infrastructure for export support, taking into account country characteristics, and product capabilities and for solving their tasks (Fig. 1).

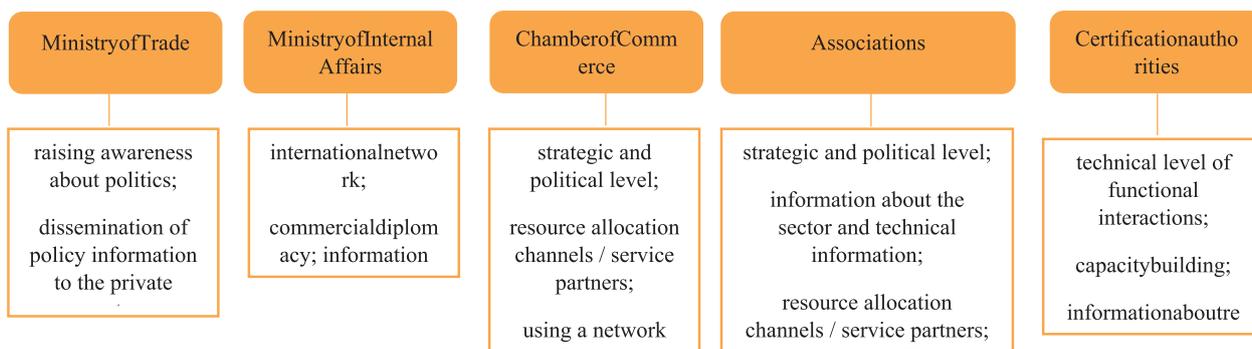

Figure 1. Simplified institutional structure of state export support
Note - Compiled by the authors

Currently, the following institutional units are present in the system of state export support: the Ministry of Trade and Integration (MTI RK), under which the Department of Export Development and Promotion and a subsidiary organization providing non-financial (service) support - "QazTrade" Trade Policy Development Center" JSC, foreign trade representative offices; financial support is provided by "Baiterek" National Management Holding" JSC represented by "KazakhExport" Export Insurance Company" JSC and "Development Bank of Kazakhstan" JSC; "Atameken" National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan and its subsidiary - "The Chamber of International Commerce Kazakhstan" LLP; at the regional level – regional export development agencies (on the example of the Turkistan region). The schematic image is shown in Fig. 2.

Figure 2. Institutional structure of state export support in the Republic of Kazakhstan
Note - Compiled by the authors.

"QazTrade" Trade Policy Development Center" joint-stock company was established by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 30, 2006 No. 616 "On some issues of the creation of the joint-stock company "Center for the Development of Trade Policy" and the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated September 6, 2019 No. 663 "On the renaming of the Trade Policy Development Center" joint-stock company to the "QazTrade" Trade Policy Development Center" joint-stock company [13]. QazTrade acts as the operator of the main support programs for exporters, such as the program for reimbursement of part of export costs, the program for bringing to the electronic trading platform Alibaba.com with the assignment of an account with the status of "Golden Supplier," a program for

the diagnosis and training of SMEs, helping everyone to prepare for the withdrawal of goods to foreign markets "Export Accelerator." It is also the operator of the unified export web portal export.gov.kz. It hosts analytical and informational materials, country and industry reviews, information on technical regulations, and an exporter encyclopedia, and it is also possible to apply for the support programs mentioned above. The Company is working on other service support measures, such as organizing trade and economic mission stands and other foreign events. There are regional representatives of the organization working directly in the assigned area in addition to the central office.

In the "Baiterek" NMH" JSC, two institutes provide financial support to domestic exporters, contributing to Kazakhstani producers of non-primary goods and service providers in foreign markets and strengthening their competitiveness. The first of them is "KazakhExport" Export Insurance Company" JSC. Initially, this agency was established in 2003 in the form of the State Insurance Corporation for Insurance of Export Credits and Investments by the Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan No. 442. Further transformation of KazExportGarant into "KazakhExport" Export Insurance Company" JSC took place in 2017 with inclusion in the list of national companies. To date, KazakhExport is an export credit agency, providing insurance and reinsurance services regulated by the National Bank of Kazakhstan. At the same time, it is a subordinate organization of the Ministry of Trade and Integration of the Republic of Kazakhstan. There are foreign representatives in such countries as Russia, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, and China; regional managers for all regions of Kazakhstan, geographically located in the head office (Astana); representative office in Almaty. There are about 25 instruments in total, the most frequently used by exporters are export credit financing, pre-export financing, and advance payment insurance.

Among the credit products of the next institute, "Development Bank of Kazakhstan" JSC (the "rebirth" occurred in 2001), for exporters, a product called "export (pre-export) transaction crediting" aimed at promoting export works and services provided by residents of the Republic of Kazakhstan, and the export of goods produced in Kazakhstan. Priority areas of the Development Bank are processing industry plants, agricultural production, food and beverage enterprises, service facilities, etc. The minimum loan amount is 1 billion tenge. The term of financing of export operations is determined by the conditions of export activity. The requirement to limit the minimum amount of the Development Bank does not apply if the Development Bank of Kazakhstan participates in financing export operations, the financing conditions of which are approved by the Government of the Republic of Kazakhstan.

Since 2018, the "Atameken" National Chamber of Entrepreneurs has provided service services to exporters within the framework of the state program represented by the Chamber of International Commerce. Its main task was to represent the interests of Kazakhstani business in the foreign economic sphere. At the moment, the competence of the Chamber covers the organization of business tours, holding business councils and other advisory bodies by the legislation of the Republic of Kazakhstan and the provisions of international treaties, as well as evidence of force majeure by the terms of foreign transactions and agreements concluded in the territory of the Republic of Kazakhstan. The latter service was also provided for internal contracts during the introduction of the emergency state. For the period of its validity, certificates were issued free of charge.

"Turkistan Invest" Regional Agency for Investment Attraction and Export Development" LLP was established by the Akimat of Turkistan region (100%) and performs the duties of the regional agency for investment attraction and export development in the context of the Embassy–Center–Region system. Performs the functions of the project office "Export Support" to increase the export of regional producers. In addition, they coordinate the work of the regional export council, which must be held at least four times annually in each region of the republic. The Regional Export Council of Turkestan is an advisory body under the Akimat of the Turkistan region. The

purpose of the Council's activities is to implement state policy on export development and promotion at the regional level.

In recent years, Kazakhstan has adopted several decisions by the President of the Republic of Kazakhstan and the Government on the work of national export support institutions for small businesses and private entrepreneurship. These documents reflect state institutions in the ongoing export promotion policy. Thus, the long-term goals and directions of the country's trade policy development are defined in the Message of the President of the Republic of Kazakhstan "Strategy "Kazakhstan–2050" [14]. Tasks have been set for all participants in foreign economic activity – to identify products for mass production, which need to rely on to win large export markets, maintain the stability of current export supplies, and continue state export incentives. Everything should be subordinated to the key task – to promote exports only to those markets where there will be long-term demand for Kazakhstani products and services.

Further trade policy will be based on the initiatives of the National Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025, within which the tasks are set: diversification of foreign policy, development of economic and trade diplomacy to protect and promote national economic and trade interests [15]. The work of trade missions abroad (diplomatic missions) will be activated through the organization of international exhibitions, fairs, business forums, and other image events aimed at attracting potential partners to promote Kazakh products abroad. This work could be built with clear indicators focused not on the organization of events but on the effect of the promotion of products (specific export indicators). Intergovernmental commissions will be reanimated within bilateral trade and economic relations with foreign states. Measures will be taken to provide financial support through compensation, insurance and guarantees, subsidies, etc., to support Kazakhstani exporters through non-financial instruments and support programs, to attract foreign institutions of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan, to develop services with high export potential, to adopt new national standards that meet international safety and quality requirements.

The Concept of the State trade development program for 2021-2025 also notes the need for coordinated work of the country's foreign institutions and national institutions, which will ensure the search for potential buyers in foreign markets, assistance in the preparation of marketing materials, support for participation in international tenders and projects, exhibitions and business missions [16].

At the same time, they will be directly involved in foreign trade issues that require urgent solutions, such as the use of restrictive measures and increased protectionism from foreign states, threats to intellectual property, and other risks with the adoption of "mirror" measures.

In Kazakhstan, almost all measures provided by state support institutions are present, and institutions themselves are created based on best practices of applying world experience. It is characterized by fragmentation and insufficient scale of application of support measures with all the variety of measures of the export support system. An optimal institutional structure for export support will eliminate existing problems and increase the interface between institutions. Considering the above-mentioned strategic program documents, an integrated system of measures is proposed to strengthen the existing support.

Firstly, the current system should be formatted by creating a specialized national export agency as a single window with a strict structure and interacting with exporters and as an equal business participant, with understandable business processes rather than as a state structure. This department should not be confused with the activity of attracting investments, as it was previously in the "KAZNEX INVEST" National Agency for Export and Investment" JSC. Initial steps have been taken, and the operation of the service support program has been transferred from the Chamber of International Commerce of Kazakhstan and the export cost recovery program from "QazIndustry" Kazakhstan Center for Industry and Export" JSC to "QazTrade" TPDC" JSC.

The diversity of conditions in the regions of Kazakhstan, in turn, requires individual policy

refinement at the regional level. From the perspective of the economic structure, the regions vary significantly. Regional inequality in GDP per capita is essentially high, and significant changes are also observed in the business climate. Akimats should be able to adjust the export promotion policy within certain limits to the needs of individual SMEs in their region. In particular, local targeted support can be aimed at developing exports, improving product quality, and developing professional competencies. Successful foreign cases should be considered by giving a special role to regional export promotion agencies. This also corresponds to the country's policy of decentralizing the powers of the State apparatus.

Secondly, the growth in the number of services provided through a single export portal will help reduce the time to get results for the most critical programs. The portal's functionality expansion could simplify the interaction of entrepreneurs with agencies involved in services and state support to exporters. It is a pivotal step in creating a full-fledged ecosystem of exporter support.

Thirdly, state support for exports should contribute to an export culture among businesses and their self-organization, initiate their involvement in the measures being developed, and give feedback, which undoubtedly requires an increase in the level of confidence of state institutions compared to the current state. There is a low level of trust in public authorities due to untimely responses to requests, the lack of solutions or their slow initiation in terms of barriers, other protective measures in importing countries, and the absence of "mirror" actions on the part of the state. Not all exporters participate in the conducted surveys of institutes about problems since there are no publicly identified problems with the appointment of responsible executors.

In general, it also requires the support of competitive niches – industry leaders with specific markets. The expansion of the scientific research costs in manufacturing companies and the volume of non-resource exports cannot be achieved without the modernization of the production base.

■ Conclusions

The support infrastructure can be a determinant that constrains the development of exports; therefore, it is necessary to create conditions for the development of not only the business entity itself but also the entire institutional structure. In the analysis and the results obtained, Kazakhstan has created a base for a full-fledged ecosystem of state support for exports, which includes various development institutions providing fragmentary support. The current situation improvement towards a single ecosystem of institutions is possible with structural changes. Ways to improve the current situation are proposed, considering the global experience and the results of past reforms. The proposed recommendations will increase the efficiency of interaction between government agencies and exporters and ultimately achieve the set micro- and macroeconomic indicators in export promotion.

References

1. National project Sustainable economic growth aimed at improving the welfare of Kazakhstan. [Electronic resource] 2021. Access mode: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000730>
2. Abramov V.L., Gainullina N. Mechanisms of export support in the Republic of Kazakhstan in the conditions of its multi-vector nature / V.L. Abramov, N. Gainullina // Modern science: actual problems of theory and practice. Economics and Law Series. – 2022. – №3-2 March. pp. 9-14.
3. Revenko N. S., Sklyar A.A. Institutes of export development: vectors of increasing the efficiency of activity / N.S. Revenko, A.A. Sklyar // Russian Foreign Economic Bulletin. -2022. – №1. pp. 7-25.
4. The World Trade Organization and national economic interests / Edited by I.S. Korolev. – Economy. – 2010.
5. Seringhaus R. Export development and promotion: the role of public organizations. / R.Seringhaus // Berlin: Springer VerlagGmbh. – 1991.
6. Rose A. The foreign service and foreign trade: embassies as export promotion / A. Rose // London: Centre for Economic Policy Research. – 2005.
7. Almabekov T., Abdramanov A. Institutional Framework for Export Promotion: A Case of Kazakhstan // International Journal of Trade, Economics, and Finance, 2012.-№3(2), - pp.156-162.

8. Glebov V. Port Promotion in Kazakhstan: Challenges and Opportunities.//Modern science: actual problems of theory and practice. Economics and Law Series. -2018. - №2(1), pp.50-61.
9. World Trade Organization.Export Performance and Trade Facilitation in Kazakhstan.// Trade Policy Review. - 2013.- № 5(3), pp.112-127.
10. Dzholdasbekov T., Abdullin S. Kazakhstan's Export Promotion Policies: Current State and Future Prospects.//Journal of Economic Development. -2014. - № 7(2), pp. 75-88.
11. Program "National Export Strategy", [Electronic resource]2022. Access mode:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000511>
12. VoyteshonokYa.A. The current state of the institutional structure of the export support system to the Russian Federation: challenges and threats to the development of Russian exports / Ya.A. Voyteshonok // Bulletin of the RUDN. International Relations series. – 2011. – №3.
13. Regulations on the Ministry of Trade and Integration of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. - 2021. Access mode:<https://www.gov.kz/memleket/entities/mti/activities/535?lang=ru>
14. Message of the President of the Republic of Kazakhstan "Strategy "Kazakhstan–2050": A new political course of the established state".[Electronic resource]- 2012. Access mode:https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
15. National Strategic Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025. -[Electronic resource] - 2021. Access mode:<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636>
16. Concept of the State trade development program for 2021-2025. -[Electronic resource] - 2020. Access mode:<https://legalacts.egov.kz/application/downloadconcept?id=3186282>

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ЭКСПОРТТЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ИНСТИТУЦИОНАЛДЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ

Ниязбекова Ш.*

э.ф.к.

С.Ю. Витте атындағы Мәскеу университеті
Ресей
email:shakizada.niyazbekova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3433-9841>

Спанова Б.К.

PhD, доцент

Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
E-mail: bake1973@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-7226-3796>

Загидуллина З.Р.

Қожа Ахмет Ясауи атындағы халықаралық
қазақ-түрік университеті
Түркістан қ., Қазақстан
E-mail: zarinazagidullina22@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8175-1997>

Батырова Н.Т.

э.ф.к., профессор

Халықаралық туризм және меймандостық
университеті
Түркістан қ., Қазақстан
E-mail: batyrova.nazgul@iuth.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0002-6964-6200>

Аңдатпа: Мақала экспортты қолдаудың мемлекеттік жүйесінің қазіргі институционалдық құрылымын, оның құралдарын зерделеуге және сипаттауға, сондай-ақ қазіргі заманғы талаптарға сәйкес жетілдіру бағыттарын анықтауға бағытталған.

Авторлар зерттеу барысында танымның жалпы ғылыми әдістерін қолданды: құрылымдық-функционалдық, жүйелік талдау, салыстырулар мен ұқсастықтар, топтастыру әдісі, мазмұнды талдау.

Мақалада авторлар Қазақстандағы экспортты мемлекеттік қолдау институттарының жүйесі мен олардың тетіктерін сипаттады, мемлекеттік стратегияларды талдады, сондай-ақ институционалдық құрылым элементтерінің өзара іс-қимылын жетілдіру жолдарын ұсынды.

Талдау және алынған нәтижелер процесінде Қазақстанда экспортты мемлекеттік қолдаудың толыққанды экожүйесіне қажетті база құрылды, оған фрагментті қолдау көрсететін әртүрлі даму институттары кіреді. Институттардың бірыңғай экожүйесін құру бағытында қалыптасқан жағдайды жетілдіру құрылымдық өзгерістер жүргізгенде ғана мүмкін. Зерттеу нәтижесінде жалпы әлемдік тәжірибе мен елдегі өткен реформалардың нәтижелерін ескере отырып, қалыптасқан жағдайды жақсарту жолдары ұсынылды.

Түйін сөздер: Экспорт, экспортты қолдау, шикізаттық емес экспорт, экспортты дамыту институттары, шикізаттық емес экспортты мемлекеттік қолдау, сыртқы сауда, институционалдық құрылым.

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНАЯ СТРУКТУРА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ
ЭКСПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

Ниязбекова Ш.*

к.э.н.

Московский университет им. С.Ю. Витте
Россия

E-mail: shakizada.niyazbekova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3433-9841>

Спанова Б.К.

PhD, доцент

Карагандинский университет Казпотребсоюза
г.Караганды, Казахстан

E-mail: bake1973@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-7226-3796>

Загидуллина З.Р.

Международный казахско-турецкий университет
имени Ходжи Ахмеда Ясави
г.Туркестан, Казахстан

E-mail: zarinazagidullina22@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8175-1997>

Батырова Н.Т.

к.э.н., профессор

Международный университет туризма и
гостеприимства

г.Туркестан, Казахстан
E-mail: batyrova.nazgul@iuth.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0002-6964-6200>

Аннотация. *Статья направлена на изучение и описание современной институциональной структуры государственной системы поддержки экспорта, ее инструментария и выявление направлений совершенствования в современных реалиях.*

Авторами были использованы общенаучные методы познания: структурно-функциональный, системный анализ, сравнения и аналогии, метод группировок, контент-анализ.

В статье авторами была описана система институтов государственной поддержки экспорта в Казахстане и их механизмы, проанализированы государственные стратегии, а также предложены пути совершенствования взаимодействия элементов институциональной структуры.

В процессе анализа и полученных результатов в Казахстане создана база для полноценной экосистемы государственной поддержки экспорта, которая включает различные институты развития, оказывающих фрагментарную поддержку. Совершенствование сложившейся ситуации в сторону создания единой экосистемы институтов возможно при проведении структурных изменений. По итогу исследования предложены пути улучшения сложившейся ситуации с учетом общемирового опыта и результатов прошлых реформ в стране.

Ключевые слова: *экспорт, поддержка экспорта, несырьевой экспорт, институты развития экспорта, государственная поддержка несырьевого экспорта, внешняя торговля, институциональная структура.*

Рахметова А.М.*
д.э.н., профессор
ТОО «Центр исследований, анализа и оценки
эффективности»
г. Астана, Казахстан
e-mail: aibota@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-8741-0373

Сыздыкбеков Е.С.
докторант PhD
Карагандинский университет Казпотребсоюза
г. Караганда, Казахстан
e-mail: syzdykbekov.yer@mail.ru
ORCID ID: 0000-0003-1686-7138

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ВНЕШНЕЙ ТРУДОВОЙ МИГРАЦИИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные тенденции внешней трудовой миграции в Казахстане на современном этапе. Особое внимание уделяется определению основных причин факторов внешней трудовой миграции. Статья содержит анализ основных направлений внешней трудовой миграции в Казахстане и основных сфер привлечения иностранной рабочей силы. Внешняя трудовая миграция в Казахстане представлена как результат социально-экономического развития и проводимой миграционной политики. В результате исследования выявлено, что одной из основных тенденций внешней трудовой миграции является сокращение объема эмиграции соотечественников на фоне существенного оттока квалифицированных кадров. Вместе с тем, рынок труда Казахстана пополняется иностранной рабочей силой и трудовыми иммигрантами с низкой квалификацией, в основном из стран Средней Азии. Авторы пришли к выводу, что процессы внешней трудовой миграции в Казахстане являются следствием симбиоза факторов как экономического, так и неэкономического характера. В этом контексте оценка реальных масштабов трудовой миграции в Казахстане сквозь призму влияния на состояние национального рынка труда является сложной задачей междисциплинарного подхода.

Ключевые слова: внешняя трудовая миграция, эмиграция, трудовая иммиграция, национальный рынок труда, денежные переводы, иностранная рабочая сила.

■ Введение

Трудовая миграция вообще является результатом воздействия на миграционное поведение населения целого комплекса экономических и неэкономических факторов. Внешняя трудовая миграция является многофакторным и противоречивым явлением. С одной стороны, приток иностранной рабочей силы способствует увеличению производства в тех сферах экономики, которые ощущают нехватку квалифицированной рабочей силы. С другой стороны, этот процесс приводит к повышению давления на социальную инфраструктуру, усугублению социальной напряженности, росту радикальных настроений и возникновению социальных конфликтов.

Сложившаяся ситуация в Казахстане свидетельствует о наличии ряда нерешенных задач в рамках реализации миграционной политики, что обуславливает необходимость изучения внешней трудовой миграции с учетом ряда следующих аспектов:

1) участие Казахстана в международном разделении труда требует своевременной, перманентной и качественной корректировки действующего миграционного законодательства;

2) в стране должны быть сформированы гарантии прав субъектов миграционных процессов и выработаны административно-правовые механизмы и средства реализации этих гарантий;

3) используемые государством методы регулирования миграционных потоков должны быть направлены на достижение устойчивого положительного эффекта для нацио-

нальной экономики, а также на обеспечение положительного сальдо миграции посредством привлечения в страну преимущественно квалифицированной иностранной рабочей силы;

4) отток квалифицированных кадров и хаотичный приток низко- или неквалифицированных мигрантов из соседних стран могут усугубить социально-экономическое положение страны, создавая угрозу национальной безопасности при отсутствии эффективных административно-правовых средств и инструментов государственного регулирования миграционных процессов;

5) тема внешней трудовой миграции в современном мире становится одной из наиболее острых социально-политических проблем, приводящих к радикализации общественных настроений среди местного населения.

Вместе с тем, нельзя игнорировать социально-политический аспект внешней трудовой миграции, в то время как государственное управление в целом акцентирует внимание на ее социально-экономических эффектах.

Целью данного исследования является анализ внешней трудовой миграции в Казахстане, определение причин и факторов данного процесса, а также выявление ее основных тенденций развития, влияющих на темпы и качество социально-экономического развития на современном этапе.

■ Литературный обзор

В научной литературе все чаще стали поднимать вопросы внешней трудовой миграции, а также участия государства в управлении этим процессом.

Изучение феномена «трудовая миграция» предполагает использование различных теорий и подходов, которые позволяют осуществлять комплексный анализ миграционных процессов. С точки зрения социологического подхода необходимо обратить внимание на исследования миграции как социального процесса, в которых особое внимание уделяется изучению причин и факторов, стимулирующих миграцию [1].

В рамках социологического подхода к исследованию трудовой миграции выделяется теория «миграционных сетей» Д. Массея. В данной теории обосновывается влияние сложившихся близких социальных отношений (родственных, клановых и других) на миграционную мотивацию экономически активного населения [2]. Миграционные сети представлены здесь как социальный капитал, наряду с материальным и человеческим капиталами являющийся миграционным ресурсом. Также в рамках данной теории объясняются денежные переводы, которые осуществляют трудовые мигранты. Однако в действительности международная миграция вызвана целым комплексом факторов, ряд которых не учитывается в данной теории.

Еще одной теорией, рассматривающей трудовую миграцию в рамках социологического подхода, является теория «притяжения-выталкивания». Автор теории, Эверет С. Ли, предлагает рассматривать миграцию как совокупность «притягивающих» и «выталкивающих» факторов, а также «вмешивающихся обстоятельств», под воздействием которых находятся страны-доноры и страны-реципиенты рабочей силы [3]. Можно судить о междисциплинарном характере данной теории: в ней учитываются не только экономические, но и другие действующие на мигрантов силы: политические, социальные и культурные. Вместе с тем, в данной теории нет указания на то, каким образом создается баланс притягивающих и выталкивающих факторов и какова может быть роль или степень участия государства в этом процессе.

Обращает на себя внимание теория социального действия, а также структурный и поведенческий подходы, в рамках которых объясняются как особенности социального взаимодействия мигрантов между собой и с местным населением, так и миграционное поведение индивидов под влиянием внешней среды [4]. Вместе с тем, социальный капи-

тал может и не сыграть свою роль или даже обернуться неформальным барьером при ограничительной иммиграционной политике государств.

В связи с этим в настоящее время большинство исследователей отмечают необходимость междисциплинарного подхода в изучении миграционных процессов вообще [5]. В качестве комплексной интерактивной модели, которая сочетает в себе различные теории в области миграции, выступает «синтетическая» теория миграции. Объем и динамика внешней трудовой миграции объясняются уровнем социально-экономического развития страны, а также фазами миграционного цикла, а сама миграция объясняется как процесс с ограниченным жизненным циклом [6].

При исследовании внешней трудовой миграции обращает на себя внимание определение профессионально-квалификационного состава мигрантов. При этом объясняется спрос на низкоквалифицированную рабочую силу [7] и причины миграции высококвалифицированных кадров [8].

Вместе с тем, несмотря на наличие большого количества исследований в области внешней трудовой миграции, ряд вопросов требует углубленного комплексного изучения этого процесса, а также научного объяснения и обоснования подходов к оптимизации государственного управления с позиции современного социально-экономического развития страны.

■ Методы исследования

В ходе данного исследования авторами использованы общие методы анализа и синтеза для изучения и обобщения теоретической и эмпирической базы исследования внешней трудовой миграции. При изучении динамики показателей внешней трудовой миграции, а также денежных переводов в Казахстане был использован статистический метод. Для демонстрации динамики, а также выявления различий рядов статистических данных и взаимосвязей элементов миграционной системы использован графический метод. Для сопоставления показателей внешней трудовой миграции и денежных переводов был применен метод сравнительного анализа.

■ Результаты и дискуссия

Об объемах внешней трудовой миграции можно судить по денежным переводам из Казахстана за рубеж и в Казахстан из зарубежья. Ниже приводятся данные Всемирного банка о притоках и оттоках денежных переводов в Казахстан из Казахстана соответственно за период с 1995 по 2023 годы (рисунок 1)

Рисунок 1. Объемы денежных переводов из Казахстана и в Казахстан за 1995-2023 гг. (млн. долл. США)

Примечание: составлено на основе источника [9]

На графике видно, что разрыв между притоком и оттоком денежных переводов был незначителен до 2003 года. С тех пор произошло резкое увеличение оттока денежных переводов с 1 млрд. до 4 млрд. долл. США, достигнув своей высшей отметки в 2007 году,

после чего происходил их постепенный спад с небольшими колебаниями до 2,5 млрд. долл. США в 2016 году. На этом фоне приток денежных переводов в Казахстан рос очень медленно, не превышая отметки в 500 млн. долл. США до 2017 года, после чего наблюдаются незначительные колебания в пределах этой отметки.

В целом с 2003-2004 годов отток денежных переводов из Казахстана значительно превышает их приток. В 2023 году денежные переводы из-за рубежа в Казахстан составили 440 млн. долл. США (0,2% ВВП РК), в то время как денежные переводы из Казахстана за рубеж – 2 373 млн. долл. США (1,1% ВВП РК). Примечательно, что именно в этот период сальдо внешней миграции приобретает положительные значения и достигает своего пика в 2006 году.

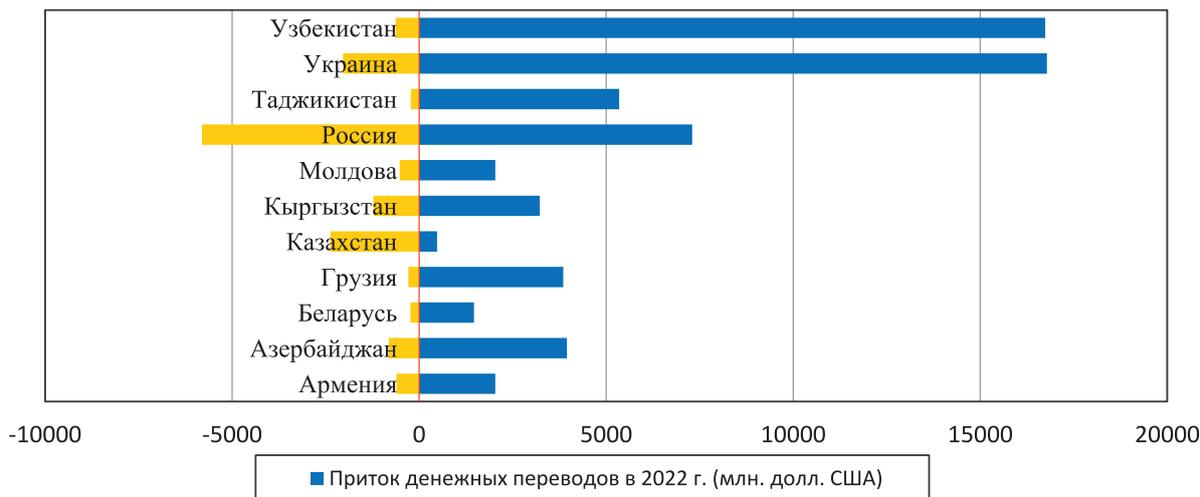

Рисунок 2. Сравнение притока и оттока денежных переводов среди стран на постсоветском пространстве в 2022 году, млн. долларов США
Примечание: составлено на основе источника [9]

О принадлежности Казахстана к странам-реципиентам иностранной рабочей силы (ИРС) и трудовых иммигрантов в рамках евразийской миграционной системы свидетельствует сравнительный анализ притока и оттока денежных переводов в 2022 году среди постсоветских стран (рис. 2).

Как мы видим, в 2022 году по притоку денежных переводов в числе лидеров стали Украина (16783 млн. долл. США) и Узбекистан (16736 млн. долл. США). Россия заняла третью позицию (7300 млн. долл. США), после которой следует Таджикистан (5346 млн. долл. США). Казахстан по притоку денежных переводов в 2022 году занял последнее место (481 млн. долл. США). При этом по оттоку денежных переводов картина выглядит совершенно иная: здесь Казахстан занял вторую позицию, уступая лишь Российской Федерации.

Данные диаграммы наглядно демонстрируют значительное превышение оттока денежных переводов (2373 млн. долл. США) из Казахстана над их притоком (481 млн. долл. США) в страну, что резко отличает ее от всех других стран постсоветского пространства: Казахстан является единственной страной в регионе с такими показателями денежных переводов со значительным преобладанием их оттока.

Таким образом, в евразийской миграционной системе главными реципиентами ИРС и трудовых иммигрантов являются Россия и Казахстан, оставаясь при этом странами-донорами. При этом Казахстан, в пропорциональном сравнении с Россией, является в большей степени страной-реципиентом ИРС, нежели страной-донором.

При изучении потоков денежных переводов стоит обратить внимание на их долю в ВВП стран их получателей, то есть их влияние на национальные экономики (рисунок 3).

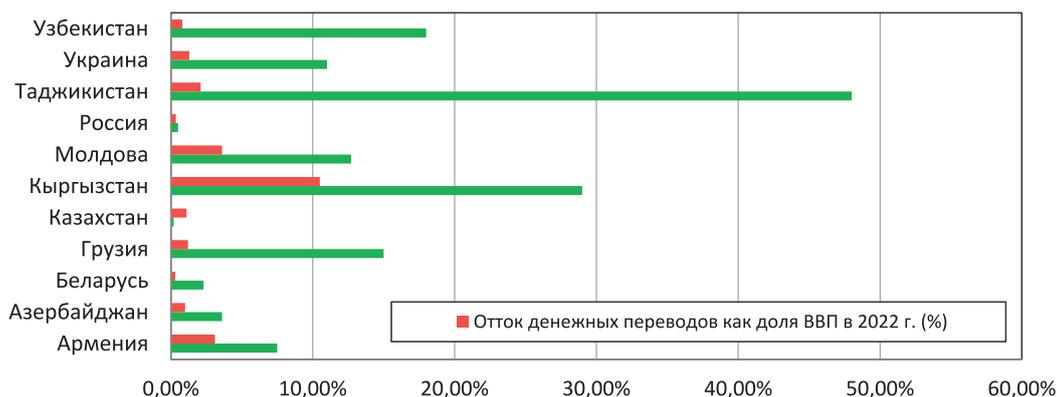

Рисунок 3. Объемы (отток и приток) денежных переводов как доли ВВП стран постсоветского пространства в 2022 г.
Примечание: составлено на основе источника [9]

Данные диаграммы свидетельствует о том, что в некоторых странах Центральной Азии денежные переводы в 2022 году составили значительную часть их ВВП: в Таджикистане – 48%, в Кыргызстане – 29%, в Узбекистане – 18%. В частности, вклад денежных переводов в экономику Таджикистана превышает прибыль от экспорта отечественных товаров на мировых рынках [10, с.29]. Таким образом, денежные переводы в этих странах играют положительную роль в национальной экономике, способствуя их социально-экономической стабильности.

Большинство других стран евразийской миграционной системы также являются преимущественно донорами, как на глобальном, так и региональном уровне. В Казахстане же доля денежных переводов в ВВП составила всего 0,2% - минимальный показатель не только среди стран Центральной Азии, но и на всем постсоветском пространстве.

Анализ оттока денежных переводов в 2021 году из Казахстана свидетельствует, о значительном доминировании денежных переводов в Россию (2185 млн. долл. США) [11]. Благодаря режиму свободного перемещения рабочей силы в рамках ЕАЭС, граждане других стран его участников также присутствуют в значительной мере на казахстанском рынке труда: в 2021 году в Таджикистан денежный перевод из Казахстана составил 78 млн. долл. США, в Кыргызстан – 23 млн. долл. США [11]. Основной поток денежных переводов в Казахстан наблюдается из России (184 млн. долл. США).

Анализ соотношения денежных переводов из страны за рубеж и в страну из-за рубежа показывает, что в Казахстане уже произошел миграционный переход. Суть миграционных изменений в Казахстане заключается в том, что страна поменяла свою позицию на мировом рынке труда и перешла из статуса типичного экспортера рабочей силы (в основном в Россию) в статус страны, которая является импортером рабочей силы (в основном из Таджикистана, Узбекистана и Кыргызстана). Об этом говорит тот факт, что денежные переводы из Казахстана стали значительно превышать переводы в страну из-за рубежа. Среди стран ближнего зарубежья аналогичная тенденция наблюдается в России, которая традиционно является импортером рабочей силы.

Таким образом, в 2000-х годах в рамках евразийской миграционной системы стала формироваться региональная (или центральноазиатская) миграционная подсистема. Казахстан в этой подсистеме выступает в качестве страны-реципиента, а другие страны региона – в качестве стран-доноров рабочей силы. Такая ситуация сложилась благодаря высоким темпам экономического роста Казахстана, который является на сегодня региональным экономическим лидером и центром экономического притяжения в регионе.

Об этом свидетельствует основанный на данных МВФ Рейтинг стран мира по бедности 2024 года (Poorest Countries in the World 2024), составленный журналом Global Finance (США) (рисунок 4).

Рисунок 4. ВВП (ППС) на душу населения в год (долл. США) в 2024 году на постсоветском пространстве
Примечание: составлено на основе источника [12]

Данные Рейтинга демонстрируют, что Казахстан занимает по этим показателям лучшее положение по сравнению со своими центральноазиатскими соседями, а среди стран постсоветского пространства имеет второй результат, уступая только России. ВВП по ППС в Казахстане равен 34534 долл. США на душу населения, а в России – 38292 долл. США соответственно [12]. По этому показателю Казахстан также значительно опережает своих центральноазиатских соседей: в Таджикистане ВВП на душу населения составил 5832 долл. США, в Кыргызстане – 6790 долл. США, в Узбекистане – 10936 долл. США, в Туркменистане – 19729 долл. США [12].

Большую роль в формировании региональной миграционной системы играют «притягивающие» факторы в Казахстане и «выталкивающие» факторы в других странах региона.

В Казахстане в 2000-е годы сформировались благоприятные, или «притягивающие», экономические факторы, среди которых:

- возможность трудоустроиться в разных отраслях экономики и в разных регионах страны, благодаря диверсифицированному рынку труда и растущей потребности в рабочей силе;
- возможность получения трудовыми мигрантами более высокой заработной платы, чем в странах-донорах, благодаря экономическому подъему, произошедшему за счет экспорта углеводородов.

Среди «выталкивающих» факторов в республиках Средней Азии стоит отметить демографическое давление и наличие избыточных трудовых ресурсов, безработица и бедность, а также низкая оплата труда.

Характерной особенностью потока трудовых иммигрантов из республик Центральной Азии в Казахстан является высокая доля среди них нелегально занятых. Трудовая миграция в региональной миграционной системе изначально носила преимущественно стихийный, нерегулируемый характер. Чтобы избежать приобретения статуса «нелегальных мигрантов», работники должны регулярно выезжать и заново въезжать на территорию Казахстана. Как правило, такие мигранты являются неквалифицированными рабочими, занимающими трудоемкий сегмент рынка труда. Отказ от легализации обусловлен, с одной стороны, желанием самих мигрантов максимально сэкономить денежные средства, с другой – стремлением работодателей минимизировать издержки.

Неурегулированный статус мигрантов приводит к сложностям в отношениях с органами внутренних дел, местной администрацией и, иногда, с местным сообществом. Вместе с тем, трудовые мигранты из соседних республик культурно, ментально близки местному населению Казахстана и в этом смысле, в целом, не выступают в качестве этнического меньшинства, испытывающего системное негативное отношение или ксенофобию

со стороны местного сообщества, как это происходит, например, в странах Европы или даже в России.

Вместе с тем, продолжается миграционный отток населения из Казахстана за его пределы. В структуре эмиграционных потоков продолжают доминировать славянские этносы, а также немцы и татары [13]. Таким образом, процесс возвращения этнических групп на историческую родину продолжается. Большую роль в этом играют миграционные сети: эмигранты, ранее покинувшие Казахстан, создают социальные сети в странах прибытия, отвечающие за связи с диаспорой на территории Казахстана, что в дальнейшем оказывает влияние на формирование потоков миграции. Данный факт подтверждает положения теории миграционных сетей Д. Массея [2, с.4]. Вместе с тем, мы видим, что в структуре эмиграционных потоков большую долю составляют казахи. При этом большинство эмигрирующих казахов являются специалистами с высшим и среднеспециальным образованием.

В целом, миграционные настроения в Казахстане складываются под влиянием различных факторов, действие которых объясняется теорией «притяжения-выталкивания» Эверетта С. Ли [3, с.49]. Так, в перечень притягивающих факторов в странах прибытия (назначения) входят:

- наличие программ этнической репатриации и привлечения бывших соотечественников за рубежом (в Германии, Израиле, Польше, России);
- благоприятные условия для привлечения ИРС в зарубежных странах;
- возможность свободного передвижения рабочей силы в рамках ЕАЭС;
- возможность получения более высоких доходов и улучшения уровня жизни в принимающей стране.
- К выталкивающим факторам в Казахстане можно отнести:
- психологический дискомфорт, связанный с использованием русского языка в казахской среде;
- низкие доходы, низкий уровень жизни и слабо развитая социальная инфраструктура по сравнению с более развитыми странами;
- отсутствие безвизового режима для казахстанских граждан в странах дальнего зарубежья.

Что же касается увеличения эмиграции самих казахов, большую долю которых составляют специалисты, имеющие высшее и среднеспециальное образование, то такую тенденцию можно объяснить чисто экономическими причинами. Согласно М. Тодаро и Дж. Харрису высокая квалификация увеличивает миграционную мобильность [14, с.128].

Отток квалифицированных кадров наблюдается, прежде всего, по техническим специальностям. Указанные тренды свидетельствуют об ухудшении качества человеческого капитала и требуют решения проблемы. При сохранении такой тенденции кадровый дефицит можно покрыть за счет привлечения самозанятых, безработных или ИРС. Однако самозанятое население не владеет навыками работы на промышленных предприятиях. Поэтому предлагается частично возложить обязанность за профессиональное обучение, повышение квалификации и переподготовку местной рабочей силы на работодателей.

Вместе с тем, спрос на ИРС в Казахстане будет расти в связи с реализацией новых инвестиционных проектов. Кроме того, интеграция рынка труда в рамках ЕАЭС, с одной стороны, приводит к увеличению объемов привлекаемой ИРС из других стран-участников ЕАЭС, с другой – стимулирует еще больший отток квалифицированных кадров из Казахстана.

На фоне нарастающей угрозы нехватки квалифицированных специалистов на местном рынке труда государство вынуждено принимать меры по их привлечению из-за рубежа. Казахстанский рынок труда характеризуется переизбытком специалистов гуманитарных специальностей и одновременным дефицитом технических кадров. В этих усло-

виях специалисты из числа ИРС могут выступать в качестве альтернативного решения проблемы нехватки квалифицированной рабочей силы на национальном рынке труда.

В региональном разрезе в 2023 году «в связи с работой» основной поток иностранных работников направлен в 4 пункта назначения: города Астана и Алматы, ЗКО и Костанайская области [13]. За ними следуют по количеству прибывших в Казахстан мигрантов «в связи с работой» Карагандинская, Актюбинская, Атырауская области и г. Шымкент. Большой отток рабочей силы наблюдается в г. Астана, ВКО и Абайской областях [13].

В отраслевом разрезе (по видам экономической деятельности) поимеющимся данным доля ИРС в 2023-2024 годах распределилась в следующем порядке (рисунок 5):

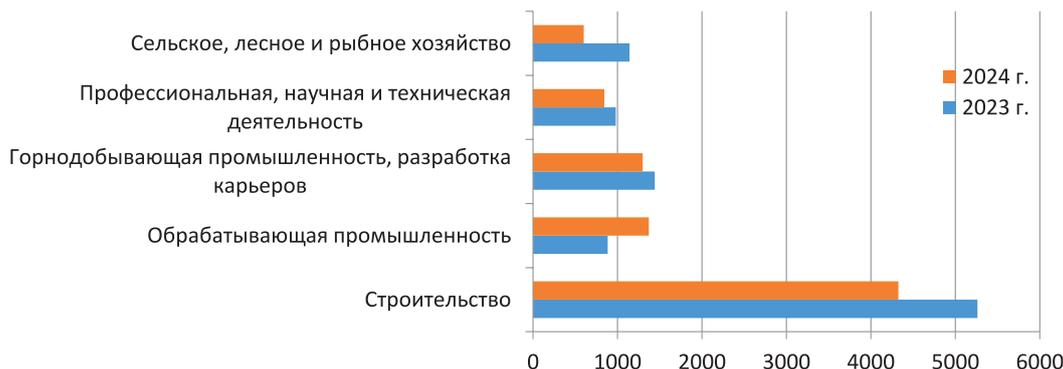

Рисунок 5. Количество привлеченной ИРС по видам экономической деятельности в 2023-2024 годах

Примечание: составлено на основе источника [12], [15]

Наблюдается значительная доля иностранных граждан, привлеченных в горнодобывающую и обрабатывающую отрасли промышленности, а также в сельское хозяйство. Однако наибольшая часть иностранных граждан привлекается в строительную отрасль. При этом большинство привлеченных иностранцев представлено специалистами 3-й и 4-й категории.

Обращает на себя внимание страновой анализ потока ИРС в Казахстан в 2023-2024 годы (рисунок 6):

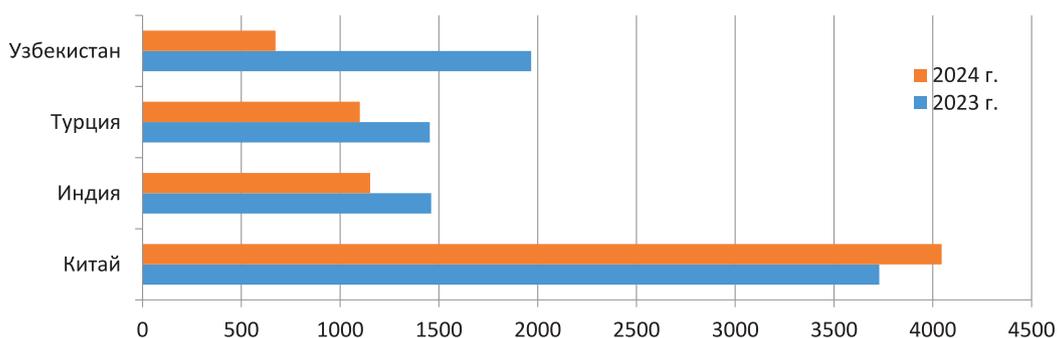

Рисунок 6. Основные страны исхода трудовых мигрантов в 2023-2024 годах

Примечание: составлено на основе источника [12], [15]

Основными среди стран-экспортеров ИРС в Казахстан являются Китай, Индия, Турция и Узбекистан. Лидером по числу привлекаемой ИРС в Казахстан является безусловно Китай, экономическое присутствие которого становится значимым фактором миграционных процессов в Казахстане. В существенном увеличении мигрантов роль может сыграть реализация крупных проектов, в т.ч. «Один пояс – один путь», что несет определенные риски, учитывая особенность китайской диаспоры создавать анклавные сообщества в принимающем обществе [16, с.141].

При расширении членства ШОС возникают новые опасения, связанные с миграционными потоками из Индии и Пакистана. Миграционные потоки из этих стран попутно могут нести угрозу распространения религиозного экстремизма.

Свободное перемещение трудовых ресурсов согласно договоренностям, в рамках ЕАЭС стало одним из основных факторов, определяющих направления и объемы потоков внешней трудовой миграции [17]. Структура и объемов миграционных потоков в рамках пространства ЕАЭС свидетельствуют о том, что Казахстан занял прочную позицию после России по привлечению трудовых ресурсов.

Стоит отметить, что данные о количестве внешних трудовых мигрантов, в Казахстане неоднозначны. По одним данным общее количество международных трудовых мигрантов в населенных пунктах, охваченных оценкой МОМ в Казахстане в 2022 году, составило 668422 человека [18]. Однако в квартальном отчете за октябрь-декабрь 2022 года указана цифра в 327000 трудовых мигрантов, присутствовавших на рынке труда в Казахстане в 2022 году [19]. Дело в том, что в последнем случае МОМ ссылался на официальные данные Комитета миграционной службы МВД РК.

Однако, в обоих случаях в первую пятерку стран происхождения трудовых мигрантов входят Узбекистан, Россия, Таджикистан, Кыргызстан и Азербайджан. По данным МОМ 81% всех трудовых иммигрантов прибыл в Казахстан из Узбекистана. Гораздо меньшее число трудовых иммигрантов, согласно МОМ, наблюдается из России (8%), далее идут трудовые иммигранты из Таджикистана (4%), Кыргызстана (3%) и Азербайджана (2%). Увеличение общего количества трудовых мигрантов в Казахстане по данным МОМ составило в 2022 году 26,3% по сравнению с 2021 годом, а в 2021 году – 14,9% по сравнению с 2020 годом [18]. При этом большинство трудовых мигрантов приходится на Мангистаускую (32%) и Алматинскую область (19%), а также города Алматы (18%), Караганда (8%) и Шымкент (8%) [18].

Таким образом, формирующаяся евразийская миграционная система, а также особенности миграционных процессов в Казахстане обусловлены во многом его историческим развитием в рамках закрытой экономической системы союзного государства, определившим сырьевую направленность экономики и полиэтничность населения Казахстана.

В евразийской миграционной системе Казахстан играет особую роль, выступая в качестве связующего элемента, или транзитной страны (миграционный поток из Средней Азии в Россию через Казахстан), страны-донора (миграционный поток из Казахстана в Россию) и страны-реципиента (миграционный поток из Средней Азии в Казахстан) одновременно. Более того, в связи в регионе Центральная Азия сформировалась собственная региональная миграционная система, в которой Казахстан играет роль регионального центра притяжения трудовых мигрантов.

Заключение

Результаты проведенного анализа позволили нам выделить следующие основные тенденции развития внешней трудовой миграции: продолжение оттока квалифицированных работников с их замещением на рынке труда непрофессиональными кадрами и рост дисбаланса на рынке труда; снижение доли миграционного прироста в росте численности населения и рост миграционных настроений среди молодежи; увеличение числа ИРС из стран ЕАЭС и сопредельных стран; миграционный переход Казахстана с позиции страны-донора на позицию страны-реципиента иностранной рабочей силы в рамках сформированной евразийской миграционной системы; увеличении количества иностранной рабочей силы и трудовых иммигрантов в Казахстане.

Среди благоприятных или «притягивающих» факторов в Казахстане можно выделить возможность трудоустроиться в разных отраслях экономики и в разных регионах страны, благодаря диверсифицированному рынку труда и растущей потребности в рабочей силе, возможность получения трудовыми мигрантами в Казахстане более высокой за-

рабочей платы. К выталкивающим факторам относятся психологический дискомфорт, связанный с использованием русского языка в казахской среде, неуверенность в политической и экономической стабильности, слабо развитая социальная инфраструктура по сравнению с более развитыми странами.

Современные тенденции развития внешней трудовой миграции в Казахстане формируются на основе мировых трендов международной миграции в сочетании со страновыми особенностями социально-экономического и политического развития, а также спецификой исторического развития и, как следствие, этнического разнообразия. Негативные последствия внешней трудовой миграции обуславливают необходимость совершенствования государственного управления данным процессом.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Lleras-Muney A. Did the Americanization Movement Succeed? An Evaluation of the Effect of English-Only and Compulsory Schooling Laws on Immigrants / A. Lleras-Muney, A. Shertzer // *American Economic Journal: Economic Policy*. – 2015. – 3. – P.58-90.
2. Massey D.S. Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration / D.S. Massey // *Population Index*. – 1990. – 56. – P.3-26.
3. Lee E. A Theory of Migration / E. Lee // *Demography*. – 1966. – 1. – P.47-57. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2060063>
4. Fassio C. Skilled migration and innovation in European industries / C. Fassio, F. Montobbio, A. Venturini // *Research Policy*. – 2019. – 3. – P.706-718.
5. Sequeira S. Migrants and the Making of America: The Short-and Long-Run Effects of Immigration during the Age of Mass Migration / S. Sequeira, N. Nunn, N. Qian // *National Bureau of Economic Research Working Paper 23289*. – 2017.
6. Ward Z. Birds of Passage: Return Migration, Self-selection and Immigration Quotas / Z. Ward // *Explorations in Economic History*. – 2017. – 64. – P.37-52.
7. Coulter S. Skill formation, immigration and European integration: The politics of the UK growth model / S. Coutler // *New Political Economy*. – 2018. – 2. – P.208-222.
8. Burzynski M. Time, space and skills in designing migration policy / M. Burzynski // *Journal of Demographic Economics*. – 2018. – (4). – P.355-417.
9. Outward Remittances. KNOMAD/World Bank, 2023. // <https://www.knomad.org/data/remittances>
10. Рахмонов А.Х. Роль денежных переводов таджикских трудовых мигрантов из Казахстана в Республику Таджикистан // *Территория науки*. – 2022. – № 2. – С.28-31. // https://www.isras.ru/index.php?page_id=1198&id=12936
11. Bilateral remittance matrix. KNOMAD/World Bank, 2022. // <https://www.knomad.org/data/remittances>
12. Poorest Countries in the World 2024 // *Global Finance*. – May 1, 2024 // <https://gfmag.com/data/economic-data/poorest-country-in-the-world/>
13. Миграция населения Республики Казахстан (2023 г.) // <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/157454/>
14. Harris J.R., Todaro M.P. Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis // *American Economic Review*. 1970. No.60. P.126-142
15. Халдарова Д. Названо официальное количество мигрантов, работающих в Казахстане // *Zakon.kz*. – 20 февраля 2024. // <https://www.zakon.kz/obshestvo/6424976-nazvano>
16. Акматалиева А.М. Инициатива «Один пояс-Один путь» в Центральной Азии // *Сравнительная политика*. – 2018. – Т. 9, №4. – С. 139-146.
17. Договор о Евразийском экономическом союзе (подписан в г. Астане 05.2014) // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855
18. Baseline assessment and surveys: international migrant workers in Kazakhstan December 2022 – February 2023// <https://dtm.iom.int/reports/kazakhstan-baseline-assessment-and-surveys>
19. Kazakhstan-Quarterly Compilation Report 1 (October-December 2022) // <https://dtm.iom.int/reports/kazakhstan-quarterly-Compilation-report-1-october-december-2022>

REFERENCES:

1. Lleras-Muney A. Did the Americanization Movement Succeed? An Evaluation of the Effect of English-Only and Compulsory Schooling Laws on Immigrants / A. Lleras-Muney, A. Shertzer // *American Economic Journal: Economic Policy*. – 2015. – 3. – P.58-90.
2. Massey D.S. Social Structure, Household Strategies and the Cumulative Causation of Migration / D.S. Massey // *Population Index*. – 1990. – 56. – P.3-26.
3. Lee E. A Theory of Migration / E. Lee // *Demography*. – 1966. – 1. – P.47-57. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2060063>
4. Fassio C. Skilled migration and innovation in European industries / C. Fassio, F. Montobbio, A. Venturini // *Research Policy*. – 2019. – 3. – P.706-718.
5. Sequeira S. Migrants and the Making of America: The Short-and Long-Run Effects of Immigration during the Age of Mass Migration / S. Sequeira, N. Nunn, N. Qian // *National Bureau of Economic Research Working Paper 23289*. – 2017.

6. Ward Z. Birds of Passage: Return Migration, Self-selection and Immigration Quotas / Z. Ward // Explorations in Economic History. – 2017. – 64. – P.37-52.
7. Coulter S. Skill formation, immigration and European integration: The politics of the UK growth model / S. Coulter // New Political Economy. – 2018. – 2. – P.208-222.
8. Burzynski M. Time, space and skills indesigning migration policy / M. Burzynski // Journal of Demographic Economics. – 2018. – (4). – P.355-417.
9. Outward Remittances. KNOMAD / World Bank, 2023. // <https://www.knomad.org/data/remittances>
10. Rahmonov A.H. Rol' denezhnyh perevodov tadjikskikh trudovyh migrantov iz Kazahstana v Respubliku Tadjikistan // Territorija nauki. – 2022. – № 2. – S.28-31
11. Bilateral remittance matrix. KNOMAD/World Bank, 2022. // <https://www.knomad.org/data/remittances>
12. Poorest Countries in the World 2024 // Global Finance. – May 1, 2024 // <https://gfmag.com/data/economic-data/poorest-country-in-the-world/>
13. Migracija naselenija Respubliki Kazahstan (2023 g.) // <https://stat.gov.kz/ru/industries/social-statistics/demography/publications/157454/>
14. Harris J.R., Todaro M.P. Migration, Unemployment and Development: A Two-sector Analysis // American Economic Review.1970. No.60. P.126-142
15. Haldarova D. Nazvano oficial'noe kolichestvo migrantov, rabotajushhih v Kazahstane // Zakon.kz. – 20 fevralja 2024. // <https://www.zakon.kz/obshchestvo/6424976-nazvano-ofitsialnoe>
16. Akmatalieva A.M. Iniciativa «Odin pojas-Odin put'» v Central'noj Azii // Sravnitel'naja politika. – 2018. - T. 9, №4. - S. 139-146.
17. Dogovor o Evrazijskom jekonomicheskom sojuze (podpisan v g. Astane 05.2014) // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_163855
18. Baseline assessment and surveys: international migrant workers in Kazakhstan December 2022 – February 2023// <https://dtm.iom.int/reports/kazakhstan-baseline-assessment-and-surveys>
19. Kazakhstan – Quarterly Compilation Report 1 (October-December 2022) // <https://dtm.iom.int/reports/kazakhstan-quarterly-compilation-report-1-october-december-2022>

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СЫРТҚЫ ЕҢБЕК КӨШІ-ҚОНЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Рахметова А.М.*

э.ф.д., профессор

Тиімділікті зерттеу, талдау және бағалау орталығы

Астана қ., Қазақстан

e-mail: aibota@mail.ru

ORCID 0000-0002-8741-0373

Сыздықбеков Е.С.

докторант PhD

Қазтұтынушы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., Қазақстан

e-mail: syzdykbekov.yer@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1686-7138

***Аңдатпа:** Бұл мақалада қазіргі кезеңдегі Қазақстандағы сыртқы еңбек көші-қонының негізгі тенденциялары қарастырылады. Сонымен қатар, сыртқы еңбек көші-қонының негізгі себептері мен факторларын анықтауға ерекше назар аударылады. Мақалада Қазақстандағы сыртқы еңбек көші-қонының негізгі бағыттары мен шетелдік жұмыс күшін тартудың негізгі бағыттары талданады. Қазақстандағы сыртқы еңбек көші-қоны елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы мен мемлекет жүргізіп отырған көші-қон саясатының нәтижесі ретінде ұсынылған. Осы зерттеу барысында Қазақстандағы сыртқы еңбек көші-қонының негізгі тенденцияларының бірі білікті кадрлардың елеулі кетуі аясында отандастардың эмиграция көлемінің айтарлықтай қысқаруы болып табылатыны анықталды, бұл ұлттық еңбек нарығының әлеуеті тұрғысынан елге қауіп төндіреді. Сонымен қатар, Қазақстанның еңбек нарығы шетелдік жұмыс күшімен және біліктілігі төмен, негізінен Орта Азия елдерінен келген еңбекші көшіп келушілермен толықтырылуда. Авторлар Қазақстандағы сыртқы еңбек көші-қоны процестері экономикалық және экономикалық емес сипаттағы факторлардың симбиозының салдары болып табылады деген қорытындыға келеді. Осы тұрғыда ұлттық еңбек нарығының жай-күйіне әсер ету призмасы арқылы Қазақстандағы еңбек көші-қонының нақты ауқымын бағалау күрделі міндет болып табылады.*

***Түйін сөздер:** сыртқы еңбек көші-қоны, эмиграция, еңбек иммиграциясы, ұлттық еңбек нарығы, ақша аударымдары, шетелдік жұмыс күші.*

CURRENT TRENDS IN EXTERNAL LABOUR MIGRATION IN KAZAKHSTAN

Rakhmetova A.M.*

d.e.s., professor

Center for Research, Analysis and Evaluation of
Effectiveness

Astana, Kazakhstan

E-mail: aibota@mail.ru

ORCID 0000-0002-8741-0373

Syzdykbekov Ye.S.

doctoral student

Karaganda University of Kazpotrebsouz

Karaganda, Kazakhstan

e-mail: syzdykbekov.yer@mail.ru

ORCID ID: 0000-0003-1686-7138

Abstract. *The article examines the main trends of external labor migration in Kazakhstan at the present stage. At the same time, special attention is paid to the identification of the main causes and factors of external labor migration. The article analyzes the main directions of external labor migration in Kazakhstan and the main areas of attracting foreign labor. External labor migration in Kazakhstan is presented as a result of the socio-economic development and the migration policy pursued by the state. In the course of this study, it was revealed that one of the main trends of external labor migration in Kazakhstan is a significant reduction in the volume of emigration of compatriots against the background of a significant outflow of qualified personnel, which poses a threat to the country from the point of view of the potential of the national labor market. At the same time, the labor market of Kazakhstan is replenished with foreign labor and low-skilled labor immigrants, mainly from Central Asian countries. The authors conclude that the processes of external labor migration in Kazakhstan are the result of a symbiosis of both economic and non-economic factors. In this context, assessing the real scale of labor migration in Kazakhstan through the prism of its impact on the state of the national labor market is a difficult task.*

Keywords: *external labor migration, emigration, labor immigration, national labor market, money transfers, foreign labor.*

MRNTY: 59.01.01

Konyrbekov M.*

PhD, associate professor
Almaty Technological University
Almaty, Kazakhstan
email: konyrbekov.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1985-3532>

Issakhova A.S.

associate professor
Almaty Management University
Almaty, Kazakhstan
email: asisakhova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1523-1413>

Issakhova P.

d.e.s., professor
Almaty management university
Almaty, Kazakhstan
email: isakova-777@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6320-0489>

Zhuzbaeva A.T.

c.e.s., senior lecturer
Almaty Technological University
Almaty, Kazakhstan
email: aikona1978@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4534-9447>

THE CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF INNOVATION ACTIVITY AT THE ENTERPRISES OF THE MANUFACTURING INDUSTRY

Abstract. *The article examines the level and dynamics of innovation activity in Kazakhstan, focusing on manufacturing enterprises. The authors analyze the existing theoretical approaches to the definition of “innovation activity”, study the state support of SMEs in this area, and analyze statistical data on innovation activity in medium- and high-tech sectors of the manufacturing industry in Kazakhstan.*

The study identifies some problems: low level of innovation activity of enterprises, the inefficiency of innovation expenditures, and many factors limiting the development of innovation activities, such as lack of demand for innovation, lack of financial resources, market uncertainty, and lack of qualified personnel.

The article offers some recommendations to improve the situation: the need for a systematic approach to the technological modernization of industries, open discussion of the results of state programs, adequate assessment of enterprises' capabilities for innovative development, and setting target indicators.

Keywords: *Innovation activity, manufacturing industry, Kazakhstan, state support for SMEs, innovation cost efficiency.*

■ Introduction

The focus of most modern research is on favorable conditions for the creation and implementation of innovations, as well as the study of management mechanisms for the organization of all stages of the innovation process: from the idea to the final innovative product. At the same time, despite the fairly large number of studies devoted to innovation, it is necessary to note a gap in the methodology of organization of innovation activity in the sphere of entrepreneurship, in particular, in the approach for assessing its level.

The organization of effective innovation activity in the sphere of entrepreneurship is accompanied by several difficulties, which include problems of resource provision and organizational and managerial issues. The implementation of innovative programs and projects at enterprises is largely complicated by the incompleteness and imperfection of the existing toolkit for organizing innovation activities in medium- and high-tech industries of manufacturing industry, so the urgent task at present is the problem of improving this process to increase the maximum efficiency of all resources.

The relevance of the study is confirmed by the fact that modern challenges associated with digitalization, robotization of production facilities, and the introduction of Smart Manufacturing - “smart” production technology require an accelerated solution of problems in the sphere of innovation activity of medium- and high-tech enterprises of the manufacturing industry, search for optimal ways to organize this process.

Based on the above provisions, we can conclude that the most relevant areas of improvement of the system of the process of organization of innovation activity at enterprises of the manufacturing industry are the following: the development of a methodology for assessing the organization of innovation activity in entrepreneurship, assessment and analysis of the organization of innovation activity at medium- and high-tech enterprises of the manufacturing industry, building a roadmap for the effective organization of this process.

■ Literature review

In the context of globalization and the high uncertainty of raw material prices, the key driver of the socio-economic development of society is the productive innovation activities of enterprises. Innovation activities allow enterprises to strengthen their position and advance to new markets. The development of innovation activities can bring enterprises additional competitive advantages and promote the entry of manufactured products into foreign markets in conditions where the scale of production in the domestic market is limited.

Undoubtedly, the effectiveness of the innovation activity of enterprises depends to a large extent on the effective management and organization of this process. State support and measures to stimulate innovation activity in Kazakhstan over the past decade have increased, however, the production of innovative products remains low. All this indicates the ineffectiveness of the methods and tools of management and organization of innovation activity in entrepreneurship, which determines the need to find ways to improve them.

In order to identify ways to improve the mechanisms of organization of innovation activity in the sphere of entrepreneurship, it is necessary to analyze the theoretical provisions and developments of leading scientists in this branch of knowledge.

At different times, scientists have researched the essence of the innovation activity of the enterprise, which led to various interpretations of this concept. Thus, the interpretation of the concept of innovation activity can be found in the fundamental work of the founder of innovation theory J. Schumpeter - in "Theory of Economic Development" (1912), in the work of a prominent management theorist P. Drucker - "Theory of Business" (1994), in the book of American economist B. Twiss "Management of Innovations" (1989), in the scientific work of Hungarian scientist B. Santo - "Innovation as a Means of Economic Development" (1990), in the book of German scientist B. Santo - "Innovation as a Means of Economic Development" (1990). Santo - "Innovation as a Means of Economic Development" (1990), in the book of German scientist G. Mensch - "Technological Path: Innovations Overcome Depression" (1975), in the work of American management theorist K. Christensen, the founder of the theory of economic development. Christensen, the founder of the theory of "Subversive Innovation" - "The Innovator's Dilemma" (1997), in the studies of the founders of the theory of economic systems K. Fukuda, K. Watanabe, R. Ayres, in the developments of the authors of the theory of the triple helix G. Itskovich and L. Leydesdorf [1-6].

Oslo Manual suggests: "Innovation activities include any organizational, scientific, technological, financial, and commercial activities, the results of which lead to the creation and implementation of innovations". It is also noted that innovation activities include research and development not related to the preparation of innovations. There are 4 types of innovations: process, product, organization, and marketing [7].

Frascati Manual highlights: "The result of innovation is innovation, in the form of an improved or new product (technology, technological process), a new approach to services implemented in practice" [8].

■ Materials and methods

The following methods were used in writing the scientific article: a review of scientific literature from Scopus and Web of Science databases, content analysis of the content of the concept

of “innovation activity”, bibliometric analysis, systematization and synthesis, comparative analysis, trend analysis, case study method, graphical methods of data visualization, analytical tables, calculation of statistical indicators, analysis of program and regulatory documents (applied performance analysis), methodology for assessing the effectiveness of mechanisms to stimulate innovation activity, methodology for assessing the effectiveness of mechanisms to stimulate innovation activity, methodology for assessing the effectiveness of mechanisms to stimulate innovation activity, methodology for assessing the effectiveness of mechanisms to stimulate innovation activity, methodology for assessing the effectiveness of mechanisms to stimulate innovation activity, methodology for assessing the effectiveness of mechanisms to stimulate innovation activity.

■ Results and Discussion

World economic crises and the global pandemic Covid-19 primarily hurt SMEs. In this regard, supporting and stimulating the activities of SMEs is of particular importance and relevance in modern conditions, since the decline in entrepreneurial activity leads to a decrease in tax revenues to the country’s budget, job losses, and the lagging of manufacturing enterprises in the field of creation and implementation of innovations [9].

Currently, one of the sought-after measures of state support for SMEs in the manufacturing industry is the guarantee programs from the Damu DIF, such as:

1. “Business Roadmap-2025” (loans up to 1 billion tenge).
2. Programmes for entrepreneurs of Astana city “Astana Business 1 and 2” (loans up to 100 million tenge, not more than 8.5 % rate).
3. “Economy of Simple Things” (loans up to 1 billion tenge).
4. Damu-Optima Programme (loan amount up to KZT 180 million).
5. Enbek program (development of productive employment, loan amount depending on the region from 6,500 to 8,000 MRP).
6. Guarantees on microcredits (loans up to 20 million tenge).

In order to evaluate the lending programs, let us investigate the role of manufacturing in SMEs (Figures 1, 2)

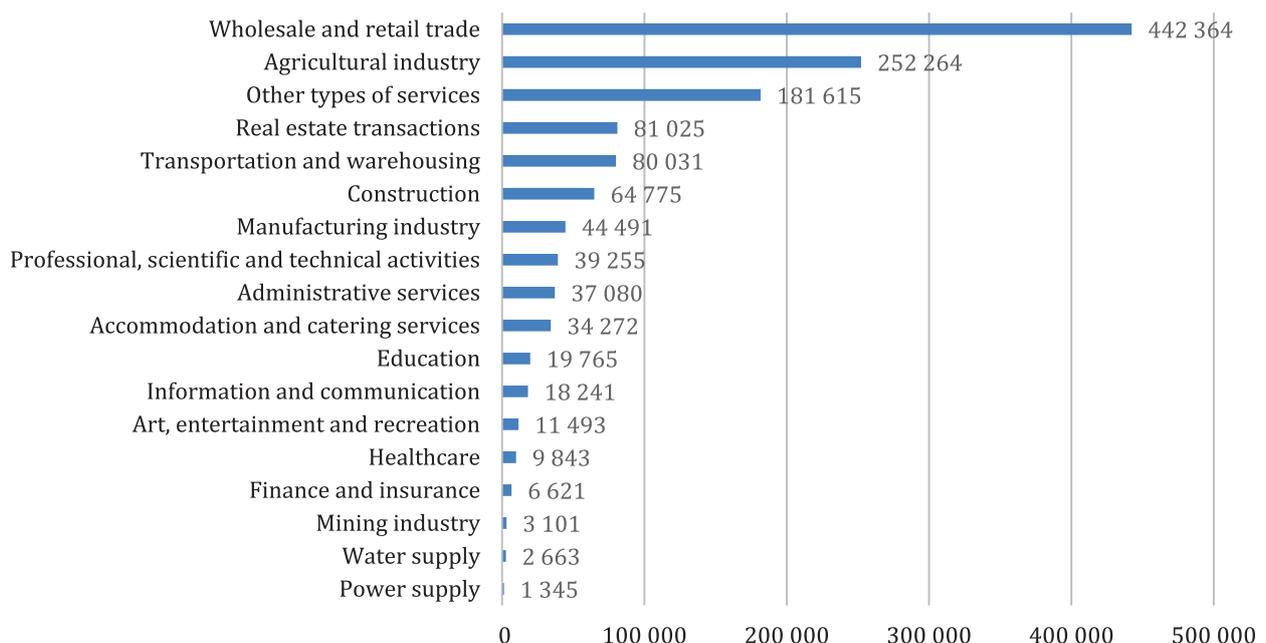

Figure 1 - Operating SMEs in Kazakhstan for 2023, units.
 Note - Compiled on the basis of the data of Damu FRP

In 2023, the total number of operating SMEs in Kazakhstan is 1330244 units. The share of manufacturing in 2023 is 44,491 thousand units of operating SMEs or 3.3 percent of the total

number of SMEs. In 2023, the smallest share of SMEs in Kazakhstan's industry was in the mining industry – 3,101 units, water supply – 2,663 units, electricity supply – 1,345 units. The largest number of MBS subjects is concentrated in the wholesale and retail trade sector – 442,364 units, and agriculture – 252,264 units.

At the end of 2023, the number of people employed in SMEs in the country totaled 3448727. The share of manufacturing production accounts for 272,508 thousand people employed in SMEs or 7.9 percent of their total number. For comparison, one small and medium-sized enterprise of manufacturing production in Kazakhstan employs an average of 6 people, while in mining and electricity supply – 11 people, and the water supply – 7 people. One enterprise of wholesale and retail trade and agriculture employs, on average, 2–5 people in construction.

In 2023, the total output of SMEs in the country totaled 32387 billion tenge. The share of manufacturing industry enterprises is 3998 billion tenge or 12.3% of the total SMEs. One enterprise in the manufacturing industry accounts for an average output of 90 million tenge per 1 employed person – 14.6 million tenge. Similar indicators in other sectors of the economy are as follows: mining industry – 602 million tenge per 1 enterprise, 55.5 million tenge per 1 employed person; in electricity supply – 350 million tenge per 1 enterprise, 32.1 million tenge per 1 employed person; water supply – 87 million tenge per 1 enterprise, 6.2 million tenge per 1 employed person.

Table 1 - Loans granted by the HLB and Damu DFI to manufacturing enterprises (MEs)

Name	Years						Modification 2023/2013	
	2013	2015	2017	2019	2021	2023	+/-	%
Loans issued through STBs, billion tenge	4102	5778	8375	9351	10819	15203	11101	270
Loans issued to OP enterprises through the BWU, billion tenge	375	600	938	1563	1153	1691	1316	350
CDB loans to the OP enterprise, KZT billion	33	26	61	216	340	350	317	960
Share of OPs in loans of HLBs, %	9,1	10,4	11,2	16,7	10,7	11,1	2	-
Number of projects supported by Damu DIF, units.	334	464	592	1248	1393	2022	1688	505
Amount of loans issued by DAF Damu to OP entities, total	35,8	181,5	226,1	230,8	198,3	240,6	204,8	572

Note - Compiled on the basis of the data of Damu FRP

In total, from 2013 to 2023, the Damu DIF supported 13,308 projects in the manufacturing industry for a total loan amount of 2.2 trillion tenge. In 2023, manufacturing enterprises (7,004 units) that received financial support from the Damu SWF will produce goods worth 3,862 billion tenge. Output by the size of enterprises is as follows: large enterprises – 37 percent, medium enterprises - 32 percent, and micro and small enterprises – 31 percent. In 2023, the manufacturing industry enterprises supported under the Fund's financial programs (7,004 units) paid taxes totaling 228 billion tenge. For 2016-2023, the taxes paid by the manufacturing industry enterprises, which received assistance from the "Damu" DIF, totaled 1,045 billion tenge. In 2023, this indicator was 228 billion tenge, of which large enterprises accounted for 36% of all tax payments, medium - 32%, and micro and small - 32%. In 2023, 116,554 people were employed in manufacturing enterprises supported under the Damu DIF programs. 5 percent of the jobs were provided by large enterprises, medium enterprises 19 percent, and micro and small enterprises 76 percent.

Thus, the socio-economic effect of the implementation of state programs to support OP enterprises through the Damu DIF is as follows: increase in output in 2023 by 979% compared to 2016; increase in tax payments in 2023 by 511% compared to 2016; 116,554 people are employed.

Next, it is necessary to analyze the indicators of innovation activity of enterprises in the manufacturing industry (Table 2).

Table 2 - Dynamics of innovation activity of manufacturing industry enterprises in Kazakhstan

Name	2013	2015	2017	2019	2021	2023	Modification 2023/2013 years	
							+/-	%
Number of enterprises, units.	4 848	4 660	3272	4440	4377	4 216	-632	-13
having innovations, units.	186	296	348	540	596	606	420	225
Level of innovation activity, %	3,8	6,4	10,6	12,2	13,6	14,4	10,6	-
Volume of innovative products produced, million tenge	693754,8	1236001,2	498806	253288	628050	818854,6	125099	18
Volume of realised innovative products, mln tenge	76202,2	178111,7	423086	241124	662839	764047,1	687844	902
Share of innovative products in GDP, %	4,08	4,38	1,39	0,62	1,15	1,18	-2,9	-
Costs of innovations, mln tenge	27819,7	101246,5	166605	425332	617421	248405	220585	792

According to the Bureau of National Statistics ASPR RK in 2023 statistical observation covered 4216 enterprises of the manufacturing industry of Kazakhstan. Of these, in 2023, 606 enterprises carried out innovative activities, that is, the innovation activity of manufacturing enterprises was 14.4%, and in 2013 this indicator was 3.8%. In 2023, the number of enterprises with innovation compared to 2013 increased by 420 units.

It should be noted that Kazakhstan is significantly behind the leading economies of the world (Germany – 70%, Canada - 65%, Belgium – 60%, France, Finland – 55-57%), and the majority of Eastern and Central European countries – 30-40% [10].

In 2023, the volume of innovative products produced by enterprises of the manufacturing industry compared to 2013 increased by 18% and amounted to 818854.6 million tenge. For the same period, the volume of sold innovative products by the manufacturing industry enterprises increased by 902% and amounted to 687844 million tenge.

The data in Table 3 show an increase in the volume of innovative products (goods, services) from 2013 to 2023 in all medium- and high-tech sectors of the manufacturing industry. A significant increase in the volume of produced innovative products during the analyzed period was demonstrated by the enterprises for the production of coke and petroleum products (87.7 times), for the production of motor vehicles (155 times), and for the production of other vehicles (81 times).

Name	2013	2015	2017	2019	2021	2023	Modification 2023/2013	
							+/-	many times over
Production of coke and refined products	1775	4525,4	23630	3034,1	104537	155613	1538381	87,7
Production of basic pharmaceutical products	651,5	1385	706,7	1937,5	878,4	730,6	79,1	1,1

Manufacture of rubber and plastic products	1260,4	3322,6	6080,3	4306,5	4459,7	6248,7	4988,3	5,0
Production of other non-metallic mineral products	3206,5	20895,3	37618,8	54560,9	36220,8	48991,9	45785,4	15,3
Metallurgical industry	40674	90146	161454	18321	252063	150221	109546	3,7
Manufacture of fabricated metal products, except tyres and equipment	1459,5	3293,9	1374,7	774,2	733,8	2196	736,5	1,5
Production of chemical industry products	6765,1	8665,2	23284	20135,6	21374,4	31938,9	25173,8	4,7
Manufacture of computers, electronic and optical products	2082,1	3380	580,4	16468,8	6537,2	6224,5	4 142,4	3,0
Manufacture of electrical equipment	1999,3	4966,2	8681,6	5989,6	8498,3	9200	7200,7	4,6
Manufacture of machinery and equipment not included in other categories	1474,3	11846,3	23896	8991,2	5934,6	9835,9	8361,6	6,7
Manufacture of motor vehicles, trailers and semi-trailers	1700,2	6190,6	25083,1	22250,4	90587,5	263183,3	261483,1	154,8
Production of motor vehicles	513,4	40,4	64205,6	57899	45348,8	41469,7	40956,3	80,8
Repair and installation of machinery and equipment	403,5	104,2	11633,5	598,3	1013,7	3396,2	2992,7	8,4

Note - Compiled according to the data of the BNS ASPR RK

It should be noted that the share of innovative products produced by manufacturing enterprises in Kazakhstan in 2023 was 1.18% and decreased by 2.9 p.p. compared to 2013. In some years, the share of innovative products in the country's GDP slightly exceeded 0.6%. In our view, the main reason for the low share of innovative products produced by manufacturing enterprises in Kazakhstan lies in the low efficiency of innovation costs.

In 2023, innovation costs increased by 792% compared to 2013, totalling 248405 million tenge (in 2013 – 27819 million tenge).

In 2023, the cost-effectiveness of innovation by manufacturing enterprises in Kazakhstan was only 3.3 tenge. It means that 1 tenge invested by the manufacturing industry enterprises of Kazakhstan to implement innovation in 2023 paid off only by 3.3 tenge. In 2019 and 2020, the loss of innovation activity of enterprises of the manufacturing industry of Kazakhstan for the period under review was maximum, the cost-effectiveness of innovation implementation decreased to 0.6 and 0.3 tenge, that is, one invested tenge brought in these years a loss of 60 and 30 tiyn respectively. The total losses from innovations implemented by Kazakh enterprises in 2019 and 2020 totaled 2.1 billion tenges. These processes were caused by the tenge devaluation in 2013 and 2018, as equipment and materials for innovations were purchased abroad. In the period from 2013 to 2020, several state programs to support the manufacturing industry (GPFIR, GPIIR-1, programs from the "Damu" DIF) were implemented, which led to an increase in the cost-effectiveness of innovation implementation by Kazakhstan's manufacturing enterprises from 2021.

The conclusions about the low cost-effectiveness of innovation expenditures by manufacturing enterprises in Kazakhstan suggest that such activity depends on state support programs and actualizes the search for factors limiting it.

Thus, according to entrepreneurs, the most significant factors limiting innovation activity are lack of demand for innovation, lack of financial resources, earlier innovations hinder the implementation of innovation activities, high innovation costs, uncertainty of market demand for innovative products, and lack of manpower.

■ Conclusions

It follows from the analysis of the innovation activity of manufacturing enterprises in Kazakhstan that medium- and high-tech sectors play a significant role and are still insufficient in the national economy. It should be noted that there are gaps in statistical data on medium- and high-tech industries in Kazakhstan due to incomplete information. Within the framework of the GPFIIR, GPIIR-1, and support programs from the Damu DIF, the state is taking measures to stimulate innovation, import substitution, development of manufacturing enterprises, and improvements in some parameters.

References

- Schumpeter J.A. The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle (1912/1934). - New Jersey: Transaction Publishers, 1982. - Vol. 1. - 244 p.
- Drucker P. Business and Innovations / per. from Engl. - M.: Williams, 2007. - 350 c.
- Twiss B. Management of scientific and technical innovations / per. from Engl. - M.: Ekonomika, 1989. - 271 c.
- Kirdasinova K.A., Iskakova D.E. Features of innovation policy of Kazakhstan // The International Scientific and Practical Web-Congress of Economists and Jurists Economics, Law, Society, Geneva ISAE "Consilium", 2016 - P. 116-119.
- Taubayev A., Kamenova A., Legostayeva A. et al. Innovative entrepreneurship development: main problems and educational limitations in Kazakhstan // Economic Annals-XXI. - 2019. - Vol. 177(5-6). - P. 92-100.
- Carayannis E.G., Sagi J. Exploiting opportunities of the new economy: Developing nations in support of the ICT industry // Technovation. - 2002. - Vol. 22, №8. - P. 517-524.
- Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development / OECD. - Ed. 6th. - Paris: 2002. - 254 p.
- Recommendations for collecting and analysing innovation data // <http://old.mon.gov.ru/files/materials/7766/ruk.oslo.pdf>. 11.09.2021.
- Chen K., Ren Z., Mu S. et al. Integrating the Delphi survey into scenario planning for China's renewable energy development strategy towards 2030 // Technological Forecasting and Social Change. - 2020. - №158. - P. 120-157.
- Zemtsov S., Muradov A., Wade I. et al. Determinants of regional innovation in Russia: Are People or Capital More Important? // Foresight and STI Governance. - 2016. - Vol. 10, Issue 2. - P. 29-42.
- Industrial production statistics <https://stat.gov.kz/ru/industries/business-statistics/stat-industrial-production/>

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Конырбеков М.Ж.*

PhD, ассоциированный профессор
 Алматинский технологический университет
 г.Алматы, Казахстан
 email: konyrbekov.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1985-3532>

Исахова А.С.

ассоциированный профессор
 Almaty management university
 г.Алматы, Казахстан
 email: asisakhova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1523-1413>

Исахова П.

д.э.н, профессор
 Almaty management university
 г.Алматы, Казахстан
 email: isakova-777@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6320-0489>

Жузбаева А.Т.

к.э.н., старший преподаватель
 Алматинский технологический университет
 г.Алматы, Казахстан
 email: aikona1978@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4534-9447>

Аннотация. В статье исследуется уровень и динамика инновационной активности в Казахстане, фокусируясь на предприятиях обрабатывающей промышленности. Анализируются существующие теоретические подходы к определению понятия «Инновационная деятельность», изучаются государственная поддержка МСБ в данной сфере и проводится анализ статистических данных по инновационной активности в средне- и высокотехнологичных секторах обрабатывающей промышленности Казахстана.

Исследование выявляет ряд проблем: низкий уровень инновационной активности предприятий, неэффективность затрат на инновации, а также ряд факторов, ограничивающих развитие инновационной деятельности, таких как отсутствие спроса на инновации, недостаток финансовых ресурсов, неопределенность рынка и нехватка квалифицированных кадров.

Статья предлагает ряд рекомендаций по улучшению ситуации: необходимость системного подхода к технологической модернизации отраслей, открытое обсуждение результатов госпрограмм, адекватная оценка возможностей предприятий к инновационному развитию и постановка целевых индикаторов.

Ключевые слова: инновационная деятельность, обрабатывающая промышленность, Казахстан, государственная поддержка МСБ, эффективность затрат на инновации.

ӨНДЕУ ӨНЕРКӘСІБІ КӘСІПОРЫНДАРЫНДА ИННОВАЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ДАМУ ТУДАҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Конырбеков М.Ж.*

PhD, қауымдастырылған профессор
Алматы Технологиялық Университеті
Алматы қ., Қазақстан
email: Konyrbekov.m@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5459-5167>

Исахова А.С.

қауымдастырылған профессор
Almaty management university
Алматы қ., Қазақстан
email: asisakhova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1523-1413>

Исахова П.

э.ғ.д., профессор
Almaty management university
Алматы қ., Қазақстан
email: isakova-777@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6320-0489>

Жүзбаева А.Т.

э.ғ.к., аға оқытушы
Алматы технологиялық университеті
Алматы қ., Қазақстан
email: aikona1978@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4534-9447>

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы инновациялық белсенділіктің деңгейі мен динамикасы зерттеліп, өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарына назар аударылады. «Инновациялық қызмет» ұғымын анықтаудың қолданыстағы теориялық тәсілдері талданады, осы саладағы ШОБ-ты мемлекеттік қолдау қарастырылады және Қазақстанның өңдеуші өнеркәсібінің орта және жоғары технологиялық секторларындағы инновациялық белсенділік бойынша статистикалық деректер талданады.

Зерттеу бірқатар проблемаларды анықтайды: кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің төмен деңгейі, инновацияларға жұмсалған шығындардың тиімсіздігі, сондай-ақ инновациялық қызметтің дамуын шектейтін бірқатар факторлар, мысалы, инновацияларға сұраныстың болмауы, қаржылық ресурстардың жетіспеушілігі, нарықтың белгісіздігі және білікті кадрлардың жетіспеушілігі.

Мақалада жағдайды жақсарту бойынша бірқатар ұсыныстар беріледі: салаларды технологиялық жаңғыртуға жүйелі тәсілдің қажеттілігі, мемлекеттік бағдарламалардың нәтижелерін ашық талқылау, кәсіпорындардың инновациялық дамуға мүмкіндіктерін барабар бағалау және мақсатты көрсеткіштерді белгілеу.

Түйін сөздер: инновациялық қызмет, өңдеуші өнеркәсіп, Қазақстан, ШОБ-ты мемлекеттік қолдау, инновацияларға жұмсалатын шығындардың тиімділігі.

Сыздықова А.О.

PhD, қауымдастырылған профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік университеті
Түркістан, Қазақстан Республикасы
email: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-1377-0026

ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚОЛДАУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

***Аңдатпа:** Дамыған елдерде де, дамушы елдерде де шағын және орта бизнес (ШОБ) экономикадағы динамизмнің, инновацияның және икемділіктің қайнар көзі болып табылатыны кеңінен қабылданған. ШОБ әдетте инновация мен еріктілікке негізделген экономикалық қызметінде тәуекелге барады. Бұл мүмкіндік арқылы ШОБ бәсекелестіктің артуына және тауарлар мен қызметтерді жеткізуді кеңейту арқылы тұтынушылар үшін кең таңдау ортасын құруға ықпал етеді.*

Бұл мақаланың мақсаты шет елдердегі шағын және орта бизнес тәжірибесін сараптап, талдау болып табылады. Зерттеу барысында жалпылау, талдау және синтез, салыстыру және графикалық бейнелеу әдістері қолданылды. Шетелдік тәжірибені талдау және зерттеу Қазақстанның мемлекеттік органдарына кәсіпкерлікті қолдаудың түрлі бағдарламаларын жасауға мүмкіндік береді. Экономикасы дамыған және кейбір дамушы елдерде шағын және орта бизнестің дамуы Қазақстанға қарағанда тезірек және белсенді түрде жүріп жатыр. Бұл, елдердің билігінің кәсіпкерлікке орасан зор қолдау көрсетуімен байланысты екендігі анықталды: олар нормативтік-құқықтық актілер мен бағдарламалар әзірлейді, жеңілдіктер мен несиелер береді, экономиканың осы саласына үлкен мән беріп, назар аударады.

***Түйін сөздер:** шағын және орта бизнес, мемлекеттік қолдау, қаржылық қолдау, шетелдік тәжірибе.*

■ Кіріспе

Қазіргі экономикалық саясат шағын бизнестің тиімділігін ғана емес, оның мемлекет пен қоғамның дамуын қолдау қажеттілігін де мойындайды, өйткені экономиканың осы секторының тиімді жұмыс істеуі елдегі тұрақты экономикалық жағдайды, азаматтардың жұмыспен қамтылуы мен әл-ауқатын қамтамасыз етеді. Сондықтан шағын және орта бизнесті қолдау және дамыту бүгінде Қазақстан экономикасының басым бағыттарының бірі болып табылады. Кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік қолдау бәсекелестік саясаттың іске асырылуын қамтамасыз етуге тиіс. Бұл ретте нарықтың жұмыс істеуіне мемлекеттік араласудың орындылығын бағалау жағдайында мемлекеттік реттеудің мақсаттарын қарастыру керек екенін атап өткен ғалымдармен келісу қажет, өйткені мемлекеттік реттеуге қатысты нақты мақсаттар көбінесе мәлімделген мақсаттармен сәйкес келмейді және әртүрлі саяси ықпал ету топтарының мүдделерін көрсетеді [1]. Кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеу механизмінің маңызды бөлігі оны қолдау және ынталандыру жүйесі болуы тиіс. Отандық шаруашылық субъектілері өздерінің қаржылық ресурстарының және айналым қаражаттарының жеткіліксіздігімен сипатталады. Бұл олардың шағын бизнесті дамыту және бизнес-процестерді жаңғырту мүмкіндіктерін шектейді. Меншікті қаражаттың жетіспеушілігі ішкі қаржылық инвестициялық қорларды пайдалану тиімділігінің төмендігіне және шағын және орта кәсіпкерлік мүмкіндіктерінің шектелуіне әкелді [2]. Бұл мақаланың мақсаты шет елдердегі шағын және орта бизнес тәжірибесін сараптап, талдау болып табылады. Шетелдік тәжірибені талдау және зерттеу Қазақстанның мемлекеттік органдарына кәсіпкерлікті қолдаудың түрлі бағдарламаларын жасауға мүмкіндік береді.

■ Әдебиетке шолу

Кәсіпкерлік қызметті мемлекеттік реттеу қажеттілігі, әсіресе, артық өндіріспен байланысты 1929 жылғы Ұлы депрессия кезінде айқын көрінді [3]. 20-ғасырдың екінші жартысында АҚШ-та, Англияда, Германияда экономиканы үкімет реттеп отырды, бірақ бұл араласудың қарқындылығы мен кәсіпкерлікті дамыту факторлары әртүрлі болды. Мысалы, Германияда үкімет елді соғыстан кейінгі дағдарыстан алып шығу, экономиканы дамыту және мүмкіндігінше көп халықтың әл-ауқатын жақсарту үшін шағын және орта бизнесті дамыту бағытын белгіледі және кәсіпкерлердің қызметіне көп араласпаған. 1973 жылғы ең ірі мұнай компанияларының баға белгілеуіне, сондай-ақ тұтынушылық сұраныстың өзгеруіне байланысты орын алған энергетикалық дағдарыстан кейін көптеген мемлекеттер шағын және орта кәсіпорындардың санын көбейту бағытында өз экономикаларының құрылымын өзгертуге шешім қабылдады. Шағын және орта кәсіпорындар өнеркәсібі дамыған елдердің көпшілігінің экономикасының құрамдас бөлігіне айналды және 2008 жылғы қаржылық-экономикалық дағдарыс олардың дамуының қажеттілігін тағы да растады [4].

Еуропа елдерінде шағын және орта кәсіпорындарға персоналы 250 адамға дейінгі кәсіпорындар жатады [5], Америкада «шағын бизнес» термині 500 адамға дейінгі персоналы бар шағын және орта кәсіпорындарды білдіреді [6]. Ал Қазақстанда шағын кәсіпорындар қызметкерлер саны жүз адамнан аз және жылдық табысы 300000 АЕК-тен аспайтын кәсіпорындарды, орта кәсіпорындар қызметкерлер саны 101-250 арасындағы және жылдық табысы 3000000 АЕК-тен аспайтын кәсіпорындарды қамтиды [7]. Шағын кәсіпорындар халықты жұмыспен қамтамасыз ету, бәсекелестік орта құру, инновациялық белсенділікті қолдау, әлеуметтік теңсіздікті азайту және т.б. сияқты бірқатар маңызды әлеуметтік-экономикалық функцияларды орындайды. Дегенмен, олар көбінесе ірі бизнес сияқты білім мен желілерге қол жеткізе алмайды. Кейде оларға бизнестегі тиімсіздіктерді анықтауға көмек қажет, ал кейде бизнестің өсуі мен тұрақтылығына көмектесетін қолдау қызметтерін төлеуге ресурстары болмауы мүмкін. ШОБ-тың жұмыс орындарын құру мен өсуде ойнайтын белгіленген рөлін ескере отырып, бүкіл әлем бойынша үкіметтер ШОБ-ты қолдау және олардың кейбір қиындықтарын жеңуге көмектесу үшін әртүрлі қолдау шаралары жасалады [8]. Шетелдік экономистердің пікірінше, АҚШ, Жапония, Германия, Италия, Корея, Дания, Ұлыбритания, Франция, Мексика, Чили, Бразилия сынды елдерде шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлікті қаржылық қолдаудың мемлекеттік бағдарламалары сәтті жүзеге асырылуда. Бұл елдерде шағын кәсіпкерлікті дамыту үшін жағдай жасау басым бағыттардың біріне айналды, өйткені жаңа жұмыс орындарын құру және инновацияларды қолдану үрдісі жоғары. 1980 жылдардың соңы мен 1990 жылдардың ортасына дейін ең дамыған елдерде шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлік қарқынды дамыды [9]. Үкіметтер қолданатын құралдар ШОБ қажеттіліктеріне және экономиканың негізгі мақсаттарына байланысты. Мысалы, Германияда үкімет шағын және орта бизнеске кеңес беру қызметін басқарады. Нигерияда үкімет шағын бизнес үшін АКТ шешімдері бойынша кеңес береді. Үндістанда сатып алу мүмкіндіктеріне қол жеткізуді жеңілдететін бағдарлама бар, ал Сауд Арабиясындағы Кафала бағдарламасы ШОБ үшін қаржыландыруға қол жеткізуді жеңілдетеді. Гайанада жасыл бизнес идеяларын қолдау үшін Жасыл бизнес технологиялар қоры бар, Ұлыбритания ғылыми-зерттеу және әзірлеумен айналысатын ШОБ субъектілеріне салық несиелерін береді. Бүкіл әлемде үкіметтер шағын және орта бизнесті қолдау кезінде көрсететін жаңашылдықты көрсететін көптеген бағдарламалар бар [10].

■ Материалдар мен әдістер

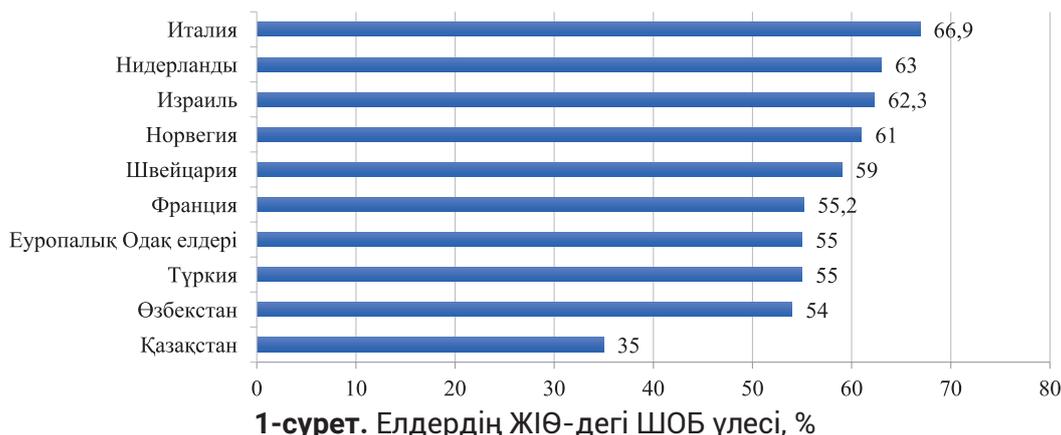
Зерттеудің теориялық және әдіснамалық негізі отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми еңбектері, Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі [7] және кәсіпкерлік-

ті қолдау бойынша нормативтік құжаттары болып табылады. Зерттеу барысында жалпы ғылыми әдістер қолданылды: жалпылау, талдау және синтез, салыстыру және графикалық бейнелеу.

■ Нәтижелер мен пікірталас

ШОБ әлем елдерінің экономикалық дамуында маңызды әрі таптырмас рөл атқарады. Біріншіден, ШОБ нарықтың өміршеңдігін арттырады. Көптеген елдерде ШОБ-тардың кәсіпорындардың жалпы санындағы үлесі 95%-дан астам, мысалы Ұлыбритания мен Оңтүстік Кореяда 99,9%-ды құрайды. Бұл ірі компаниялардың нарықты манипуляциялауын болдырмайды, әділ бәсекелестікке ықпал етеді және осылайша нарықтың өміршеңдігі артады. Екіншісі – жұмыс орындарымен қамтамасыз ету. Дамыған елдердің көпшілігінде ШОБ-тар жұмыс орындарының 50%-ға жуығын қамтамасыз етеді, мысалы АҚШ-та 53%, Германияда 78%, Оңтүстік Кореяда 87,7% жұмыс орындарын шағын және орта кәсіпкерлік құрайды. Үшіншісі – экономикалық өсуге яғни жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) үлес қосу. Германияның ЖІӨ-де ШОБ-тың үлесі 75%-ды құрайды, Германияда инвестицияның жалпы көлемінің 46%-ы, кірістердің 70%-ы ШОБ-қа тиесілі және патенттелген технологияның 2/3, даму жобасының шамамен 1/3 бөлігі Германияны қалыптастыру үшін коммерциялық мақсатта қолданылды және халықаралық бәсекеге қабілеттілікті қамтамасыз етті [11]. Көптеген дамыған елдердің тәжірибесін негізге алсақ, ШОБ елдің көптеген әлеуметтік, экономикалық және басқа да мәселелерін шешуге мүмкіндік береді. Сондықтан дамыған елдердің көпшілігінде мемлекет шағын кәсіпкерлікті дамытуға көмектеседі. Шағын бизнестің жылдам және сапалы дамуының және орасан зор мемлекеттік қолдаудың арқасында индустриялық дамыған елдер жақсы экономикалық көрсеткіштерге, жұмыспен қамтудың жоғары пайызына (орташа 70%) және жалпы ұлттық өнімге орасан зор үлес қосып отыр.

Қазіргі уақытта Қазақстанда ШОБ-ты мемлекеттік қолдау маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Шағын бизнестің өз саласында белсенді түрде дамуы үшін мемлекет барлық қажетті экономикалық жағдайларды жасауға тырысады. Бірақ бұл қазіргі уақытта жеткіліксіз, өйткені шағын бизнес нарықтағы ауытқуларға қатты тәуелді, сондықтан оларға мемлекет тарапынан жан-жақты қолдау қажет. Ұлттық Статистика бюросының деректеріне сәйкес 2024 жылғы 1 сәуірдегі жағдай бойынша Қазақстанда 2 187 241 ШОБ субъектісі тіркелген. Оның 66,43%-ы дара кәсіпкерлер, 20,96%-ы шағын кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар, 12,47%-ы шаруа немесе фермер қожалықтары және 0,14%-ы орта кәсіпкерліктегі заңды тұлғалар [12]. ШОБ субъектілерінің саны 2023 жылмен салыстырғанда 2,6%-ға артқан. Оң динамика әсіресе шаруа немесе фермер қожалықтары субъектілерінде байқалады. Қазақстанда ШОБ-ты қолдау және дамыту жөніндегі мемлекеттік шаралар ШОБ субъектілерінің санын және олардың елдің жалпы ішкі өніміне үлесін арттыруға бағытталған. Қазақстанның 2050 стратегиясында елдің экономикасы шағын және орта кәсіпкерлікті құру және дамыту үшін қолайлы жағдай жасау маңызды деп көрсетілген. Сондықтан Қазақстанның ШОБ-ты дамытудағы мемлекеттің қазіргі стратегиялық мақсаттарының бірі 2050 жылға қарай олардың елдің жалпы ішкі өніміне қосқан үлесін 50%-ға арттыру болып табылады. Қазақстан мен басқа да дамыған және дамушы елдердің ЖІӨ-дегі ШОБ үлесін салыстырған кезде, еліміздегі көрсеткіштің айтарлықтай төмен екендігін көруге болады. Экономикасы дамыған және дамушы елдерде ШОБ, ЖІӨ-нің 60-70%-ын құраса, Қазақстанда 35%-ын құрайды (1-сурет).

Дамыған елдердегі ШОБ-тардың жоғары көрсеткіштері мемлекеттік қолдаудың жақсы болуымен тікелей байланысты. Мысалы, Францияда жаңадан құрылған шағын кәсіпорындар жергілікті салықтардан және акционерлік қоғамдарға салынатын салықтан екі жылға дейін босатылады, егер шағын бизнесті жұмыссыз адам ашқан болса, онда ол осы салықтардан үш жылға дейін, міндетті әлеуметтік төлемдерді төлеуден бір жылға босатылады, сонымен қатар бухгалтерлік есеп, құқықтану және басқа да білім салалары бойынша арнайы тегін консультациялар алады. Польшада банктер шағын бизнесті дамытуға жылына 5% мөлшерлемесімен несиелер мен қарыз береді, ал кейбір қызмет түрлері бойынша мөлшерлеме одан да төмен болуы мүмкін [13]. Америка Құрама Штаттарында (АҚШ) шағын бизнесті басқару деп аталатын шағын бизнесті мемлекеттік қолдау органы бар. Бұл орган шағын бизнестің өзекті мәселелерін шешеді, өз ісін енді ашқалы жатқан адамдарға көмек көрсетеді және нарықтың белгілі бір уақыттағы жағдайы туралы ақпарат береді. АҚШ-та шағын бизнес үшін арнайы салық жеңілдіктері бар [14]. Осындай мысалдардың бірі – «бірінші жыл бонусы»: бұл жағдайда салық бүкіл сомандан ұсталмайды, тек салық салынатын соманың жартысынан ғана алынады. Федералдық салықтардың абсолютті және салыстырмалы сомаларын азайту шағын кәсіпкерліктің дамуына мүмкіндік береді, шағын кәсіпорындардың қалыптасуына жағдай жасайды, олардың ел экономикасындағы позициясын нығайтады. АҚШ - тағы шағын және орта бизнес экономика мен ЖІӨ-нің маңызды бөлігі болып табылады, сондықтан бизнестің бұл түрлері тек «жақсы» уақытта ғана қолдау таппайды. Кәсіпорындар дағдарыс жағдайында мемлекеттен қолдау алады. АҚШ Үкіметі әлемдік дағдарыс жағдайында 2010 жылы шағын және орта бизнесті қолдау туралы заңға қол қойылды. Бұл заң жобасында бизнесті несиелендіру процесін белсендіру үшін жергілікті банктерді қаржыландыруды ұлғайту, сондай-ақ шағын және орта бизнес пен жеке кәсіпкерлер үшін несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелерді төмендету ұсынылды. Сондай-ақ заң жобасында салық несиелерін беру тәжірибесін арттыру және кәсіпкерлердің кейбір топтарын табыс салығынан ішінара босату ұсынылды. Бұл АҚШ-тағы шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдау шараларының бір бөлігі ғана. Сонымен қатар шағын бизнестің экспорттық мүмкіндіктерін дамыту мақсатында АҚШ-та көптеген электронды желілер бар, соның ішінде:

- экспорттық тәуекелдерді бағалау және талдау жүйесі
- экспортты техникалық қолдау бойынша серіктестік
- экспорттаушыларды құқықтық қолдаудың ақпараттық желісі
- экспорттаушыларға және басқаларға көмек көрсету веб-сайты [15].

Дамыған елдерде ШОБ үнемі дамып, жетілдіріліп отырады; мемлекет бизнесті бәсеңдетпейді немесе тізгіндемейді, керісінше, белсенді түрде көмектеседі, дамытады және жетілдіреді: нормативтік-құқықтық актілерден несиелер мен түрлі жеңілдіктерге дейін. ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың маңызды мәселелерінің бірі – қаржыландырудың қолжетімділігі. Төменде қаржыландырудың қолжетімділігін арттыру бөлігінде шетелде мемлекеттік қолдаудың статистикасы келтірілген (1-кесте).

1-кесте. Қаржыландырудың қолжетімділігін арттыру бойынша шет мемлекеттердегі мемлекеттік қолдау

Елдер	Мемлекеттік қолдау шарасы
Канада, Чили, Дания, Финляндия, Венгрия, Италия, Корея, Нидерланды, Словакия, Словения, Испания, Швейцария, Таиланд, АҚШ, Ұлыбритания.	Шағын және орта бизнесті несиеге кепілдік беру түріндегі қолдау көлемін ұлғайту
Канада, Дания, Нидерланды	Бастапқы бизнес үшін кепілдіктер үшін арнайы шарттарды қамтамасыз ету
Канада, Дания, Финляндия, Нидерланды, Жаңа Зеландия, Швеция, Швейцария, Испания, Ұлыбритания.	Экспорттық операцияларға мемлекеттік кепілдіктерді арттыру
Канада, Чили, Венгрия, Корея, Сербия, Словения, Испания	Тікелей қаржыландыру үлесін арттыру
Венгрия, Португалия, Ресей, Испания, Түркия, Ұлыбритания.	Пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау
Франция, Ирландия, Италия, Жаңа Зеландия, Испания, Ұлыбритания, Ресей	Салық жеңілдіктері, кейінге қалдырылған төлемдер
Ирландия, Дания	ШОБ субъектілерін несиелеуге маманданған банктер қауымдастығы, оның ішінде ШОБ субъектілерін теріс пайыздық мөлшерлеменен несиелендіру

Ескертпе: Автормен әдебиет негізінде жасақталған.

Қазақстанда шағын және орта бизнесті қаржыландыруға қолдау көрсетуде бірқатар кемшіліктер бар. Сонымен қатар ШОБ субъектілерін несиелермен қамтамасыз етуде аймақаралық дифференциация көрінеді. Мысалы, 2024 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша банктердің Алматы қаласындағы ШОК субъектілеріне берген кредиттері республикалық жалпы көлемнің 49,33%-ын құрайды. Республикалық көлемде ШОК субъектілеріне берілген жалпы несие мөлшері 7,8 трлн теңгені құраса, оның ішінде 3,8 трлн теңге несие Алматы қаласындағы ШОК субъектілеріне берілген. Астана қаласындағы ШОК субъектілеріне берілген несие көлемі жалпы несиенің 16,07%-ын құрайды. Ал жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны бойынша Алматы және Астана қаласынан кейінгі үшінші орында тұрған Түркістан облысы несие қолдану жағынан ең соңғы орынды иеленген. Түркістан облысына жалпы республикалық несие көлемінің 0,72% ғана тиесілі [11]. Көптеген сарапшылар мен экономистер Қазақстанда венчурлық қаржыландыру институтының толық дерлік жоқтығын қазіргі шағын және орта бизнестің негізгі мәселелерінің бірі деп санайды [16,17]. Қаржылық қолдау тетіктері шет елдердегідей толық жұмыс істемейді. Шағын және орта бизнес үшін бастапқы капиталды дамыту, экономикасы дамыған елдерде тұтас сала болып табылады: тіпті қарапайым адам да ешқандай қиындықсыз өзінің стартап жобасын дамытуға қаражат жинай алады.

Салық салу саласында көрсетілетін қолдауға қарамастан, Дүниежүзілік банк жыл сайын жүргізетін Doing Business рейтингіне сәйкес [18], Қазақстан «Салық салу» бөлімінде 2019 жылы 64-ші орынды иеленді. Бұл көрсеткіш Қазақстандағы салықтық климаттың және Қазақстанның салық заңнамасына енгізілген барлық жаңа түзетулер қажетті нәтиже әкелмейтінін көрсетеді (2-кесте). Бизнесті жүргізу жағдайлары мен кәсіпорындар ашу үшін қолайлы жағдайды бағалайтын Doing Business рейтингінің жалпы рейтингінде Қазақстан 2019 жылы 25-орынға ие болғанын атап өткен жөн.

Көрсеткіштер	Орын
Топ ішіндегі дәреже	25
Бизнес бастау	22
Құрылысқа рұқсат берумен айналысу	37
Электр қуатын алу	67
Мүлікті тіркеу	24
Несие алу	25
Миноритарлық инвесторларды қорғау	7
Салық салу	64
Шекара арқылы сауда жасау	105
Келісімшарттарды орындау	4
Төлем қабілетсіздігін шешу	42

Ескертпе: Автормен әдебиет негізінде жасақталған.

Сонымен қатар, дүниежүзі елдерінің салық жүйелерін рейтингтейтін PwC аудиторлық-консалтингтік компаниясының мәліметі бойынша [19], Қазақстан еңбек өнімділігі деңгейіне сәйкес келмейтін салық жүктемесі жоғары елдердің бірі. Осылайша, негізсіз жоғары салық жүктемесі шағын және орта кәсіпкерліктің дамуына мүмкіндік бермейді, сол арқылы олардың өсуден гөрі, бөлшектеніп, көлеңкелі секторға сығуына түрткі болады. Ұлттық статистика бюросының деректерін сәйкес, 2023 жылдың соңына көлеңкелі экономиканың үлесі 19,75%-ды пайызды құрайды [11].

Осылайша, дамыған елдердегі ШОБ-ты мемлекеттік қолдаудың халықаралық тәжірибесін талдау келесі тенденцияларды анықтауға мүмкіндік береді:

1. Дүние жүзінің көптеген елдерінің үкіметтері ШОБ-ты дамытуға жәрдемдесуді мемлекеттік экономикалық саясаттың негізі ретінде қарастырады, жыл сайын көптеген мемлекеттік бағдарламаларға бастамашылық жасайды.

2. Негізгі қолдау құралдары қаржылық және инфрақұрылымдық, консалтингтік, ақпараттық қолдау және экспортты жылжыту болып табылады.

3. Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау бағдарламаларының басым мақсаттары жаңа кәсіпорындарды құру, инновацияларды және жаңа технологияларды қолдануды қолдау, өнімнің, әсіресе әлемдік нарықтарда бәсекеге қабілеттілігін арттыру, жаңа жұмыс орындарын құру, жекелеген өңірлер мен өндірістерді дамыту болып табылады.

4. Көптеген елдердегі заңнама әкімшілік кедергілерді азайтуға бағытталған, құқықтық реттеу негізінен заңға тәуелді емес, заңдарда белгіленген тікелей әрекет ету нормалары арқылы жүзеге асырылады, белсенді монополияға қарсы саясат жүргізіледі, шағын кәсіпорындарға қатысты жосықсыз бәсекелестікті шектеу бойынша шаралар қабылданады.

5. Елдер ірі, шағын және орта кәсіпорындардың бірін-бірі толықтыратын, әсіресе жекелеген салаларды мамандандыру саласында және инновациялық әзірлемелерде ынтымақтастық принципін дамытады.

6. Талданған елдердің көпшілігінде ШОБ-ты қолдау, ең алдымен, тікелей субсидиялауға немесе қаржылық ресурстарды беруге емес, ШОБ-тың оңтайлы жұмыс істеуі үшін қолайлы жағдайлар жасауға, сондай-ақ ШОБ субъектілерінің қарыз ресурстарына қол жеткізуін жеңілдетуге бағытталған (ең алдымен кепілдік беру бағдарламаларын іске асыру арқылы). ШОБ секторын қолдаудың нақты шаралары ретінде жеңілдетілген шарттармен мақсатты несиелер (мысалы, инновацияны дамытуға) пайдаланылады.

7. Шағын және орта бизнес сегменті неғұрлым дамыған елдерде (мысалы, Швейцарияда) реттеушілік тәжірибелер минималды деңгейде сақталады. Бұл ретте шағын және орта кәсіпкерлікке қатысты салық саясаты ерекше адал.

Зерттеу көрсеткендей, Қазақстан әлемнің дамыған және дамушы экономикаларынан біршама артта қалуда. Қазақстан үкіметі ШОБ-қа қолдау көрсетуге және ШОБ-пен қаржылық-экономикалық қызметті қолдауға күш-жігерін шоғырландыруда, бірақ қазіргі уақытта қолдау жүйесі шашыраңқы және ашық емес. Қазақстанда ШОБ-ты қаржыландырудың мемлекеттік бағдарламаларының көпшілігі даму немесе қалыптасу сатысында. ШОБ-ты қолдау мен ынталандырудың отандық мемлекеттік моделін одан әрі дамыту үшін мыналар ерекше өзекті болып табылады:

- қаржылық қолдау және зияткерлік меншік нысандары саласындағы және венчурлық қаржыландыру және бизнес-періштелер саласындағы заңнаманы жетілдіру;
- ғылым, білім және бизнес арасындағы өзара ынтымақтастықты құру және нығайту бойынша жүйелі күш-жігер көрсету;
- негізінен ақпараттық, инжинирингтік, IT, био және нанотехнологиялар саласында озық халықаралық тәжірибені ұдайы зерделеу және енгізу, бұл ғылыми қалалар мен технопарктерді дамыту базасында инновациялық өнімдерді (қызметтерді) коммерцияландыру мен технологиялар трансферінің кешенді бағдарламаларын қалыптастыруға мүмкіндік береді;
- сақтандыру сыйлықақыларының көлемі мемлекет пен шағын инновациялық кәсіпорындар арасында бірлесіп бөлінетін инновациялық ШОБ субъектілерін несиелендірудің тәуекелдерін мемлекеттік бағдарламалар мен сақтандыру схемаларын құру.

Жалпы, шет елдердің мемлекеттік-жекеменшік инфрақұрылымдық, қаржылық, ақпараттық-консультациялық қолдау бағдарламалары мен процестерін ұйымдастыру және шағын және орта кәсіпорындардың жаңа әзірлемелерін жеделдетіп коммерцияландыру бойынша табысты тәжірибесі шағын және орта кәсіпорындардың қызметін ынталандыруға қатысты барлық процестерде Қазақстанда жүйелі мемлекеттік тәсілді ресімдеу және енгізу қажеттілігін табанды түрде айғақтайды.

■ Қорытынды

Осылайша, шағын және орта бизнесті реттеу мен дамытудың әлемдік тәжірибесін қарастыра отырып, келесі негізгі қорытындыларды жасауға болады:

- шағын бизнесті ынталандыру және қолдау көптеген елдерде мемлекеттік саясаттың дербес құрамдас бөлігі болып табылады, өйткені шағын және орта кәсіпкерліктің тиімділігі экономиканың дамуына тікелей әсер етеді;
- әр түрлі елдердегі мемлекеттік қолдау бағдарламалары негізінен бірдей, дегенмен оларды жүзеге асыру тетіктері әр түрлі;
- көптеген елдерде мемлекеттік қолдаудың басым бағыттары инновациялық және сараптамалық қызмет, жаңғырту және техникалық қару-жарақ, ҒЗТКЖ, жоғары технологиялар саласы, кадрлардың біліктілігін арттыру болып табылады;
- көптеген елдерде шағын және орта бизнеске бюрократиялық кедергілер мен салық ауыртпалығын азайтуға тырысады;
- аумақтық қолдау инфрақұрылымы жақсы дамыған. Бұл банктер, сақтандыру және инвестициялық ұйымдар желісі, шағын және орта кәсіпорындарды дамыту орталықтары, ақпараттық және консалтингтік орталықтар, бизнес-инкубаторлар мен технопарктер, экспортты дамыту орталықтары және басқалар.

Қазақстан экономикасы дамыған елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, шағын және орта бизнесті мемлекеттік қолдауды толығымен қайта қарауы қажет. Қолдау «қағаз жүзінде» емес, нақты болған жағдайда экономикада айтарлықтай серпіліс болады, содан кейін шағын және орта бизнестің жалпы ішкі өнімдегі үлесі жоғарылайтын болады.

Қаржыландыру көзі: Бұл зерттеу Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті тарапынан қаржыландырылды (грант №AP19680610).

ПАЙДАЛАНҒЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Алиев, У. Общая теория инноваций. Материалы научного семинара «Инновационное развитие Республики Казахстан». – Астана : Евразийский национальный университет, 2015. – 52-57 с
- 2 Муханов А. Е., Калиакпарова Г. Ш. Пути обеспечения финансовой устойчивости предприятия //Прогнозирование социального и экономического развития в новых геополитических условиях. сборник статей по итогам Международной научно-практической конференции. Стерлитамак. – 2021. – С. 24.
- 3 Matés-Barco J. M. The Great Depression of 1929: crisis in the world economy //The Age of Global Economic Crises. – Routledge, 2023. – С. 1-37.
- 4 Tambunan T. T. H. The impact of the economic crisis on micro, small, and medium enterprises and their crisis mitigation measures in Southeast Asia with reference to Indonesia //Asia & the Pacific Policy Studies. – 2019. – Т. 6. – №. 1. – С. 19-39.
- 5 Brodny J., Tutak M. Digitalization of small and medium-sized enterprises and economic growth: evidence for the EU-27 countries //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – Т. 8. – №. 2. – С. 67.
- 6 Mazzarol T. et al. The Role of the Small Business Within the Economy //Small Business Management: Theory and Practice. – 2020. – С. 1-29.
- 7 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі Электронды ресурсы: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375#z1> Қол жеткізу күні: 10.04.2024
- 8 Naradda Gamage S. K. et al. A review of global challenges and survival strategies of small and medium enterprises (SMEs) //Economies. – 2020. – Т. 8. – №. 4. – С. 79.
- 9 Global Alliance of SMEs(GASME). Four global experience to support SME development. Электронды ресурсы: <http://www.globalsmes.org> Қол жеткізу күні: 10.04.2024
- 10 World Bank. At the Center of Attention: Lessons from small- and medium-enterprise support centers across the globe. Электронды ресурсы: <https://is.gd/1nE6Dm> Қол жеткізу күні: 10.04.2024
- 11 Rakhmonovna M. D. Foreign Experience In Regulating And Supporting Small Business By The State //Eurasian Journal of History, Geography and Economics. – 2022. – Т. 5. – С. 2226.
- 12 ҚР Стратегиялық Жоспарлау және Реформалар Агенттігі Ұлттық Статистика Бюросы. Электронды ресурсы: <https://stat.gov.kz/> Қол жеткізу күні: 10.04.2024
- 13 Białek-Jaworska A., Nehrebecka N. The role of bank credit in business financing in Poland //Faculty of Economic Science University of Warsaw Working Paper. – 2016. – №. 3. – С. 193.
- 14 Oduyo O. O., Adebola S. A., Binuyo A. O. Services of small and medium enterprises development agency of Nigeria (SMEDAN) and small business survival in Ogun State, Nigeria //Singaporean Journal of Business Economics and Management Studies. – 2013. – Т. 1. – №. 11. – С. 31-43.
- 15 American Innovators. Growing Small Business Exports: How Technology Strengthens American Trade. URL: https://americaninnovators.com/wp-content/uploads/2019/10/CTEC_GoogleReport_v7-DIGITAL-opt.pdf
- 16 Тулегенова Д. М., Сабирова Р. К. Инвестиционная привлекательность венчурного бизнеса и его развития в Казахстане //Материалы международной научно-практической конференции «Шоқан оқулары. – 2018. – Т. 27. – С. 126-130.
- 17 Казбекова Л. А., Шайнуров А. С., Култанова Н. Б. Развитие венчурного рынка в Республике Казахстан: проблемы и приоритеты //Вестник университета «Туран». – 2022. – №. 2. – С. 100-109.
- 18 Doing Business Archive. Электронды ресурсы: <https://archive.doingbusiness.org/en/rankings> Қол жеткізу күні: 10.04.2024
- 19 PwC. Paying Taxes 2020. Электронды ресурсы: <https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc-paying-taxes-2020.pdf> Қол жеткізу күні: 10.04.2024

REFERENCES

- 1 Alier, U. Obshhaja teorija innovacij. Materialy nauchnogo seminaru «Innovacionnoe razvitie Respubliki Kazahstan». – Astana : Evrazijskij nacional'nyj universitet, 2015. – P. 52-57.
- 2 Muhanov A. E., Kaliakparova G. Sh. Puti obespechenija finansovoj ustojchivosti predpriyatija //Prognozirovanie social'nogo i jekonomicheskogo razvitija v novyh geopoliticheskikh uslovijah. sbornik statej po itogam Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii. Sterlitamak. – 2021. – P. 24.
- 3 Matés-Barco J. M. The Great Depression of 1929: crisis in the world economy //The Age of Global Economic Crises. – Routledge, 2023. – P. 1-37.
- 4 Tambunan T. T. H. The impact of the economic crisis on micro, small, and medium enterprises and their crisis mitigation measures in Southeast Asia with reference to Indonesia //Asia & the Pacific Policy Studies. – 2019. – Т. 6. – №. 1. – P. 19-39.
- 5 Brodny J., Tutak M. Digitalization of small and medium-sized enterprises and economic growth: evidence for the EU-27 countries //Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity. – 2022. – Т. 8. – №. 2. – P. 67.
- 6 Mazzarol T. et al. The Role of the Small Business Within the Economy //Small Business Management: Theory and Practice. – 2020. – P. 1-29.
- 7 Entrepreneurial Code of the Republic of Kazakhstan Electronic resource: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000375#z1> Қол жеткізу күні: 10.04.2024
- 8 Naradda Gamage S. K. et al. A review of global challenges and survival strategies of small and medium enterprises (SMEs) //Economies. – 2020. – Т. 8. – №. 4. – P. 79.
- 9 Global Alliance of SMEs(GASME). Four global experience to support SME development. Electronic resource: <http://www.globalsmes.org> Access date: 10.04.2024
- 10 World Bank. At the Center of Attention: Lessons from small- and medium-enterprise support centers across the globe. Electronic resource: <https://is.gd/1nE6Dm> Access date: 10.04.2024

- 11 Rakhmonovna M. D. Foreign Experience In Regulating And Supporting Small Business By The State //Eurasian Journal of History, Geography and Economics. – 2022. – Т. 5. – P. 2226.
- 12 Agency For Strategic Planning And Reforms Of The Republic Of Kazakhstan Bureau Of National Statistics Electronic resource: <https://stat.gov.kz/en/> Access date: 10.04.2024
- 13 Białek-Jaworska A., Nehrebecka N. The role of bank credit in business financing in Poland //Faculty of Economic Science University of Warsaw Working Paper. – 2016. – №. 3. – С. 193.
- 14 Oduyoye O. O., Adebola S. A., Binuyo A. O. Services of small and medium enterprises development agency of Nigeria (SMEDAN) and small business survival in Ogun State, Nigeria //Singaporean Journal of Business Economics and Management Studies. – 2013. – Т. 1. – №. 11. – P. 31-43.
- 15 American Innovators. Growing Small Business Exports: How Technology Strengthens American Trade. URL: https://americaninnovators.com/wp-content/uploads/2019/10/CTEC_GoogleReport_v7-DIGITAL-opt.pdf
- 16 Tulegenova D. M., Sabirova R. K. Investicionnaja privlekatel'nost' venchurnogo biznesa i ego razvitija v Kazahstane //Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Shoqan oqulary. – 2018. – Т. 27. – P. 126-130.
- 17 Kazbekova L. A., Shajnurov A. S., Kultanova N. B. Razvitie venchurnogo rynka v Respublike Kazahstan: problemy i priority //Vestnik universiteta «Turan». – 2022. – №. 2. – P. 100-109.
- 18 Doing Business Archive. Electronic resource: <https://archive.doingbusiness.org/en/rankings> Access date: 10.04.2024
- 19 PwC. Paying Taxes 2020. Electronic resource: <https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc-paying-taxes-2020.pdf> Access date: 10.04.2024

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА

Сыздыкова А.О.

PhD, доцент

Международный казахско-турецкий университет

имени Ходжи Ахмета Ясави

Туркестан, Республика Казахстан

email: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz

ORCID: 0000-0002-1377-0026

***Аннотация.** Как в развитых, так и в развивающихся странах широко признано, что малый и средний бизнес (МСБ) являются источником динамизма, инноваций и гибкости в экономике. МСБ склонны идти на риск в своей экономической деятельности, основанной, как правило, на инновациях и волонтерстве. Благодаря этой функции МСБ способствуют усилению конкуренции и созданию более широкой среды выбора для потребителей за счет расширения предложения товаров и услуг.*

Целью данной статьи является рассмотрение и анализ опыта малого и среднего бизнеса в зарубежных странах. В ходе исследования использовались методы обобщения, анализа и синтеза, сравнения и графического представления. Анализ и исследование зарубежного опыта позволяет государственным органам Казахстана создавать различные программы поддержки предпринимательства. В развитых и некоторых развивающихся странах развитие малого и среднего бизнеса происходит быстрее и активнее, чем в Казахстане. Выявлено, что это связано с огромной поддержкой властей стран предпринимательства: они разрабатывают нормативные акты и программы, предоставляют скидки и кредиты, придают большое значение и внимание этой сфере экономики.

***Ключевые слова:** малый и средний бизнес, государственная поддержка, финансовая поддержка, зарубежный опыт*

FOREIGN EXPERIENCE OF SUPPORTING
SMALL AND MEDIUM BUSINESSES**Syzdykova A.O.**PhD, Associate Professor
Khoja Akhmet Yassawi International
Kazakh-Turkish University
Turkestan, Republic of Kazakhstan
e-mail: aziza.syzdykova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-1377-0026

Abstract. *It is widely accepted in both developed and developing countries that small and medium-sized enterprises (SMEs) are the source of dynamism, innovation, and flexibility in the economy. SMEs tend to take risks in their economic activities, generally based on innovation and volunteerism. With this feature, SMEs contribute to increasing competition and creating a wider choice environment for consumers by expanding the supply of goods and services.*

The purpose of this article is to examine and analyze the experience of small and medium-sized businesses in foreign countries. During the research, generalization, analysis, synthesis, comparison, and graphic representation methods were used. Analysis and study of foreign experience allows the state bodies of Kazakhstan to create various programs to support entrepreneurship. In developed and some developing countries, the development of small and medium businesses is faster and more active than in Kazakhstan. It was revealed that this is due to the enormous support of the countries' authorities for entrepreneurship: they develop regulations and programs, give discounts and loans, and attach great importance and attention to this area of the economy.

Keywords: *small and medium business, state support, financial support, foreign experience.*

Шертимова К.Е.

докторант
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
университеті
Шымкент қ. Қазақстан Республикасы
E-mail: kamshatik1985@mail.ru
ORCID: 0000 0001 6261 4647

Полежаева И.С.

э.ғ.к.
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
университеті
Шымкент қ., Қазақстан Республикасы
email: inna-shim@mail.ru
ORCID: 0009-0006-3049-5106

Түлеметова А.С.*

э.ғ.к., профессор
М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан
университеті
Шымкент қ. Қазақстан Республикасы
E-mail: aygul.tul.76@mail.ru
ORCID: 0000-0002-7011-3428

Қалығұлова М.Ғ.

«Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау
орталығы» ЖШС директорының орынбасары
Астана қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: m.kalygulova@cifn.kz
ORCID: 0009-0008-5156-2990

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ

***Аңдатпа.** Мақалада ауыл шаруашылығын дамыту үшін экономикалық және технологиялық механизмдерді қолдану ерекшеліктері қарастырылған. Аграрлық секторды зерттеумен айналысатын ғалымдар ауыл шаруашылығының тұрақты дамуы үшін технологиялық инновациялар мен ойластырылған экономикалық механизмдерді біріктірудің маңыздылығын атап өтеді. Авторлардың пікірінше, технология ауыл шаруашылығының өнімділігін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар климаттың өзгеруі және азық-түлік тапшылығы сияқты жаһандық мәселелерді шешуге ықпал ете отырып, оны тұрақты және экологиялық таза етеді. Экономикалық механизмдер инновацияларды енгізу үшін қолайлы орта құруға, жаңа технологияларға инвестициялауды тартуға және ауыл шаруашылығының жалпы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған. Технологиялық механизмдер өндіріс тиімділігін арттыруға, шығындарды азайтуға, өнім сапасын жақсартуға және қоршаған ортаға теріс әсерді азайтуға арналған. Ауыл шаруашылығындағы экономикалық және технологиялық механизмдер кешенінің интеграциясын қаржыландырудың инновациялық модельдері, жасанды интеллект, цифрлық экономика және ақылды ферма процедуралары арқылы топтастыруға болады. Мақала авторлары экономикалық және технологиялық механизмдер интеграциясы өнім сапасын жақсартуға ғана емес, сонымен қатар ауылдық жерлерде өмір сүру деңгейін жақсартуға ықпал ететінін, нәтижесінде агроөнеркәсіптік кешеннің ұзақ мерзімді дамуына әкелетінін атап өткен.*

***Түйін сөздер:** ауыл шаруашылығы, экономикалық механизм, технологиялық механизм, инновация, технология.*

■ Кіріспе

Ауыл шаруашылығы экономикасының тұрақтылығы, яғни ауыл шаруашылығының сыртқы тәуекелдер мен күйзелістерге төтеп беру және тұрақты дамуға ұмтылу қабілеті кез келген мемлекет үшін басты мәселе болып табылады. Бұл ауыл шаруашылығының жоғары сапалы дамуына қол жеткізудің ішкі талабы ғана емес, сонымен қатар ішкі сұранысты кеңейту стратегиясын жүзеге асырудың қажетті жолы. Қазіргі уақытта ауыл шаруашылығын дамыту үшін үлкен деректер, жасанды интеллект, қашықтықтан басқару және басқада цифрлық технологияларды қолдану, ауылдық өнеркәсіптің тиімділігі мен сапасын біртіндеп арттыруға септігін тигізіп отыр.

Цифрлық технологиялар ауыл шаруашылығы экономикасының тұрақтылығын арттыруда шешуші рөл атқарады. Бір жағынан, олар фермерлердің ғылыми сауаттылығын ай-

тарлықтай арттырады. Демек, олар ауылшаруашылығындағы ғылыми және технологиялық жетістіктерді қабылдауды, таратуды және қолдануды жеңілдетеді, осылайша ауыл шаруашылығындағы технологиялық үдеріске ықпал етеді. Екінші жағынан, фермерлер ауылшаруашылық өнеркәсібінің бүкіл тізбегі бойынша озық ауылшаруашылық технологияларын пайдаланады. Бұл технологиялар ауыл шаруашылығының инновациялық әлеуетін арттырады және экономикалық тұрақтылығын нығайтады.

Дегенмен, Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2021 – 2030 жылдарға арналған тұжырымдамасында [1] «ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды қолданатын ауыл шаруашылығы өндірушілерінің үлесі мардымсыз» екендігі көрсетілген.

Ауыл шаруашылығы ресурстарға, өндіріске, тұтынуға, білімге, инновацияға және жаңа технологияларды беруге қатысты өте нақты сектор болып табылады. Сол себепті ауыл шаруашылығында инновациялық технологияларды қолдану мәселесін оңайлатылған түрде қарастыруға болмайды және инновацияларды енгізу кезінде міндетті түрде экономикалық механизмдерді ескеру қажет.

Мақаланың мақсаты ауыл шаруашылығын тұрақты дамыту кезінде экономикалық және технологиялық механизмдерді тиімді қолданудың ерекшеліктерін зерттеу болып табылады.

Алға қойған мақсатқа жету үшін мынадай міндеттер шешілу қажет:

- ауыл шаруашылығын дамытуға бағытталған ғалымдардың еңбектеріне шолу жасау;
- ауыл шаруашылығында қосылған құнды қалыптастырудың маңыздылығын талдау;
- экономикалық және технологиялық механизмдерді ауыл шаруашылығын дамыту үшін қолданудың талаптарын анықтау.

Зерттеу нәтижесінің ғылыми жаңалығына ауыл шаруашылығының тұрақты дамуына қол жеткізу үшін экономикалық және технологиялық механизмдердің үйлесімін пайдалану кешенін жатқызуға болады. Экономикалық механизмдер инновацияларды енгізу үшін қолайлы жағдайлар жасайды, ал технологиялық шешімдер өндірістің өнімділігі мен экологиялық тұрақтылығын арттыруға мүмкіндік береді. Бұл механизмдердің интеграциясы тауардың өнімділігі мен сапасын арттыруға ғана емес, сонымен қатар ауылдық жерлерде өмір сүру деңгейін жақсартуға ықпал етеді.

■ Әдебиеттік шолу

Соңғы жылдары ауыл шаруашылығында цифрлық технологиялардың кеңеюі, енуі және қолданылуы біртіндеп ауыл шаруашылығымен айналысатын ғалымдардың зерттеу объектісіне айналды. Көптеген ғалымдар, технологиялар аграрлық экономиканың тұрақтылығын арттыру үшін жаңа мүмкіндіктер ашатынын атап көрсеткен.

Мәселен, Тианшу Куан және басқа ғалымдардың пікірі бойынша [2] цифрлық технологиялар ауқымды ауылшаруашылық қызметі, өнеркәсіптік трансформация және технологиялық үдеріс арқылы тұрақтылықты арттыруда шешуші рөл атқарады.

Аталған зерттеушілер цифрлық технологияларды өндіру ерекшеліктерін сипаттаған, бірақта технологияны жергілікті жердің нақты жағдайларына тезірек бейімдеу мәселелеріне мән бермеген.

Мило С. Димитриевич [3] ауыл шаруашылығында өнімділіктің жоғарылауына әкелетін ауылшаруашылық технологиялары ғана экономикалық және тұрақты дамуға оң әсер ететінін атап өтті.

Бұл ғалым технологияларды өндіріс өнімділігін арттыру үшін қолдануға баса назар аударып, жұмыс күшіне тоқталмаған.

Манас Вакчауре және басқа ғалымдар [4] жасанды интеллекттің ауыл шаруашылығында қолдану ерекшеліктеріне тоқталған.

Әрине, жасанды интеллектті енгізу қазірге заман талабы. Бұл технологияны сәтті пайдалану үшін жұмысшыларды жаңа дағдыларды үйрету қажет. Бұл агрономдарды, фермерлерді және инженерлерді қайта даярлау және біліктілігін арттыру бағдарламаларын қамтуы мүмкін.

Филиппо Сгройд [5] инновациялық технологиялардың ауыл шаруашылық өнімдерінің нарықта бәсекеге қабілетті болуына септігін тигізетінін зерттеген.

Дегенмен, бұл ғалым ауыл шаруашылық өнімдерін сақтау, нарыққа жеткізу және тасымалдау сұрақтарын қарастырмаған.

Ауыл шаруашылығына жаңа технологияларды енгізу қоршаған ортаға әсер етуі мүмкін. Сол себепті ауыл шаруашылық қалдықтарына [6] және электрондық коммерцияның экологиялық әсерін [7] басты назарда ұстау керек. Өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығы арасындағы циклді қамтамасыз ету үшін технологиялық және экономикалық механизмдер кешенін құру тұрақты өндіріске қол жеткізу үшін өте маңызды болуы мүмкін. Электрондық коммерцияның қарқынды өсуін және оның көптеген әлеуметтік-экономикалық секторларға енуін ауыл шаруашылығының тұрақты дамуының шешімі ретінде кеңінен қарастыруға болады.

Әрине, кез келген инновациялық технологияларды енгізу қаржылық қолдауды қажет етеді. Неғұрлым қатаң дәстүрлі қаржылық бәсекелестік ауыл шаруашылығы экономикасының тұрақтылығына ықпал етудегі цифрлық инклюзивті қаржыландырудың рөлін әлсіретеді [8, 9, 10].

Қарап отырсақ, ғалымдардың ғылыми еңбектерінде ауыл шаруашылығына цифрлық технологияларды енгізу, олардың қоршаған ортаға әсері және қаржыландыру мәселелері қарастырылған. Алайда, ауыл шаруашылығына экономикалық және технологиялық механизмдердің кешендік әсері толық зерттелмеген.

■ Әдістер

Мақаланың теориялық және әдіснамалық негізін ауыл шаруашылығын дамытуға қатысты ғалымдардың ғылыми еңбектері және Дүниежүзілік Банктің деректері құрады. Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде жүйелік және статистикалық әдістер қолданылды. Жүйелік әдіс ауыл шаруашылығында экономикалық және технологиялық механизмдерді енгізуге байланысты ғылыми еңбектерді сипаттау, топтау және жүйелеу кезінде пайдаланылды. Статистикалық әдіс кезінде Дүниежүзілік Банктің деректері алынып, ауыл шаруашылығында заманауи технологияларды мемлекеттер мен Қазақстанның тікелей мәліметтері салыстырылды және талданды. Ол үшін зерттеу объектісі ретінде бір жұмыскерге шаққандағы ауыл шаруашылығындағы қосылған құны қолданылды.

■ Нәтижелер және талқылау

Бүгінгі таңда ауыл шаруашылығында өндіріс тиімділігін арттыруға, шығындарды азайтуға, өнім сапасын жақсартуға және қоршаған ортаға теріс әсерді азайтуға бағытталған инновациялық технологиялар белсенді қолданылады. Бұл технологияларды енгізу білікті жұмыс күшін пайдалану арқылы іске асатыны белгілі.

Әлемдік тәжірибеде енгізілген технологиялардың тиімділігін анықтау үшін ауыл шаруашылығындағы бір жұмыскерге шаққандағы қосылған құн қолданылады (кесте 1).

Дүниежүзілік Банктің деректері бойынша, Испания, Канада, Австралия, Норвегия және Голландия мемлекеттерінде ауыл шаруашылығы заманауи технологиялар арқылы дамып отырғаны байқалып тұр. Бұл елдерде ауыл шаруашылығындағы бір жұмыскерге шаққандағы қосылған құн 2022 жылы 74618 АҚШ доллары мен 129768 АҚШ доллары аралығында болып отыр. Жаңа технологиялар өндірістік қызметті тек ғана жеңілдетіп ғана қоймайды, сонымен қатар азық-түлік бағасын төмендетеді және нарықтағы бәсекелестікті арттырады.

Қазақстан Республикасында соңғы бес жыл ішінде бір жұмыскерге шаққандағы қосылған құн 7897 АҚШ долларынан (2018 жыл) 9536 АҚШ долларына (2022 жыл) дейін өскен және дүниежүзілік орташа мәннен (4042 АҚШ доллары) жоғары. Бұл қалыптасқан көрсеткіш елімізге 76 орынды иемденуге мүмкіндік берді.

Кесте 1 – 2018-2022 жылдардағы бір жұмыскерге шаққандағы ауыл шаруашылығындағы қосылған құн АҚШ доллары

Мемлекет аты	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл	2022 жыл	Орын
Исландия	117369	127759	119887	132372	129768	1
Канада	108399	106780	110065	111592	124509	2
Австралия	96156	86063	72858	96388	12223	3
Норвегия	98507	101473	105039	96979	105741	4
Голландия	71238	71596	72611	66882	74618	5
....						
Қазақстан	7897	8140	8823	8633	9536	76
...						
Орташа мәні	3714	3845	3897	3982	4042	

Ескерту: авторлармен [11] негізінде әзірленген

Ауыл шаруашылығын дамыту экономикалық және технологиялық механизмдерді қамтитын кешенді тәсілді қажет етеді. Бұл механизмдер бір-бірімен байланысты және агроөнеркәсіптік кешеннің тұрақты өсуі мен өнімділігін арттыру үшін бірге жұмыс істеуі керек.

Біздің ойымызша, экономикалық механизмдер ауыл шаруашылығының инновациялық әлеуетін арттыруда шешуші рөл атқарады. Олар инновацияларды енгізу үшін мемлекеттік қолдаудың тәртіптерін енгізуге, жаңа технологияларға инвестицияларды тартуға және саланың жалпы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған. Сол себепті мынадай механизмдер қолданылады:

- **Мемлекеттік қолдау.** Ауылдық аумақтарды дамытуға, жұмыспен қамтуды арттыруға және ауылдық жерлерде өмір сүру жағдайларын жақсартуға бағытталған мемлекеттік көмек субсидиялар, салық жеңілдіктері, мақсатты бағдарламалар, кадрлар дайындау және ғылымды қаржыландыру арқылы жүзеге асырылады;
- **Несиелендіру мен инвестициялар.** Ауылшаруашылық кәсіпорындарына жабдықты сатып алуға, инфрақұрылымды жаңартуға және жаңа технологияларды енгізуге арналған төмен пайыздық несиелер, инвестициялық қорлар, венчурлық капитал, кепілдік қорлар қолданылады;
- **Өндірістік топтар құру.** Міндеттерді бірлесіп шешу, тиімділік пен бәсекеге қабілеттілікті арттыру үшін фермерлерді, қайта өңдеушілерді, ғылыми мекемелер мен билік органдарын біріктіретін өңірлік кооперативтер мен агрокластерлерді қалыптастыру арқылы жүзеге асырылады.

Ауыл шаруашылығындағы технологиялық механизмдердің дамуы ауылшаруашылық ресурстарының өзара байланысын, ақпарат алмасуды және ресурстардың интеграциясын оңтайландыруды жеңілдетеді.

Технологиялық механизмдерге мыналар жатады:

- **Автоматтандыру және цифрландыру.** Бұл ауыл шаруашылығының дәстүрлі әдістерін өзгертетін, оларды тиімдірек және тұрақты ететін заманауи технологияларды (GPS және GIS технологиялар, өндірісті автоматтандыру, ақылды фермалар, үлкен мәліметтерді талдау) енгізу үдерістерімен байланысты.

- *Биотехнология және блокчейн.* Бұл ауылшаруашылық өнімдерін өндіру, басқару және тарату әдістерін түбегейлі өзгерте алатын екі заманауи технологиялар болып келеді. Олардың қатарына селекцияны, генетиканы, тасымалдаудың ашықтығын және сапаны қамтамасыз ету бағыттарын жатқызуға болады;
- *Жаңартылатын энергия көздері.* Мұндай энергия көздерін (биогаз, күн және жел энергиясы) пайдалану аграрлық сектордың тұрақты дамуына ықпал етеді және оның өзгермелі климаттық жағдайларға бейімделуіне мүмкіндік береді.

Сонымен, технологиялық механизмдер ауыл шаруашылығының өнімділігін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар климаттың өзгеруі және азық-түлік тапшылығы сияқты жаһандық мәселелерді шешуге ықпал ете отырып, оны тұрақты және экологиялық таза етеді.

Соңғы жылдары ауыл шаруашылығы тұрақтылық пен тиімділікті арттыру үшін инновациялық шешімдерді қажет ететін жаңа қиындықтарға тап болды. Бұл тұрғыда экономикалық және технологиялық механизмдердің интеграциясы шешуші рөл атқарады.

Ауыл шаруашылығында экономикалық және технологиялық механизмдер кешенін интеграциялауды мынадай бағыттар арқылы қарастыруға болады:

- *Инновациялық қаржыландыру модельдері.* Ауыл шаруашылығын дамыту, әсіресе жаңа технологияларды енгізу үшін айтарлықтай қаржылық ресурстар қажет. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы өндірісіне жеке инвестицияларды тартуға мүмкіндік беретін мемлекеттік-жекеменшік әріптестік модельдерін қолдануға болады;
- *Жасанды интеллект.* Бұл технологиялар өнімділікті арттыруға және нақты уақыттағы бақылауды, егін жинауды, өңдеуді және маркетингті жақсартуға мүмкіндік береді;
- *Цифрлық технологиялар экономикасы.* Бұл аграрлық сауда платформалары және жеткізілім тізбегін бақылауға арналған блокчейн негізіндегі шешімдер сияқты цифрлық технологияларды біріктіру арқылы жүргізіледі;
- *Ақылды ферма.* Ауыл шаруашылығы үдерістерін оңтайландыру үшін қолданылатын технологиялар (дрондар, датчиктер, автоматты басқару жүйелері) қалдықтарды айтарлықтай азайтуға және өнімділікті арттыруға мүмкіндік береді, әсіресе жаһандық климаттың өзгеруі жағдайында азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін маңызды.

Осылайша, жасанды интеллект пен ақылды технологияларды пайдалану, сондай-ақ қаржыландырудың жаңа үлгілері мен цифрлық шешімдерді енгізу, ауыл шаруашылығының инновациялық әлеуетін айтарлықтай арттырып, саланың тұрақты дамуына ықпал етеді.

■ Қорытынды

Экономикалық және технологиялық механизмдерді ауыл шаруашылығын дамыту үшін қолдануды зерттей отырып, мынадай қорытындылар жасауға болады:

1. Ауыл шаруашылығында өндіріс тиімділігін арттыруға, шығындарды азайтуға, өнім сапасын жақсартуға және қоршаған ортаға теріс әсерді азайтуға бағытталған инновациялық технологиялар белсенді қолданылады. Бұл технологияларды енгізу білікті жұмыс күшін пайдалану арқылы іске асады.

2. Экономикалық механизмдер ауыл шаруашылығының инновациялық әлеуетін арттыруда шешуші рөл атқарады. Олар инновацияларды енгізу үшін мемлекеттік қолдаудың тәртіптерін енгізуге, жаңа технологияларға инвестицияларды тартуға және саланың жалпы бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған.

3. Ауыл шаруашылығындағы технологиялық механизмдердің дамуы ауылшаруашылық ресурстарының өзара байланысын, ақпарат алмасуды және ресурстардың интеграциясын оңтайландыруды жеңілдетеді. Технологиялық механизмдер ауыл шару-

ашылығының өнімділігін арттырып қана қоймайды, сонымен қатар климаттың өзгеруі және азық-түлік тапшылығы сияқты жаһандық мәселелерді шешуге ықпал ете отырып, оны тұрақты және экологиялық таза етеді.

4. Ауыл шаруашылығында жасанды интеллект пен ақылды технологияларды пайдалану, сондай-ақ қаржыландырудың жаңа үлгілері мен цифрлық шешімдерді енгізу ауыл шаруашылығының инновациялық әлеуетін айтарлықтай арттырып, саланың тұрақты дамуына ықпал етеді.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Об утверждении Концепции развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2021 – 2030 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 декабря 2021 года № 960. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960#z598>
2. Tianshu Quan, Hui Zhang, Tianli Quan, Yi Yu. Unveiling the impact and mechanism of digital technology on agricultural economic resilience // *Chinese Journal of Population, Resources and Environment*, Volume 22, Issue 2, 2024, Pages 136-145, <https://doi.org/10.1016/j.cjpre.2024.06.004>.
3. Miloš S. Dimitrijević. Technological progress in the function of productivity and sustainability of agriculture: The case of innovative countries and the Republic of Serbia // *Journal of Agriculture and Food Research*, Volume 14, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jafr.2023.100856>.
4. Manas Wakchaure, B.K. Patle, A.K. Mahindrakar. Application of AI techniques and robotics in agriculture: A review // *Artificial Intelligence in the Life Sciences*, Volume 3, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.aillsci.2023.100057>.
5. Filippo Sgroi. Innovation and value creation in agriculture: Results of an experimental analysis of the use of sensors on sicilian vineyards of chardonnay cultivars // *Smart Agricultural Technology*, Volume 6, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.atech.2023.100339>.
6. Lewis J. McDonald, Ariane S.S. Pinto, Muhammad Naveed Arshad, Rebecca L. Rowe, Iain Donnison, Marcelle McManus, Synergy between industry and agriculture: Techno-economic and life cycle assessments of waste recovery for crop growth in glasshouses // *Journal of Cleaner Production*, Volume 432, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139650>.
7. Aixi Han, Pingyang Liu, Bufan Wang, Angela Zhu. E-commerce development and its contribution to agricultural non-point source pollution control: Evidence from 283 cities in China // *Journal of Environmental Management*, Volume 344, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.118613>.
8. Qiang Gao, Mengyuan Sun, Lu Chen. The impact of digital inclusive finance on agricultural economic resilience // *Finance Research Letters*, Volume 66, 2024, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2024.105679>.
9. Chao Wang, Yu Chen, Mingxing Sun, Jiayu Wu. Potential of technological innovation to reduce the carbon footprint of urban facility agriculture: A food–energy–water–waste nexus perspective // *Journal of Environmental Management*, Volume 339, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.117806>.
10. Bhupendra Chaudhary, Vijay Kumar. Emerging Technological Frameworks for the Sustainable Agriculture and Environmental Management // *Sustainable Horizons*, Volume 3, 2022, <https://doi.org/10.1016/j.horiz.2022.100026>.
11. Agriculture, forestry, and fishing, value added per worker (constant 2015 US\$) // https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.EMPL.KD?most_recent_value_desc=true

REFERENCES

1. Ob utverzhenii Konceptii razvitija agropromyshlennogo kompleksa Respubliki Kazahstan na 2021 – 2030 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 dekabrya 2021 goda № 960. // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000960#z598>
2. Tianshu Quan, Hui Zhang, Tianli Quan, Yi Yu. Unveiling the impact and mechanism of digital technology on agricultural economic resilience // *Chinese Journal of Population, Resources and Environment*, Volume 22, Issue 2, 2024, Pages 136-145, <https://doi.org/10.1016/j.cjpre.2024.06.004>.
3. Miloš S. Dimitrijević. Technological progress in the function of productivity and sustainability of agriculture: The case of innovative countries and the Republic of Serbia // *Journal of Agriculture and Food Research*, Volume 14, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jafr.2023.100856>.
4. Manas Wakchaure, B.K. Patle, A.K. Mahindrakar. Application of AI techniques and robotics in agriculture: A review // *Artificial Intelligence in the Life Sciences*, Volume 3, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.aillsci.2023.100057>.
5. Filippo Sgroi. Innovation and value creation in agriculture: Results of an experimental analysis of the use of sensors on sicilian vineyards of chardonnay cultivars // *Smart Agricultural Technology*, Volume 6, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.atech.2023.100339>.
6. Lewis J. McDonald, Ariane S.S. Pinto, Muhammad Naveed Arshad, Rebecca L. Rowe, Iain Donnison, Marcelle McManus, Synergy between industry and agriculture: Techno-economic and life cycle assessments of waste recovery for crop growth in glasshouses // *Journal of Cleaner Production*, Volume 432, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139650>.
7. Aixi Han, Pingyang Liu, Bufan Wang, Angela Zhu. E-commerce development and its contribution to agricultural non-point source pollution control: Evidence from 283 cities in China // *Journal of Environmental Management*, Volume 344, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.118613>.
8. Qiang Gao, Mengyuan Sun, Lu Chen. The impact of digital inclusive finance on agricultural economic resilience // *Finance Research Letters*, Volume 66, 2024, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2024.105679>.

9. Chao Wang, Yu Chen, Mingxing Sun, Jiayu Wu. Potential of technological innovation to reduce the carbon footprint of urban facility agriculture: A food–energy–water–waste nexus perspective //Journal of Environmental Management, Volume 339, 2023, <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.117806>.
10. Bhupendra Chaudhary, Vijay Kumar. Emerging Technological Frameworks for the Sustainable Agriculture and Environmental Management //Sustainable Horizons, Volume 3, 2022, <https://doi.org/10.1016/j.horiz.2022.100026>.
11. Agriculture, forestry, and fishing, value added per worker (constant 2015 US\$) // https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.EMPL.KD?most_recent_value_desc=true

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Шертимова К.Е.

докторант

Южно-Казахстанский Университет им. М.Ауэзова
г.Шымкент, Республика Казахстан
e-mail: kamshatik1985@mail.ru
ORCID: 0000-0001-6261-4647

Полежаева И.С.

к.э.н.

Южно-Казахстанский Университет им. М.Ауэзова
г.Шымкент, Республика Казахстан
e-mail: inna-shim@mail.ru
ORCID: 0009-0006-3049-5106

Тулеметова А.С.*

к.э.н., профессор

Южно-Казахстанский Университет им. М.Ауэзова
г. Шымкент, Республика Казахстан
E-mail: aygul.tul.76@mail.ru
ORCID: 0000-0002-7011-3428

Калыгулова М.Г.

Заместитель директора

Центр исследований, анализа и оценки
эффективности
г. Астана, Республика Казахстан
e-mail: m.kalygulova@cifn.kz
ORCID: 0009-0008-5156-2990

***Аннотация.** В статье рассмотрены особенности применения экономических и технологических механизмов для развития сельского хозяйства. Ученые, занимающиеся исследованием аграрного сектора, отмечают важность интеграции технологических нововведений и продуманных экономических механизмов для устойчивого развития сельского хозяйства. По мнению авторов, технологии не только повышают продуктивность сельского хозяйства, но и делают его более устойчивым и экологически безопасным, способствуя решению глобальных проблем, таких как изменение климата и нехватка продовольствия. Экономические механизмы направлены на создание благоприятной среды для внедрения инноваций, стимулирование инвестиций в новые технологии и повышение общей конкурентоспособности сельского хозяйства. Технологические механизмы направлены на повышение эффективности производства, снижение затрат, улучшение качества продукции и минимизацию негативного воздействия на окружающую среду. Интеграцию комплекса экономических и технологических механизмов в сельском хозяйстве можно сгруппировать с помощью инновационных моделей финансирования, искусственного интеллекта, экономики цифровых технологий и процедур умных ферм. Авторы статьи отмечают, что интеграция экономических и технологических механизмов способствует не только повышению качества продукции, но и способствуют улучшению уровня жизни в сельской местности, что в итоге ведет к долгосрочному развитию агропромышленного комплекса.*

***Ключевые слова:** сельское хозяйство, экономический механизм, технологический механизм, инновация, технология.*

**ECONOMIC AND TECHNOLOGICAL MECHANISMS
OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT****Shertimova K.E.**

Doctoral student

M.Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Republic of Kazakhstan
email: kamshatik1985@mail.ru
ORCID: 0000-0001-6261-4647

Polezhayeva I.C.

c.e.s.

M.Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Republic of Kazakhstan
email: inna-shim@mail.ru
ORCID: 0009-0006-3049-5106

Tulimetova A.S.*

c.e.s., professor

M.Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Republic of Kazakhstan
email: aygul.tul.76@mail.ru
ORCID: 0000-0002-7011-3428

Kalygulova M.G.

Deputy Head

Center for Analytical Research and Evaluation
Astana, Republic of Kazakhstan
email: m.kalygulova@cifn.kz
ORCID: 0009-0008-5156-2990

Abstract. *The article considers the features of the application of economic and technological mechanisms for the development of agriculture. Scientists engaged in agricultural sector research note the importance of integrating technological innovations and thoughtful economic mechanisms for sustainable agricultural development. According to the authors, technologies not only increase agricultural productivity, but also make it more sustainable and environmentally friendly, contributing to solving global problems such as climate change and food shortages. Economic mechanisms are aimed at creating a favorable environment for innovation, stimulating investment in new technologies and increasing the overall competitiveness of agriculture. Technological mechanisms are aimed at increasing production efficiency, reducing costs, improving product quality and minimizing negative environmental impacts. The integration of a complex of economic and technological mechanisms in agriculture can be grouped using innovative financing models, artificial intelligence, digital economics and smart farm procedures. The authors of the article note that the integration of economic and technological mechanisms contributes not only to improving the quality of products, but also contribute to improving the standard of living in rural areas, which ultimately leads to the long-term development of the agro-industrial complex.*

Keywords: *agriculture, economic mechanism, technological mechanism, innovation, technology.*

Жолаева М.А.*

PhD, доцент м.а

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті

Астана қ., Қазақстан

email: r.zholaeva@mail.ru

ORCID: 0000-0002-9981-704X

Серік Ә.А.

Э.Ф.М.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті

Астана қ., Қазақстан

email: Alisher17_01@mail.ru

ORCID: 0009-0008-0210-6956

Еркінов С.Ж.

Э.Ф.М.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті

Астана қ., Қазақстан

email: suleimen.yerkinov@alumni.nu.edu.kz

ORCID: 0009-0004-4835-1536

Сембина Б.А.

Э.Ф.М.

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті

Астана қ., Қазақстан

email: sembina.balaua01@gmail.com

ORCID: 0009-0003-8618-5869

ЭКОНОМИКАҒА НЕГІЗДЕЛГЕН ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕП ПЕН ЕСЕПТІЛІККЕ ӘСЕРІ

Аңдатпа. Алдыңғы экономикаға негізделген есептік аналитикалық әдебиеттер, мақалалар мен сауалнамаларға сәйкес, технологиялық прогресс технологиялық өзгерістердің экономикаға негізделген қаржылық есеп пен есептілікке әсерін кеңейтеді. Зерттеудің мақсаты – технологиялық толықтырулар мен өзгерістердің қаржылық есептіліктің болашағына әсерін суреттеу. Зерттеуде ең алдымен технологиялық құралдар ұсынылады және қаржылық есептіліктегі технологиялық өзгерістердің артықшылықтары мен тәуекелдеріне шолу жасалды. Осы уақытта технология күнделікті бизнесте қаржылық және бухгалтерлік қызметті автоматтандырады, оған бүкіл әлем бойынша жұмыс орындарының қысқаруына әкелді. Бұл мақалада цифрландыру процестерінің қаржылық есеп және есептілікке әсер етуінің негізгі аспектілері қарастырылады. Қаржылық есеп кез-келген есептік экономикалық субъектінің жұмыс жасауының ажырамас ішкі жүйесі бола отырып, үнемі өзгеріп отыратын сыртқы факторлардың әсерін сезінеді, олардың ішінде заңнамалық базадағы өзгерістерден басқа, кәсіпорынның сыртқы ортасындағы технологиялық және инфрақұрылымдық өзгерістерді бөліп көрсетуге болады, сонымен бірге кәсіпорынның бәсекеге қабілеттілігі, оның ішінде бухгалтерия бөлімшесінің тиімділігіне тікелей байланысты технологиялық жабдықтармен қамтамасыз ету. Сонымен қатар, сапалы тәсілмен сипаттамалық зерттеу жүргізілді. Әдістеме ретінде көптеген жағдайлық зерттеулер, аналогия және топтау әдістері, талдау, синтез, салыстыру, жүйелік және логикалық тәсілдер қолданылды. Бағдарламалық жасақтамаға қатысты бэк-офистік ұйымдар түпкілікті тұтынушымен тікелей жұмыс жасамай, өз өнімдері мен қызметтерін негізінен қаржы мамандары мен бухгалтерлік компанияларға сататыны анықталды.

Түйін сөздер: эволюция, технология, компания, қаржылық есеп, есептілік.

■ Кіріспе

Жер-жаһанның экономикалық ахуалын жақсарту үшін, әсіресе соңғы екі ғасырда, адамзат робототехника саласында ХХІ ғасырдың басынан бастап үлкен қадам жасағаны маңызды болды. Уақыт өте келе, экономикаға негізделген технологиялық өзгерістер қаржылық есепті электронды интелекті оқыту, жасанды және эмоционалды интеллект, блокчейн және үлкен деректерді пайдалану арқылы көп өлшемді өзгерістер қаржылық есептік – аналитиканы арттыруға мүмкіндік берді. Жаңа жүйе таңған үлкен мақсаттар мен қиындықтарға қарамастан, жасанды интеллект пен блокчейннің мүлтіксіз жұмыс істеп тұрудың арқасында жақын арада бухгалтерлердің жұмысына технологиялық өзгерістерді тез іске асыруға және басқаруға оңай әрі ұғынуға жеңіл болды. Технология ұй-

ымның көптеген деңгейлеріндегі өзгерістерді ынталандырады, яғни түбегейлі толықтырулар мен өзгерістер жаңашыл бағытты көрсетіп берді. Шынымен, Мэтт және басқалар айтқандай «цифрлық технологияларды пайдалану және интеграциялау көбінесе ұйымның маңызды бөліктеріне әсер етеді, тіпті өнімдерге, бизнес-процестерге, сату арналарына және логистикалық жеткізу тізбектеріне де әсер етеді» [1].

Қаржы есебінде нақты уақытта есеп беру, әдеттегі мерзімді есеп беруден көптеген артықшылықтарын ығарып ұсынады. Дәстүрлі есеп бойынша, ұйымдарда тоқсандық және жылдық кезеңдерге негізделген қаржылық есептілікті (әрі қарай ҚЕ) талап етеді, яғни операциялар бойынша тұжырымдау, жалпылау, талдау және есеп беру процесіне қатысты. Белгілі бір кезеңді қамтитын сансыз ҚЕ операциялар бизнестік операцияларын, қаржы-экономика жағдайын немесе оның ақша ағыны есептілігін қорытынды жасағанда пайдаланылады [2].

Сонымен, дәстүрлі түрде тоқсандық және жылдық кезеңдерді қамтитын ҚЕ әдетте, қаржылық – басқарушылық шешімдерді қолдайтын потенциалды инвесторлар, несие берушілер, жеткізушілер және клиенттер сияқты басқа да мүдделі тараптарға ұсынылады.

Әр елде әр түрлі болатын ҚЕ ХҚЕС негізделген. Қаржылық есептің мақсаты шешім қабылдауға және бағалауға қажетті ақпаратты ұсыну болса да, кейбір инвесторлар қаржылық есептілікті түсінуде, түптеп келгенде қызметке кері ықпалы мен қиындықтарға тап болады.

Атап кеткендей, зерттеу мақсаты бизнес ортаға және қаржы-экономикаға негізделген технологиялық өзгерістердің қаржылық есеп пен ҚЕ әсер ететін технологиялық мәселелерді талқылау болып табылады. Бұл талқылау барысында баса назар аударылған жұмыстағы жалпы тақырып – қаржы-экономика кеңістігінде негізделген технологияның әсері мен ғылыми зерттеулердің салдары негізінде ҚЕ баса назар аударуы [3].

Экономикаға негізделген технологиялық өзгерістердің қаржылық және басқарушылық тізбектілік процесі – оның есеп беруден бастап қаржылық көрсеткіштерді өңдеуге дейін барлық кезеңдеріне әсер ететіні белгілі болды. Осындай өзгеріс барлық тұжырымға келе бермейді, мәселе осымен бітпейді. Дегенмен, әлемдік экономикалық кеңістікте технологиялық өзгерістерді талап ететін бағытқа қарай жылжығандықтан, компьютерлік техника мен коммуникация құралдарының нұсқалары сынды, әрқайсымыздың кез келген мәселені шешкенде өзіңдік көзқарасымыз болғанын қалайды. Сондай-ақ, жалпы ақпараттандыру саласындағы орасан зор техника және технологиялық жетістіктердің арқасында есептілікті дайындау кезінде пайдаланылатын жедел ақпарат алмасу мүмкіндіктері айтарлықтай өсті. Қазіргі уақытта ҚЕ бойынша беделді ғалымдардың ой-тұжырымдарына қарамастан, ҚЕ механизмдеріне және басқару шешімдеріне әсер ететін көптеген зерттеулер қарқынды дамып келеді [4].

Ұйымдарда қаржы-басқару процесі өзгертілуде, сала өндіріс процестері жаңартылды, ал адамдар сату-сатып алу, келіссөздер жүргізу және өзара әрекеттесу, яғни технологияға деген ғылыми таным көзқарасын өзгертті. ҚЕ кешенді тұрғыда ұйымның қаржы-ақпарат жүйесінде құрылымының құрамдас бөлігі болып табылады. Қазіргі экономикалық ақпараттық жүйесі көпжылдық технологиялық жүйе эволюциясының нәтижесі болып табылады. Көпөлшемді экономикаға негізделген технологиялық кеңістіктегі өзгерістер ҚЕ эволюциясының алты деңгейін жеткізді, 1 суретте көрсетілді.

Сурет 1 - Экономикаға негізделген технологиялық өзгерістердің қаржылық есептілік эволюциясы
Ескерту: авторлық ізденіс пен көзқарас

- 1 деңгей — транзакциялық — жиынтық есептер, ERP;
- 2 деңгей — тактикалық-шоғырландырылған есептер, Excel, Access;
- 3 деңгей — аналитикалық-аналитикалық құралдар, өнімділіктің негізгі көрсеткіштері, деректер көрмесі, пайдаланушыларға қол жетімділік;
- 4 деңгей — стратегиялық-болжамды модельдеу, бақылау тақталары, деректерді басқару, пайдаланушылардың кең қол жетімділігі;
- 5 деңгей — жетілдірілген-нақты уақыт режимінде, кеңейтілген талдау, көрсеткіштер жүйесі, автоматтандыру, болжам, X шешімі, ситуациялар, корпоративті басқаруда мәліметтерді сақтау, корпоративті негізгі көрсеткіштер, бизнес, үкімет;
- 6 деңгей — инновациялық-жаһандық корпоративтік процестер, есептік-аналитикалық қызметтер, корпоративтік мәліметтерді сақтау, бірлескен активтер.

Бүгінгі уақытта ҚЕ саласында технология 4.0 индустрия жүйесі үлкен әлеует пен тепе-теңдікті ұстауға ұмтылады. Есепшілер орындайтын көптеген тапсырмалар автоматтандырылған. Бизнес-аналитиктерді роботтар өздерінің күнделікті міндеттеріне ауыстырады, оған ҚЕ деректерін талдау сияқты басқа қызмет түрлеріне көбірек орын береді.

Технология адамдардың, жеке тұлғалардың ақпаратқа қол жеткізу және оны пайдалану тәсілін өзгертті және жандандырды. Осылайша, әрбір технологиялық және тікелей ақпараттық әлемді көрсететін ҚЕ моделіне өзгерістер енгізу қажет. Компаниялар, әрине, өздерінің есептіктерін тезірек жабуға және ақпаратты жедел таратуға ғана ұмтылып, артық жұмысқа араласпайды.

Қазіргі уақытта қаржылық есеп пен ҚЕ пайдаланушылар үшін есептік-қаржылық ақпараттың көбірек қолжетімділігін қамтамасыз етуге көп күш-жігер жұмсалуда. Халықаралық кеңейтілген іскер есеп беру тілі (XBRL) және стандартты кәсіби есеп беру (SBR) сияқты белгіленген деректер форматтарын енгізу әрекеті құба-құп. Дегенмен жұмыс орнында осы сынды тәсілдерге ҚЕ ақпаратын енгізу үшін пайда болды. Ендігі жерде ҚЕ кодтарды қамтамасыз ету механизмі болмаса да, мұндай форматтар ҚЕ туралы ақпаратты енгізу үшін қолданылады.

Осылайша, зерттеудің мақсаты технологиялық сызықтық өзгерістер мен қайта құрулардың ҚЕ болашағына әсерін көрсету болып табылады. Зерттеу алдымен технологиялық құралдарды ұсынады және қаржы-аналитикалық есептегі технологиялық өзгерістердің артықшылықтары мен қауіптілігін азайту орынды болады.

■ Материалдар мен әдістер

Бұл жұмыс сапалы және сипаттамалық зерттеу әдістерін қолдана отырып жүргізілді. Әдістеме ретінде көптеген жағдайлық зерттеулер, аналогия және топтау, анализ, синтез, салыстыру, жүйелік және логикалық тәсілдер қолданылды. Ұйымдарға қатысты бэк-офистік кәсіпорындарда бағдарламалық жасақтама түпкілікті тұтынушымен тікелей жұмыс істемейді, бірақ өз өнімдері мен қызметтері негізінде ҚЕ мамандары мен бухгалтерлік фирмаларға жасап өткізеді. Зерттелетін үш компания келесі өлшемдер негізінде таңдалды: (1) компаниялар ҚЕ немесе салық және бухгалтерлік қызмет көрсетулер үшін АТ шешімдері бизнесімен айналысуы керек; (2) компаниялар ҚЕ 4.0 Индустрия жүйесінде АТЖ шешімдерін әзірлейді немесе пайдаланады.

Әрі қарай, осы зерттеуге қатысатын бизнес құрылымдар, сондай-ақ олар нарыққа ұсынатын технологиялар мен ішкі және сыртқы өнімділігін аздап көтеруге болатын шешімдер ұсынады. Әр бизнеске ұсынатын негізгі шешімдер ұйымдастырылуы қажет, 1-кестеде сипатталған.

Кесте 1. Экономикаға негізделген технологиялық өзгерістердің қаржылық есеп пен ҚЕ әсері, сондай-ақ ұсынылған шешімдері және кейстері

Атауы	Ынтымақтастық	Экономикаға негізделген технология	Өнімдер / қызмет көрсету
Бизнес құжаттар	DARA Консалтинг	Роботтық процестерді цифрландыру, жасанды интеллект, машиналық оқыту, таңбаларды оптикалық тану	Бухгалтерлік құжаттардың цифрлық мұрағаты. Бухгалтерлерге арналған Cloud Sage. Сандық мұрағат. BizDocs бухгалтерлер порталы
Bench Mark Consulting	TOO «ICORE -Integration»	Роботтық үдерісті автоматтандыру, ЖИ, машиналық оқыту, оптикалық таңбаларды тану	Қаржылық және бухгалтерлік консалтингтік желі және IT-инфрақұрылымды ортақ пайдалану: Робот; Интранет қосымшасы; Қолданба клиенті
Iowa Solutions	Кәсіпті кеңейтеді	Іскерлік байланыстардың ең маңызды салаларын қамту үшін жергілікті деректер орталықтарымен серіктестікте, негізінен жеке бұлтта, IP арқылы біріктірілген байланыс.	I Portal Doc – қоңыраулар, электрондық хаттар және сөйлесулер жүйеде жазылады және бизнес құжаттармен байланыстырылады

Ескерту: авторлық өңдеу

Жартылай жасақталған сұхбаттар үш негізгі кезеңге бөлінді, атап айтқанда:

- (1) зерттеудің міндеттері, сондай-ақ құпиялылық пен мәліметтерді ашу сияқты этикалық және құқықтық ескертпелер туралы айтылатын бастапқы кезеңі;
- (2) сұхбаттың өз кезеңі, әр сұхбаттасушының профиліне сәйкес алдын-ала белгіленген сұрақтардан тұрады (есепшілер және АТ);
- (3) Осы зерттеу тақырыбы бойынша тиісті алғыстар мен бейресми әңгіме жүргізілген қорытынды кезеңі.

2-кестеде сұхбат сценарийлері тұжырымдалып, қорытындыланады.

Кесте 2. Сұхбат сценарийлерінің қысқаша мазмұны мен сипаттамасы

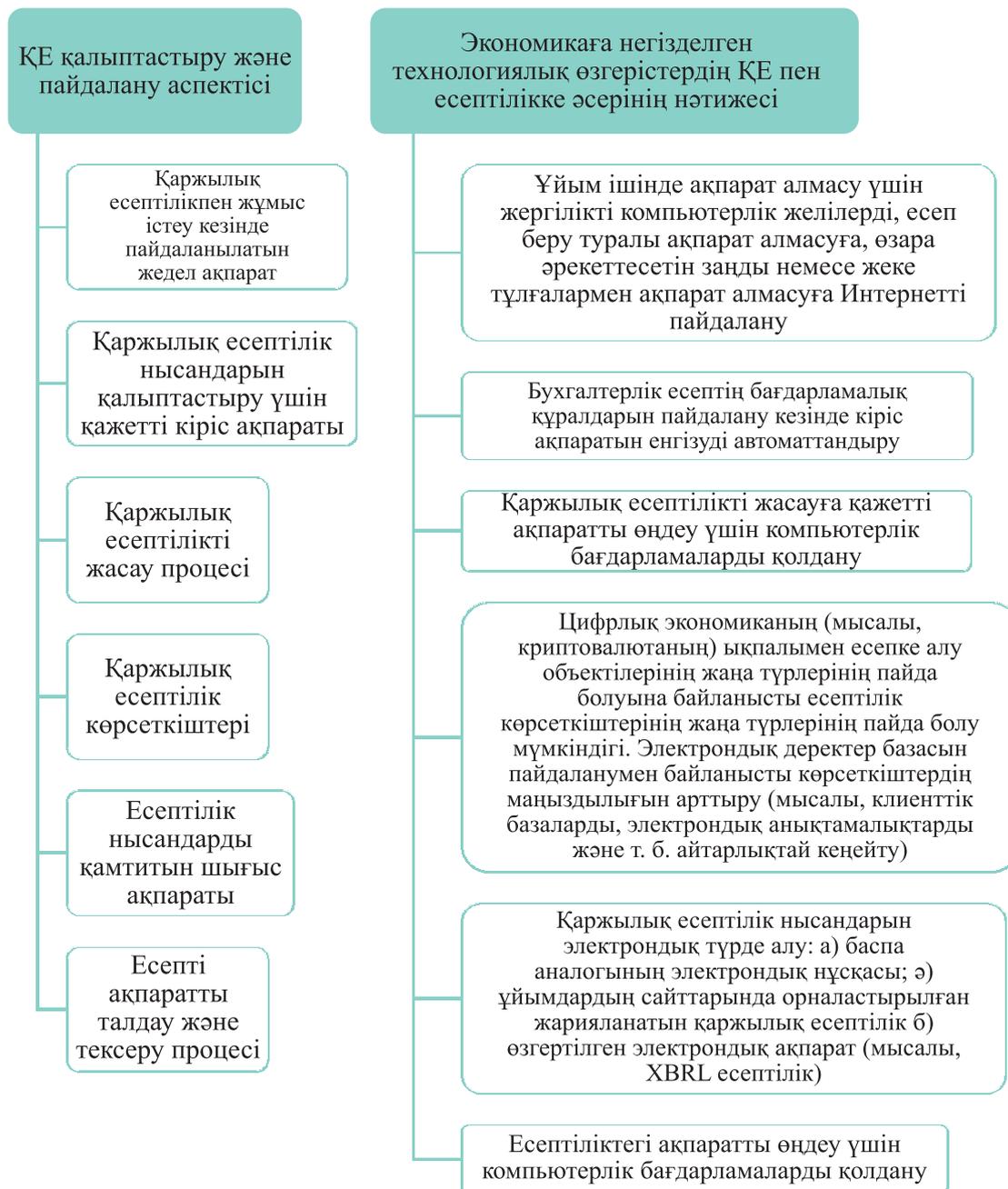
Бөлімдер	Мақсаты \ сұхбаты	
	Бухгалтерлік қызмет көрсететін компания	Қаржылық есеп пен есептілікке бағдарламалық қамтамасыз етуді дайындаушы компания
Этикалық және құқықтық көзқарастар	Сұхбаттың мақсатын және құпиялылық пен ақпаратты ашуға қатысты мәселелерді баяндауы	
	Сұхбат алушыны / компанияны көрсету	
Өзін-өзі қабылдау және жеке пікірлер	Цифрлық трансформациямен және индустрия 4.0 танысу	Қаржылық аналитик мамандығындағы парадигмасының өзгеруі
	Технологиялық инновациялар саласындағы оқыту және тәжірибесі	Цифрлық трансформация тұрғысынан саланы диагностикалау
АТ процесіндегі тәжірибе	Цифрлық трансформацияны енгізу мотиві	Клиенттің АТ қаржылық есептілігіне қатысты шешім қабылдау процесі
	Қаржылық есептегі цифрлық трансформация процесі	Ұйым пайдаланатын жаңа АТ
	АТ үшін артықшылықтар, мәселелер және кедергілер	Жаңа бағдарламалық жасақтаманы енгізуге ықпал ететін факторлар
	Қабылданған АТ шешімдерінің сенімділігі мен қолайлығы	Автоматтандыруға жататын тапсырмалар және бағдарламалық жасақтаманың басқа да функционалдық мүмкіндіктері
Оқыту және құзыреттілік	Басшыны өмір бойы кәсіби оқытылуы	Жаңа АТ енгізуге байланысты оқыту қажеттіліктері және жұмыс орындарының ескіруі
	Бағдарламалық жасақтамамен жұмыс істеу үшін қажетті технологиялық дағдылары	Бухгалтерлер мен басқа қызметкерлерге роботтандырудан жұмысынан айырылу қорқынышынан туындаған қауіп
Болжамды үлесі	Қабылданған АТ шешімдері	Нарыққа ену
	Тиімділікті, нәтижені арттыру, қателерді азайту	Қаржылық бағдарламалық қамтамасыз ету клиенттің бәсекеге қабілеттілігіне қосқан үлесі т.б. қаржылық есеп немесе бухгалтерлік қызмет көрсететін компания
Күту	Цифрлық дәуірдегі бизнес-аналитиктерге арналған цифрлық дағдылары	Басқару-аналитикаға негізделген технологиялық өзгерістердің қаржылық есеп пен есептілігі
	Қаржылық есеп секторында экономикаға негізделген технологиялық толықтырулар мен өзгерістерді күтуі	Экономика және есепке негізделген технологиялық өзгерістерді күту

Ескерту: авторлық өңдеу

Сұхбат жүргізілгеннен кейін мәліметтерді транскрипциялау, анализ және түсіндіру процесі жүзеге асырылды. Бірінші кезеңде деректерді талдау жеке жүргізілді, ол берілген сұрақтарды оқып, түсіндіруден тұрды, содан кейін технологиялық өзгерістерге қатысты конвергентті көзқарастың бар-жоғын тексеру үшін бірлескен анализ жүргізілді.

■ Нәтижелер және оларды талқылау

Сұхбат нәтижелерін ұсынуы үшін сұхбаттың мазмұнын талдауға негіз болған 2-кестеде келтірілген санаттау арқылы ұйымдардың ҚЕ әсерінің нәтижесі көрсетіледі. Технологиялар сонымен қатар фирмада ақпаратты тарату тәсілдеріне өзгеріс жасайды. Экономиканы цифрландыруға ықпал етудің маңызды аспектілері, ұйымдардың ҚЕ жағдайына әсерінің нәтижесі секілді болуы мүмкін, 1-суретте бейнеленген.

1 Сурет. Экономикаға негізделген технологиялық өзгерістердің қаржылық есеп пен есептілікке әсерінің нәтижесі.

Ескерту: авторлық өңдеу.

Экономика кеңістігіндегі сызықтық технологиялық өзгерістердің қаржылық есеп пен есептілікке ықпалы — есеп беруден бастап оның көрсеткіштерін өңдеуге дейін жүргізілетіні белгілі болды. Компьютерлік техника мен коммуникация құралдары арқасында есептілікті дайындау кезінде пайдаланылатын оперативті ақпаратпен алмасу мүмкіндіктері айтарлықтай жетістіктерді көрсетті. Ұйым ішінде ақпарат алмасу үшін жергілікті компьютерлік желілерді пайдалану, сайттар мен бұлтты технологияларды пайдалану отырып, Интернет арқылы ақпарат алмасу және есеп беру, электрондық, әлеуметтік желілерді пайдалану және т.б. арқылы жүзеге асырылады. Аталған мүмкіндіктер ақпаратты өңдеу жылдамдығын арттыруға және ұйымдарды қажетті деректердің көп мөлшерімен қамтамасыз етуге әкеледі. Ақпараттың үлкен көлемін алу ұйымға ҚЕ ұсынылған ақпараттың егжей-тегжейіне қол жеткізуге мүмкіндік береді, дегенмен, сөзсіз жағымды аспектілермен, ақпарат ағынының артуы оны сапалы өңдеу мәселесін күшейтеді [5].

Мәселенің шешімі қаржылық ақпараттық массивтермен жұмыс істеу үшін жаңа бағдарламалық жасақтама жасап шығару болуы мүмкін. Оның орнына, ұйымдар қызметінің әртүрлі салаларында қолданылатын әртүрлі есептік бағдарламалық құралдарды байланыстыру маңызды [6].

Заманауи технологиялар осы ақпаратты пайдаланушылар үшін өте пайдалы болуы мүмкін, яғни ұйымның қызметі туралы есепте ақпаратты ұсынуға және өңдеуге кең мүмкіндіктер береді. Бүгінгі күні ұйымдардың ҚЕ әлеуетті пайдаланушылардың ақпараттық қажеттіліктері қандай болуына негізделетін қаржылық есептіліктің құрамына кіретін есептік формалар есепке алу объектілерінің әрбір тобы туралы (аналитиктер жүзеге асырған ҚЕ баптарының егжей-тегжейін ескере отырып) ақпаратты ұсынады [7].

Кейінгі жарияланымдар сыни ұсыныстар мен идеяларды негізге ала отырып, оларды нақтылау, түпнұсқа әдісті, қызмет көрсету сапасын қосу арқылы үлгіні жетілдіруге бағытталған. Қызмет көрсету сапасы енгізілді, өйткені ақпараттық жүйенің өзгермелі сипаты ақпараттық жүйенің тиімділігін бағалау кезінде қызмет көрсету сапасын ескеруді талап етеді, 2-суретте пысықталған.

2 Сурет. Экономикада қаржылық есептілікке негізделген ақпараттық технологияның қызмет көрсету сапасының тиімділігі.

Ескерту: авторлық өңдеу.

Қарапайым теориямен жазғанда, ҚЕ кеңістігінде, қаржылық есеп пен есеп беруге негізделген технологияға әсер ететін сыртқы факторлары зерттелді (3-суретте берілді).

3 Сурет. Технологияның қаржылық есеп пен есептілікте қызмет көрсету сапасына зерттеме.

Ескерту: авторлық өңдеу.

Зерттемемізді қолдана отырып, қаржылық есептілікте технологиялық өзгерістер әсері көп өлшемді айнымалы болып пысықталады, оның өлшемдері технология сапасын, қаржы ақпаратының сапасын, сервис сапасын, оқыту, білім сапасын және ұйымдастырушылық артықшылықтарына оң ықпалын көрсетеді.

Осы объектілерді көрсетуге байланысты бірқатар жағдайлар қосымша түсініктемелерді қажет етуі мүмкін және берілген түсініктемелер ҚЕ бөлігі ретінде қарастырылған [8].

Қаржылық есептілікті заманауи пайдаланушылар ҚЕ көрсеткіштері қалай және қайдан алынғанын түсіну үшін ғана емес, сонымен қатар оның есептілігінің көрсеткіштері негізінде ұйымның қызметіне анализ жасауға тырысады. Осыған байланысты цифрлық есеп беру пайдаланушылардың қаржылық талдау функциялары бар мәзірлерді пайдалану мүмкіндігін қарастыра алады.

Осы мәзірдің тиісті параметрлерін таңдай отырып, пайдаланушы оны қызықтыратын коэффициенттер мен қаржылық, экономикалық көрсеткіштердің мәндерін ала алады. Сандық есептілікті қалыптастыру үшін қолданылатын бағдарламалық өнімдердің құнын оларға енгізілген қосымша функциялар есебінен ұлғайту, әрине, ұйымның қосымша қаржылық шығындарына әкеледі [9]. Дегенмен кейбір ғалымдар аталмыш ұйғарымға жаңа ұсақ-түйек бақылаулар қосып жатыр.

■ Қорытынды

Сандық жүйеде ҚЕ қалыптастыруды техникалық қолдау қосымша функцияларының белгілі бір жиынтығын таңдау мүмкіндігін қамтамасыз етуі керек. ҚЕ көптеген пайдаланушыларын тартудың қажеті жоқ, олардың фирмаларымен аз-маз таныс шағын ұйымдар цифрлық есептерде қосымша ақпараттық функциялардың барлық жиынтығын қолданбайды. Ірі ұйымдар сандық есептіліктің көптеген қосымша функцияларына қызығушылық танытуы мүмкін, өйткені онда жаңа клиенттерді тарту арқылы олардың қызметін едәуір кеңейте алады [10]. Зерттеу экономика жүйесіне негізделген көпөлшемді технологиялық өзгерістердің ҚЕ әсері мен пайдалану процесіне әсерін бағалау қиын екенін көрсетті. Цифрлық экономика ҚЕ қалыптасқан ақпараттың сапасына оң әсері ешқандайда қисынға келмейді. Сонымен бірге, сандық экономиканың есеп беру сапасына әсер етуінің нақты аспектілерімен байланысты проблемалар туындайды. Мұндай мәселелер цифрлық экономиканың бизнес субъектілерінің ҚЕ пен есептілікті дамыту процесінде біртіндеп шешіледі. Цифрлық қаржы-экономика саласын кеңейту процесі үлкен салаларды да ашады, есептіліктің сапасын және оның тұтынушылық қасиеттерін жақсарту мүмкіндіктері, бұл қазіргі жағдайда ұйымдардың барлық пайдаланушыларына өте қажет.

Аталған зерттемені қорыта отырып, сандық жүйелер мағыналы түрде есепке алу әдістерін дамытуға мүмкіндік беретін бағдарламалық жасақтамаға қатысты базаны дамыту құралы ретінде қарастырылуы мүмкін деген тұжырым жасауға болады. Атап айтқанда:

- ҚЕ бағдарламалық қамтамасыз ету технологиясы және таратылған деректер тізімін жүргізіп пайдалану, онда тіркелген ақпаратқа қатаң санкцияланған ақпараттық қол жетімділікті сақтау, тексеру және есепке алу мүмкіндіктерін ұсынады;
- ЖИ және бағдарламалық жасақтама чат-боттары қалыпты коммуникативті процестерді алмастырмай, күнделікті операциялардан бас тартуға мүмкіндік береді;
- «Үлкен деректер» технологиялары, атап айтқанда, көптеген процестерді предикативті модельдеуді жүзеге асыруға, пайдаланушылардың әртүрлі санаттары үшін ҚЕ ақпараттық өнімі профильдерін саралауға мүмкіндік береді;
- Жаңа электрондық есеп беру форматтары (айталық, XBRL) фактілердің бірыңғай семантикалық мәнін және тұжырымдарын логикалық байланысын қамтамасыз ете отырып, есептілікті автоматты түрде құруға және өңдеуге мүмкіндік береді;

- Бұлтты технологиялар бизнес-процесстерді автоматтандыру кезінде ұйымның әртүрлі департаменттері мен аутсорсингтік құрылымдардың қызметкерлері арасында тиімдірек өзара іс-қимыл мен ақпарат алмасуды қамтамасыз етеді.

Экономика қаржы-аналитикалық кеңістіктегі технологиялық өзгерістердің есептілікке әсері, оның тарихи қалыптасқан және дәстүрлі консервативті әдістері мен тәсілдерінің икемділігі мен бейімделуінің жеткіліксіздігі. Сондықтан цифрлық экономика жағдайында ҚЕ әдісінің элементтері, басқарушылық қызметтің аралас түрлерін қамтамасыз ететін ҚЕ әдіснамалық базасын жобаларға қатысу арқылы көпжақты дамыту қисынды және орынды [11].

Зерттеу пікірталасы, технологиялық өзгерістердің қаржылық есеп пен есептілікке зерттеу ортасын қалай өзгертетінінің көптеген аспектілерін қарастырды [12]. Технологиялық өзгерістердің ҚЕ зерттеушілерінің уақтылы және қолайлы зерттеу жобаларын дайындау кезінде бұл толықтырулар мен өзгерістерді қабылдауы өте маңызды. Егер қаржылық есеп зерттеушілері халықаралық стандарттарды әзірлеушілердің шешімдерінде дауыс бергісі келсе, есеп берудегі технологиялық көп өлшемді өзгерістерге байланысты көптеген мәселелерді шешуі қажет [13].

Осы зерттеу жұмысы аяқталғаннан кейін берілген болашақ зерттеу жұмыстарына және цифрлық өзгеріс пен бизнесті дамыту деңгейінде білімді байытуға ықпал ете алады.

ПАЙДАЛАНЬЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Ердавлетова Ф.К., Нургалиева А.М., Нурмагамбетова А.З. Особенности формирования финансовой отчетности МСФО в условиях цифровизации и влияния пандемии COVID-19. *Central Asian Economic Review*. – №4. – 2021. – С.41-51.
2. Дружилловская Т.Ю., Дружилловская Э.С. Модернизация финансовой отчетности организаций в условиях цифровой экономики. *Учет. Анализ. Аудит*. – 6. – 2019. – С.50-61.
3. Пономарева С.В., Слияков Ю.В. Учетно-контрольная система информационно-аналитического обеспечения целей управления: принципы и основы ее формирования. *Вестник университета*. – 7. – 2018. – С.109-116.
4. Алибекова Б.А., Алдынгарова Д.Т. Государственный аудит финансовой отчетности. *Central Asian Economic Review*. – № 4. – 2018. – С.72-83.
5. Булыга Р.П., Сафонова И.В. XBRL как цифровой формат отчетности экономических субъектов: международный опыт и российская практика. *Учет. Анализ. Аудит*. № 7. – 2020. – С.6-17. <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2020-7-3-6-17>
6. Турманов М.Т., Рогоуленко Т.М. Влияние цифровых технологий на информационный потенциал бухгалтерской отчетности. Часть 1: концепция оценки информационности корпоративной отчетности, модели цифровизации активов, обязательств и их влияние на информационный потенциал отчетности. *Вестник университета*. – №1 – 2022. – С.129-137.
7. Бодяко А.В. Учетно-контрольное обеспечение решения тактических и стратегических задач в крупной компании холдингового типа. *Вестник Воронежского государственного аграрного университета*. Т. 13. – №1(64). – 2020. – С.150-160.
8. Amanova G., Akimova B., Saparbaeva S., Moldashbayeva L., Zholayeva M. (2023) Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan. *Rivista di studi sulla sostenibilita*. V. 13. P. 65-81
9. Жолаева М.А., Уразбаева З.О., Жүніс А.Н. Бизнестегі бухгалтерлік есептің ақпараттық жүйесінің тиімділігі. *Әл-Фараби атындағы ҚҰУ хабаршы экономика сериясы*. – №4(162). – 2023. – Б.164-176. <https://doi.org/10.26577/be.2023.v146.i4.014>
10. Чая В.Т., Жолаева М.А. Концептуальные основы IT-аудита цифровом пространстве. *«Аудит» журнал*. – №1. – 2019. – С.10-14.
11. Page M.J., McKenzie J.E., Bossuyt P.M., Boutron I., Hoffmann.C., Mulrow C.D. (2021). The PRISMA statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*. 3(72). P.71.
12. Huy P.Q., Phuc V.K. (2021). Accounting Information Systems in Public Sector towards Blockchain Technology Application: The Role of Accountants' Emotional Intelligence in the Digital Age / *Asian J. Law Econ.*, 12. P. 73-94.
13. Жолаева, М., Ракаева, А., & Кайранбеков, Б. (2024). Экономикаға негізделген инвестициялық шешімдер қабылдау кезінде қаржылық есептілік компоненттерінің пайдалылығы. *Мемлекеттік аудит журнал*, №1 (62) 2024, бб.64-74.

REFERENCES

1. Erdavletova F.K., Nurgalieva A.M., Nurmagambetova A.Z. Osobennosti formirovaniya finansovoj otchetnosti MSFO v usloviyah cifrovizacii i vliyaniya pandemii COVID-19. *Central Asian Economic Review*. №4. 2021. p.41-51.
2. Druzhilovskaya T.YU., Druzhilovskaya E.S. Modernizaciya finansovoj otchetnosti organizacij v usloviyah cifrovoj ekonomiki. *Uchet. Analiz. Audit*. 6 (1). 2019. p.50-61.

3. Ponomareva S.V., Slinyakov YU.V. Uchetno-kontrol'naya sistema informacionno-analiticheskogo obespecheniya celej upravleniya: principy i osnovy ee formirovaniya. Vestnik universiteta.7. 2018. p.109–116. <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2018-7-109-116>
4. Alibekova B.A., Aldyngarova D.T. Gosudarstvennyj audit finansovoj otchetnosti. Central Asian Economic Review. – №4. –2018. –S.72-83.
5. Bulyga R.P., Safonova I.V. XBRL kak cifrovoy format otchetnosti ekonomicheskikh sub»ektov: mezhdunarodnyj opyt i rossijskaya praktika. Uchet. Analiz. Audit. №7. 2020. p.6–17.
6. Turmanov M.T., Rogulenko T.M. Vliyanie cifrovoyh tekhnologij na informacionnyj potencial buhgalterskoj (finansovoj) otchetnosti. CHast' 1: koncepciya ocenki informacionnosti korporativnoj otchetnosti, modeli cifrovizacii aktivov, obyazatel'stv i ih vliyanie na informacionnyj potencial otchetnosti. Vestnik universiteta. №1(7). 2022. p.129-137.
7. Bodyako A.V. Uchetno-kontrol'noe obespechenie resheniya takticheskikh i strategicheskikh zadach v krupnoj kompanii holdingovogo tipa. Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta. T. 13. №1 (64). 2020. p. 150–160.
8. Amanova G., Akimova B., Saparbaeva S., Moldashbayeva L., Zholayeva M. (2023) Problems and prospects in development of digital technologies in accounting and auditing at social enterprises of the Republic of Kazakhstan. Rivista di studi sulla sostenibilita. V. 13(1). P. 65-81
9. Zholaeva M.A., Urazbaeva Z.O., Zhynis A.N. Biznestegı buhgalterlik eseptriñ aqparattyq jüiesiniñ tiimdiligi. [The effectiveness of the accounting information system in business]. Әl-Farabi atynday ҚҰУ habarshy ekonomika seriyasy. №4(162). 2023. p.164–176.
10. Chaya V.T., Zholaeva M.A. Konceptual'nye osnovy IT-audita cifrovom prostranstve. «Audit» zhurnal. №1. 2019. p.10-14.
11. Page M.J., McKenzie J.E., Bossuyt P.M., Boutron I., Hoffmann.C., Mulrow C.D. (2021). The PRISMA statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. BMJ. 3(72). R.71.
12. Huy P.Q., Phuc V.K. (2021). Accounting Information Systems in Public Sector towards Blockchain Technology Application: The Role of Accountants' Emotional Intelligence in the Digital Age / Asian J. Law Econ., 12. p. 73–94.
13. Zholaeva, M., Rakaeva, A., & Kajranbekov, B. (2024). Ekonomikaға negizdelgen investiciyalıq sheshimder қабылдау kezinde қарзһулық eseptilik komponentteriniң pajdalylyғы. Memlekettik audit zhurnal, №1 (62) 2024, p.64-74.

ВЛИЯНИЕ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЙ НА ОСНОВЕ ЭКОНОМИКИ НА ФИНАНСОВЫЙ УЧЕТ И ОТЧЕТНОСТЬ

Жолаева М.А. *

PhD, и.о.доцента

Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева

Астана, Казахстан

email:r.zholaeva@mail.ru

ORCID ID: 0000-0002-9981-704X

Серік А.А.

М.э.н.

Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева

Астана, Казахстан

email: Alisher17_01@mail.ru

ORCID: 0009-0008-0210-6956

Еркинов С.Ж.

М.э.н.

Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева

Астана, Казахстан

email: suleimen.yerkinov@alumni.nu.edu.kz

ORCID: 0009-0004-4835-1536

Сембина Б.А.

М.э.н.

Евразийский национальный университет

им. Л.Н. Гумилева

Астана, Казахстан

email: sembina.balaua01@gmail.com

ORCID: 0009-0003-8618-5869

***Аннотация.** Согласно предыдущей аналитической литературе, статьям и опросам, основанным на экономике, технологический прогресс расширяет влияние технологических изменений на экономико-финансовый учет и отчетность. Цель исследования – проиллюстрировать влияние технологических дополнений и изменений на будущее финансовой отчетности. В исследовании в первую очередь представлены технологические инструменты и обзор преимуществ и рисков технологических изменений в финансовой отчетности. В настоящее время технологии автоматизируют финансовую и бухгалтерскую деятельность в повседневном бизнесе, что привело к сокращению рабочих мест во всем мире. В этой статье рассматриваются основные аспекты влияния процессов оцифровки на финансовую отчетность и отчетность. Финансовый учет, являясь целостной подсистемой функционирования любого учетного экономического субъекта, ощущает влияние постоянно меняющихся внешних факторов, среди которых, помимо изменений в законодательной базе, можно выделить технологические и инфраструктурные изменения во внешней среде предприятия, а также обеспечение технологическим приложением, от которого напрямую зависит*

конкурентоспособность фирмы, в том числе эффективность департамента бухгалтерии. Кроме того, было проведено описательное исследование с использованием качественного подхода. В качестве методологии использовались многочисленные тематические исследования, методы аналогии и группировки, анализ, синтез, сравнение, системный и логический подходы. Выяснено, что в рамках программного обеспечения, поскольку бэк-офисные организации не работают напрямую с конечным клиентом, они продают свои продукты и услуги в основном финансовым специалистам и бухгалтерским консалтинговым компаниям.

Ключевые слова: эволюция, технология, компания, финансовый учет, финансовая отчетность.

THE IMPACT OF TECHNOLOGICAL CHANGES, BASED ON ECONOMICS ON FINANCIAL ACCOUNTING AND REPORTING

Zholayeva M.A.*

PhD, docent

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
email: r.zholaeva@mail.ru
ORCID 0000-0002-9981-704X

Serik A.A.

m.e.s.

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
email: Alisher17_01@mail.ru,
ORCID: 0009-0008-0210-6956

Yerkinov S.Zh.

m.e.s.

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
email: suleimen.yerkinov@alumni.nu.edu.kz
ORCID: 0009-0004-4835-1536

Sembina B.A.

m.e.s.

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
email: sembina.balauusa01@gmail.com
ORCID: 0009-0003-8618-5869

Abstract. According to previous analytical literature, articles, and surveys based on economics, technological progress has expanded the impact of technological changes on economic accounting and reporting. The study aims to illustrate the effects of technological additions and alterations on future financial reporting. The study focuses on technology tools and provides an overview of the benefits and risks of technological changes in financial reporting. Technology is now automating financial and accounting activities in everyday business, which has led to job losses worldwide. This article examines the main aspects of the impact of digitization processes on financial reporting and reporting. Financial accounting, being a holistic subsystem of the functioning of any accounting economic entity, is influenced by constantly changing external factors, among which, in addition to changes in the legislative framework, It is possible to highlight technological and infrastructural changes in the external environment of the enterprise, as well as providing technological equipment on which the competitiveness of the enterprise directly depends, including the efficiency of the accounting department. In addition, a qualitative descriptive study was conducted. The methodology used was a wide range of case studies, analogy and grouping methods, analysis, synthesis, comparison, systems, and logical approaches. Regarding software, it was revealed that back-office enterprises do not work directly with the end customer but sell their products and services mainly to financial professionals and accounting consulting companies.

Keywords: evolution, technology, company, financial accounting, financial reporting.

Сулейменова З.К.*

докторант PhD

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Казахстан

e-mail: Zaus_89@mail.ru

ORCID: 0009-0004-4941-9440

Талимова Л.А.

д.э.н., профессор

Карагандинский университет Казпотребсоюза

г.Караганда, Казахстан

e-mail: l.talimova@keu.kz

ORCID:0000-0002-7652-8333

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ БАНКОВСКИХ ЭКОСИСТЕМ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БВУ РК

Аннотация. В современном мире технологические инновации играют ключевую роль в развитии банковских экосистем, обеспечивая повышение конкурентоспособности и эффективность финансовых учреждений. В условиях стремительного прогресса цифровых технологий и изменяющихся потребностей клиентов банки вынуждены адаптироваться к новым реалиям, внедряя инновационные решения в свои процессы и услуги. Актуальность исследования обусловлена необходимостью адаптации банковской системы Казахстана к новым технологическим вызовам и возможностям, позволяя повысить конкурентоспособность и эффективность банковских экосистем, обеспечить устойчивое развитие финансового сектора страны.

Целью исследования является выявление и анализ влияния технологических инноваций на развитие банковских экосистем в деятельности банков второго уровня, а также разработка практических рекомендаций по их эффективному внедрению и использованию для повышения конкурентоспособности и устойчивости банковской системы страны.

Гипотеза исследования. Авторами выдвинута гипотеза о значимой связи между показателем «Уставный капитал» банков второго уровня Республики Казахстан и несколькими ключевыми факторами, такими как начисленные комиссионные доходы, кредиты корпоративных клиентов, кредиты банков, займы, предоставленные другим банкам, расчеты по платежам. Эти результаты подчеркивают важность данных факторов для формирования и поддержания уставного капитала банков второго уровня.

Результат исследования. Технологические инновации являются важным фактором развития банковских экосистем в Казахстане. Преодоление существующих барьеров и активная поддержка инновационного развития могут способствовать устойчивому росту и повышению конкурентоспособности банковского сектора страны. Результаты регрессионного анализа, примененного к темпам прироста исходных данных, показывают, что статистически значимая и надежная связь наблюдается между уставным капиталом, начисленным комиссионным доходом и расчетами по платежам.

Ключевые слова: технологические инновации, банковская экосистема, устойчивость, уставный капитал, конкурентоспособность.

■ Введение

Банки, стремящиеся оставаться конкурентоспособными и эффективными, вынуждены адаптироваться к стремительно меняющимся условиям рынка, внедряя новейшие технологии и оптимизируя свои бизнес-процессы. В этом контексте банковские экосистемы, основанные на передовых технологиях, становятся важным фактором для достижения устойчивого роста и повышения качества обслуживания клиентов. Введение инновационных технологий в банковскую сферу способствует созданию новых продуктов и услуг, улучшению клиентского опыта и формированию устойчивых экосистем, способных адаптироваться к быстро меняющимся условиям рынка. Это особенно важно в условиях глобализации и цифровой трансформации, где технологические инновации становятся неотъемлемой частью стратегического развития банков.

Исследование технологических инноваций в контексте банковских экосистем в Республике Казахстан позволяет выявить ключевые тенденции и направления развития, оценить влияние инноваций на деятельность БВУ и определить лучшие практики внедрения новых технологий. В результате можно разработать рекомендации для банков и регуляторов, направленные на улучшение финансовой стабильности, повышение уровня цифровизации и укрепление позиций казахстанских банков на международной арене.

Авторами выдвинута гипотеза о значимой связи между показателем «Уставный капитал» банков второго уровня Казахстана и несколькими ключевыми факторами, такими как начисленные комиссионные доходы, кредиты корпоративных клиентов, кредиты банков, займы, предоставленные другим банкам, расчеты по платежам. Эти факторы являются ключевыми показателями финансовой деятельности банков и, следовательно, могут существенно влиять на их уставный капитал. Проведение корреляционно-регрессионного анализа с использованием ежемесячных статистических данных за 2022 год позволит проверить эту гипотезу и определить степень влияния каждого фактора на уставный капитал банков второго уровня.

Научная новизна заключается в том, что исследование предлагает новый взгляд на взаимосвязи между различными финансовыми показателями и уставным капиталом банков второго уровня, а также демонстрирует практическое применение современных аналитических методов для повышения эффективности управления в банковском секторе.

■ Обзор литературы

Банки второго уровня (далее – БВУ) сталкиваются с рядом вызовов и возможностей, связанных с технологическими инновациями. С одной стороны, это необходимость обеспечения безопасности и защиты данных, соответствие международным стандартам и нормативным требованиям, а также повышение операционной эффективности. С другой стороны, это возможности, открываемые новыми технологиями, такими как блокчейн, искусственный интеллект, большие данные и финтех-решения, позволяющие улучшить качество обслуживания клиентов, снизить издержки и ускорить процессы.

Современные технологии и инновации в области финансов ставят перед банками новые вызовы и возможности в управлении рисками. Банки с продукт-ориентированной моделью кредитования малого и среднего бизнеса ставят перед собой задачу предложить новый и оригинальный продукт, который будет выделяться на фоне других. Банки с риск-ориентированной моделью в кредитовании малого и среднего бизнеса фокусируются на оценке кредитоспособности заемщика и на уровне риска, который может быть приемлемым для кредитной организации в случае дальнейшего финансирования клиента. Проблема поиска индикаторов инновационной деятельности в настоящее время приобрела всеобщий характер и относится не только к инновационной деятельности, но и к экономике, экологии, социальной, банковской сфере [1, с.1025].

Доступность финансирования инновационной деятельности МСБ за счет кредитования бизнеса продолжает оставаться в числе факторов, оказывающих существенное влияние на бизнес-климат и развитие предпринимательства. Постепенное улучшение условий кредитования при государственном участии способствует привлечению большего числа клиентов в банки, росту сегмента малого и среднего бизнеса, способности сохранять конкурентоспособность [2, с.321]. Финансирование инноваций МСБ за счет кредитования является необходимостью, но сопряжено с изменениями ценовых и неценовых факторов, что позволяет сделать вывод о высокой чувствительности существующей системы к вариации отдельных факторов, а, следовательно, делает возможным определение вектора дальнейшего развития [3, с.228].

С учетом возрастающей сложности бизнеса банкам, страховщикам и финансовым институтам необходимо оперативно учиться зарабатывать деньги в условиях экономики экосистем, так как показатели деятельности банка определяются как основной фактор прибыльности, получаемой от его операций. Кроме того, это опора и цель любой банковской деятельности [4]. Например, сегодня для финансовых компаний новыми продуктами становятся API, которые потребляют партнеры и финтех-игроки. Это требует совсем другого подхода к монетизации, поскольку клиентами выступают не только конечные потребители-физлица или b2b-клиенты (business to business), но и партнеры по экосистеме и сообщества разработчиков.

Существует множество исследований, связанных с разработкой, оценкой и совершенствованием процесса управления кредитным портфелем банка, снижением кредитных рисков. По мнению Д. Синки, управление кредитным портфелем – это процесс поиска компромисса между его риском и доходностью [5]. Л. Томас и Д. Эдельман подробно описывают математические модели, помогающие кредиторам принимать разумные решения о кредитном риске, в том числе при формировании своего кредитного портфеля [6]. Дж. Мброх и К. Комсон считают систему кредитного менеджмента фактором, играющим решающую роль в управлении качеством кредитного портфеля банка [7].

Таким образом, технологические инновации оказывают влияние на банковские экосистемы: технологические инновации, такие как блокчейн, искусственный интеллект и машинное обучение, существенно изменяют традиционные банковские процессы и создают новые возможности для развития банковских экосистем; использование финтех-решений способствует повышению операционной эффективности, снижению транзакционных издержек и улучшению качества обслуживания клиентов.

■ Материалы и методы исследования

Для проведения данного исследования использовались следующие методы: статистический анализ – проведение статистических тестов и анализ данных для подтверждения гипотезы исследования; корреляционно-регрессионный анализ, который позволил определить степень и характер связи между уставным капиталом банков второго уровня и выбранными факторами; метод сравнительного анализа, который позволил оценить результаты исследования в контексте международного опыта и выявить особенности банковской экосистемы Казахстана.

■ Результаты и обсуждения

Цифровизация экономики внесла свою лепту в банковский сектор, отрасль пришла к необходимости перемен из-за так называемой «цифровой компрессии»: сокращение доходности бизнеса из-за влияния технологий, конкуренция – так как одновременно с давлением регуляторных изменений и конкуренцией со стороны финтех (финансовых технологий)- и бигтех- игроков.

Учитывая зарубежный опыт, влияние на это оказывают действия регуляторов, такие как: PSD2 (вторая директива о платежных услугах в ЕС, направленная на повышение конкуренции в банковской сфере); Open Banking; тренд в сторону фрагментации и расслоения банковского бизнеса на более специализированных игроков.

Рисунок 1. Инновационные аспекты БВУ в совершенствовании механизма управления проблемными кредитами

Источник: Составлен автором

Например, сегодня для финансовых компаний новыми продуктами становятся API (программный интерфейс), которые потребляют партнеры и финтех-игроки. Это требует совсем другого подхода к монетизации, поскольку клиентами выступают не только конечные потребители-физлица или b2b-клиенты, но партнеры по экосистеме и сообщества разработчиков (Рис. 1).

Каждое направление работы банка рассматривается как важнейшее и приоритетное, позволяя выполнять как традиционные банковские операции, так и оказывать клиентам сложнейшие, специализированные услуги (Табл. 1).

Таблица 1. Матрица трансформации инфраструктуры банковского рынка

Банковский рынок	Упрощение процедур	Клиринг	Расчеты	Информационный сервис	Техническая инфраструктура
Рынок кредитных услуг					→
Рынок инвестиционных услуг					→
Рынок расчетно-кассовых услуг					→
Рынок трастовых услуг					→
Рынок консультационных услуг					→
Прочее (страхование, хранение, нотариальное обслуживание)			→		

где: темный цвет означает постоянное присутствие
 светлый цвет – развивающееся присутствие

Источник: Составлена автором

Согласно матрице трансформации инфраструктуры банковского рынка, мы можем увидеть, что наиболее развитыми являются рынок кредитных услуг, рынок расчетно-кассовых услуг. Но в то же время эти рынки находятся в постоянном движении, то есть зависимые от развития информационного сервиса и технической инфраструктуры, свидетельствуя о том, что финансовые институты стремятся к внедрению цифровых технологий в процесс своей деятельности финансовыми инструментами в целях сохранения и повышения конкурентных преимуществ.

Казахстанские БВУ активно внедряют цифровые технологии для улучшения своих продуктов и услуг. Например, создание мобильных приложений и онлайн-банкинга позволяет клиентам выполнять операции дистанционно, что особенно важно. Введение автоматизированных систем и чат-ботов для обслуживания клиентов улучшает скорость и качество взаимодействия с пользователями. Оценка влияния технологических инноваций на операционную эффективность и качество обслуживания заключается в следующем (Рисунок 2).

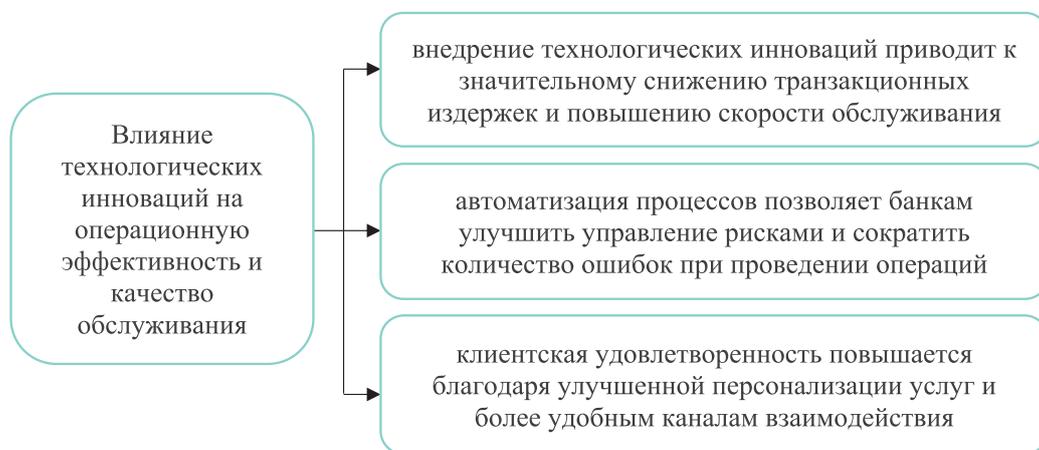

Рисунок 2. Влияния технологических инноваций на операционную эффективность и качество обслуживания

Источник: Составлен автором

В декабре 2022 года Национальным Банком Республики Казахстан и Агентством по регулированию и развитию финансового рынка Республики Казахстан при участии Агентства по защите и развитию конкуренции Республики Казахстан была разработана и утверждена Концепция развития Open API и Open Banking в Республике Казахстан на 2023-2025 гг.

Open Banking кардинально меняет мировую финансовую индустрию, позволив безопасно обмениваться финансовыми данными клиентов между банками, небанковскими финансовыми учреждениями и сторонними поставщиками финансовых услуг. Преимущества и ценность решений на основе открытого банкинга стали очевидными после успешных примеров внедрения в Великобритании, ЕС, США, Бразилии и странах Азии – Сингапуре, Гонконге, Японии и др. Сегодня объем операций в мире в рамках Open Banking оценивается в 57 млрд \$ [9]. Пилотный проект в РК состоялся при участии банков второго уровня АО Bank RBK, АО Altyn Bank, АО Home Credit Bank, АО Банк ЦентрКредит, АО Отбасы Банк. Ожидается, что к 2027 году этот объем вырастет до 330 млрд \$, а количество операций увеличится со 102 млрд до 508 млрд единиц.

Современное экономическое развитие немыслимо без систематического обновления основного капитала, в том числе и банковского, способствующего внедрению технологических инноваций в бизнес-процессы [10]. Формирование стабильного рынка капитала и устойчивой банковской системы является необходимым условием, после которого экономический рост будет значительно положительным. Банковский сектор РК располагает

значительным объемом капитала и ликвидности для ведения своей деятельности и предоставления всех видов банковских услуг.

Технологические инновации играют ключевую роль в развитии банковских экосистем и оказывают значительное влияние на собственный капитал банков второго уровня (БВУ) в Казахстане. Взаимосвязь этих факторов можно рассмотреть через несколько основных аспектов (Табл. 2).

Таблица 2. Взаимосвязь технологических инноваций как фактора развития банковских экосистем в деятельности БВУ и факторов, влияющих на собственный капитал

№	Фактор		Особенность	Возможность
1	Увеличение доходов и рентабельности	Внедрение новых технологий	позволяют банкам оптимизировать операции, сократить издержки и улучшить качество обслуживания клиентов	приводит к увеличению доходов и, соответственно, рентабельности, положительно сказываясь на собственном капитале
		Диверсификация услуг	мобильные банковские приложения, онлайн-кредиты и инвестиционные платформы	- способствуют созданию новых продуктов и услуг; - привлекает новых клиентов и удерживает существующих, увеличивая доходы банка и укрепляя его капитал
2	Снижение рисков и улучшение управления активами	Управление рисками	использование передовых аналитических инструментов и систем управления рисками	- позволяет банкам лучше оценивать кредитоспособность заемщиков; - прогнозировать рыночные изменения; - принимать обоснованные решения; - снижает риски невозвратов и потерь, укрепляя финансовую устойчивость банка и его собственный капитал
		Кибербезопасность	современные технологии обеспечивают высокий уровень защиты данных и предотвращение мошенничества	минимизирует операционные риски и защищает активы банка
3	Оптимизация операционных процессов и снижение затрат	Автоматизация	внедрение роботизированных процессов и автоматизация рутинных задач уменьшают потребность в человеческих ресурсах и снижают операционные затраты.	позволяет банкам направлять высвободившиеся средства на увеличение собственного капитала
		Облачные технологии	использование облачных решений снижает затраты на инфраструктуру и ИТ-поддержку	способствует увеличению капитальных резервов
4	Улучшение клиентского опыта и лояльности	Персонализация	технологические инновации позволяют банкам лучше понимать потребности своих клиентов и предлагать персонализированные услуги	повышает уровень удовлетворенности и лояльности
		Удобство и доступность	развитие мобильных и онлайн-банкинга делает банковские услуги более доступными	привлекает больше клиентов и увеличивает объемы операций, способствуя росту собственного капитала

5	Соответствие нормативным требованиям и улучшение отчетности	Регуляторное соответствие	современные технологии помогают банкам соответствовать строгим нормативным требованиям и стандартам отчетности	снижает риски штрафов и санкций. Стабильная и прозрачная деятельность укрепляет доверие инвесторов и способствует увеличению капитала
---	---	---------------------------	--	---

Источник: Составлена автором

Рассмотрим факторы, влияющие на собственный капитал, используя корреляционно-регрессионный анализ. Ежемесячные статистические данные, используемые для анализа за 2022г. представлены в таблице 3 [11].

Таблица 3. Ежемесячные показатели, влияющие на собственный капитал за 2022 г.

Период	Уставный капитал, тысяч тенге	Начисленные комиссионные доходы, тысяч тенге	Кредиты корпоративных клиентов, трлн. тенге	Кредиты банков, трлн. тенге	Займы, предоставленные другим банкам, тысяч тенге	Расчеты по платежам, тысяч тенге
01.01.2022	1767347094	16568734	5,2	14,5	86458387	11497151
01.02.2022	1767347094	16835752	5,1	14,4	88366537	10955760
01.03.2022	1750458102	17469498	5,3	14,8	73848728	15799828
01.04.2022	1752863842	18397040	5,3	15	66403796	22934531
01.05.2022	1750226139	18724939	5,4	15,8	70192554	22558176
01.06.2022	1745901139	19192049	5,2	15	68525475	24627716
01.07.2022	1725827458	19546668	5,2	15,9	71692775	23270452
01.08.2022	1725827458	19925481	5,3	16	75632755	23097012
01.09.2022	1725827458	19850453	5,4	16,4	83280685	28842947
01.10.2022	1460948987	20750081	5,5	16,9	84229884	20606168
01.11.2022	1483948986	21259433	5,7	17	87418526	29092417
01.12.2022	1483948986	21383991	5,8	17,8	99287385	20766651

Источник: www.nationalbank.kz

Графически данная динамика выглядит следующим образом (Рис.4) [11].

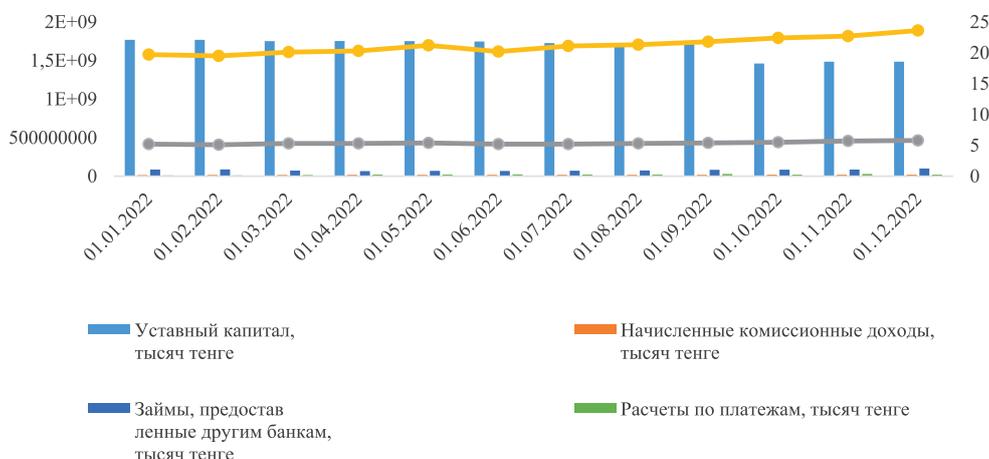

Рисунок 3. Динамика рассматриваемых показателей за 2022г.

Источник: [11]

Выдвинем гипотезу о наличии связи между показателем «Уставный капитал» (тысяч тенге) и следующими факторами: начисленные комиссионные доходы (тысяч тенге);

кредиты корпоративных клиентов (трлн. тенге); кредиты банков (трлн. тенге); займы, предоставленные другим банкам (тысяч тенге); расчеты по платежам (тысяч тенге).

Результаты регрессионного анализа, применённого к темпам прироста исходных данных, показывают, что статистически значимая и надежная связь наблюдается между уставным капиталом, начисленным комиссионным доходом и расчетами по платежам (Таблица 4).

Таблица 4. Результаты оценки уравнения зависимости уставного капитала от влияющих факторов

R	0,773
R ²	0,598
Скорректированный R ²	0,497
Тест Фишера	5,950 (p – value = 0,026)
Переменные	
Уставный капитал, тысяч тенге – зависимая переменная	
Константа	1,704
Коэффициенты регрессии	
Начисленные комиссионные доходы, тысяч тенге	-1,766**
Расчеты по платежам, тысяч тенге	0,115**
* p<0,1; ** p<0,05; *** p<0,01	

Источник: составлено авторами на основе произведенных расчетов

Результаты эконометрического моделирования позволяют сделать следующие выводы: при увеличении темпа прироста начисленного комиссионного дохода на 1% темп прироста уставного капитала уменьшается на 1,766%; при увеличении темпа прироста расчетов по платежам на 1% темп прироста уставного капитала увеличивается на 0,115%.

Таким образом, подтвердились две выдвинутые гипотезы о наличии связи между: 1) уставным капиталом и начисленным комиссионным доходом, 2) уставным капиталом и расчетами по платежам.

Внедрение технологических инноваций в деятельность банков второго уровня в Казахстане оказывает многостороннее влияние на собственный капитал, а технологии способствуют увеличению доходов, снижению рисков, оптимизации затрат, улучшению клиентского опыта и соответствию нормативным требованиям. Все эти факторы в совокупности укрепляют финансовую устойчивость банков и способствуют устойчивому росту их собственного капитала.

Таким образом, технологические инновации являются неотъемлемым фактором развития банковских экосистем и финансовой стабильности БВУ в Республике Казахстан.

■ Выводы и рекомендации

В процессе исследования автором были предложены рекомендации по улучшению технологических инноваций как фактора развития банковских экосистем в деятельности БВУ РК:

- для успешного внедрения инноваций необходимо развитие инфраструктуры, включая улучшение качества интернет-соединения и создание дата-центров;
- образовательные программы и тренинги для сотрудников банков будут способствовать повышению уровня их компетенций в области цифровых технологий;
- разработка и принятие новых нормативно-правовых актов будут поддерживать внедрение инновационных решений, а также сотрудничество с международными финтех-компаниями и организациями.

Гипотеза исследования подтверждает, что технологические инновации как фактор развития банковских экосистем в деятельности БВУ РК могут положительно влиять на

уставный капитал, особенно через механизмы начисленных комиссионных доходов и расчетов по платежам.

Таким перспективы направлены на:

- развитие банковских экосистем на основе технологических инноваций, способствующих к созданию более устойчивой и конкурентоспособной банковской системы в Казахстане;
- интеграцию с международными финансовыми платформами и участию в глобальных финансовых инициативах, помогая казахстанским банкам выйти на новые рынки и привлекая дополнительные инвестиции.

Таким образом, технологические инновации играют ключевую роль в развитии банковских экосистем в деятельности БВУ РК, способствуя повышению их эффективности, конкурентоспособности и устойчивости в условиях быстро меняющейся цифровой экономики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

- 1 Kirilchuk, S. P., & Nalivaychenko, E. V. (2017). The Development of Globality of Innovative Modifications. // Journal of Fundamental and Applied Sciences. – V.9, p.1025-1048.
- 2 Fedorova, A., Cherkashnev, R., & Esikova, I. Estimation of the efficiency of the mechanism of bank crediting subjects of small and medium business. // Bulletin of Science and Practice. – 2018. - №4(11). – с.313-322. <http://www.bulletennauki.com/fedorova-a>
- 3 Правиков О.В., Передера Ж.С Анализ условий банковского кредитования малого и среднего бизнеса в России: статистический подход // Московский экономический журнал. – 2019. - №1. - с.228. DOI 10.24411/2413-046X-2019-11021
- 4 Ferrouhi, E. M. (2018). Determinants of banks' profitability and performance: An overview. // MPRA Paper 1. 1–15. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/89470/>
- 5 Sinki J. Financial Management in a Commercial Bank and in the Financial Services Industry // Alpina Business Books - 2016. - 1018p.
- 6 Thomas L.C., Edelman D.V., Crook J.N. Credit scoring and its application // USA: SIAMP. - 2020 – 248p. URL:<https://books.google.ru/books?id=GMWcWuBDJZUC&hl=ru/>
- 7 Mbroh J.K., Koomson K.A. The Credit Policies and Credit Finance Creation Practices by Commercial Banks: Perspectives of Staff and Clients of the Prudential Bank Limited// International Journal of Economics Finance and Management Sciences - 2015. - V.3 (5) p.441-452.
- 8 The world of Open Banking & Open Finance. Konsentus 2023: <https://www.konsentus.com/wp-content/uploads/The-World-of-Open-Banking-and-Open->
- 9 Open banking - statistics & fact : <https://www.statista.com/topics/11010/open-banking/>
- 10 Бекимбетова, Г. Общие методы анализа при принятии решений и эффективности отбора инвестиционных проектов. // Бюллетень науки и практики. – 2019. - №5 – с.305-313.
- 11 Официальный ресурс. – Режим доступа: <https://www.nationalbank.kz>

REFERENCES:

- 1 Kirilchuk, S. P., & Nalivaychenko, E. V. (2017). The Development of Globality of Innovative Modifications. // Journal of Fundamental and Applied Sciences. - V9, p.1025-1048.
- 2 Fedorova, A., Cherkashnev, R., & Esikova, I. Estimation of the efficiency of the mechanism of bank crediting subjects of small and medium business. // Bulletin of Science and Practice. – 2018. - №4(11). – с.313-322. <http://www.bulletennauki.com/fedorova-a>
- 3 Pravikov O.V., Peredera ZH.S Analiz uslovij bankovskogo kreditovaniya malogo i srednego biznesa v Rossii: statisticheskiy podhod // Moskovskij ekonomicheskij zhurnal. – 2019. - №1. - s.228. DOI 10.24411/2413-046H-2019-11021
- 4 Ferrouhi, E. M. (2018). Determinants of banks' profitability and performance: An overview. // MPRA Paper 1. 1–15. <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/89470/>
- 5 Sinki J. Financial Management in a Commercial Bank and in the Financial Services Industry // Alpina Business Books - 2016. - 1018p.
- 6 Thomas L.C., Edelman D.V., Crook J.N. Credit scoring and its application // USA: SIAMP. - 2020 – 248p. URL:<https://books.google.ru/books?id=GMWcWuBDJZUC&hl=ru/>
- 7 Mbroh J.K., Koomson K.A. The Credit Policies and Credit Finance Creation Practices by Commercial Banks: Perspectives of Staff and Clients of the Prudential Bank Limited// International Journal of Economics Finance and Management Sciences. - 2015. - V3 (5).p.441-452.
- 8 The world of Open Banking & Open Finance. Konsentus 2023: <https://www.konsentus.com/wp-content/uploads/The-World-of-Open-Banking-and-Open->
- 9 Open banking - statistics & fact : <https://www.statista.com/topics/11010/open-banking/>
- 10 Bekimbetova, G. Obshchie metody analiza pri prinyatii reshenij i effektivnosti otbora investitsionnyh proektov. // Byulleten' nauki i praktiki. – 2019. - №5(3). – s.305-313. <https://doi.org/10.33619/2414-2948/40/36>.
- 11 Oficial'nyj resurs. – Rezhim dostupa: <https://www.nationalbank.kz>

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ИННОВАЦИЯЛАР ҚР ЕДБ ҚЫЗМЕТІНДЕГІ БАНК ЭКОЖҮЙЕЛЕРІН
ДАМУ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫ РЕТІНДЕ**Сүлейменова З.К.**PhD докторанты
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: Zaus_89@mail.ru
ORCID: 0009-0004-4941-9440**Талимова Л. А.**э.ғ.д., профессор
Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ., Қазақстан
e-mail: l.talimova@keu.kz
ORCID:0000-0002-7652-8333

Аңдатпа. Қазіргі әлемде технологиялық инновациялар қаржы институттарының бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін арттыруды қамтамасыз ете отырып, банк экожүйелерін дамытуда шешуші рөл атқарады. Цифрлық технологиялардың қарқынды ілгерілеуі және клиенттердің өзгеріп отыратын қажеттіліктері жағдайында банктер өз процестері мен қызметтеріне инновациялық шешімдерді енгізе отырып, жаңа шындыққа бейімделуге мәжбүр. Зерттеудің өзектілігі Қазақстанның банк жүйесін жаңа технологиялық сын-тегеуріндер мен мүмкіндіктерге бейімдеу қажеттілігіне байланысты, бұл банк экожүйелерінің бәсекеге қабілеттілігі мен тиімділігін арттыруға, елдің қаржы секторының тұрақты дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты. Екінші деңгейдегі банктердің қызметіндегі банк экожүйелерін дамытуға технологиялық инновациялардың әсерін анықтау және талдау, сондай-ақ оларды тиімді енгізу және елдің банк жүйесінің бәсекеге қабілеттілігі мен тұрақтылығын арттыру үшін пайдалану бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу гипотезасы. Авторлар Қазақстан Республикасының екінші деңгейдегі банктерінің «жарғылық капиталы» көрсеткіші мен есептелген комиссиялық кірістер, корпоративтік клиенттердің кредиттері, банктердің кредиттері, басқа банктерге берілген қарыздар, төлемдер бойынша есеп айырысулар сияқты бірнеше негізгі факторлар арасындағы маңызды байланыс туралы гипотеза ұсынды. Бұл нәтижелер екінші деңгейдегі банктердің жарғылық капиталын қалыптастыру және қолдау үшін осы факторлардың маңыздылығын көрсетеді.

Зерттеу нәтижесі. Технологиялық инновациялар Қазақстандағы банк экожүйелерін дамытудың маңызды факторы болып табылады. Қолданыстағы кедергілерді еңсеру және инновациялық дамуды белсенді қолдау елдің банк секторының тұрақты өсуіне және бәсекеге қабілеттілігін арттыруға ықпал етуі мүмкін. Бастапқы деректердің өсу қарқынына қолданылатын регрессиялық талдау нәтижелері статистикалық маңызды және сенімді байланыс жарғылық капитал, есептелген комиссиялық кіріс және төлемдер бойынша есеп айырысулар арасында байқалатынын көрсетеді.

Түйін сөздер: технологиялық инновациялар, банктік экожүйе, тұрақтылық, жарғылық капитал, бәсекеге қабілеттілік.

TECHNOLOGICAL INNOVATIONS AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF BANKING ECOSYSTEMS IN THE ACTIVITIES OF THE STB RK

Suleimenova Z.K.

Ph.D. candidate
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Kazakhstan
e-mail: zaus_89@mail.ru
ORCID: 0009-0004-4941-9440

Talimova L.A.

d.e.s., professor
Karaganda University of Kazpotrebsoyuz
Karaganda, Kazakhstan
e-mail: l.talimova@keu.kz
ORCID:0000-0002-7652-8333

Abstract. *In the modern world, technological innovations play a key role in banking ecosystems, ensuring increased competitiveness and efficiency of financial institutions. With the rapid progress of digital technologies and changing customer needs, banks are forced to adapt to new realities by introducing innovative solutions into their processes and services. The study's relevance is due to the need to integrate the banking system of Kazakhstan with new technological challenges and opportunities, allowing the competitiveness increase and efficiency of banking ecosystems and ensuring the sustainable development of the country's financial sector.*

The purpose of the study is to identify and analyze the impact of technological innovations on the development of banking ecosystems in the activities of second-tier banks, as well as to develop practical recommendations for their effective implementation and use to increase the competitiveness and sustainability of the country's banking system.

The hypothesis of the study. The authors hypothesized a significant relationship between the indicator "Authorized capital" of second-tier banks of the Republic of Kazakhstan and several key factors, such as accrued commission income, corporate loans, bank loans, loans provided to other banks, and payment settlements. These results underline the importance of these factors for the formation and maintenance of the authorized capital of second-tier banks.

Result of investigation. Technological innovations are an important factor in the Kazakhstan banking ecosystems. Overcoming existing barriers and actively supporting innovative development can contribute to sustainable growth and increase the competitiveness of the country's banking sector. The results of the regression analysis applied to the growth rates of the initial data show that a statistically significant and reliable relationship is observed between the authorized capital, accrued commission income, and payment calculations.

Keywords: *technological innovations, banking ecosystem, sustainability, authorized capital, competitiveness.*

Шин Е.П.*

Докторант PhD
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева
г.Астана, Республика Казахстан
e-mail: lenashin84@mail.ru
ORCID ID 0000-0002-7681-0419

Жоламанова М.Т.

к.э.н.
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева
г.Астана, Республика Казахстан
e-mail: makpalzh@mail.ru
ORCID ID 0000-0003-1111-0726

Сапарова Б.С.

д.э.н.
Евразийский национальный университет
имени Л.Н. Гумилева
г.Астана, Республика Казахстан
e-mail: finmensaparova@yandex.kz
ORCID ID 0000-0002-0881-3474

АНАЛИЗ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ ЦИФРОВИЗАЦИИ НА РАЗВИТИЕ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация. Целью статьи является исследование влияния факторов цифровизации на инвестиционную активность в Республике Казахстан. В процессе исследования применены методы корреляционного анализа, индексирования, сравнения, обобщения и синтеза. Научная новизна исследования заключается в оценке влияния цифровизации на инвестиционный потенциал страны. Авторами отобраны и проанализированы показатели для оценки уровня цифровизации; проведена оценка уровня цифровизации, сделаны выводы о текущем и будущем потенциале цифровизации как фактора повышения инвестиционной привлекательности Казахстана. Обобщены выводы, которые раскрывают необходимость усиления развития цифровой инфраструктуры, которая послужит фактором повышения инвестиционной активности.

Результаты исследования могут быть использованы как при формировании долгосрочных планов развития страны, так и в качестве основы для дальнейших исследований в этом направлении. Перспективы дальнейшего исследования этой темы – в увеличении доступных достоверных и релевантных данных за счет сбора официальной статистики, расширении состава факторов цифровизации, влияющих на инвестиционную активность и применении более комплексных методов оценки, которые позволят определить не только силу взаимосвязи, но и точное значение влияния конкретных факторов друг на друга.

Ключевые слова: цифровизация, инвестиционная привлекательность, цифровые технологии, цифровые навыки, затраты на цифровизацию, кибербезопасность.

■ Введение

Цифровизация стала ключевым фактором трансформации современной экономики, оказывая глубокое воздействие на все ее отрасли. В данной статье рассмотрены теоретические аспекты роли цифровизации в развитии инвестиционной деятельности.

В настоящее время в Казахстане активно идет процесс цифровизации. Реализуются различные государственные инициативы и программы, такие как программа «Цифровой Казахстан», направленная на развитие цифровой экономики, внедрение инновационных технологий и повышение конкурентоспособности. Кроме того, Казахстан активно внедряет электронные государственные услуги, что способствует снижению бюрократических барьеров и улучшает инвестиционный климат.

Расширение сети высокоскоростного интернета и мобильной связи, включая планы по повсеместному внедрению 5G, создает благоприятные условия для развития бизнеса и привлекает инвестиции в цифровую экономику.

Строительство современных центров обработки данных и развитие облачных сервисов дают возможность улучшить доступ к цифровым инструментам и поддерживать инвестиции в высокотехнологичные секторы.

Также создаются технопарки, инкубаторы и акселераторы, такие как Astana Hub, которые помогают развивать стартапы и привлекать инвестиции в инновационные проекты.

Цифровизация влияет на все аспекты бизнеса, включая способы привлечения инвестиций. Разработка стратегий инвестирования, основанных на понимании цифровых технологий, становится критически важной для успешного развития компаний и экономического роста.

Целью исследования является анализ воздействия цифровизации на инвестиционную деятельность с целью выявления ключевых факторов, механизмов и последствий этого влияния.

Исследование влияния факторов цифровизации на развитие инвестиционной деятельности является актуальным и перспективным направлением исследований, которое может способствовать развитию эффективных стратегий управления инвестициями в условиях быстро меняющейся цифровой экономики.

■ Обзор научной литературы

Относительно методов оценки инвестиционного потенциала и активности путем формирования перечня факторов цифровизации можно выделить ряд научных работ.

Квашнина Д. и Ершова И. проанализировали методы оценки развития инновационно-инвестиционного потенциала регионов на основе анализа исследований других авторов [1]. Одним из основных выводов их исследования можно считать утверждение, что применение интегральных показателей для оценки потенциала является распространенным методом. Кроме того, важно при оценке уделять внимание интеллектуальным ресурсам.

Листопад М. и Пшул Л. проанализировали инвестиционную привлекательность в условиях цифровизации на примере строительной отрасли РФ. Основной метод – расчет долей цифровых и инвестиционных показателей в ВВП и последующим сравнительным анализом таких же долей у развитых стран [2].

Булавко О. и др. в своем исследовании подчеркивают важность цифровизации в повышении инвестиционной привлекательности реального сектора глобальной экономики [3].

Тем не менее, подобный анализ применительно к Казахстану практически не проводился, в публикациях за последние пять лет замечены следующие работы. Исследование Алибековой Г. и др. направлено на анализ цифровых показателей Казахстана посредством международных индексов, таких как Глобальный индекс инноваций и Индекс развития ИКТ [4].

Жумашева С., Муханова А., Смагулова Ж. провели исследование о возможностях цифровизации как основы для развития инновационно-инвестиционного развития аграрного сектора экономики РК [5].

Джуманова Р. изучила текущее состояние и тенденции развития инвестиционного климата в РК в условиях цифровизации, которая должна привести к увеличению потоков прямых иностранных инвестиций в приоритетные для долгосрочного устойчивого развития страны отрасли [6].

Также внесли значительный вклад в понимание цифровизации и ее воздействия на экономику и инвестиционную деятельность такие ученые, как Erik Brynjolfsson (исследовал влияние цифровых технологий на экономику), James W. Bessen (вопросы инноваций и воздействие цифровизации), Joseph Stiglitz (вопросы влияния технологий на рынки труда), Gary Gordon (влияние цифровых технологий на стратегии инвестиций), Julia Pollak

(влияние цифровизации на рынок труда), Andrew McAfee (темы цифровой трансформации, и ее влияния на инвестиционную стратегию).

В целом, исходя из анализа источников, можно сделать вывод о высокой важности определения силы и качества взаимосвязей между цифровизацией и инвестиционной привлекательностью, и для достижения этих целей вполне адекватным методом является интегральная оценка с учетом особенностей развития отраслей экономики Казахстана.

■ Методология исследования

В качестве методологии исследования использован экономико-статистический и корреляционно-регрессионный анализ на основе данных из официальных статистических источников. Экономико-статистический анализ позволил выявить основные тенденции, корреляционно-регрессионный анализ – определить взаимосвязь между факторами цифровизации и показателями инвестиционной активности. Комбинированное применение методов обеспечило всесторонний анализ и достоверность выводов.

На первом этапе была сформирована выборка показателей, на основании которых произведен расчет индексов цифровизации отраслей экономики Казахстана, разделенная на 5 субиндексов. На втором этапе рассчитаны субиндексы и индексы цифровизации по всем отраслям экономики страны, на основе которых определен коэффициент корреляции Пирсона для каждого из субиндексов с учетом объема инвестиций в основной капитал каждой отрасли. Далее вычислены корреляционные матрицы, которые содержат коэффициенты корреляции между всеми парами переменных, что позволило оценить степень линейных связей между переменными.

В статье исследуется роль цифровизации в развитии инвестиционной деятельности в Казахстане с использованием индекса цифровизации отраслей экономики. Индекс включает пять субиндексов: использование цифровых технологий, цифровизация бизнес-процессов, цифровые навыки персонала, затраты на цифровые технологии и кибербезопасность. Значения субиндексов рассчитываются на основе статистических данных Бюро национальной статистики Казахстана Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан (далее - БНС АСПиР РК).

Индекс цифровизации отраслей экономики Казахстана рассчитывается как сумма значений пяти субиндексов: использование цифровых технологий; цифровизация бизнес-процессов; цифровые навыки персонала; затраты на внедрение и использование цифровых технологий; кибербезопасность [7].

$$ИЦ = 0,3 \times ИЦТ + 0,2 \times ЦБП + 0,2 \times ЦНП + 0,2 \times ЗЦТ + 0,1 \times КБ, (1)$$

где ИЦ – Индекс цифровизации отраслей экономики и социальной сферы; ИЦТ – субиндекс «Использование цифровых технологий»; ЦБП – субиндекс «Цифровизация бизнес-процессов»; ЦНП – субиндекс «Цифровые навыки персонала»; ЗЦТ – субиндекс «Затраты на внедрение и использование цифровых технологий»; КБ – субиндекс «Кибербезопасность» [7].

Значения субиндексов по Казахстану рассчитываются как среднеарифметическое входящих в его состав показателей.

Учитывая статистические данные БНС АСПиР РК, сделана выборка показателей, на основании которых произведен расчет индексов цифровизации отраслей экономики Казахстана (Таблица 1).

В рамках расчета субиндекс «Кибербезопасность» принимается за 0 ввиду отсутствия статистических данных по данному субиндексу.

Таблица 1. Структура Индекса цифровизации отраслей экономики Казахстана

Субиндекс	Вес субиндекса	Показатели для расчета субиндексов отраслей экономики Республики Казахстан
Использование цифровых технологий	0,3	Удельный вес организаций, использующих компьютеры
		Удельный вес организаций, имеющих доступ к сети Интернет
		Удельный вес организаций, использующих Облачные вычисления
		Удельный вес организаций, проводивших анализ больших данных
Цифровизация бизнес-процессов	0,2	Удельный вес организаций, имеющих Интернет-ресурс
		Удельный вес организаций, имеющих автоматизированные внутренние бизнес-процессы
		Удельный вес организаций, имеющих технологию RFID (технология бесконтактного обмена данными, основанная на использовании радиочастотного электромагнитного излучения)
		Удельный вес организаций, имеющих электронные счета-фактуры
Цифровые навыки персонала	0,2	Количество организаций, заказывающих товары и услуги по сети Интернет
		Удельный вес специалистов по ИКТ в численности занятых
Затраты на внедрение и использование цифровых технологий	0,2	Удельный вес занятых, владеющих цифровыми навыками на уровне выше базового, в численности занятых
		Удельный вес затрат на передовые цифровые технологии в общем объеме затрат на использование и внедрение цифровых технологий
Кибербезопасность	0,1	-

Источник: составлено авторами на основе [8]

В Таблице 2 представлен расчет индекса цифровизации отрасли «Информация и связь» Казахстана, наименование которой изначально предполагает наибольшие значения показателей субиндексов. В соответствии с формулой (1), индекс цифровизации вышеуказанного субиндекса равен 18,1.

Таблица 2. Расчет индекса цифровизации отрасли «Информация и связь» по Казахстану за 2023 год

№	Наименование субиндекса	Значения показателей для расчета субиндексов (удельный вес числа предприятий отрасли от общего числа предприятий), %	Значение субиндекса (среднее арифметическое показателей)
1	Использование цифровых технологий (ИЦТ)	Использующих компьютеры – 48,3 Имеющих доступ к сети интернет – 47,5 Использующих облачные вычисления – 11,4 Проводивших анализ больших данных – 2,4	27,4
2	Цифровизация бизнес-процессов (ЦБП)	Имеющих Интернет-ресурс – 6,8 Использующих автоматизированные внутренние бизнес-процессы – 5,6 Использующих технологию RFID – 6,6 Имеющих электронные счета-фактуры – 4,7 Заказывающих товары и услуги по сети Интернет – 6,3	6,0
3	Цифровые навыки персонала (ЦНП)	1) Удельный вес специалистов по ИКТ в численности занятых – 15,9 2) Удельный вес занятых, владеющих цифровыми навыками на уровне выше базового, в численности занятых – 47,7	31,9
4	Затраты на внедрение и использование цифровых технологий (ЗЦТ)	1) Удельный вес затрат на передовые цифровые технологии в общем объеме затрат на использование и внедрение цифровых технологий – 48,3	48,3
5	Кибербезопасность	Все показатели равны 0	0

Источник: рассчитано авторами на основе [8]

Аналогичным образом рассчитываются субиндексы и индексы цифровизации по другим отраслям экономики страны.

Анализ расчетных данных Таблицы 3 показал, что наиболее высокие индексы цифровизации (ИЦ) наблюдаются в таких отраслях Казахстана, как «Информация и связь» (ИЦ = 25,2), «Деятельность в области здравоохранения» (18,7), «Профессиональная, научная и техническая деятельность» (13,7), а наиболее низкие значения индекса ИЦ имеют отрасли «Финансовая и страховая деятельность» (ИЦ = 0,0), «Прочее» (0,5), «Деятельность по организации отдыха и развлечений» (5,2).

Отмечается, что самые высокие субиндексы «Использование цифровых технологий» отмечаются в отраслях «Здравоохранение» (ИЦТ = 44,9) благодаря развитию телемедицины и электронных карт и «Информация и связь» (27,4), что связано с их прямой зависимостью от цифровых технологий. Наименьший субиндекс в «Финансовой и страховой деятельности» (0,1).

По субиндексу «Цифровизация бизнес-процессов» лидируют отрасли «Профессиональная, научная и техническая деятельность» (8,3) и «Строительство» (7,8) благодаря использованию специализированных программ и технологий. Наименьшие значения у «Финансовой и страховой деятельности» (0,0) и «Водоснабжения» (0,5).

Максимальные значения субиндекса «Цифровые навыки персонала» у отраслей «Информация и связь» (31,8) и «Здравоохранение» (19,8), что связано с необходимостью высоких цифровых компетенций. Минимальные - у «Сельского хозяйства» (0,8) и «Финансовой и страховой деятельности» (0,0).

Лидером по субиндексу «Затраты на цифровые технологии» является отрасль «Информация и связь» (48,3), требующая значительных инвестиций в цифровую инфраструктуру. Эта отрасль имеет самые высокие значения по всем субиндексам, в то время как «Финансовая и страховая деятельность» имеет практически нулевые показатели, что указывает на отсутствие цифровизации. В большинстве отраслей Казахстана цифровизация развита слабо.

Таблица 3. Индексы цифровизации отраслей в разрезе субиндексов

Наименование отрасли	ИЦ	ИЦТ	ЦБП	ЦНП	ЗЦТ	КБ
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	5,4	15,7	2,4	0,8	0,3	0,0
Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров	10,0	16,9	1,4	10,0	13,1	0,0
Обрабатывающая промышленность	10,5	23,7	7,4	0,2	8,2	0,0
Снабжение электроэнергией	10,4	26,6	0,7	9,6	1,5	0,0
Водоснабжение	8,1	23,2	0,5	4,9	0,1	0,0
Строительство	7,1	14,1	7,8	5,1	1,3	0,0
Транспорт и складирование	9,9	22,9	5,2	5,8	4,0	0,0
Операции с недвижимым имуществом	8,3	19,3	4,4	7,3	0,6	0,0
Предоставление услуг по проживанию и питанию	8,2	22,5	2,6	3,9	0,7	0,0
Информация и связь	25,2	27,4	6,0	31,8	48,3	0,0
Финансовая и страховая деятельность	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
Деятельность в области административного обслуживания	10,3	24,3	7,1	6,6	1,2	0,0
Профессиональная, научная и техническая деятельность	13,7	24,8	8,3	18,4	4,5	0,0
Деятельность в области здравоохранения	18,7	44,9	4,6	19,8	1,6	0,0
Деятельность по организации отдыха и развлечений	5,2	14,7	0,7	3,0	0,4	0,0
Прочее	0,5	0,6	0,8	0,8	0,2	0,0

Источник: рассчитано авторами на основе [8]

На основании динамики данных БНС АСПиР РК и численных значений индексов цифровизации отраслей экономики изучено влияние индексов цифровизации отраслей экономики Казахстана на объем инвестиций.

Анализ Таблицы 4 за период с 2019 по 2023 годы, показал, что рост цифровизации наблюдается в отраслях «Информация и связь»: индекс цифровизации (ИЦ) увеличился с 13,4 в 2019 году до 25,4 в 2023 году (на 90 %), «Предоставление услуг по проживанию и питанию» - с 2,1 в 2019 году до 8,2 в 2023 году (в 3,9 раз), «Деятельность по организации отдыха и развлечений» – с 3,5 в 2019 году до 5,2 в 2023 году (на 48,6 %), «Сельское, лесное и рыбное хозяйство» – с 4,0 в 2019 году до 5,4 в 2023 году (на 10 %), что свидетельствует о значительных улучшениях в цифровой трансформации отраслей.

Отрасль «Деятельность в области здравоохранения» поддерживает стабильный уровень цифровизации.

По остальным отраслям экономики Казахстана наблюдается снижение цифровизации, наибольшее снижение показала отрасль «Строительство», где индекс снизился с 8,9 в 2019 году до 7,1 в 2023 году (на 20,2 %).

В 2023 году наибольший объем инвестиций привлекла отрасль «Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров» - несмотря на значительное снижение объемов инвестиций в 2019 году, инвестиции оставались на высоком уровне, достигнув 4 478,4 млрд тенге в 2023 году.

Значительный рост объемов инвестиций отмечается в отраслях «Транспорт и складирование» – с 1 223,8 млрд тенге в 2019 году до 2 676 млрд тенге в 2023 году (в 2,2 раза), «Операции с недвижимым имуществом» - с 1 632,8 млрд тенге в 2019 году до 3 164,5 млрд тенге в 2023 году (на 93,8 %), что может свидетельствовать о значительном увеличении вложений в IT-инфраструктуру и коммуникации. В целом, во всех отраслях экономики Казахстан наблюдается рост инвестиций.

Таблица 4. Динамика индексов цифровизации отраслей экономики Казахстана и объемов инвестиций

Наименование отрасли	Индекс цифровизации / Объем инвестиций, млрд. тенге				
	2019	2020	2021	2022	2023
Сельское, лесное и рыбное хозяйство	4,0 / 495	4,3 / 565	4,9 / 773	5,4 / 850	5,4 / 904
Горнодобывающая промышленность	11,2 / 5 550	9,8 / 3 954	10,7 / 3 709	9,9 / 4 459	10,0 / 4 478
Обрабатывающая промышленность	10,1 / 1 018	9,8 / 1 078	10,6 / 1 542	11,0 / 1 587	10,5 / 1 633
Снабжение электроэнергией	10,3 / 915	9,4 / 750	11,7 / 767	9,5 / 829	10,4 / 1 265
Водоснабжение	8,6 / 304	7,7 / 422	10,0 / 483	8,2 / 506	8,1 / 563
Строительство	8,9 / 123	7,1 / 129	8,6 / 127	7,4 / 223	7,1 / 129
Транспорт и складирование	11,5 / 1 224	9,1 / 1 311	10,8 / 1 472	9,9 / 1 725	9,9 / 2 676
Операции с недвижимым имуществом	7,6 / 1 633	8,5 / 2 158	9,0 / 2 597	8,1 / 2 940	8,3 / 3 164
Предоставление услуг по проживанию и питанию	2,1 / 148	1,7 / 143	1,7 / 174	7,9 / 132	8,2 / 150
Информация и связь	13,4 / 104	15,0 / 169	18,0 / 147	22,5 / 192	25,4 / 438
Финансовая и страховая деятельность	0,5 / 91	0,7 / 78	0,2 / 96	1,3 / 120	0,0 / 117
Деятельность в области административного обслуживания	9,7 / 103	8,1 / 147	11,3 / 155	10,5 / 151	10,3 / 154
Профессиональная, научная и техническая деятельность	14,0 / 77	13,5 / 104	14,8 / 69	14,0 / 60	13,7 / 90
Деятельность в области здравоохранения	18,7 / 127	18,9 / 302	20,9 / 187	19,7 / 261	18,7 / 436
Деятельность по организации отдыха	3,5 / 156	3,0 / 351	3,6 / 265	3,2 / 258	5,2 / 309
Прочее	2,8 / 16	2,4 / 31	2,8 / 61	0,9 / 65	0,5 / 80

Источник: рассчитано авторами на основе [8] и формулы (1)

Снижение ИЦ отрасли «Финансовая и страховая деятельность» с 0,5 в 2019 году до 0,0 в 2023 году указывает на уменьшение цифровизации в этой отрасли, также как в отраслях «Горнодобывающая промышленность и разработка карьеров» (с 11,2 до 10,0), «Водоснабжение; сбор, обработка и удаление отходов, деятельность по ликвидации загрязнений» (с 8,6 до 8,1), «Строительство» (с 8,9 до 7,1), «Транспорт и складирование» (с 11,5 до 9,9), «Прочее» (с 2,8 до 0,5).

Индекс цифровизации (ИЦ) в отраслях «Обрабатывающая промышленность», «Транспорт и складирование», «Профессиональная, научная и техническая деятельность» и «Здравоохранение» остается высоким благодаря небольшому числу крупных предприятий и фокусу на цифровизацию.

Лидирует отрасль «Информация и связь», где ИЦ вырос с 13,4 в 2019 году до 25,4 в 2023 году, что связано с государственными инициативами.

В «Финансовой и страховой деятельности» инвестиции колеблются, не всегда следуя изменениям ИЦ, что указывает на влияние других факторов. В «Транспорте и складировании» инвестиции растут, несмотря на снижение ИЦ.

Таким образом, инвестиционные решения могут быть зависимы не только от уровня концентрации в отрасли (ИЦ), но и от других факторов, таких как рыночные тенденции, экономическая стабильность, регулирование и прочие.

■ Результаты и обсуждение

На основе численных значений субиндексов цифровизации отраслей экономики методом многокомпонентного корреляционного анализа авторами изучена связь между индексом цифровизации отраслей экономики Казахстана и объемами инвестиций за 2019-2023 годы, что позволило понять, какие переменные имеют наибольшее воздействие на другие.

При применении метода многокомпонентного корреляционного анализа в начале анализа определяется коэффициент корреляции Пирсона для каждого из субиндексов и объема инвестиций в основной капитал каждой отрасли:

$$r = (\Sigma[(X - \bar{X}) * (Y - \bar{Y})]) / [\sqrt{\Sigma(X - \bar{X})^2 * \Sigma(Y - \bar{Y})^2}], \quad (2)$$

где X и Y - это переменные, \bar{X} и \bar{Y} - средние значения переменных [9].

Таблица 5. Коэффициенты Пирсона в отраслях с 2018 по 2022 годы

Годы	Взаимосвязь инвестиций с субиндексами цифровизации (коэффициенты Пирсона)									
	Инвестиции к ИЦТ	Инвестиции к ЦБП	Инвестиции к ЦНП	Инвестиции к ЗЦТ	ЦБП к ИЦТ	ЦБП к ЦНП	ИЦТ к ЦНП	ИЦТ к ЗЦТ	ЦБП к ЗЦТ	ЦНП к ЗЦТ
2019	0,11172	-0,07496	0,05244	0,59292	0,39070	0,23976	0,43704	0,19313	0,42914	0,25387
2020	0,18268	-0,07409	-0,00727	0,51071	0,38319	0,41775	0,54508	0,24481	0,44409	0,47148
2021	0,12337	-0,09500	0,02435	0,32041	0,35185	0,31699	0,47890	0,22373	0,46201	0,34658
2022	0,00710	-0,01610	-0,28995	-0,25911	0,43422	0,04873	0,51739	-0,10884	0,17892	0,69346
2023	0,05412	-0,07267	-0,03530	0,08673	0,42165	0,37344	0,61342	0,21809	0,25734	0,74569

Источник: рассчитано авторами на основе [8]

На основе рассчитанных коэффициентов Пирсона вычисляются корреляционные матрицы, которые содержат коэффициенты корреляции между всеми парами переменных. Это позволяет оценить степень линейных связей между переменными [9].

Таблица 6. Матрицы весов

2019 год					
	Инвестиции	ИЦТ	ЦБП	ЦНП	ЗЦТ
Инвестиции	1,000000	0,111718	-0,074958	0,052442	0,592919
ИЦТ	0,111718	1,000000	0,390699	0,437036	0,193129
ЦБП	-0,074958	0,390699	1,000000	0,239757	0,429138
ЦНП	0,052442	0,437036	0,239757	1,000000	0,253874
ЗЦТ	0,592919	0,193129	0,429138	0,253874	1,000000
2020 год					
	Инвестиции	ИЦТ	ЦБП	ЦНП	ЗЦТ
Инвестиции	1,000000	0,182676	-0,074088	-0,007265	0,510711
ИЦТ	0,182676	1,000000	0,383187	0,545081	0,244813
ЦБП	-0,074088	0,383187	1,000000	0,417747	0,444094
ЦНП	-0,007265	0,545081	0,417747	1,000000	0,471480
ЗЦТ	0,510711	0,244813	0,444094	0,471480	1,000000
2021 год					
	Инвестиции	ИЦТ	ЦБП	ЦНП	ЗЦТ
Инвестиции	1,000000	0,123373	-0,095003	0,024351	0,320414
ИЦТ	0,123373	1,000000	0,351852	0,478899	0,223728
ЦБП	-0,095003	0,351852	1,000000	0,316993	0,462010
ЦНП	0,024351	0,478899	0,316993	1,000000	0,346582
ЗЦТ	0,320414	0,223728	0,462010	0,346582	1,000000
2022 год					
	Инвестиции	ИЦТ	ЦБП	ЦНП	ЗЦТ
Инвестиции	1,000000	0,007101	-0,099261	0,113305	0,129396
ИЦТ	0,007101	1,000000	0,434223	0,517392	0,206753
ЦБП	-0,099261	0,434223	1,000000	0,275295	0,329335
ЦНП	0,113305	0,517392	0,275295	1,000000	0,693460
ЗЦТ	0,129396	0,206753	0,329335	0,693460	1,000000
2023 год					
	Инвестиции	ИЦТ	ЦБП	ЦНП	ЗЦТ
Инвестиции	1,000000	0,054120	-0,072672	-0,035297	0,086732
ИЦТ	0,054120	1,000000	0,421651	0,613417	0,218092
ЦБП	-0,072672	0,421651	1,000000	0,373444	0,257335
ЦНП	-0,035297	0,613417	0,373444	1,000000	0,745693
ЗЦТ	0,086732	0,218092	0,257335	0,745693	1,000000

Источник: рассчитано авторами на основе [8] и формулы (2)

На диагоналях матриц стоят единицы, так как переменные всегда коррелируют сами с собой на 100%.

Корреляционные матрицы позволяют визуально исследовать связи между всеми парами переменных. Значения коэффициентов корреляции могут варьироваться от -1 до 1, где «-1» означает сильную обратную корреляцию, «1» – сильную прямую корреляцию и «0» – отсутствие корреляции.

На основании данных Таблицы 6 очевидно, что ни один из коэффициентов корреляции не достигает единицы, что говорит об отсутствии сильной линейной связи между индексами цифровизации отраслей и объемами инвестиций в основной капитал вышеуказанных отраслей.

Согласно Таблице 6 в 2019 году самыми значимыми коэффициентами, наиболее близкими к 1, являются коэффициенты Пирсона между переменными «Инвестиции» и ЗЦТ – 0,592919, в 2020 году – аналогично и равен 0,510711, в остальные годы связь между ними ослабевает, в 2022 году между переменными ЦНП и ЗЦТ – 0,693460, в 2023 году – 0,745693, отмечается усиление связи, в 2020 году между переменными ИЦТ и ЦНП – 0,545081, в 2022 году – 0,517392.

Таким образом, при определенных условиях объем инвестиций может иметь сильную прямую корреляцию с затратами на внедрение и использование цифровых технологий (ЗЦТ), а также между использованием цифровых навыков персонала (ЦНП) и затратами на внедрение и использование цифровых технологий (ЗЦТ), между использованием цифровых навыков персонала (ЦНП) и использованием цифровых технологий (ИЦТ).

Наибольшая обратная корреляция объема инвестиций отмечается в 2022 году с субиндексом «Использование цифровых навыков персонала» (-0,28995) и с субиндексом «Затраты на внедрение и использование цифровых технологий» (-0,25911)

Таким образом, можно сделать вывод, что в разные годы разные пары переменных могут обладать наибольшей степенью линейной зависимости.

В целом, можно заметить, что в последующие годы (2020, 2021, 2022) увеличивается значение коэффициента корреляции между переменными ЦНП и ЗЦТ, парой ИЦТ и ЦБП, что может указывать на усиление линейной зависимости между этими переменными.

■ Заключение

Цифровизация открывает новые возможности для развития инвестиционной деятельности, улучшая управление финансами, снижая риски и создавая условия для новых инвестиций. В разных отраслях уровень цифровизации варьируется, что влияет на их инвестиционную привлекательность. Цифровизация улучшает доступ к информации, снижает барьеры для выхода на рынки, ускоряет принятие решений и повышает эффективность благодаря интернету, облачным технологиям и платформам. Государственная поддержка через субсидии и льготы, а также создание правовой базы, привлекают инвесторов. Компании с высокой цифровой грамотностью и кибербезопасностью становятся более привлекательными. Развитие платформ и цифровых экосистем расширяет доступ к капиталу и стимулирует инвестиции в высокотехнологичные секторы.

Цифровизация оказывает многогранное воздействие на инвестиционную деятельность, создавая как возможности, так и вызовы.

Ключевыми факторами являются технологическая инфраструктура, регуляторная поддержка, уровень цифровой грамотности и защита данных. Эффективная адаптация к цифровым изменениям может значительно улучшить инвестиционный климат и экономическое развитие Казахстана.

Для развития инвестиционной деятельности в условиях цифровизации необходимо сосредоточиться на улучшении технологической инфраструктуры, включая доступ к высокоскоростному интернету и цифровым платформам, а также усилении государственной поддержки через субсидии, льготы и нормативную базу для цифровых технологий. Немаловажным фактором является повышение цифровой грамотности работников и обеспечение кибербезопасности, что способствует росту доверия инвесторов.

Вместе с тем, с цифровизацией инвестиционной деятельности возникает растущая потребность в обеспечении кибербезопасности. Необходимо разработать и внедрить меры по защите от киберугроз, обучать сотрудников в сфере информационной безопасности и усиливать сотрудничество с международными организациями в области кибербезопасности, отслеживая динамику субиндекса цифровизации на основе формирования новых показателей этой сферы.

В целях усиления цифровой инфраструктуры и привлечения инвестиций необходимо ввести налоговые льготы для компаний, инвестирующих в передовые цифровые решения, адресную поддержку отраслей с низким уровнем (индексом) цифровизации (сельское хозяйство, финансовая и страховая деятельность, деятельность по организации отдыха и др.), улучшить систему сбора данных для точного расчета индекса цифровизации и анализа текущего состояния экономики, а также усилить программы обучения и переподготовки работников для повышения цифровых компетенций, наладить мониторинг и учет показателей кибербезопасности для повышения доверия инвесторов.

Резюмируя, можно отметить, что цифровизация инвестиционной деятельности в Казахстане представляет огромный потенциал для развития экономики страны, привлечения инвестиций и создания новых рабочих мест. Однако, важным компонентом успешной адаптации к цифровой экономике является сотрудничество бизнеса, государства и образования в создании устойчивой и динамичной инвестиционной среды, развитие цифровой инфраструктуры и внедрение соответствующих правовых и нормативных актов, которые поддерживают цифровую инвестиционную деятельность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Квашнина Д.В., Ершова И.Г. (2019). Оценка и развитие инновационного потенциала региона в цифровизации. Вестник Алтайской АЭП, 11, 28-32.
2. Листопад М.Е., Пшул Л.А. (2021) Анализ инвестиционной привлекательности строительной отрасли в современных условиях цифровизации. Вестник НГИЭИ, 3, 81-92.
3. Булавко О. А., Татарских Б.Я., Туктарова Л.Р., Наугольнова И. А. (2018). Цифровизация как ключевой фактор повышения инвестиционной привлекательности и инновационного развития промышленных предприятий. Проблемы развития предприятий: теория и практика, 1, 162-168.
4. Alibekova G., Medeni T., Panzabekova A., Mussayeva D. (2020) Digital transformation enablers and barriers in the economy of Kazakhstan. Journal of Asian Finance, Economics and Business, 7(7), 565-575.
5. Жумашева С.Т., Муханова А., Смагулова Ж.Б. (2020) Цифровизация как основа инновационного потенциала аграрного производства РК. Проблемы агрорынка, 2, 45-52.
6. Джуманова Р.А. (2019). Прямые иностранные инвестиции в Республике Казахстан в условиях цифровизации. Инновации, 5(247), 93-99
7. Васильковский С.А., Ковалева Г.Г., Абдрахманова Г.И., Вишневский К.О., Зинина Т.С., Рудник П.Б. Индекс цифровизации отраслей экономики и социальной сферы / Журнал «Цифровая экономика», 18.10.2022.
8. Официальный интернет-ресурс Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан <https://stat.gov.kz/>.
9. Юкласова А.В., Макарова А.А. Многофакторный корреляционно-регрессионный анализ рентабельности Газбанка // Вестник Самарского государственного университета. Серия «Экономика и управление». 2015. № 9/1 (131). С. 277-283.
10. Kavaliauskaite, G., Thibodeau, M., Ford, R., Yang, Q. (2023) Using correlation matrices to standardise sweet liking status classification, Food Quality and Preference, Volume 104, 2023, 104759, ISSN 0950-3293, <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2022.104759>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0950329322002348>).
11. Kamaruzaman, Siti & Mohd Ali, Mazurina & K Ghani, Erlane & Gunardi, Ardi. (2019). Ownership structure, corporate risk disclosure and firm value: a Malaysian perspective. International Journal of Managerial and Financial Accounting. 11. 113. 10.1504/IJMFA.2019.10021095.
12. Han, F., & Liu, H. (2017). Statistical analysis of latent generalized correlation matrix estimation in transelliptical distribution. Bernoulli: official journal of the Bernoulli Society for Mathematical Statistics and Probability, 23(1), 23.
13. Plerou, V., Gopikrishnan, P., Rosenow, B., Amaral, L. A. N., Stanley, H. E. (2000) A random matrix theory approach to financial cross-correlations, Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, Volume 287, Issue 3, p. 374-382. DOI: 10.1016/S0378-4371(00)00376-9.
14. Utsugi, A., Ino, K., and Oshikawa, M. (2004) Random matrix theory analysis of cross correlations in financial markets, Physical Review, vol. 70, no. 2

REFERENCES:

1. Kvashnina, D.V., Yershova, I.G., (2019) Otsenka i razvitie innovatsionnogo potentsiala regiona v tsifrovizatsii. Vestnik Altaiskoy akademii ekonomiki i prava, 11 28-32.
2. Listopad, M.E., Pshul, L.A. (2021) Analiz investitsionnoy privlekatelnosti stroitelnoy otrasli v sovremennykh usloviyakh tsifrovizatsii. Vestnik NGIEI, 3(118), 81-92.
3. Bulavko, O., Tatarskih, B., Tuktarova, L. Naugolnova, I. (2018). Tsifrovizatsiya kak kluchevoi factor povysheniya investitsionnoy privlekatelnosti i innovatsionnogo razvitiya promyshlennykh predpriyatii. Problemy razvitiya predpriyatii, 1, 162-168.
4. Alibekova G., Medeni T., Panzabekova A., Mussayeva D. (2020) Digital transformation enablers and barriers in the economy of Kazakhstan. Journal of Asian Finance, 7(7), 565-575.
5. Zhumasheva, S.T., Muhanova, A., Smagulova, Zh.B. (2020) Tsifrovizatsiya kak osnova innovatsionnogo potentsiala agrarnogo proizvodstva Kazakhstana. Problemy agrorynka, 2, 45-52.
6. Dzhumanova, R.A. (2019) Pryamyie inostrannye investitsii v Respublike Kazakhstan v usloviyakh tsifrovizatsii. Innovatsii, 5(247), 93-99/
7. Vasilkovskiy, S.A., Kovalyova, G.G., Abdrakhmanova, G.I., Vishnyovskiy, K.O., Zhinina, T.S., Rudnik, P.B. Indeks tsifrovizatsii otrasley ekonomiki i sotsialnoy sfery / Zhurnal «Tsifrovaya ekonomika», Institut statisticheskikh issledovaniy i ekonomiki znaniy, 18.10.2022.
8. Ofitsialnyi internet-resurs Byuro natsionalnoy statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam Respubliki Kazakhstan <https://stat.gov.kz/>.
9. Yukhlasova, A.V., Makarova, A.A. (2015) Mnogofaktorny korrelyatsionno-regressiynni analiz rentabelnosti Gazbanka // Vestnik Samarского gosudarstvennogo universiteta. Seriya «Ekonomika i upravleniye». 2015. № 9/1 (131). 277-283.

10. Kavaliauskaite, G., Thibodeau, M., Ford, R., Yang, Q. (2023) Using correlation matrices to standardise sweet liking status classification, Food Quality and Preference, Volume 104, 2023, 104759, ISSN 0950-3293, <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2022.104759>. (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0950329322002348>).
11. Kamaruzaman, Siti & Mohd Ali, Mazurina & K Ghani, Erlane & Gunardi, Ardi. (2019). Ownership structure, corporate risk disclosure and firm value: a Malaysian perspective. International Journal of Managerial and Financial Accounting. 11. 113.
12. Han, F., & Liu, H. (2017). Statistical analysis of latent generalized correlation matrix estimation in transelliptical distribution. Bernoulli: official journal of the Bernoulli Society for Mathematical Statistics and Probability, 23(1), 23.
13. Plerou, V., Gopikrishnan, P., Rosenow, B., Amaral, L. A. N., Stanley, H. E. (2000) A random matrix theory approach to financial cross-correlations, Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, Volume 287, Issue 3, p. 374-382. DOI: 10.1016/S0378-4371(00)00376-9.
14. Utsugi, A., Ino, K., and Oshikawa, M. (2004) Random matrix theory analysis of cross correlations in financial markets, Physical Review, vol. 70, no. 2, APS, 2004.

ЦИФРЛАНДЫРУ ФАКТОРЛАРЫНЫҢ ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІН ТАЛДАУ

Шин Е.П.*

PhD докторанты
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: lenashin84@mail.ru

Жоламанова М.Т.

Э.Ф.К..
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: makpalzh@mail.ru
ORCID ID 0000-0003-1111-0726

Сапарова Б.С.

Э.Ф.Д..
Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: finmensaparova@yandex.kz
ORCID ID 0000-0002-0881-3474

***Аңдатпа.** Мақаланың мақсаты – цифрландыру факторларының Қазақстан Республикасының инвестициялық белсенділігіне әсерін зерттеу. Зерттеу барысында корреляциялық талдау, индекстеу, салыстыру, жалпылау және синтездеу әдістері қолданылды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы цифрландырудың елдің инвестициялық әлеуетіне әсерін бағалауда жатыр. Авторлар цифрландыру деңгейін бағалау үшін көрсеткіштерді таңдап, талдады, цифрландыру деңгейін бағалау жүргізілді, Қазақстанның инвестициялық тартымдылығын арттыру факторы ретінде цифрландырудың ағымдағы және болашақ әлеуеті туралы қорытындылар жасалды. Инвестициялық белсенділікті арттыру факторына айналуы үшін цифрлық инфрақұрылымды кеңейту қажет деген жалпы қорытындылар жасалды.*

Зерттеу нәтижелерін еліміздің ұзақ мерзімді даму жоспарларын қалыптастыруда да, осы бағыттағы алдағы зерттеулерге негіз ретінде де пайдалануға болады. Осы тақырып бойынша одан әрі зерттеу перспективаларына ресми статистиканы жинау арқылы қолжетімді сенімді және өзекті деректерді ұлғайту, инвестициялық белсенділікке әсер ететін цифрландыру факторларының тізбесін кеңейту және өзара қарым-қатынастың беріктігін ғана емес, бағалаудың неғұрлым кешенді әдістерін пайдалану, сонымен қатар нақты факторлардың бір-біріне әсер етуінің нақты маңыздылығы.

***Түйін сөздер:** цифрландыру, инвестициялық тартымдылық, цифрлық технологиялар, цифрлық дағдылар, цифрландыру шығындары, киберқауіпсіздік.*

ANALYSIS OF THE INFLUENCE OF DIGITIZATION FACTORS
ON THE DEVELOPMENT OF INVESTMENT ACTIVITY**Shin Ye.P.***

PhD student

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: lenashin84@mail.ru**Zholamanova M.T.**

c.e.s.

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: makpalzh@mail.ru
ORCID ID 0000-0003-1111-0726**Saparova B.S.**

d.e.s.

L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: finmensaparova@yandex.kz
ORCID ID 0000-0002-0881-3474

Abstract. *The purpose of the article is to study the influence of digitalization factors on the investment activity of the Republic of Kazakhstan. During the research, methods of correlation analysis, indexing, comparison, generalization, and synthesis were used. The scientific novelty of the study lies in assessing the impact of digitalization on the country's investment potential. The authors selected and analyzed indicators to evaluate the level of digitalization, an assessment of the level of digitalization was carried out, conclusions were drawn about the current and future potential of digitalization as a factor in increasing the investment attractiveness of Kazakhstan. General conclusions are drawn that enhanced development of digital infrastructure is necessary for it to become a factor in increasing investment activity.*

The results of the study can be used both in the formation of long-term development plans for the country and as a basis for further research in this direction. Prospects for further research include increasing the available reliable and relevant data through the collection of official statistics, expanding the list of digitalization factors affecting investment activity, and comprehensive assessment methods that will determine not only the strength of the relationship but also the exact significance of the influence of specific factors each other.

Keywords: *digitalization, investment attractiveness, digital technologies, digital skills, digitalization costs, cybersecurity.*

MRNTI: 06.71.47
 JEL Classification: H51

DOI: <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2024-64-3-124-133>

Kabieva A.*

PhD, acting associate professor
 Kazakh University of Technology and Business
 Astana, Kazakhstan
 email: asem_asekt_1985@mail.ru
 ORCID 0000-0002-8465-6984

Yelamanova Zh.

m.e.s.
 «TURAN» University
 Astana, Kazakhstan
 email: zhanelman_78@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0009-7057-0600>

Dzhumadildaeva Zh.B.

PhD, associate professor
 Turan University
 Astana, Kazakhstan
 email: Zhaniya555@mail.ru
 ORCID 0000-0003-3136-5793

Beisekova Zh.B.

c.e.s.
 International Transport and Humanitarian University
 Almaty, Kazakhstan
 e-mail: zhanna.beysekova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-7721-5611>

EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS IN HEALTH CARE

Abstract. *In Kazakhstan, the development of the mechanism of public-private partnership (PPP) in healthcare has become relevant in the context of strategic goals outlined in the Presidential Addresses of the Republic of Kazakhstan. In the context of global competitiveness and the digitalization of various sectors of the economy, PPP is seen as a tool to stimulate long-term investment and improve the quality of medical services. The Government of the RK plans to implement 201 PPP projects in the healthcare sector worth KZT 1 trillion by 2025. Despite the importance of PPPs, the COVID-19 pandemic has made adjustments to the plans, actualizing the need to address the issues of sanitary and epidemiological safety jointly.*

The study aims to analyze public-private partnership (PPP) mechanisms in the health sector of Kazakhstan, and their impact on improving infrastructure, management efficiency, and quality of health services. The main focus is on developing a methodological framework for assessing the effectiveness of PPP projects in various sub-sectors of health care. The study also aims to identify current problems and proposals to improve the mechanisms to evaluate the effectiveness of such projects, taking into account economic, social, and budgetary factors.

Methods. *The work used system and interdisciplinary approaches, qualitative and quantitative characterization of phenomena and processes, methods of comparison, generalization, grouping, economic analysis, and modeling.*

Results. *A methodological framework development for assessing the effectiveness of PPP projects in healthcare is an urgent task. PPP should provide additional financing, increase the efficiency of projects, share risks, and improve the level of service.*

There is no universal methodology for assessing the effectiveness of PPPs in healthcare, which requires further development of scientific and methodological approaches and practical recommendations for the successful implementation of projects.

Keywords: *public-private partnership, healthcare, project efficiency, Kazakhstan, COVID-19.*

■ Introduction

The development of the PPP mechanism in healthcare was actualized in the context of strategic goals repeatedly outlined in the Presidential Addresses of the RK and other documents - to improve the quality of life of the population and modernize the social infrastructure. In particular, in the Presidential Address of 31 January 2017. "The third modernization of Kazakhstan: global competitiveness" [1] noted the need to upgrade infrastructure "using all possible types and forms of PPP: trust management of state property, service contracts and others...". In the Message of the President of the RK to the people of Kazakhstan dated 10 January 2018. "New development

opportunities in the conditions of the fourth industrial revolution" outlines the directions of digitalization of various sectors of the economy, including healthcare [2].

In Kazakhstan, PPPs are seen as a mechanism that, on the one hand, can stimulate the attraction of long-term investments into the sector, and on the other hand, can develop infrastructure, and improve the efficiency of healthcare organizations and the quality of medical services. The Government of Kazakhstan plans to implement 201 PPP projects in the healthcare sector totalling KZT 1 trillion by 2025.

The Strategic Plan of the Ministry of Health of the RK for 2020-2024 [3] in different contexts mentions PPP as a tool to improve the efficiency of national healthcare but does not consider it a strategic priority for the sector.

The coronavirus pandemic declared by WHO in 2020 is also making adjustments to the Government's plans. COVID-19 is a new respiratory virus, first identified in December 2019 in Wuhan (China). Experts have already predicted a prolonged economic crisis for national economies as early as April 2020. In this regard, the use of the PPP mechanism is also relevant from the point of view of the joint solution of issues of sanitary and epidemiological safety of the population by the state and business [4].

■ A review of the literature

Research interest in the PPPs has grown significantly over the last two decades, resulting in a significant increase in the number of published theses and research articles, as well as a diversity of research topics, fields, and methods. The academic knowledge base in PPPs has enabled researchers to share and examine the status quo, trends, and practices of PPPs [5].

The increase in PPP research is due to the wider application of PPPs in infrastructure in recent years. However, despite the rapid development of PPP research and its application in practice, knowledge in this area is still in its infancy due to the ongoing cases of significant project cost overruns, and delays in implementation schedules in several large projects [6].

The issues of state-business partnership are comprehensively and deeply researched mainly in English-speaking foreign science. Thus, the consideration of mechanisms of interaction between PPP subjects, including forms, models, and risks of partnership, are presented in the works of such authors as R. J. Barro, D. D. D. Kovalev, and R. M. Kovalev. Barro, D. Corner, D. Cox, M. Gerrard, D. Grimsey and M. Lewis, J.L Guash, O. Hart, E.R. Yescombe, etc. Yescombe, et al.

A significant contribution to the study of the nature and organizational and legal regulation of PPP not only in the world but also in the CIS countries was made by M.S. Ayrapetyan, A.V. Belitskaya, V.G. Varnavsky, J. Delmon, L.A. Dobrynin, E.I. Markovskaya, E.G. Frolova, E.S. Chernov and others.

The problems of PPP financing, including in the health care sector, criteria and methods for assessing the effectiveness of projects were studied by V. Belton, J. Figueira, B.T. B.T. Belton, J. Figueira, B.T. McCallum, P.F. McCallum, P.F. Jacoby, R. Neil, B.U. Park, T.L. Saaty, E.E. Kharlamova, T.G. Sheshukova, M.V. Shmeleva and others.

The development of the PPP mechanism in Kazakhstan is promoted by the republican and regional authorities, Kazakhstani science develops concepts and models of public-private partnership, and methodological recommendations for the PPP project implementation generalize the first experience of project implementation. Kazakhstani scientists, including A.A. Nurseitov, B.S. Adilbekova, B.E. Abilkasym, O.A. Abishev, T.U. Sadykov, M.K. Myrzakhmet, J.H. Madiev, and others, are successfully developing the problems of public-private partnership development.

At the same time, in the healthcare sector, the processes of scientific and methodological support of PPPs are not intensive enough, the practices of interaction between the state and medical organizations at the system level are rarely and incompletely analyzed and generalized, there is no standardization of PPP project selection and evaluation mechanisms in the sectoral

aspect, project efficiency indicators are not always clearly defined and understood, which prevents objective assessment of their economic, social and budgetary efficiency.

■ Materials and methods

When writing the work, we used system and interdisciplinary approaches, qualitative and quantitative characteristics of the phenomena and processes under consideration, comparison methods, generalization, grouping, economic analysis, and modeling.

■ Results and discussion

A methodological framework for assessing the effectiveness of PPP projects in various healthcare sub-sectors is one of the urgent tasks of modern economics. The main prerequisites for such an assessment are formed by several circumstances:

- PPPs are designed to provide additional financing beyond traditional budgetary transfers;
- the possibility of improving the efficiency of project implementation;
- the possibility of sharing risks with a private partner and optimizing costs throughout the project lifecycle;
- the possibility of a better level of service in a PPP project compared to a traditional project;
- the possibility of combining public and private expertise in the most efficient way to perform an in-depth assessment of the project;
- the possibility of improving the quality of project management.

When assessing the prospects for PPPs, the private sector expects from the state, first and foremost:

- Justification of public policy on PPPs in the form of laws, strategies and roadmaps;
- guidelines that the public sector will use to select, prepare, agree, and evaluate projects;
- determining who approves selection, preparation, and procurement and when;
- dispute resolution process (often set out in legislation or sector rules, but often in more detail in the contract itself);
- mechanisms for controlling the fulfillment of the contract [7].

The state expects businesses to reduce budget expenditures on the social sphere and improve the quality of life of the country's (region's) population.

On this basis, budgetary and sectoral legislation, and methodological recommendations for PPP project implementation, define approaches, criteria, and requirements for assessing project efficiency. These include, as a rule, financial and socio-economic efficiency. The comparative advantage of the project is determined based on the ratio of several indicators, such as net discounted expenditures of budget funds.

The problem is that no universal methodology or model for PPP efficiency assessment, no methodology for comparative assessment of PPP projects corresponding to the tasks of healthcare, in addition to the construction and reconstruction of infrastructure facilities, has been proposed so far. The existing methodologies for assessing the efficiency of investment projects and PPP projects lack some important aspects, for example, integral criteria of project inclusion in the system of OSMS tariffs and standards of medical care, systematization of data collection, assessment of synergy effect, benchmarking, determination of the need to conduct a similar project in the future, identification of growth points - ways to improve project efficiency, identification of risks, etc. The presence of this problem is reflected in a large number of studies on the subject of PPP project efficiency assessment [8].

In the most general form, the algorithm for assessing the effectiveness of PPP projects in Kazakhstan consists of three stages:

The first stage involves a qualitative assessment of the proposed PPP project, including its information support. In terms of data, the project must prove its higher efficiency compared to traditional public sector projects.

Traditional projects by the Budget Code of the RK include: budgetary and institutional.

The second stage involves a judgment on the need for a partnership based on different types of project performance.

The third stage (quantitative analysis) involves assessing the PPP for project feasibility in terms of its components (finance, professionals, economics) and includes the financial structure concerning all sources of financing as defined in the PPP reference model.

The main criteria for the financial feasibility of a PPP project are: positive net present value; non-negative annual cash flows; debt service rate by established standards; the financial base availability to service the debts of the first stage, even under the worst-case scenario.

Moreover, the methods for assessing budgetary and social efficiency are not clearly outlined in the PPP legislation.

Taking into account the provisions of the current legislation and practice in Kazakhstan, all PPP project appraisal methods can be broadly divided into two broad categories: 1) organizational and legal (procedural), 2) financial and economic.

As for the first group of methods, according to p. 103 of the Order of the Acting MNE RK dated 25 November 2015 No. 725 [9] (Order No. 725), the Rules for Project Planning and Implementation were approved.

Under Clause 40 of Order No. 725, the assessment of the feasibility study of a PPP project is carried out based on the submitted feasibility study and the relevant positive conclusions of the expert examinations required to be carried out on the feasibility study depending on the specifics of the PPP project, namely: 1) comprehensive non-departmental expertise, 2) sectoral expertise, 3) state scientific and technical expertise.

Order of the Acting Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan from 21 January 2016 № 22 [10] prescribes the use of financial and economic methodology for determining the cost of examination and evaluation of documentation on budget investments, public-private partnership, including concessions, investment projects for the provision of state guarantees, budget lending of budget investment projects.

The price of the Service shall be determined, inter alia, according to the formula:

$$P_n = C_p \times (1 + R), (1)$$

where: P_n (price) – the cost of reviewing a package of documents (expertise) excluding VAT;

R – the rate of return in percent.

The cost of the Service is determined by the formula:

$$C_p = c_l \times I_n, (2)$$

where: C_p (cost) - the cost price of the relevant Service;

c_l – cost of 1 man-hour;

I_n – norms of labor input per unit of the Service. Norms of labor input per unit are given in the annex of this Methodology.

The profit margin determined for calculating the price of the Service is 1.27%.

The cost of one man-hour for calculating the price of the Service is determined at 8,266.14 tenge excluding VAT, except for certain services.

Among the successful PPP projects in the healthcare sector of the Republic of Kazakhstan is the project with the participation of the Government of the Republic of Kazakhstan and the World Bank "Technology Transfer and Institutional Reform in the Healthcare Sector of the Republic of Kazakhstan" (2008-2013) (hereinafter – the "Project").

The project aimed to introduce international standards and build long-term institutional capacity in the Ministry of Health and related health institutions in support of key health sector reforms being undertaken by the Government.

The project included the following components and indicators:

1. Improved efficiency and equity in health spending and better financial protection for households in areas that implement a comprehensive package of health financing and governance reforms.

2. Improving the quality and efficiency of health care by establishing a functioning system/institution for the development/dissemination of clinical practice guidelines and accreditation institutions and improving productivity in laboratories.

3. Improve the quality of medical graduates and the ability to conduct medical research by modernizing medical/pharmacological education, research, and implementation of international standards.

4. Improving the efficiency and quality of health facility management through access to reliable, timely health information from the unified health information system.

5. Improved safety, efficacy, quality, and accessibility of medicines through reforms in pharmaceuticals, procurement, pricing; monitoring of prescriptions, provision of information, benefit package design, and quality control.

6. Improved food safety and faster accession to the WTO through the introduction of international sanitary and phytosanitary regulations.

The content of the project covered several sectors: health care (40 percent); information technology (35 percent); compulsory health financing (10 percent); central public administration (10 percent); and vocational training (5 percent).

The Project proponents indicated that Kazakhstan has sufficient budgetary resources, so World Bank involvement in financing is mainly related to knowledge transfer, implementation support, procurement efficiency, and operational control. Health reform presents significant technical, operational, and policy challenges in all countries. These challenges are particularly pronounced in transition countries whose health systems inherited from the Soviet Union do not meet international standards. Effective sequencing and implementation of these reforms require a high level of managerial and technical skills that are lacking in countries such as Kazakhstan.

The project supported several complex institutional reforms. However, the details and paths of reforms cannot be predicted with complete accuracy at the outset. Most importantly, the GoK indicated in the Project feasibility study its commitment to the overall reform trajectory and the need for key institutions such as an independent accreditation agency, an oversight agency, a Health Information System, and new departments/units within the Ministry of Health for policy analysis and provider payment.

One of the main objectives of the Project was to create a modern health financing and management system by building strategic financing for capacity reform at the national level; building health purchasing capacity; introducing payment mechanisms that incentivize providers to deliver effective, efficient, and quality services to the population; building health management capacity; modernizing planning and investment standards in the health sector; and improving the quality of health services.

The total cost of the project was \$296.1 million, including a loan of \$117.7 million and co-financing of \$178.4 million.

Table 1 summarises the main cost indicators of the Project, which shows that the largest amount of funding was envisaged for health information system development (\$188,641,837) and healthcare quality improvement (\$59,949,782).

Table 1 – Cost indicators of the project “Technology Transfer and Institutional Reform in the Health Sector of the Republic of Kazakhstan”

\$US	Cost, including contingencies	% of total cost	Finance. World Bank	% finance.
A. Health care financing and management				
Modernisation of health care financing	6,055,732	2	5,904,280	98
Modernisation of health care management	14,077,514	5	6,081,912	43
Total health financing and management	20,133,246	7	11,986,192	60
B. Improving the quality of health care				

\$US	Cost, including contingencies	% of total cost	Finance. World Bank	% finance.
1. accreditation: modernising standards for health care facilities	10,490,032	4	6,195,923	59
2. Modernising clinical practice and technology	34,601,208	12	4,743,992	14
3. Laboratory reform	4,745,242	2	-	-
4. Reform of the blood transfusion system	10,113,300	3	7,316,451	72
Total, improving the quality of health care	59,949,782	20	18,256,366	31
C. Reform of medical education and medical science				
Reform of undergraduate and continuing medical education	6,551,882	2	3,810,928	58
Reform of medical science	2,923,882	1	-	-
Total reform of medical education and medical science	9,475,764	3	3,810,928	40
D. Development of a health information system	188,641,837	64	79,643,110	42
E. Pharmaceutical policy reform	4,282,522	1	313,971	7
F. Food safety and WTO accession	8,739,405	3	-	-
G. Project management, monitoring and evaluation	4,583,953	3,644,009	2	80
Total cost of the project	295 806 509	100	117 654 574	40
Financial expenditure during implementation	294 136	0	-	-
Total cost of financing	296,100,646	100	117,654,574	40

Note: Source: World Bank.

The Project's KPIs were defined by the direct/indirect benefits of the Project at three analytical levels: 1) health sector; 2) the public sector and the economy; 3) society as a whole.

Impacts were estimated using changes in mortality and morbidity rates using Healthy Life Years, i.e. the difference between years lost with and without the intervention (healthy years lost is the sum of years lost due to premature death, disability before death, chronic disability, and acute illness), and from savings from the five potential impacts:

(a) savings in hospitals' running costs as a result of restructuring and a shift to more cost-effective services (e.g. from inpatient care to primary / outpatient care);

(b) mergers of health facilities, reducing staff and utility costs;

(c) savings in hospital costs from reductions in the average cost and length of hospital stay;

(d) consumer-level savings from free or subsidized medicines, or the purchase of less expensive medicines;

(e) increased productivity consequently, on average, fewer hospitalizations and more days at work.

The first three types of savings were to be redirected to primary health care. On average, the cost of outpatient care was supposed to be reduced by 30% due to savings on utilities and other overheads.

Expected impacts from the Project included: per capita intake will drop by 10 percent; the average length of hospital stay will decrease by 10%; hospital operating costs will be reduced by 20 percent; the cost of medicines will be reduced by 1 percent per year; the percentage of pharmacies for free/subsidized medicines will increase by 15% annually.

The hospitals' combined savings in operating costs and costs from reduced bed days were estimated to be \$350.3 million and \$343.6 million, respectively, by the end of the Project.

The currency and economic crisis of 2015 leveled some results of the Project. However, since 2013, Kazakhstan has been implementing the Unified Health Information System (UHIS) project, which aims to create a health information structure that corresponds to the level of economic, social, technical, and technological development of society. The Unified Health Information System is a direct result of the project "Technology Transfer and Institutional Reform in the Health Sector of the Republic of Kazakhstan".

When considering individual PPP projects, many of the pool of concession projects, the passports of which are publicly available on the website of the Republican Centre for Health Development (<http://www.rcrz.kz/>), are of investment interest, including Construction and operation of Akmola Regional Hospital, Building No. 2 in Astana city; Construction and operation of a 300-bed multi-profile hospital in Ust-Kamenogorsk city; Construction and operation of a 200-bed children's city hospital in Semey city; Construction and operation of a 300-bed city multi-profile hospital in Aktau city; Construction and operation of an ophthalmological diagnostics center to provide outpatient and inpatient care to the population in North Kazakhstan region; Construction and operation of a regional oncological

While the analysis of economic efficiency is always present in the project documentation, the assessment of budgetary and social efficiency of most PPP projects is not carried out or is carried out formally. As a result, independent experts can't realize the benefits for the budget and the public.

Summarising the results of the PPP development process in healthcare in Kazakhstan, it can be noted that the activation and growth of the number of projects and their attractiveness to investors were influenced by such factors as the introduction of private financial expertise, increased autonomy of local executive bodies, the establishment of regional PPP centers, the ban on sequestration of PPP expenditures and the establishment of KPIs for MIOs. The opening of 16 regional centers in the regions made it possible to increase efficiency and facilitate procedures for supporting local business initiatives. The work of these centers makes it possible to develop human resources potential both at the national level and at the domestic level.

The Government of the Republic of Kazakhstan provides several measures of state support for PPPs: 1) government guarantees for infrastructure bonds; 2) state guarantees for loans raised to finance PPP projects; 3) transfer of exclusive rights to intellectual property objects owned by the state; 4) provision of in-kind grants by the legislation of the Republic of Kazakhstan; 5) co-financing of PPP projects; 6) guarantees of state consumption of a certain volume of goods (works, services) produced in the PPP project implementation course.

However, the new PPP policy developed by the PPP Centre and the Ministry of National Economy in 2019 is insufficiently thought out and contains a significant corruption component.

According to the results of 2023, official agencies of the RK reported that the leader in the conclusion of PPP contracts was the education sector (more than half of the projects). However, the problem is that the main burden of PPP project implementation falls on the Republican and local budgets. At the same time, the methodology for calculating the socioeconomic effect of the implementation of PPP projects has not yet been approved.

The government has promised to compensate the PPP project costs 90 percent of their total cost. According to UARP RK estimates, the rapid increase in the PPP projects number leads to the growth in government liabilities, which are not commensurate with the volume of attracted investments. Two tenge of budget funds are spent to attract one tenge of private investment. The main burden on the budget for the republican projects will fall in 2024 and subsequent years at 58 billion tenge annually. Local budgets will bear an average of 70 billion tenge annually in all regions [11].

Experts note that having the ability to buy out social facilities can turn PPP projects into a "business" of officials and their cronies who have the authority to make decisions in the PPP sphere. In connection with the new law, paying the costs for the Project is allowed. Along with

this, there are government subsidies, availability fees, and facility management fees. At the same time, the PPP mechanism is realized without taking into account the norms of the law "On public procurement" [12].

■ Conclusion

One of the significant problems of PPP development in Kazakhstan in general and healthcare in particular remains low transparency of partners' activities, including the selection of partners, sources of financing, control over project implementation, and assessment of their effectiveness. The procedure for financing PPP projects in healthcare in Kazakhstan is not regulated and standardized, publicly available information on projects is minimal, the procedures for pre-selection of private investors, as well as information about them, are not placed in the open public Register of PPP projects, and there are no project passports, which creates conditions for corruption and behind-the-scenes decision-making regarding the amount of budget financing and participation of private partners. A separate problem is the lack of a methodology for calculating the socioeconomic effect of the PPP project implementation.

■ References

1. Message of the President of the Republic of Kazakhstan from 31 January 2017 "The third modernisation of Kazakhstan: global competitiveness" // "Kazakhstanskaya Pravda" from 31.01.2017, № 20 (28399).
2. Message of the President of the Republic of Kazakhstan dated 10 January 2018. "New development opportunities in the conditions of the fourth industrial revolution" // "Kazakhstanskaya Pravda" from 10.01.2018, № 6 (28635).
3. Strategic Plan of the Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan for 2020-2024; URL: <https://science.kaznmu.kz/wp-content/uploads/2015/06/strategicheskij-plan-mz-rk.pdf>
4. Yescombe E.R., Farquharson E. Assessing Needs, Project Definition and Selection // Public-Private Partnerships for Infrastructure (Second Edition), 2018. pp. pp. 69-77.
5. Outsourcing Institute USA; URL: <http://outsourcing.com/> (accessed 20.03.2020).
6. Deloitte. 2017 Global Health Care Sector outlook, 2017; <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/life-sciences-andhealthcare/articles/global-health-care-sector-outlook.html> (accessed 15.04.2020).
7. Farquharson E., Torres de Mästle C., Yescombe E. R., Encinas J. How to Engage with the Private Sector in Public-Private Partnerships in Emerging Markets. Washington, DC: World Bank, 2011. - P.16.
8. Ghazaryan M.A. Model for assessing the effectiveness of PPP in healthcare // Voprosy ekonomiki i pravo. - 2016. - № 11. - С. 40-55.
9. Order of Acting MNE RK from 25 November 2015 № 725 "On some issues of planning and implementation of public-private partnership projects" (ed. 17.01.2020) // Information-legal system "Әdilet" 04.02.2016.
10. Order of the Acting Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated 21 January 2016 № 22 "On approval of the Methodology for determining the cost of expert examination and evaluation of documentation on budget investments, public-private partnership ..." (ed. of 25.10.2018) // Egemen Kazakhstan. 17.09.2016 ж., № 178 (28906).
11. Kazakhstan faces problems with PPP projects, 10 June 2020; <https://inbusiness.kz/ru/last/v-kazahstane-nazrevayut-problemy-s-proektami-gchp> (accessed 05.05.2021).
12. Law of the Republic of Kazakhstan dated 4.12.2015 No. 434-V ZRC. «On Public Procurement» <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000434>

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ЗДРАВООХРАНЕНИИ

Кабиева А.Т.*

PhD, и.о. ассоциированный профессор
Казахский университет технологии и бизнеса
г. Астана, Казахстан
email: asem_asem_kt_1985@mail.ru
ORCID 0000-0002-8465-6984

Еламанова Ж.Б.

М.Э.Н.
Университет «ТУРАН»
г. Астана, Казахстан
email: zhanelman_78@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0009-7057-0600>

Джумадилдаева Ж.Б.

PhD, ассоциированный профессор
Университет «Туран»
г. Астана, Казахстан
email: zhaniya555@mail.ru
ORCID 0000-0003-3136-5793

Бейсекова Ж.Ы.

К.Э.Н.
Международный транспортно-гуманитарный
университет
г. Алматы, Казахстан
email: zhanna.beysekova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-7721-5611>

Аннотация. В Казахстане развитие механизма государственно-частного партнерства (ГЧП) в здравоохранении стало актуальным в контексте стратегических целей, обозначенных в посланиях главы государства. В условиях глобальной конкурентоспособности и цифровизации различных отраслей экономики, ГЧП рассматривается как инструмент для стимулирования долгосрочных инвестиций и улучшения качества медицинских услуг. В планах Правительства Республики Казахстан до 2025 года - реализация 201 проекта ГЧП в сфере здравоохранения на сумму 1 трлн. тенге. Несмотря на важность ГЧП, пандемия COVID-19 внесла коррективы в эти планы, актуализируя необходимость совместного решения вопросов санитарно-эпидемиологической безопасности.

Цель данного исследования заключается в анализе механизмов ГЧП в секторе здравоохранения Казахстана, их влияния на улучшение инфраструктуры, повышение эффективности управления и качества медицинских услуг. Основное внимание уделено разработке методологической базы для оценки эффективности проектов ГЧП в различных подотраслях здравоохранения. Исследование также нацелено на выявление текущих проблем и предложений по совершенствованию механизмов оценки эффективности таких проектов с учётом экономических, социальных и бюджетных факторов.

Методы. В работе использованы системный и междисциплинарный подходы, качественная и количественная характеристика явлений и процессов, методы сравнения, обобщения, группировки, экономического анализа и моделирования.

Результаты. Разработка методологической базы для оценки эффективности ГЧП проектов в здравоохранении является актуальной задачей. ГЧП должно обеспечить дополнительное финансирование, повышение эффективности проектов, распределение рисков и улучшение уровня обслуживания. Алгоритм оценки эффективности состоит из трех этапов: качественная оценка, заключение о необходимости партнерства и количественный анализ. Основные критерии включают положительную чистую приведенную стоимость и финансовую устойчивость.

Универсальная методика оценки эффективности ГЧП в здравоохранении отсутствует, что требует дальнейшего развития научно-методических подходов и практических рекомендаций для успешной реализации проектов.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, здравоохранение, эффективность проектов, Казахстан, COVID-19

МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІК ЖОБАЛАРЫНЫҢ ДЕНСАУЛЫҚ САҚТАУ САЛАСЫНДАҒЫ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ

Кабиева Ә.Т.*

PhD, қауымдастырылған профессор м.а. Қазақ технология және бизнес университеті
Астана қ., Қазақстан
email: asem_aseм_kt_1985@mail.ru
ORCID 0000-0002-8465-6984

Еламанова Ж.Б.

М.э.н.
«ТУРАН» Университеті
Астана қ., Қазақстан
email: zhanelman_78@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0009-7057-0600>

Жұмаділдаева Ж.Б.

PhD, қауымдастырылған профессор
«Тұран» Университеті
Астана қ., Қазақстан
email: zhaniya555@mail.ru
ORCID 0000-0003-3136-5793

Бейсекова Ж.Ы.

К.э.н.
Халықаралық көлік-гуманитарлық университеті
Алматы қ., Қазақстан
email: zhanna.beysekova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-7721-5611>

Аңдатпа. Қазақстанда денсаулық сақтаудағы мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (МЖӘ) тетігін дамыту мемлекет басшысының жолдауларында белгіленген стратегиялық мақсаттар контекстінде өзекті болды. Жаһандық бәсекеге қабілеттілік және экономиканың әртүрлі салаларын цифрландыру жағдайында МЖӘ ұзақ мерзімді инвестицияларды ынталандыру және медициналық қызметтердің сапасын жақсарту құралы ретінде қарастырылады. ҚР Үкіметінің 2025 жылға дейінгі жоспарында - денсаулық сақтау саласында 1 трлн теңге сомаға 201 МЖӘ жобасын іске асыру көзделген. МЖӘ маңыздылығына қарамастан, COVID-19 пандемиясы санитарлық-эпидемиологиялық қауіпсіздік мәселелерін бірлесіп шешу қажеттілігін өзектендіре отырып, жоспарларға түзетулер енгізді.

Зерттеудің мақсаты. Қазақстанның денсаулық сақтау секторындағы МЖӘ тетіктерін, олардың инфрақұрылымды жақсартуға, басқару тиімділігі мен медициналық қызметтер сапасын арттыруға әсерін талдау болып табылады. Денсаулық сақтаудың әртүрлі салаларындағы МЖӘ жобаларының тиімділігін бағалау үшін әдіснамалық базаны әзірлеуге басты назар аударылады. Зерттеу сонымен қатар экономикалық, әлеуметтік және бюджеттік факторларды ескере отырып, осындай жобалардың тиімділігін бағалау тетіктерін жетілдіру бойынша ағымдағы проблемалар мен ұсыныстарды анықтауға бағытталған.

Әдістері. Жұмыста жүйелік және пәнаралық тәсілдер, құбылыстар мен процестердің сапалық және сандық сипаттамалары, салыстыру, жалпылау, топтастыру, экономикалық талдау және модельдеу әдістері қолданылды.

Нәтижелер. Денсаулық сақтаудағы МЖӘ жобаларының тиімділігін бағалау үшін әдіснамалық базаны әзірлеу өзекті міндет болып табылады. МЖӘ қосымша қаржыландыруды, жобалардың тиімділігін арттыруды, тәуекелдерді бөлуді және қызмет көрсету деңгейін жақсартуды қамтамасыз етуі тиіс. Тиімділікті бағалау алгоритмі үш кезеңнен тұрады: сапалық бағалау, серіктестік қажеттілігі туралы қорытынды және сандық талдау. Негізгі өлшемдерге оң таза дисконтталған құн және қаржылық тұрақтылық жатады.

Денсаулық сақтаудағы МЖӘ тиімділігін бағалаудың әмбебап әдістемесі жоқ, бұл жобаларды табысты іске асыру үшін ғылыми-әдістемелік тәсілдер мен практикалық ұсыныстарды одан әрі дамытуды талап етеді.

Түйін сөздер: мемлекеттік-жеке меншік әріптестік, денсаулық сақтау, жобалардың тиімділігі, Қазақстан, COVID-19

Нуманова Ф.А.*
PhD докторант
Университет «Туран»
г. Алматы, Казахстан
e-mail: firuza_numanova@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-9220-4555

Разакова Д.И.
к.э.н., доктор PhD, проректор
Университет «Туран»
г. Алматы, Казахстан
e-mail: d.razakova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-3573-6187

Максимов Д.А.
д.э.н., доцент
Российский экономический университет
им. Г.В. Плеханова»
г. Москва, Россия
e-mail: Maksimov.DA@rea.ru
ORCID: 0000-0001-8316-8359

АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ВЛИЯЮЩИХ НА НАУЧНУЮ ИНФРАСТРУКТУРУ КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. Развитие научной инфраструктуры является ключевым элементом для формирования и поддержания инновационной экономики в Казахстане. Эффективная научная инфраструктура способствует развитию научных исследований и разработок, внедрению новых технологий и укреплению связей между наукой и бизнесом. В данном анализе рассматриваются основные факторы, влияющие на научную инфраструктуру Казахстана, а также их влияние на инновационную экономику.

Целью исследования является всесторонний анализ факторов, влияющих на научную инфраструктуру Казахстана в условиях инновационной экономики, и выявление взаимосвязей между развитием научной инфраструктуры и предприятиями, внедряющими инновации.

Гипотеза исследования. Развитие научной инфраструктуры Казахстана в условиях инновационной экономики напрямую зависит от совокупного воздействия ряда ключевых факторов, таких как объем инвестиций в научно-исследовательскую деятельность, уровень господдержки, качество образовательных учреждений и взаимодействие между научными институтами и предприятиями, внедряющими инновации. Улучшение данных факторов способствует созданию более эффективной научной инфраструктуры, способной поддерживать инновационный рост и конкурентоспособность страны.

Результаты исследования. Для достижения устойчивого инновационного роста необходимо дальнейшее укрепление взаимодействия между ключевыми участниками научно-инновационной экосистемы, увеличение объема инвестиций и совершенствование господдержки. Увеличение объема инвестиций в НИОКР напрямую способствует укреплению научной инфраструктуры, демонстрируя высокие показатели инновационной активности и технологического прогресса.

Ключевые слова: научная инфраструктура, инновации, инвестиции, инновационный потенциал, господдержка, технологии.

■ Введение

В условиях глобальной экономики, ориентированной на инновации, научная инфраструктура становится одним из ключевых элементов, определяющих конкурентоспособность и устойчивое развитие стран. Казахстан, как развивающееся государство, активно стремится интегрироваться в мировую инновационную экосистему, модернизируя свою научную инфраструктуру и повышая уровень научно-исследовательской и инновационной деятельности.

Современная инновационная экономика требует от государств значительных усилий в создании и поддержке научной инфраструктуры, включая не только физические объек-

ты (лаборатории, научные центры, университеты), но и институциональные механизмы, финансовые ресурсы, подготовку квалифицированных кадров и стимулирование взаимодействия между научными учреждениями и бизнесом. Эти компоненты обеспечивают основу для проведения исследований, разработки новых технологий и их внедрения в промышленность.

В Казахстане наблюдается положительная динамика в развитии научной инфраструктуры, однако существует ряд факторов, которые оказывают значительное влияние на этот процесс, одним из которых являются инвестиции в научные исследования и опытно-конструкторские работы (НИОКР), господдержку, качество образования, взаимодействие между научными институтами и предприятиями, а также институциональную среду.

Научная новизна заключается в том, что исследование направлено на выявление и анализ факторов, оказывающих влияние на научную инфраструктуру Казахстана в условиях инновационной экономики, позволяя определить основные направления для улучшения текущего состояния научной инфраструктуры и выработать рекомендации по ее дальнейшему развитию.

■ Обзор литературы

Большинство национальных правительств во всем мире считают, что эффективность инноваций имеет решающее значение для конкурентоспособности и национального прогресса. Инновационная экономика, по мнению А. Мусаевой, развивается в тандеме с ростом интеллектуального потенциала, что означает симбиотические отношения с научными достижениями. Интеллектуальный человеческий капитал становится стержневой движущей силой этой экономической парадигмы [1].

Реализация инновационных проектов требует доступа к высокотехнологичному оборудованию, специализированным лабораториям, инженерно-техническим ресурсам и финансированию, что обуславливает необходимость создания инфраструктурных систем, способствующих поддержке инноваций на уровне отрасли, региона и национальной экономики в целом [2]. Снижение транзакционных издержек также способствует росту макроэкономического ВВП. Многие эксперты подчеркивают, насколько сложно точно оценить экономику, которая определяется быстро развивающимися товарами и услугами в условиях инновационного развития [3]. Во всем мире появляются новые стратегии в области инноваций, и директивные органы поддерживают такие подходы для расширения выгод от инноваций для большинства людей [4]. ЮНКТАД предлагает правительствам содействовать расширению масштабов и распространению успешных инноваций при активном участии гражданского общества, особенно в частном секторе, чтобы сделать инновационные результаты доступными для маргинализированных и уязвимых обществ [5, 6, 7].

Технологические инновации играют важнейшую роль в содействии качественному развитию региональных экономик. Для повышения уровня региональных технологических инноваций необходимо сосредоточиться на улучшении условий эндаумента и эффективности распределения инвестиций в технологические инновационные факторы [8]. Инновационная экономика тесно связана с ростом интеллектуального потенциала, являющегося центральной движущей силой данной экономической модели. Реализация инновационных проектов требует значительных ресурсов, включая высокотехнологичное оборудование, специализированные лаборатории, инженерно-технические ресурсы и финансирование, подчеркивая важность создания соответствующей инфраструктуры на уровне отрасли, региона и всей страны. Для повышения уровня региональных технологических инноваций необходимо улучшать условия эндаумента и эффективно распределять инвестиции в инновационные факторы.

■ Материалы и методы исследования

Для анализа факторов, влияющих на научную инфраструктуру Казахстана в условиях инновационной экономики, были использованы следующие методы:

- анализ статистических данных;
- системный анализ - включает в себя изучение и оценку различных элементов, взаимодействующих между собой в системе научной инфраструктуры;
- аналитические методы, включающие количественный и качественный анализ собранных данных для выявления ключевых факторов, влияющих на научную инфраструктуру;
- методы экономико-математического моделирования - разработка моделей прогнозирования развития научной инфраструктуры с учетом выявленных факторов и их влияние на инновационный потенциал страны.

■ Результаты и обсуждения

Ключевым фактором развития научной инфраструктуры в Казахстане в условиях инновационной экономики являются инвестиции, обеспечивающие финансовую базу для исследований, обновление материально-технической базы и создание условий для инноваций. Соответственно, существуют виды инвестиций в научную инфраструктуру (Рис. 1).

Рисунок 1. Инвестиции, влияющие на научную инфраструктуру
 Источник: Составлен автором

Исследование вклада предприятий, внедряющих инновации, в развитие научной инфраструктуры включают привлечение инвестиций, необходимые для модернизации технологий. Инновационная деятельность и инвестиционные проекты взаимосвязаны и поддерживают друг друга. Инновации стимулируют создание инвестиционных проектов, а инвестиционные проекты способствуют внедрению и распространению инноваций, предоставляя возможность развитию бизнеса, экономики и общества в целом.

В 2022 году более 50,5 тыс. проектов предпринимателей по всему Казахстану поддержаны Фондом «Даму», который успешно реализует госпрограммы по повышению предпринимательства в стране (Рис. 2) [9].

Рисунок 2. Итоговые значения инвестированных проектов в 2022 году
Источник: [9]

В отобранных топ-100 (по стоимости) проектов 2022 года концентрация инвестиций оказалась выше, чем в прошлом году. Если в 2021 году на топ-10 пришлось 69,1%, то в 2022-м – 78,7% (Рис. 3) [10].

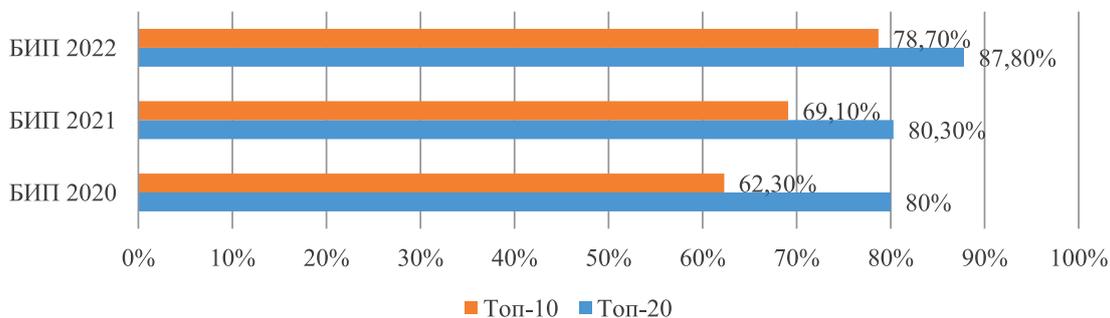

Рисунок 3. Концентрация топ-100 проектов по стоимости в базах инвестпроектов по итогам 2020-2022гг., %.
Источник: [10]

Рассматривая ситуацию с субсидированием в региональном разрезе, можно отметить следующие ключевые моменты: всего было подписано 7759 проектов; общая сумма кредитов составляет 400,2 млрд тенге; наиболее активные регионы, демонстрирующие высокий уровень субсидирования, включают Мангистаускую область, города Алматы и Астану, а также Актюбинскую область (Рис. 4) [10].

Рисунок 4. Субсидирование проектов
Источник: [10]

Такое распределение субсидирования связано с несколькими факторами:

1 Мангистауская область, Алматы, Астана и Актобинская область являются экономически активными регионами с развитой инфраструктурой и значительным количеством бизнес-проектов, требующих финансовой поддержки.

2 Фокус госпрограмм субсидирования направлен на поддержку и стимулирование экономической активности в этих регионах, объясняя высокую долю подписанных научных проектов и объем предоставленных кредитов.

3 В каждом из этих регионов существуют свои приоритетные направления развития, получающие дополнительную финансовую поддержку через субсидирование, способствуя реализации значительного количества проектов.

Таким образом, активность в этих регионах обусловлена сочетанием экономического потенциала, стратегических государственных приоритетов и специфики регионального развития. Финансовые инструменты, с помощью которых осуществляется поддержка, направлены на следующие программы (Таблица 1) [9].

Таблица 1. Количество инвестированных проектов в 2022 году

Наименование	Количество проектов	Сумма кредитов, млрд. тенге	Сумма гарантий, млрд. тенге
Частичное гарантирование по кредитам			
Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы/ (программа «Дорожная карта бизнеса-2025»)	20610	354,6	197,1
Программа «Экономика простых вещей» (механизм кредитования и финансового лизинга приоритетных проектов)	40	11,1	4,9
Программа гарантирования «Даму-Оптим»	129	11,3	4,9
Субсидирование			
Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы/ (программа «Дорожная карта бизнеса-2025»)	5756	599,5	116,4
Программа «Экономика простых вещей» (механизм кредитования и финансового лизинга приоритетных проектов)	177	260,5	54,1
Программа Портфельное субсидирование в рамках Национального проекта по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы	18552	132,6	11,1
Льготное финансирование			
Программа обусловленного размещения	5278	184	-

Источник: [9]

Развитие научной инфраструктуры и предприятий, внедряющих инновации, в Казахстане тесно взаимосвязаны. Эти два элемента стимулируют друг друга, создавая синергетический эффект, способствующий общему экономическому росту и технологическому прогрессу. Результаты научных исследований, проводимых в модернизированных научных учреждениях, применяются на предприятиях для разработки новых продуктов и процессов, поэтому необходима информация, дающая представление о предприятиях, имеющих инновации. Эти предприятия, привлекая инвестиции и сотрудничая с научными учреждениями, способствуют дальнейшему развитию научной инфраструктуры, создавая благоприятные условия для устойчивого экономического роста и технологического прогресса в Казахстане.

Автором было проведено экстраполяционное прогнозирование показателя «Предприятия, имеющие инновации» на 2023-2024 гг., так как этот анализ позволяет компаниям лучше понять тенденции в развитии инноваций в их секторе и внедрить соответствующие стратегии управления, чтобы обеспечить устойчивое развитие. Инновации играют важную роль в создании конкурентных преимуществ и обеспечении долгосрочной устойчивости компаний, поэтому их наличие и развитие должны быть включены в стратегические планы управления компанией.

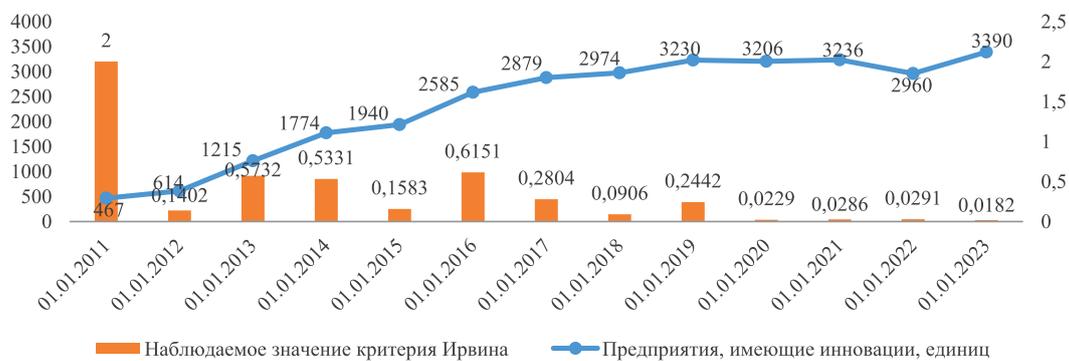

Рисунок 5. Проверка наличия аномальных наблюдений во временном ряду предприятий, имеющих инновации
Источник: [11]

Первоначально с помощью критерия Ирвина было проверено, что исходный временной ряд не содержит аномальных наблюдений (Рисунок 5) [11].

Наблюдаемое значение критерия Ирвина рассчитывается по формуле:

$$\lambda_t = \frac{|y_t - y_{t-1}|}{\sigma_y}, \quad t = \overline{2, 15} \quad (1)$$

Критическое значение критерия Ирвина $\lambda_{0,05} = 1,5$ (все наблюдаемые значения критерия Ирвина меньше критического). Применив критерий «восходящих» и «нисходящих» серий, было выявлено наличие трендовой составляющей в ряду:

- $v(n) > \left[\frac{2n-1}{3} - 1,96\sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right]$ при расчетных значениях с вероятностью ошибки $0,05 < \alpha < 0,0975$ – значение составляет: $3 < 4$;

- $K_{max} < [K_0(n)]$ – значение составляет $8 > 5$.

Применив метод наименьших квадратов, обеспечивающий минимальное отклонение графика функции от исходных данных, была проведена аппроксимация этих данных, в результате чего была получена следующая линейная трендовая модель:

$$y_t = 360,164 + 305,427t$$

Для проверки адекватности модели был проанализирован ряд остатков на выполнение следующих условий:

– нулевое математическое ожидание – t-статистика Стьюдента:

$$t_{набл.} = \frac{|\bar{e}|}{S} \sqrt{n} \quad \text{при границе 0 значение составляет 2,26;}$$

– случайность остатков – критерий «пиков» (поворотных точек):

$$p > \left[\frac{2}{3}(n-2) - 1,96 \sqrt{\frac{16n-29}{90}} \right] \quad \text{при границе 2 значение составляет } 4 > 2;$$

– соответствие их нормальному распределению – RS-критерий $RS = \frac{e_{max} - e_{min}}{S}$ при границе 2,67-3,69 значение составляет 3,115.

Для оценки точности модели была рассчитана средняя относительная ошибка аппроксимации:

$$E_{оми.} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|e_i|}{y_i} \cdot 100\% = 16,24\%,$$

Рисунок 6. Точечный и интервальный прогнозы количества предприятий, имеющих инновации на 2023-2024 гг.

Источник: Составлен автором

Прогнозные значения, указывающие на увеличение числа инновационно-активных предприятий в РК, имеют прямую связь с финансовой устойчивостью и стратегическим развитием компаний. Рост числа инновационно-активных предприятий свидетельствует о повышенной готовности компаний вкладывать в развитие новаторских решений и технологий, что, в свою очередь, способствует расширению рынков сбыта, увеличению прибыли и укреплению финансовой устойчивости компаний. Кроме того, инновационная активность является ключевым элементом стратегического развития компаний, позволяя им оставаться конкурентоспособными, адаптироваться к изменяющимся рыночным условиям и достигать долгосрочных целей развития.

■ Вывод

В условиях ускоряющейся глобализации и технологического прогресса, понимание этих факторов и их влияние на научную инфраструктуру становится критически важным для устойчивого экономического роста и повышения конкурентоспособности Казахстана на мировой арене.

Развитие научной инфраструктуры Казахстана зависит от комплексного взаимодействия экономических, социальных, технологических, политических, институциональных и международных факторов.

В результате анализа были предложены следующие рекомендации:

– увеличение финансирования

- повышение объемов государственного и частного финансирования научных исследований и разработок;
- развитие кадрового потенциала – создание условий для привлечения и удержания высококвалифицированных научных кадров;
- инвестиции в технологии – обеспечение доступности современного оборудования и технологий для научных учреждений;
- поддержка инноваций – разработка и внедрение госпрограмм и стратегий, направленных на поддержку инновационной деятельности;
- международное сотрудничество – укрепление связей с международными научными организациями и участие в совместных проектах.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. А. Мусаева Анализ проблем развития интеллектуального потенциала Казахстана в условиях инновационной экономики // Вестник Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева. СЕРИЯ ЭКОНОМИКА. – 2024. - №1. – с.108-125. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-1-108-125>
2. Deshy Musostova, Yuri Geraskin, Bella Tokaeva Current state of innovation infrastructure in the world // BIO Web of Conferences. – 2023 – Vol.76(1). DOI:10.1051/bioconf/20237609007
3. Zeynalli, L., Huseynli, G., and Huseynli, M. The impact of the innovation on the economy: an empirical analysis for Azerbaijan. // SocioEconomic Challenges. – 2022. – Vol.6(4). – pp.21-33. [https://doi.org/10.21272/sec.6\(4\).2133.2022](https://doi.org/10.21272/sec.6(4).2133.2022).
4. Dempere J, Qamar M, Allam H, Malik S. The Impact of Innovation on Economic Growth, Foreign Direct Investment, and Self-Employment: A Global Perspective. *Economies*. – 2023. - 11(7):182. <https://doi.org/10.3390/economies11070182>
5. Sirimanne, Shamika, Bob Bell, Pilar Fajarnés, Angel Gonzalez, Michael Lim, Tansunğ Ok, Abiy Solomon, and Blanche Ting. 2018. Technology and Innovation Report 2018. Harnessing Frontier Technologies. United Nations Conference on Trade and Development—UNCTAD. Available online: <https://unctad.org/webflyer/technology-and-innovation-report-2018>
6. UNCTAD—United Nations Conference on Trade and Development. 2021. Technology and Innovation Report 2021. <https://unctad.org/webflyer/technology-and-innovation-report-2021>
7. UN—Department of Economic and Social Affairs. 2022. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
8. Jianmin W., Li Y. Does factor endowment allocation improve technological innovation performance? An empirical study on the Yangtze River Delta region. // *Sci. Total Environ.* – 202. - 716. doi: 10.1016/j.scitotenv.2020.137107
9. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://damu.kz/>
10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kz.kursiv.media/>
11. Данные Бюро национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам РК за 2010-2022гг. - [Электронный ресурс] - : <https://www.stat.gov.kz>

REFERENCES:

1. A. Musaeva Analiz problem razvitiya intellektual'nogo potenciala Kazahstana v usloviyah innovacionnoj ekonomiki // Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta im. L. N. Gumileva. SERIYA EKONOMIKA. – 2024. - №1. – с.108-125. DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2024-1-108-125>
2. Deshy Musostova, Yuri Geraskin, Bella Tokaeva Current state of innovation infrastructure in the world // BIO Web of Conferences. – 2023 – Vol.76(1). DOI:10.1051/bioconf/20237609007
3. Zeynalli, L., Huseynli, G., and Huseynli, M. The impact of the innovation on the economy: an empirical analysis for Azerbaijan. // SocioEconomic Challenges. – 2022. – Vol.6(4). – pp.21-33. [https://doi.org/10.21272/sec.6\(4\).2133.2022](https://doi.org/10.21272/sec.6(4).2133.2022).
4. Dempere J, Qamar M, Allam H, Malik S. The Impact of Innovation on Economic Growth, Foreign Direct Investment, and Self-Employment: A Global Perspective. *Economies*. – 2023. - 11(7):182. <https://doi.org/10.3390/economies11070182>
5. Sirimanne, Shamika, Bob Bell, Pilar Fajarnés, Angel Gonzalez, Michael Lim, Tansunğ Ok, Abiy Solomon, and Blanche Ting. 2018. Technology and Innovation Report 2018. Harnessing Frontier Technologies. United Nations Conference on Trade and Development—UNCTAD. Available online: <https://unctad.org/webflyer/technology-and-innovation-report-2018>
6. UNCTAD—UN Conference on Trade and Development. 2021. Technology and Innovation Report 2021. <https://unctad.org/webflyer/technology-and-innovation-report-2021>
7. UN—Department of Economic and Social Affairs. 2022. Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations. <https://sdgs.un.org/2030agenda>
8. Jianmin W., Li Y. Does factor endowment allocation improve technological innovation performance? An empirical study on the Yangtze River Delta region. // *Sci. Total Environ.* – 202. - 716. doi: 10.1016/j.scitotenv.2020.137107
9. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://damu.kz/>
10. [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://kz.kursiv.media/>
11. Dannye Byuro nacional'noj statistiki Agentstva po strategicheskomu planirovaniyu i reformam RK za 2010-2022gg. - [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.stat.gov.kz>

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМИ
ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ ТАЛДАУ

Нуманова Ф. А.*
PhD докторант
Тұран университеті
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: firuza_numanova@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-9220-4555

Разакова Д.И.
э.ғ.к., PhD, проректор
Тұран университеті
Алматы қ., Қазақстан
e-mail: d.razakova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-3573-6187

Максимов Д.А.
э.ғ.д., доцент
Г.Плеханов атындағы Ресей экономикалық
университеті
Мәскеу қ., Ресей
e-mail: Maksimov.DA@rea.ru
ORCID: 0000-0001-8316-8359

***Аңдатпа.** Ғылыми инфрақұрылымды дамыту Қазақстанда инновациялық экономиканы қалыптастыру мен қолдаудың негізгі элементі болып табылады. Тиімді ғылыми инфрақұрылым ғылыми зерттеулер мен әзірлемелерді дамытуға, жаңа технологияларды енгізуге және ғылым мен бизнес арасындағы байланыстарды нығайтуға ықпал етеді. Бұл талдауда Қазақстанның ғылыми инфрақұрылымына әсер ететін негізгі факторлар, сондай-ақ олардың инновациялық экономикаға әсері қарастырылады.*

Зерттеудің мақсаты инновациялық экономика жағдайында Қазақстанның ғылыми инфрақұрылымына әсер ететін факторларды жан-жақты талдау және ғылыми инфрақұрылымды дамыту мен инновацияларды енгізетін кәсіпорындар арасындағы өзара байланысты анықтау болып табылады.

Зерттеу гипотезасы. Инновациялық экономика жағдайында Қазақстанның ғылыми инфрақұрылымын дамыту ғылыми-зерттеу қызметіне инвестициялар көлемі, мемлекеттік қолдау деңгейі, білім беру мекемелерінің сапасы және инновацияларды енгізетін ғылыми институттар мен кәсіпорындар арасындағы өзара іс-қимыл сияқты бірқатар негізгі факторлардың жиынтық әсеріне тікелей байланысты. Осы факторларды жақсарту елдің халықаралық аренада инновациялық өсуі мен бәсекеге қабілеттілігін қолдауға қабілетті неғұрлым тиімді және орнықты ғылыми инфрақұрылымды құруға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері. Тұрақты инновациялық өсуге қол жеткізу үшін ғылыми-инновациялық экожүйенің негізгі қатысушылары арасындағы өзара іс-қимылды одан әрі нығайту, инвестициялар көлемін ұлғайту және мемлекеттік қолдауды жетілдіру қажет. ҒЗТКЖ-ға инвестициялар көлемінің ұлғаюы инновациялық белсенділік пен технологиялық прогрестің жоғары көрсеткіштерін көрсете отырып, ғылыми инфрақұрылымды нығайтуға тікелей ықпал етеді.

***Түйін сөздер:** ғылыми инфрақұрылым, инновациялар, инвестициялар, инновациялық әлеует, мемлекеттік қолдау, технологиялар.*

ANALYSIS OF FACTORS AFFECTING THE SCIENTIFIC INFRASTRUCTURE OF KAZAKHSTAN IN AN INNOVATIVE ECONOMY

Numanova F.A.*

PhD doctoral student
Turan University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: firuza_numanova@mail.ru
ORCID ID: 0009-0002-9220-4555

Razakova D.I.

c.e.s., PhD, vice-rector
Turan University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: d.razakova@turan-edu.kz
ORCID ID: 0000-0002-3573-6187

Maksimov D.A.

d.e.s., associate professor
Plekhanov Russian University of Economics
Moscow, Russia
e-mail: Maksimov.DA@rea.ru
ORCID: 0000-0001-8316-8359

Abstract. *The development of scientific infrastructure is a key element for the formation and maintenance of an innovative economy in Kazakhstan. An effective scientific infrastructure contributes to the development of scientific research and development, the introduction of new technologies and the strengthening of links between science and business. This analysis examines the main factors affecting the scientific infrastructure of Kazakhstan, as well as their impact on the innovative economy.*

The purpose of the study is a comprehensive analysis of the factors affecting the scientific infrastructure of Kazakhstan in the context of an innovative economy, and to identify the relationships between the development of scientific infrastructure and enterprises implementing innovations.

The hypothesis of the study. The development of Kazakhstan's scientific infrastructure in an innovative economy directly depends on the cumulative impact of a number of key factors, such as the volume of investments in research activities, the level of state support, the quality of educational institutions and the interaction between scientific institutions and enterprises implementing innovations. The improvement of these factors contributes to the creation of a more efficient and sustainable scientific infrastructure capable of supporting the country's innovative growth and competitiveness in the international arena.

The results of the study. In order to achieve sustainable innovative growth, it is necessary to further strengthen cooperation between key participants in the scientific and innovative ecosystem, increase investment and improve state support. The increase in R&D investments directly contributes to the strengthening of scientific infrastructure, demonstrating high rates of innovation activity and technological progress.

Keywords: *scientific infrastructure, innovations, investments, innovative potential, state support, technologies.*

Кенжин Ж.Б.*

PhD, Dr.оес., қауымдастырылған профессор
Дене шынықтыру және бұқаралық спорт академиясы
Астана қ., Қазақстан
e-mail: jaksat_22@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6085-8349>

Каирлиева Г.Е.

э.ғ.к., академиялық профессор
Қазақстан инновациялық және
телекоммуникациялық
жүйелер университеті
Орал қ., Қазақстан
e-mail: gauhar_04@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8572-7908>

Куангалиева Т.К.

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Astana IT University
Астана қ., Қазақстан
e-mail: kuantu_80p@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4684-0836>

Ибадильдин Н.А.

т.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Astana IT University
Астана қ., Қазақстан
e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0002-6352-8713>

КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТЕРДІҢ ҚАРЖЫЛЫҚ ТҰРАҚТЫЛЫҒЫНА ЦИФРЛЫҚ ТРАНСФОРМАЦИЯНЫҢ ӘСЕРІН БАҒАЛАУ

***Аңдатпа.** Қазіргі уақытта цифрландыру процесінің банктік қызметті ұйымдастыруға және коммерциялық банктердің кірістілігін арттыруға әсерін бағалау маңызды. Қазақстандық және шетелдік коммерциялық банктердің мәліметтеріне сүйене отырып, мақалада банктердің қаржылық жағдайындағы қаржы жүйесінің көрсеткіштерін терең талдау, кластерлік және экономикалық-статистикалық талдау негізінде жедел несиелік қабілеттіліктің барысы мен нәтижелері талданады. Сонымен қатар, терең талдау, экономикалық-статистикалық модельдер, кластерлік талдау нәтижелері бойынша мақалада цифрландыру жағдайында коммерциялық банктердің қаржы жүйелерінде несиелендіруді жетілдіру мәселелері қарастырылған. Әр түрлі елдердің қаржы жүйесінің көрсеткіштерін кластерлеу негізінде төрт кластерді анықтау елдер арасындағы қаржы жүйелеріндегі айырмашылықтарды және олардың экономика мен бизнеске әсерін жақсы түсінуге мүмкіндік берді. Эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері цифрлық технологиялар дәуірінде бәсекелестік артықшылықтар мен табыстарға қол жеткізу үшін банктер үшін цифрлық процесстердің маңыздылығын одан әрі атап өтті.*

***Түйін сөздер:** банк өнімдері, терең талдау, экономикалық-статистикалық модель, кластер.*

■ Кіріспе

Бүгінгі таңда банктік инновациялардың әсерінен банктік қызметті ұйымдастыру және коммерциялық банктердің қаржылық жағдайын жақсарту мәселелерін бағалау маңызды мәселеге айналды. Қазақстандағы банк жүйесінің эволюциясын, сондай-ақ коммерциялық банк секторының технологиялық әлеуетін арттыруға бағытталған банк жүйесін трансформациялаудағы цифрландыру процесінің рөлін зерттеу қажет.

Қазақстанның банк секторында цифрландырудың басталуы онлайн-банкингті енгізуден басталды. 2000-шы жылдардың аяғы мен 2010-шы жылдардың басынан Бастап Қазақстандық банктер клиенттерге өз шоттарына Қол жеткізуге және интернет арқылы банктік операцияларды жүргізуге мүмкіндік беретін онлайн-банкинг қызметтерін ұсына бастады. Бұл біздің еліміздегі банк секторын цифрландырудың алғашқы қадамы болды [1].

Ел экономикасына берілген несиелерді талдау 2022 жылы олардың 21,7% - ға өскенін және 2023 жылдың басына қарай 28,9 трлн теңгені құрағанын көрсетті. Оның 49,9%-ы кәсіпкерлік субъектілеріне кәсіпкерлік мақсатта берілген несиелер, 50,1%-ы халыққа

берілген несиелер болды. 2022 жылы бизнес несиелері 12,9%-ға 14,4 трлн теңгеге дейін, ал халыққа несиелер 32,0%-ға, жалпы сомасы 14,5 трлн теңгеге өсті.

Ұлттық валютадағы несиелер көлемі 25,0%-ға өсіп, 26,3 трлн теңгені құрады, ал шетел валютасындағы несиелер 3,2%-ға төмендеп, 2,7 трлн теңгені құрады. Банк секторының несиелері несиенің жалпы көлемінің 85,6% құрады [2,3].

Зерттеу авторларға банктік инновацияларды енгізу банктік қызметтерді модернизациялауға, олардың қолжетімділігін кеңейтуге және олардың жылдамдығын арттыруға мүмкіндік беретінін негіздеуге көмектесті. Бұл сонымен қатар қаржы институттарының кірістілігін арттырады және операциялық шығындарды азайтады. Цифрлық транзакцияларға жаппай көшу киберқауіптердің өсуіне және банктік операциялар үшін қашықтағы цифрлық форматтарға белсенді көшуге байланысты жүргізілетін операциялардың қауіпсіздік деңгейінің төмендеуіне алаңдаушылық туғызады.

■ Әдебиеттерге шолу

Әлемдік банк секторындағы негізгі кезеңдер мен тенденциялар банктік процестердің автоматтандырылған жүйесінен басталды. Ол 1960 жылдары клиенттердің шоттарын басқаруға, транзакцияларды өңдеуге және банктік есепке алуға арналған компьютерлік технологиялардың пайда болуымен кеңінен қолданыла бастады.

Интернеттің пайда болуымен 1990-шы жылдардың аяғы мен 2000-шы жылдардың басында банктер клиенттерге өз шоттарына қол жеткізуге, төлемдер жасауға және басқа банктік операцияларды интернет-банкинг арқылы жүзеге асыруға мүмкіндік беретін онлайн-банкингті ұсына бастады [4].

Әлемдік қоғамдастықтың цифрлық экономикаға көшуінің қосымша триггерлері сонымен қатар қаржылық және нақты инновациялардың қарқынды дамуы, цифрлық саясатты жүзеге асыруда көмекші функцияны орындайтын цифрлық технологиялар мен өндіріс құралдарын әзірлеу және енгізу болып табылады [5].

Айта кету керек, елімізде цифрландыру процесінің дамуы шет елдермен салыстырғанда баяу жүріп жатыр. Қазақстан цифрлық салада инновацияларды қолдану бойынша жетекші шет елдерден артта қалып отыр [6].

Ұлттық экономиканың дамуында инновацияларды, инновациялық идеяларды, ғылыми – техникалық жетістіктерді, технологияларды бизнес пен өндірісте қолданудың маңызы өте маңызды [7]. Сондықтан, бүгінгі күннің өзінде жаһандық контексте, оның ішінде біздің ұлттық экономикамыздың ажырамас бөлігі ретінде бизнес және банк секторларындағы цифрландыру процесі өзекті мәселе болып қала береді.

Сандық әдістерді қолданатын бірнеше зерттеулер банктерді ақпараттандыруға немесе IT-индустрияландыруға бағытталған. Мысалы, зерттеу нәтижелері банктердің ақпараттық технологияларды енгізуі банктің құнын төмендететінін, оған салынған инвестициялар банктің кірістілігін арттыратынын көрсетеді, бірақ тиімділікпен шамалы корреляция бар [8, 9, 10].

Цифрландыру процесі кәсіпкерлердің несиеге қол жетімділігін арттырады [11], жаңа қаржылық инновациялар моральдық қауіп-қатер мәселелерін тудыруы мүмкін [12], қаржылық дағдарыстар сияқты ерекше жағдайлардың салдарын жеңілдетеді [13]. Белгілі бір банктердегі топ-менеджерлердің технологиялық бағыты AT-ны енгізуді ынталандырудың маңызды факторы болып табылатындығы анықталды, Бұл NPLs-дің төмендеуіне әкеледі [14].

Бейжің Университетінің зерттеушілері Q. Cai мен H. Wang алғаш рет Қытайдың коммерциялық банктеріндегі цифрлық трансформацияның тенденциялары мен сипаттамаларын ұсынады және эмпирикалық зерттеулерге сүйене отырып, цифрлық трансформацияның банктік қызметке әсерін зерттейді. Қытайдағы таңдалған 221 коммерциялық банктің цифрлық трансформациясы оның жалпы банктік тиімділікті тікелей арттыр-

маса да, депозиттік және несиелік кәсіпорындардың кірістілігін, сондай-ақ банктердің тиімділігін арттыратынын көрсетеді [15].

Банктерде цифрлық трансформацияны өлшеу шеңберінің болмауына байланысты банктердің цифрлық трансформациясын үш өлшем бойынша өлшеуге арналған индекстеу жүйесі жасалды. Эмпирикалық зерттеулердің нәтижелері цифрлық трансформация банк операцияларын жақсартуға, жаңа технологияларды енгізушілердің теріс әсерін азайтуға және офлайн арналардың пайда болуын жеңілдетуге мүмкіндік беретінін көрсетті [16].

Зерттеу нәтижелері мен сарапшылардың қорытындылары банктерге бәсекелестік артықшылықтар мен кірістілікке қол жеткізуге мүмкіндік беретін цифрландыру процесінің маңыздылығын көрсетті.

■ Материалдар мен әдістер

Нарық қажеттіліктері мен тұтынушыларды түсіну іргелі зерттеулердің инновациялық өнімдерді енгізуге ықпал ететін тәсілдерінің бірі болып табылады. Ол тұтынушылардың қажеттіліктері мен қалауларын зерттеуде, нарықты талдауда және бәсекелестікті бағалауда іргелі зерттеулерге көмектеседі.

Гарвард Университеті, Массачусетс Технологиялық Институты (MIT), Кембридж Университеті, Стэнфорд Университеті және басқа да шетелдік университеттер өздерінің көрнекті ғылыми-зерттеу жұмыстарымен танымал. Бұл университеттер әлемнің жетекші ғалымдарын тартады, заманауи ғылыми-зерттеу базалары мен инфрақұрылымына ие, ғылым мен техниканың әртүрлі салаларында озық зерттеулер жүргізеді [17].

Біз терең талдау үшін пайдаланған деректер Дүниежүзілік Банктің деректерінен және Қазақстан Ұлттық Банкінің ресми сайтынан алынды. Дүниежүзілік Банктің мәліметтері бойынша 83 елдің негізгі коэффициенттері қолданылған. Зерттеудің негізгі факторлары жалпы ішкі өнім (ЖІӨ), ЖІӨ (ағымдағы АҚШ доллары), ақша массасы (ЖІӨ%), депозиттер бойынша пайыздық мөлшерлеме (%), пайыздық несиелер бойынша пайыздық мөлшерлеме (%), банк капиталының активтерге қатынасы (%), қаржы активтерін таза сатып алу (ЖІӨ-нің %-ы), несиелік ақпараттың тереңдігі индексі (0=төмен және 8=жоғары), қаржы секторы ұсынатын ішкі несиелер (ЖІӨ-нің %-ы) [18].

Зерттеуде тереңдетілген талдауды, кластерлік талдауды, сондай-ақ экономикалық-статистикалық заманауи аналитикалық зерттеу әдістері қолданылады.

■ Нәтижелер мен талқылау

Бүгінгі таңда іргелі зерттеулер несие саласындағы инновацияларды ынталандыратын заманауи модельді ұсынады. Іргелі зерттеулер несиелік өнімдер нарығын зерттеуге, тұтынушылардың қажеттіліктері мен қалауларын талдауға мүмкіндік береді. Бұл банктер мен қаржы институттары үшін тұтынушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыратын өнімдерді әзірлеудің жаңа мүмкіндіктерін анықтауға негіз болады.

Іргелі талдаудың келесі көрсеткіші - елдегі несиелік ақпараттың тереңдігі индексі (0=төмен және 8=жоғары). Егер коэффициент 0-ге тең болса, бұл елдегі несиелік ақпараттың қол жетімділігі мен сапасының деңгейі өте төмен екенін білдіреді. Мұндай елдерде қарыз алушылар туралы ақпаратқа қол жетімділік шектеулі болуы мүмкін, ал несиелік ұйымдарға әлеуетті қарыз алушылардың несиелік қабілеттілігін бағалау қиынға соғуы мүмкін (1-кесте).

1-кесте. Несиелік ақпараттың тереңдігін индекстеу бойынша елдерді топтастыру

0=төмен және 8=жоғары	Елдер	ЖІӨ миллиард доллар	Ақша массасы (ЖІӨ%)	Банктің капиталы мен активтерінің арақатынасы (%)
0	Бангладеш	351,20	55,80	4,80
	Ирак	207,90	41,90	14,20
	Алжир	170,10	81,60	9,90
	Непал	33,40	97,20	10,40
	Багам аралдары	12,40	56,30	-
	Барбадос	5,00	113,80	10,20
	Бурунди	2,70	39,60	12,20
	Доминика	,60	102,00	4,60
2,00	Комор аралдары	1,20	28,00	11,00
5,00	Швеция	547,10	74,10	5,70
	Бельгия	535,80	-	6,30
	Болгария	68,90	85,10	11,50
	Кипр	25,60	-	8,70
	Черногория	5,50	58,00	9,20
6,00	Франция	2728,90	0,00	5,40
	Норвегия	404,90	65,90	0,00
	Дания	355,20	62,40	4,80
	Катар	175,80	93,00	-
	Кувейт	128,50	97,00	11,50
	Гана	68,30	26,40	9,80
	Хорватия	62,30	72,20	11,60
	Әзірбайжан	47,10	35,20	-
	Иордания	44,20	108,00	13,50
	Камерун	40,00	20,60	5,10
	Камбоджа	25,90	107,70	14,00
	Босния	20,20	74,60	10,40
	Мадагаскар	13,80	25,60	6,80
	Молдова	11,90	43,20	12,80
7,00	Үндістан	2702,90	77,10	7,80
	Италия	2011,30	-	6,60
	Бразилия	1873,30	96,10	9,40
	Испания	1394,30	-	6,00
	Австралия	1392,20	123,00	6,20
	Түркия	778,50	58,90	10,70
	Швейцария	725,60	0,00	8,10
	Австрия	444,60	0,00	7,10
	Израиль	402,50	85,00	7,30
	Ирландия	399,30	0,00	11,90
	Сингапур	375,50	122,90	8,20
	Колумбия	314,50	49,00	9,40
	Чили	278,60	84,20	7,30
	Румыния	251,00	41,10	9,30
	Чехия	249,00	83,10	6,80
	Қазақстан	179,30	35,30	11,90
	Украина	153,90	37,90	6,90

	Коста-Рико	62,40	46,60	9,60
	Беларусь	61,40	35,30	11,50
	Боливия	40,30	92,50	6,80
	Исландия	24,80	65,30	15,40
	Ботсвана	16,70	47,20	8,90
	Қырғызстан	8,30	37,20	13,80
	Бутан	2,50	75,70	13,00
8,00	Германия	3889,70	-	6,30
	Ұлыбритания	2857,10	147,70	5,60
	Канада	1725,30	-	4,80
	Мексика	1222,40	38,50	9,40
	Польша	596,10	68,40	9,60
	Аргентина	487,20	30,40	10,20
	БАӘ	415,00	92,10	12,30
	Малайзия	358,80	125,10	8,80
	Эквадор	106,20	40,80	11,80
	Кения	100,40	39,40	12,30
	Доминика	85,60	34,60	9,50
	Грузия	17,50	49,50	11,60
	Армения	12,60	47,20	12,20

Ескертпе: авторлармен әдебиет негізінде жасақталған.

1-кестеге сәйкес, Бангладеш, Ирак, Алжир, Непал және басқа елдер сияқты елдерде ЖІӨ, ақша массасы және банк капиталының активтерге қатынасы бойынша айтарлықтай төмен мәндер бар.

Егер елдегі несиелік ақпараттың тереңдігі индексі 7-ге тең болса, бұл сол елдегі несиелік ақпараттың қол жетімділігі мен сапасының салыстырмалы түрде жоғары деңгейін көрсетеді. Бұл елдерде несиелік есеп беру жүйелері жасалды, несиелік ұйымдар қарыз алушылар мен олардың несиелік тарихы туралы кең ақпаратқа қол жеткізе алады. 2-кестеде Түркия, Сингапур, Чехия, Қазақстан және басқа елдердегі ЖІӨ-нің, ақша массасының және банк капиталының активтерге қатынасының орташа көрсеткіштері көрсетілген.

Егер елдегі несиелік ақпараттың коэффициенті 8-ге тең болса, бұл сол елдегі несиелік ақпараттың қол жетімділігі мен сапасының деңгейі өте жоғары екенін білдіреді. Германия, Канада, Мексика, Аргентина, Армения және 2-кестеде көрсетілген басқа елдерде қарыз алушылар мен олардың несиелік тарихы туралы егжей-тегжейлі ақпараты бар несиелік есептіліктің жақсы дамыған жүйесі бар несиелік ұйымдар.

Кластерлік талдау үшін біз жоғарыда аталған факторларды іргелі зерттеулер үшін қолданамыз, мысалы, ақша массасы (ЖІӨ-нің % - ы), депозиттер бойынша сыйақы мөлшерлемесі (%) және несиелік бойынша сыйақы мөлшерлемесі (%), мамандандырылған SPSS пакетіндегі k-means әдісін қолдана отырып жасалды [19].

2-кесте. Әр кластердегі бақылаулар саны

Кластер	1	13
	2	15
	3	21
	4	23
Жарамды		72
Өткізіп алған		0

Ескертпе: авторлармен жасақталған.

2-кестеде 72 ел 4 кластерге бөлінген, бірінші кластерде 13 ел, екіншісінде 15, үшіншісінде 21, төртіншісінде 23 ел бар. Кластерлік талдау әдісіндегі бастапқы кластерлік орталықтар кластерлеу процесін инициализациялау үшін таңдалған бастапқы нүктелер болып табылады. Олар кластерлік орталықтар үшін бастапқы жуықтау ретінде қызмет етеді және кластерлеу процесінде кейінгі есептеулер мен орталықтарды жаңартудың бастапқы нүктелері ретінде әрекет етеді. 3-кестеде факторлар бойынша бастапқы кластерлік орталықтардың талдауы келтірілген.

3-кесте. Бастапқы кластерлік орталықтарды факторлар бойынша талдау

	Кластер			
	1	2	3	4
Ақша массасы (ЖІӨ%)	0,00	147,70	72,20	30,40
Салым бойынша сыйақы мөлшерлемесі (%)	0,00	0,00	0,00	33,50
Несие бойынша сыйақы мөлшерлемесі (%)	0,00	0,00	0,00	48,50

Ескертпе: авторлармен жасақталған.

Бастапқы кластерлік орталықтарды таңдау кластерлеу нәтижелеріне әсер етеді. K-means әдісі кездейсоқ іріктеудің жетілдірілген тәсілі болып табылады және алгоритмдегі кластерлік орталықтарды тиімдірек және тұрақты инициализациялау үшін ұсынылады. Әдіс кездейсоқ түрде бірінші орталықты таңдайды, содан кейін олардың маңыздылығын ескере отырып, оларды бұрын таңдалған орталықтардан шығаратындай етіп келесі орталықтарды таңдайды.

Кестеден талдауға енгізілген айнымалылар үшін ақша массасын (ЖІӨ-нің %) келесідей талдауға болады: 1 - ші кластер үшін бастапқы орталықтар 0, 2 - ші кластер үшін-147,7, 3-ші кластер үшін-72,2, және 4-ші кластер үшін-ЖІӨ-нің 30,4%. Депозиттік сыйақы мөлшерлемесіне (%) және несиелік сыйақы мөлшерлемесіне (%) келетін болсақ, оларды 4-ші кластерде атап өтуге болады.

Кластерлік талдаудағы дисперсиялық талдау (ANOVA) таңдалған айнымалылар негізінде кластерлер арасындағы айырмашылықтардың статистикалық маңыздылығын анықтау үшін қолданылады (4-кесте). Ол таңдалған айнымалылардың орталары кластерлер арасында қаншалықты ерекшеленетінін бағалайды және осы айырмашылықтардың статистикалық маңыздылығын анықтайды.

4-кесте. Дисперсияны талдау

ANOVA						
	Кластер		Қате		F	Маңыздылығы
	орташа квадрат	еркіндік дәрежесі	орташа квадрат	еркіндік дәрежесі		
Ақша массасы (ЖІӨ%)	30092,415	3	105,775	68	284,49	,000
Салым бойынша сыйақы мөлшерлемесі (%)	123,353	3	25,111	68	4,91	,004
Несие бойынша сыйақы мөлшерлемесі (%)	428,327	3	76,596	68	5,59	,002

Ескертпе: авторлармен жасақталған.

Кластерлік талдау таңдалған айнымалылардың елдерді қаншалықты жақсы кластерлейтінін бағалауға көмектеседі және осы айнымалылар негізінде кластерлер арасында статистикалық маңызды айырмашылықтардың бар-жоғын анықтауға мүмкіндік береді.

Кластерлік талдауға енгізілген ақша массасы (ЖІӨ-нің % - ы), депозиттер бойынша пайыздық мөлшерлеме (%) және несиелік пайыздық мөлшерлеме (%) сияқты барлық айнымалылар статистикалық маңызды болып табылды. Бұл кластерлер арасындағы айырмашылықтар кездейсоқ емес деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Соңғы кластерлік орталықтар әр кластерге жататын объектілер үшін белгілердің орташа мәндерін білдіреді.

Ақша массасына, депозиттер бойынша сыйақы мөлшерлемелеріне, несие бойынша сыйақы мөлшерлемелеріне кластерлік талдау жүргізілді, қорытынды кластерлік орталықтар әр кластер үшін осы көрсеткіштердің орташа мәндерін көрсетеді (5-кесте). Бұл осы көрсеткіштер үшін қандай кластерлердің жоғары немесе төмен мәндері бар екенін анықтауға мүмкіндік береді.

5-кесте. Соңғы кластерлік орталықтарды факторлар бойынша талдау

	Кластер			
	Кластер 1	Кластер 2	Кластер 3	Кластер 4
Ақша массасы (ЖІӨ%)	1,58	107,99	69,78	38,20
Салым бойынша сыйақы мөлшерлемесі (%)	0,16	1,83	2,61	6,26
Несие бойынша сыйақы мөлшерлемесі (%)	0,38	6,11	5,52	12,35

Ескертпе: авторлармен жасақталған.

1-кластер «Тұрақты қаржылық орта»: жоғары ақша массасы (ЖІӨ-нің %-ы) депозиттер мен несиелер бойынша орташа пайыздық мөлшерлемелер сияқты тұрақты ақша айналымын көрсетеді, бұл осы кластерге кіретін елдердегі теңгерімді қаржылық саясатты көрсетеді (6-кесте).

2-кластер «Несиеге жоғары қолжетімділік»: депозиттер мен несиелер бойынша салыстырмалы түрде жоғары пайыздық мөлшерлемелері бар қалыпты ақша массасы (ЖІӨ%). Бұл кластер неғұрлым қолжетімді несие нарығымен және мүмкін жоғары пайыздық мөлшерлемелермен сипатталады (7-кесте).

3-кластер «Несиеге қол жетімділіктің шектеулілігі»: ақша массасының төмендігі (ЖІӨ-нің % - ы) осы кластер шеңберіндегі елдерде айналыстағы ақшаның шектеулі мөлшерін көрсетеді. Депозиттер мен несиелер бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер осы елдерде несиеге қол жетімділіктің шектеулі екендігін көрсетеді (8-кесте).

4-кластер «Жоғары Пайыздық Мөлшерлемелер»: депозиттер мен несиелер бойынша өте жоғары пайыздық мөлшерлемелері бар қалыпты ақша массасы (ЖІӨ%). Бұл кластер жоғары пайыздық мөлшерлемелермен сипатталады, бұл осы елдердегі қаржылық қиындықтарды немесе жоғары инфляцияны көрсетуі мүмкін.

6-кесте. «Тұрақты қаржылық орта»: 1-кластердегі елдер

Елдер	Кластер	Қашықтық	Елдер	Кластер	Қашықтық
Германия	1	1,64	Швейцария	1	2,79
Франция	1	1,64	Бельгия	1	1,64
Италия	1	2,50	Австрия	1	1,64
Канада	1	1,64	Ирландия	1	1,64
Испания	1	1,64	Иран	1	1,64
Нидерланды	1	1,64	Камерун	1	19,16
			Кипр	1	1,64

Ескертпе: авторлармен жасақталған.

1-кластер «Тұрақты қаржылық орта» Германия, Франция, Канада, Испания, Швейцария сияқты елдерді қамтиды. Кластерлік орталықтан ең аз қашықтық-1,64.

Германия, Франция, Канада, Испания және Швейцария дамыған елдер болып табылады, олардың қаржылық жүйелері жақсы қалыптасқан және әдетте қаржылық тұрақтылықтың жоғары деңгейімен сипатталады. Бұл елдерде ірі және сенімді банктер бар, қаржы секторын қатаң реттеу және қадағалау тұрақтылыққа кепілдік береді.

7-кесте. «Несиеге жоғары қолжетімділік»: 2-кластердегі елдер

Елдер	Кластер	Қашықтық	Елдер	Кластер	Қашықтық
Ұлыбритания	2	40,22	Катар	2	15,08
Бразилия	2	33,76	Кувейт	2	11,17
Австралия	2	15,04	Иордания	2	2,66
БАӘ	2	17,12	Боливия	2	15,66
Сингапур	2	15,02	Непал	2	12,53
Малайзия	2	17,21	Камбоджа	2	6,13
Жаңа Зеландия	2	8,82	Барбадос	2	6,36
			Доминика	2	6,04

Ескертпе: авторлармен жасақталған.

2-ші кластер «Несиеге жоғары қолжетімділікті» білдіреді. Оның қалыпты ақша массасы (ЖІӨ-нің %-ы) және депозиттер мен несиелер бойынша салыстырмалы түрде жоғары пайыздық мөлшерлемелері бар. Бұл кластер неғұрлым қолжетімді несие нарығымен және мүмкін жоғары пайыздық мөлшерлемелермен сипатталады.

Бұл кластерге кіретін елдерде несиелердің қолжетімділігі жоғары. Банктер несие өнімдерінің кең спектрін ұсынады, ал несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелер салыстырмалы түрде төмен. Бұл экономикалық және бизнестің дамуына ықпал етеді, сонымен қатар инвестициялық және тұтынушылық белсенділікті ынталандырады.

8-кесте. «Несиеге қол жетімділіктің шектелуі»: 3-кластердегі елдер

Елдер	Кластер	Қашықтық	Елдер	Кластер	Қашықтық
Үндістан	3	8,60	Алжир	3	12,11
Түркия	3	24,01	Болгария	3	15,59
Польша	3	6,26	Хорватия	3	6,57
Швеция	3	7,49	Исландия	3	5,39
Норвегия	3	5,06	Босния	3	5,61
Израиль	3	15,53	Ямайка	3	14,82
Дания	3	9,58	Моңғолия	3	17,18
Бангладеш	3	14,67	Багам аралдары	3	13,70
Чили	3	14,48	Черногория	3	11,99
Чехия	3	13,67	Бутан	3	10,34
			Белиз	3	5,50

Ескертпе: авторлармен жасақталған.

3-кластер «Несиеге шектеулі қол жетімділікті» білдіреді. Ол ақша массасының төмендігімен сипатталады (ЖІӨ-нің %-ы), бұл осы кластер елдерінде айналыстағы ақшаның шектеулі мөлшерін көрсетеді. Депозиттер мен несиелер бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер бұл елдерде несиеге қол жетімділіктің шектеулі екендігін көрсетеді. Бұл

елдердегі банк секторы аз дамыған болуы мүмкін, несиелер бойынша пайыздық мөлшерлемелер жоғары болуы мүмкін. Бұл бизнес пен инвестициялардың, әсіресе шағын және орта бизнестің мүмкіндіктерін шектеуі мүмкін.

4-кластер «Жоғары пайыздық мөлшерлемелерді» білдіреді (9-кесте). Ол қалыпты ақша массасына ие (ЖІӨ-нің %-ы), бірақ депозиттер мен несиелер бойынша өте жоғары пайыздық мөлшерлемелерге ие. Бұл кластер жоғары мөлшерлемелермен сипатталады, бұл осы елдердегі қаржылық қиындықтарды немесе жоғары инфляцияны көрсетуі мүмкін.

9-кесте. «Жоғары пайыздық мөлшерлемелер»: 4-кластердегі елдер

Елдер	Кластер	Қашықтық	Елдер	Кластер	Қашықтық
Мексика	4	5,69	Коста-Рика	4	10,25
Аргентина	4	45,93	Беларусь	4	4,44
Колумбия	4	10,96	Әзірбайжан	4	6,33
Румыния	4	7,69	Грузия	4	11,98
Ирак	4	14,33	Ботсвана	4	11,95
Қазақстан	4	14,14	Бенин	4	11,23
Украина	4	6,36	Мадагаскар	4	39,28
Эквадор	4	12,79	Армения	4	9,30
Кения	4	1,53	Молдова	4	6,67
Доминика	4	3,63	Қырғызстан	4	7,45
Гана	4	17,86	Бурунди	4	6,44
			Комор аралдары	4	11,91

Ескертпе: авторлармен жасақталған.

Осы кластерге кіретін елдерде несие бойынша сыйақы мөлшерлемесі жоғары. Жоғары мөлшерлемелер қаржы жүйесіндегі тәуекелдердің немесе шектеулердің жоғары деңгейімен байланысты болуы мүмкін, бұл несиеге қол жеткізуге кедергі келтіруі және инвестициялық мүмкіндіктерді шектеуі мүмкін.

Барлық анықталған кластерлер әр түрлі елдердің қаржы жүйелеріндегі айырмашылықтарды және олардың экономика мен бизнеске әсерін жақсы түсінуге көмектеседі. Айта кету керек, әр елдің өзіндік ерекшеліктері мен мәнмәтіні бар, сондықтан қаржылық тұрақтылықты талдау кезінде ескеру қажет қосымша факторлар бар.

Қорытынды

Эмпирикалық нәтижелер цифрлық технологиялар мен онлайн қызметтерді ілгерілету банктерге инновациялық онлайн қызметтер мен несиелік қызметтерді ұсынуға арналған цифрлық платформаларды әзірлеуге көмектесетінін көрсетті. Банктердегі қаржылық көрсеткіштерді зерттеу несиелеудің жаңа әдістерін жасауға және клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсартуға әкеледі. Демек, іргелі зерттеулер несиелік қаржыландырудың жаңа нысандарының дамуына ықпал етуі мүмкін. Цифрландыру процесі банктерге клиенттерге қызмет көрсету сапасын жақсартуға және жекелендірілген ұсыныстарды, сондай-ақ қаржылық операциялар туралы хабарламаларды ұсынуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл қаржы институттарының кірістілігін арттырады және операциялық шығындарды азайтады.

Елдер бойынша қаржы жүйесінің көрсеткіштерін кластерлік талдау негізінде әр түрлі елдер арасындағы қаржы жүйелеріндегі айырмашылықтарды және олардың экономика мен бизнеске әсерін сипаттайтын 4 кластер анықталды. Әрбір елдің бірегей сипаттамалары мен контексттерін ескере отырып, қаржылық тұрақтылықты зерттеуге қатысты қосымша факторлар анықталды.

Қазақстандық және халықаралық коммерциялық банктердің деректері, сондай-ақ экономикалық-статистикалық модельдерді жан-жақты талдау және кластерлік талдау негізінде цифрландыру жағдайында Қазақстандық коммерциялық банктердің кірістілігін арттыру бойынша ұсыныстар берілді.

References

1. PLUS-world. (2022). National Bank of Kazakhstan: "Our task is to create an equidistant and publicly accessible digital infrastructure of the financial market". Retrieved April 29, 2023, from <https://plusworld.ru/journal/2022/plus-10-2022/natsbank-kazakhstanana-nasha-zadacha-sozdanie-ravnoudalennoy-i-obshchedostupnoy-tsifrovoy-infrastrukturu>.
2. National bank of Kazakhstan. (2023). Statistics. Retrieved May 29, 2023, from <https://www.nationalbank.kz/ru/page/statistika>.
3. Development Bank of Kazakhstan. (2023). Key achievements. Retrieved June 02, 2023, from <https://www.kdb.kz>.
4. Chong, A., Ooi, K., Lin, B. & Tan, B. (2010). Online Banking Adoption: An Ampirical Analysis. International Journal of Bank Marketing, 28(4), 267-287. <http://www.academia.edu>.
5. Gumar, N., Karimova, M., Maukenova, A., Beisenov, A. and Yernazarova, U. (2023). Evaluation of the implementation of the polisy on transition to the digital economy. The bulletin Abai Kazakh National Pedagogical University, 2(402), 344-354.
6. Sagynbekova A.S. (2018). Digital economy: concepts, prospects, development trends. International scientific and technical journal "Theory. Practice. Innovations", 4(28).
7. Mukhametzhanova, Zh., Daurenbekova, A., Zhanibekova, G., Syzdykova, K. and Kaliakparova, G. (2019). Evaluation of influence of innovation on enterprise productivity. Space and Culture, 7(1), 186-193. [Doi.org/10.20896/saci.v7i1.527](https://doi.org/10.20896/saci.v7i1.527).
8. Altunba, Y., Gardener, E., Molyneux, P., et al. (2001). Efficiency in European banking. European Economic Review, 45(10).
9. Beccalli, E. (2007). Does IT investment improve bank performance? Evidence from Europe. Journal of Banking & Finance, 31, 2205-2230.
10. Koetter, M., Noth, F. (2013). IT use, productivity and market power in banking. Journal of Financial Stability, 9(4), 695-704.
11. Ahnert, T., Doerr, S., Pierri, N., et al. (2022). Does IT Help? Information technology in Banking and Entrepreneurship, 998. BIS Working Paper.
12. Rajan, Raghuram G. (2006). Has finance made the world rickier? European Financial Management, 12(4), 499-533.
13. Pierri, N., Timmer, Y. (2020). Tech in Fin before Fintech: blessing or curse for financial stability? IMF Working, 20(14).
14. Benmelech, Efraim and Carola, Frydman. (2015). Military ceos. Journal of Financial Economics, 117(1), 43-59.
15. Cai, Q., Wang, H., Li, D. (2021). Online loans, labor productivity and enterprice transformation: based on the perspective of labor mobility. China Industrial Econ 12, 148-167.
16. Xie, X., Wang, Sh. (2023). Digital transformation of commercial banks in China: Measurement, progress and impact. China Economic Quarterly International, 3, 35-45.
17. Joanna Poyago Theotoky, John Beath, Donald S. Siegel (2002). Universities and Fundamental Research: Reflections on the Growth of University-Industry Partnerships. Oxford Review of Economic Policy, 18(1), 10-21. <https://doi.org/10.1093/oxrep/18.1.10>.
18. The World Bank. (2023). World Bank Open Data. Retrieved June 04, 2023, from <https://data.worldbank.org>.
19. Nasledov A. (2013). IBM SPSS Statistics 20 and Amos: Professional Statistical Data Analysis a Practical Guide. St. Petersburg: Peter, 416 p.

Кенжин Ж.Б.*

PhD., Dr.оес., ассоциированный профессор
Академия физической культуры и массового спорта
г. Астана, Казахстан
e-mail: jaksat_22@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6085-8349>

Каирлиева Г.Е.

к.э.н., академический профессор
Казахстанский университет инновационных
и телекоммуникационных систем
г.Уральск, Казахстан
e-mail: gauhar_04@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8572-7908>

Куангалиева Т.К.

к.э.н., ассоциированный профессор
Astana IT University
г. Астана, Казахстан
e-mail: kuantu_80p@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4684-0836>

Ибадильдин Н.А.

к.т.н., ассоциированный профессор
Astana IT University
г. Астана, Казахстан
e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0002-6352-8713>

ОЦЕНКА ВОЗДЕЙСТВИЯ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ НА ФИНАНСОВУЮ УСТОЙЧИВОСТЬ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ

Аннотация. В настоящее время актуальной является оценка влияния процесса цифровизации на организацию банковской деятельности и повышение доходности коммерческих банков. В статье на основе данных казахстанских и зарубежных коммерческих банков проанализированы ход и резуль-

таты импровизации кредитоспособности на основе углубленного анализа показателей финансовой системы в финансовом состоянии банков, кластерного и экономико-статистического анализа. Кроме того, на основе результатов углубленного анализа, экономико-статистических моделей и кластерного анализа в статье обосновываются задачи совершенствования кредитования в финансовых системах коммерческих банков в условиях цифровизации. Выделение четырех кластеров на основе кластеризации показателей финансовых систем различных стран позволило лучше понять различия в финансовых системах разных стран и их влияние на экономику и бизнес. Результаты эмпирического исследования также подчеркнули важность цифровых процессов для банков в достижении конкурентных преимуществ и успеха в эпоху цифровых технологий.

Ключевые слова: банковские продукты, углубленный анализ, экономико-статистическая модель, кластер.

Kenzhin Zh.

PhD., Dr. oec., associate professor
Academy of Physical Education and Mass Sport
Astana, Kazakhstan
e-mail: jaksat_22@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0001-6085-8349>

Kairliyeva G.

c.e.s., academic professor
Kazakhstan University of Innovative
Telecommunication Systems
Uralsk, Kazakhstan
e-mail: gauhar_04@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8572-7908>

Kuangaliyeva T.

c.e.s., associate professor
Astana IT University
Astana, Kazakhstan
e-mail: kuantu_80p@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-4684-0836>

Ibadildin N.

c.t.s., associate professor
Astana IT University
Astana, Kazakhstan
e-mail: ibadildin.nurkhat@astanait.edu.kz
<https://orcid.org/0000-0002-6352-8713>

ASSESSING THE IMPACT OF DIGITAL TRANSFORMATION ON THE FINANCIAL STABILITY OF COMMERCIAL BANKS

Abstract. *Currently, it is important to assess the impact of the digitization process on the organization of banking activities and the increasing profitability of commercial banks. Based on the data of Kazakhstani and foreign commercial banks, the article analyzes the progress and results of improving creditworthiness based on an in-depth analysis of the financial system indicators in the financial conditions of banks, clusters, and economic and statistical analysis. Furthermore, based on the results of in-depth analysis, economic-statistical models, and cluster analysis, the article presents the challenges of improving lending in the financial systems of commercial banks within the context of digitization. The identification of four clusters based on clustering financial system indicators by various countries has provided a better understanding of the differences in the country's financial systems and their impact on the economy and business. The empirical research findings further highlighted the importance of digital processes for banks to achieve competitive advantage and success in the era of digital technologies.*

Keywords: *banking products, in-depth analysis, economic-statistical model, cluster.*

Галы Ә.Ғ.
Докторант
Академия государственного управления при
Президенте Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
abilzhan87@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1318-9557>

Бажаева Н.А.
директор департамента
Министерство цифрового развития, инноваций
и аэрокосмической промышленности
Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
nazbazaconsulate@gmail.com

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Аннотация. В данной статье анализируется процесс цифровизации государственных услуг в Казахстане и его влияние на клиентоориентированный подход. Для проведения комплексного анализа использована методика SWOT-анализа, которая позволяет выявить внутренние и внешние факторы, оказывающие влияние на цифровую трансформацию. Результаты исследования показывают, что Казахстан достиг значительных успехов в цифровизации, предоставляя около 93% государственных услуг в электронном формате и реализовав значительное количество проактивных услуг. Однако выявлены проблемы, такие как высокий уровень отказов от проактивных услуг и недостаточная эффективность коммуникационных механизмов. В статье предлагаются меры по улучшению уведомлений, оптимизации бизнес-процессов и внедрению систем электронных уведомлений. Эти рекомендации направлены на повышение качества предоставления услуг, улучшение клиентоориентированного подхода и укрепление доверия граждан к государственным органам и организациям.

Ключевые слова: государственные услуги, клиентоориентированность, цифровизация, проблемы, Казахстан

■ Введение

Цифровизация государственных услуг является важным направлением модернизации государственного управления и повышения качества жизни граждан. В последние годы Казахстан активно развивает цифровую инфраструктуру, стремясь создать более эффективные и доступные формы взаимодействия между государством и населением. Процесс цифровизации охватывает множество аспектов, включая автоматизацию процессов, внедрение онлайн-платформ и использование больших данных для оптимизации обслуживания.

Одной из ключевых целей цифровизации является реализация клиентоориентированного подхода, который подразумевает удовлетворение потребностей граждан, улучшение их опыта взаимодействия с государственными органами и повышение общей удовлетворенности от получаемых услуг. Однако на пути к достижению этих целей возникают различные проблемы. Среди них можно выделить вопросы защиты персональных данных, недостаточный уровень цифровой грамотности населения, а также необходимость адаптации существующих административных процедур к новым условиям.

Введение цифровых технологий в государственные услуги требует комплексного подхода, включающего как технологические, так и организационные аспекты. Важно не только внедрить новые системы, но и обеспечить их соответствие интересам и ожиданиям граждан.

Настоящая статья посвящена анализу текущих проблем и перспектив цифровизации государственных услуг в контексте клиентоориентированного подхода, а также разработке рекомендаций для дальнейшего развития этой сферы.

■ Обзор литературы

Цифровизация государственных услуг представляет собой ключевой элемент в эволюции современного государственного управления, стремящегося к повышению эффективности и улучшению качества обслуживания граждан. В последние годы тема цифровизации приобрела значительное внимание в академических исследованиях, что связано с её способностью трансформировать способы предоставления государственных услуг и влиять на клиентоориентированность в оказании услуг.

Согласно ученым цифровизация государственных услуг требует глубокого понимания и внедрения новых бизнес-моделей, основанных на цифровых технологиях [1]. Исследователи подчеркивают, что успешная цифровизация включает в себя не только технические изменения, но и организационные трансформации. Эти идеи перекликаются с концепцией «Государство как платформа», обсуждаемой в исследованиях Parker, Alstyne и Choudary (2016), где акцентируется внимание на создании платформенных решений для улучшения взаимодействия между государством и гражданами [2].

Одним из ярких примеров успешной цифровизации является Эстония, ставшая признанным лидером в области электронного управления. Исследователи выделяют ключевые особенности и достижения эстонской модели, которая показывает, как всесторонний подход к цифровизации может значительно улучшить государственное управление [3]. Ученые Kekez, Howlett и Ramesh (2018) рассматривая разнообразные формы сотрудничества в предоставлении государственных услуг, подчеркивают важность межорганизационного взаимодействия в контексте цифровизации [5].

Эта идея находит свое отражение и в работе казахстанских ученых. Так, исследование Жаненовой и Ким показывает, что внедрение системы «одного окна» в Казахстане принесло значительные улучшения в области удобства и доступности государственных услуг. Однако также были выявлены определенные проблемы, такие как недостаточная координация между различными государственными учреждениями и нехватка ресурсов для эффективного функционирования [6].

Исследования Ripoll и Schott (2020) и Ripoll и Ballart (2019) раскрывают влияние мотивации на восприятие и оправдание неэтичного поведения в контексте общественного управления. Эти исследования добавляют важный аспект в понимание поведения граждан и государственных служащих в условиях цифровизации, подчеркивая необходимость учета моральных и этических аспектов при разработке цифровых сервисов [7; 8].

Arifianti и Sakapurnama (2024) исследуют стратегию цифровизации государственных услуг в Индонезии, проводя сравнительный анализ с успешными кейсами из Южной Кореи. Эти данные подчеркивают значимость изучения международного опыта и его применения для адаптации и улучшения цифровых стратегий на национальном уровне [9].

Не менее важным является изучение Bardhan и Mookherjee (1998), где рассматривается влияние децентрализации на предоставление государственных услуг в развивающихся странах. Этот аспект особенно актуален для анализа влияния цифровизации на распределение полномочий и ресурсов в государственном управлении [10].

Таким образом, современная литература подчеркивает важность комплексного подхода к цифровизации государственных услуг, включающего как технологические, так и организационные и этические аспекты [11]. Примеры успешных кейсов и международные исследования предоставляют ценные инсайты для формирования эффективных стратегий и подходов в этой области.

■ Методика исследования

В статье применялись как качественные, так и количественные методы исследования. В рамках качественного анализа был проведен контент-анализ нормативно-правовых и стратегических документов, связанных с модернизацией предоставления государственных услуг. Также были изучены статистические данные о предоставлении государственных

ных услуг, что позволило получить количественные оценки текущего состояния и выявить тенденции.

Для комплексной оценки цифровизации государственных услуг в контексте развития клиентоориентированного подхода использовалась методика SWOT-анализа. SWOT-анализ является инструментом стратегического планирования, который помогает выявить внутренние сильные и слабые стороны, а также внешние возможности и угрозы, связанные с объектом исследования [12]. Методика была выбрана, поскольку она позволяет структурировано и систематически оценить различные аспекты цифровизации государственных услуг и их влияние на клиентоориентированность.

SWOT-анализ был проведен на основе систематического сбора и анализа данных из различных источников, включая академические исследования, государственные отчеты и практические примеры успешных цифровых инициатив.

Использование SWOT-анализа позволило глубоко исследовать как положительные, так и отрицательные стороны цифровизации государственных услуг, а также предложить рекомендации для оптимизации клиентоориентированных подходов.

■ Результаты и обсуждение

Изучение стратегических, программных и нормативно-правовых документов подтверждает наличие продуманной государственной политики в сфере предоставления государственных услуг. Согласно Национальному плану развития Республики Казахстан до 2029 года, приоритетными задачами являются повышение эффективности предоставления государственных услуг и работы государственных органов [13].

Концепция развития государственного управления до 2030 года, утвержденная Указом Президента от 26 февраля 2021 года № 522, ориентирована на создание «человекоцентричной» модели управления. Документ акцентирует внимание на модернизации управления с помощью цифровых технологий и проактивного подхода [14]. Важными аспектами концепции являются внедрение цифровых технологий для улучшения взаимодействия между госорганами и гражданами и создание единой цифровой платформы для упрощения доступа к услугам. Концепция предполагает пересмотр понятия «государственная услуга» и введение термина «общественно значимая услуга» для лучшего соответствия потребностям населения. Основное внимание уделяется переходу услуг в цифровой формат, акцент на развитие мобильного приложения eGov. Услуги должны предоставляться на основе принципов экстерриториальности и проактивности, что означает доступность услуг независимо от места проживания и возможность получения их по одной заявке. Проактивный подход включает автоматическое уведомление граждан о необходимости получения услуг и упрощение взаимодействия с госорганами за счет исключения подтверждения информации из баз данных. Услуги должны предоставляться в короткие сроки, а композитные услуги на основе одного заявления должны снизить административную нагрузку на граждан [14].

Концепция развития государственной службы до 2029 года предлагает комплексный подход к модернизации государственных услуг, фокусируясь на улучшении качества и эффективности через внедрение современных стандартов и технологий [15]. Основные принципы концепции включают клиентоориентированность, которая предполагает ориентированность на потребности граждан и эффективность работы. Необходим пересмотр законодательства для установления четких требований к работе служащих и внедрения цифровых решений, таких как ИИС «Е-қызмет», для повышения доступности услуг. Включение граждан в процесс мониторинга и оценки качества услуг через общественные опросы и мониторинг позволит лучше учитывать их потребности.

Реестр государственных услуг, утвержденный приказом и.о. Министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 31 января 2020 года № 39/НҚ, классифицирует услуги по типам и предоставляет данные

о количестве и подвидах услуг [16]. Согласно Реестру, из 1353 услуг 1247 предоставляются в электронном формате, что свидетельствует о высоком уровне цифровизации и стремлении к улучшению доступности. Доля электронных услуг выросла до 92%, что демонстрирует успешность политики по переходу на цифровые форматы обслуживания. Однако 54% услуг предоставляются на безальтернативной основе, что указывает на необходимость расширения альтернативных способов получения услуг.

Реестр также включает 791 подвид услуг, что позволяет более точно управлять их предоставлением. Включение новых услуг, таких как регистрация иностранцев и визы для лечения, и исключение некоторых подвидов показывает гибкость системы в ответ на потребности граждан. Тренд к увеличению числа электронных услуг подтверждает успешность цифровизации и необходимость постоянного мониторинга эффективности перехода на электронные формы [16].

На данный момент около 93% государственных услуг предоставляются в электронном формате, что стало возможным благодаря широкому использованию мобильных платформ, таких как Kaspi и Halyk [17]. Министерство цифрового развития внедряет проактивные услуги, которые предоставляются гражданам без обращения. Реализовано 44 проактивные услуги, из которых более 2 миллионов уже предоставлены. Использование технологий, таких как биометрическая идентификация и QR-подписание, упрощает процесс получения услуг и повышает их доступность [17].

Казахстан занимает 8-е место в мире по предоставлению онлайн-услуг и 28-е по общему рейтингу развития электронного правительства [18]. Внедренная аналитика благосостояния семей позволяет эффективно распределять социальную поддержку. Однако высокий уровень отказов от проактивных услуг (90%) указывает на необходимость улучшения уведомлений и внедрения комплексной системы оповещений, включая SMS, электронную почту, телефонные звонки и почтовые письма. Для граждан без доступа к мобильным телефонам или интернету следует использовать почтовые уведомления и выездные консультации [17].

Таблица 1. SWOT-анализ цифровизации государственных услуг в Казахстане

Аспект	Сильные стороны	Слабые стороны	Возможности	Угрозы
Технологии	Высокий уровень цифровизации (93% услуг в электронном формате).	Проблемы с доступностью технологий в удаленных районах.	Возможность внедрения новых технологий для повышения качества услуг.	Риски кибератак и угрозы безопасности данных.
Проактивные услуги	Реализация 44 проактивных услуг и использование биометрической идентификации и QR-подписания.	Высокий уровень отказов (90%) по проактивным услугам.	Расширение перечня проактивных услуг и улучшение их эффективности.	Невозможность проактивного охвата всех граждан из-за недостатка данных.
Оценка и поддержка	Казахстан занимает высокие позиции в международных рейтингах по электронному правительству.	Необходимость улучшения методов уведомления и проверки контактных данных.	Оптимизация распределения социальной поддержки и улучшение благосостояния семей.	Негативные социальные последствия и возможные ошибки в данных.
Управление	Интеграция цифровых решений через мобильные платформы.	Недостаток квалифицированного персонала для поддержки цифровых услуг.	Увеличение числа предоставляемых услуг и сокращение времени их оказания.	Ошибки в документах и необходимость улучшения процессов уведомлений.

Составлено авторами

Анализ Таблицы 1 показывает, что Казахстан достиг значительных успехов в цифровизации государственных услуг, что улучшило их доступность и удобство. Проактивные услуги и современные технологии, такие как биометрическая идентификация, повышают эффективность обслуживания. Высокие позиции страны в международных рейтингах подтверждают успех внедрения цифровых решений.

Тем не менее, существуют проблемы, такие как доступность технологий в удаленных районах и высокий уровень отказов по проактивным услугам. Эти недостатки указывают на необходимость улучшения инфраструктуры и методов уведомления граждан.

Внедрение новых технологий и расширение проактивных услуг открывают перспективы для улучшения качества обслуживания и оптимизации социальной поддержки. Однако угрозы, связанные с кибератаками, безопасностью данных и ошибками в данных, требуют тщательного управления. Улучшение систем уведомлений и регулярная проверка контактных данных подчеркивают важность постоянного мониторинга и оценки эффективности цифровизации.

SWOT-анализ показывает, что, несмотря на успехи, необходимо учитывать проблемы и угрозы для дальнейшего совершенствования систем обслуживания граждан.

■ Заключение

Анализ показывает, что в Казахстане наблюдаются позитивные тенденции в цифровизации государственных услуг и внедрении проактивных решений. При предоставлении около 93% услуг в электронном формате отмечается значительный прогресс. Государственные органы активно ориентируются на потребности граждан, что отражается в стратегических документах с акцентом на сервисность и клиентоориентированность.

Однако есть направления, требующие внимания. Проблемы с доступностью технологий в удаленных районах и высокий уровень отказов по проактивным услугам указывают на необходимость улучшения инфраструктуры и методов коммуникации. Нужно разработать комплексные системы уведомлений, включая SMS, электронную почту, телефонные звонки и почтовые письма, а также обеспечить выездные консультации для тех, кто не имеет доступа к цифровым технологиям.

Также важно провести реинжиниринг бизнес-процессов для сокращения времени предоставления услуг и расширения их перечня. Внедрение системы электронных уведомлений повысит качество услуг и снизит количество отказов. Необходимо усилить контроль за кибербезопасностью и регулярно проверять контактные данные граждан.

Рекомендуется сосредоточиться на:

Расширении охвата цифровых решений в удаленных районах.

Разработке комплексных систем уведомлений и обеспечении альтернативных форматов получения услуг.

Сокращении времени предоставления услуг и расширении их перечня.

Укреплении систем безопасности и регулярной проверке контактных данных.

Работа в этих направлениях повысит удовлетворенность граждан и эффективность государственного управления.

■ Финансирование

Статья подготовлена в рамках грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН AP22787363).

■ Список использованных источников

1. Brown, A., Fishenden, J., & Thompson, M. (2014). Digitizing Government: Understanding and Implementing New Digital Business Models (2014 edition). Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York, NY: Palgrave Macmillan.
2. Parker, G., Van Alstyne, M., & Choudary, S. P. (2016). Platform revolution: how networked markets are transforming the economy and how to make them work for you (First edition.). W. W. Norton & Company.

3. Barbaschow, A. (2018). E-Estonia: What is all the fuss about? ZDNet, <https://www.zdnet.com/article/e-estonia-what-is-all-the-fuss-about/>
4. Vatsa, V., & Chhapparwal, P. (2021). Estonia's e-governance and digital public service delivery solutions. Proceedings of the 2021 IEEE International Conference on Computing, Communication and Intelligent Systems (CCICT), 135-138. <https://doi.org/10.1109/CCICT53244.2021.00036>
5. Kekez, A., Howlett, M., & Ramesh, M. (2018). Varieties of collaboration in public service delivery. *Policy Design and Practice*, 1(4), 243–252. <https://doi.org/10.1080/25741292.2018.1532026>
6. Janenova, S., & Kim, P. (2016). Innovating Public Service Delivery in Transitional Countries: The Case of One Stop Shops in Kazakhstan. *International Journal of Public Administration*, 39, 1-11. <https://doi.org/10.1080/01900692.2015.1064445>
7. Ripoll, G., & Ballart, X. (2019). Judging unethical behavior: the different effects of external and public service motivation. *International Public Management Journal*, 23(5), 631–649. <https://doi.org/10.1080/10967494.2019.1588811>
8. Ripoll, G., & Schott, C. (2020). Does public service motivation foster justification of unethical behavior? Evidence from survey research among citizens. *International Public Management Journal*, 26(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/10967494.2020.1825576>
9. Arifianti, D., & Sakapurnama, E. (2024). The Strategy of Public Services Through Digitalization in Indonesia: A Comparative Study from South Korea Success Story. *Journal La Sociale*, 5, 651-658.
10. Bardhan, P., & Mookherjee, D. (1998). Expenditure Decentralization and the Delivery of Public Services in Developing Countries. Boston University - Institute for Economic Development 90, Boston University, Institute for Economic Development. <https://ideas.repec.org/p/fth/bosecd/90.html>
11. Milakovich, M. E. (2021). *Digital Governance: Applying Advanced Technologies to Improve Public Service* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003215875>
12. Gürel, E. & Tat, M. (2017). SWOT analysis: A theoretical review. *Journal of International Social Research*, 10(51), 994-1006. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1832>
13. Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2029 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан // Указ Президента Республики Казахстан от 30 июля 2024 года № 611 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000611>
14. Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года // Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>
15. Об утверждении Концепции развития государственной службы Республики Казахстан на 2024 - 2029 годы // Указ Президента Республики Казахстан от 17 июля 2024 года № 602. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000602>
16. Приказ и.о. Министра цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан от 31 января 2020 года № 39/НК. (2020). Об утверждении реестра государственных услуг. Зарегистрирован // Министерстве юстиции Республики Казахстан 5 февраля 2020 года № 19982. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019982>
17. Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности Республики Казахстан. (2024). Официальный сайт. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai?lang=ru>
18. United Nations - Department of Economic and Social Affairs. (2023). E-Government Development Index. Retrieved August 4, 2024, from <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/explorer/indices/egdi/e-government-development-index>

References:

1. Brown, A., Fishenden, J., & Thompson, M. (2014). *Digitizing Government: Understanding and Implementing New Digital Business Models* (2014 edition). Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York, NY: Palgrave Macmillan.
2. Parker, G., Van Alstyne, M., & Choudary, S. P. (2016). *Platform revolution: how networked markets are transforming the economy and how to make them work for you* (First edition.). W. W. Norton & Company.
3. Barbaschow, A. (2018). E-Estonia: What is all the fuss about? ZDNet, <https://www.zdnet.com/article/e-estonia-what-is-all-the-fuss-about/>
4. Vatsa, V., & Chhapparwal, P. (2021). Estonia's e-governance and digital public service delivery solutions. Proceedings of the 2021 IEEE International Conference on Computing, Communication and Intelligent Systems (CCICT), 135-138. <https://doi.org/10.1109/CCICT53244.2021.00036>
5. Kekez, A., Howlett, M., & Ramesh, M. (2018). Varieties of collaboration in public service delivery. *Policy Design and Practice*, 1(4), 243–252. <https://doi.org/10.1080/25741292.2018.1532026>
6. Janenova, S., & Kim, P. (2016). Innovating Public Service Delivery in Transitional Countries: The Case of One Stop Shops in Kazakhstan. *International Journal of Public Administration*, 39, 1-11. <https://doi.org/10.1080/01900692.2015.1064445>
7. Ripoll, G., & Ballart, X. (2019). Judging unethical behavior: the different effects of external and public service motivation. *International Public Management Journal*, 23(5), 631–649. <https://doi.org/10.1080/10967494.2019.1588811>
8. Ripoll, G., & Schott, C. (2020). Does public service motivation foster justification of unethical behavior? Evidence from survey research among citizens. *International Public Management Journal*, 26(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/10967494.2020.1825576>
9. Arifianti, D., & Sakapurnama, E. (2024). The Strategy of Public Services Through Digitalization in Indonesia: A Comparative Study from South Korea Success Story. *Journal La Sociale*, 5, 651-658.
10. Bardhan, P., & Mookherjee, D. (1998). Expenditure Decentralization and the Delivery of Public Services in Developing Countries. Boston University - Institute for Economic Development 90, Boston University, Institute for Economic Development. <https://ideas.repec.org/p/fth/bosecd/90.html>
11. Milakovich, M. E. (2021). *Digital Governance: Applying Advanced Technologies to Improve Public Service* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003215875>

12. Gürel, E. & Tat, M. (2017). SWOT analysis: A theoretical review. Journal of International Social Research, 10(51), 994-1006. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1832>
13. Ob utverzhdenii Natsional'nogo plana razvitiya Respubliki Kazakhstan do 2029 goda i priznaniu utrativshimi silu nekotorykh ukazov Prezidenta Respubliki Kazakhstan // Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 30 iyulya 2024 goda № 611 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000611>
14. Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya gosudarstvennogo upravleniya v Respublike Kazakhstan do 2030 goda // Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 26 fevralya 2021 goda № 522. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>
15. Ob utverzhdenii Kontseptsii razvitiya gosudarstvennoi sluzhby Respubliki Kazakhstan na 2024 - 2029 gody // Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan ot 17 iyulya 2024 goda № 602. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2400000602>
16. Prikaz i.o. Ministra tsifrovogo razvitiya, innovatsii i aehrokosmicheskoi promyshlennosti Respubliki Kazakhstan ot 31 yanvarya 2020 goda № 39/NK. (2020). Ob utverzhdenii reestra gosudarstvennykh uslug. Zaregistririvan v Ministerstve yustitsii Respubliki Kazakhstan 5 fevralya 2020 goda № 19982. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000019982>
17. Ministerstvo tsifrovogo razvitiya, innovatsii i aehrokosmicheskoi promyshlennosti Respubliki Kazakhstan. (2024). Ofitsial'nyi sait. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mdai?lang=ru>
18. United Nations - Department of Economic and Social Affairs. (2023). E-Government Development Index. Retrieved August 4, 2024, from <https://composite-indicators.jrc.ec.europa.eu/explorer/explorer/indices/egdi/e-government-development-index>

DIGITALIZATION OF PUBLIC SERVICES IN THE CONTEXT OF DEVELOPING CLIENT-ORIENTED APPROACH: CHALLENGES AND FUTURE PROSPECTS

Galy A.G.*

Doctorate Student
Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
abilzhan87@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1318-9557>

Bazhayeva N.A.

Director of the Department
Ministry of Digital Development
Innovations, and Aerospace Industry
of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
nazbazaconsulate@gmail.com

Abstract. *This paper analyzes the process of digitizing public services in Kazakhstan and its impact on a client-oriented approach. A comprehensive analysis is conducted using SWOT analysis methodology, which identifies internal and external factors influencing digital transformation. The study reveals that Kazakhstan has achieved significant progress in digitization, with approximately 93% of public services now offered electronically and a substantial number of proactive services implemented. However, issues such as a high rate of rejection for proactive services and insufficient effectiveness of communication mechanisms have been identified. The paper proposes measures to enhance notifications, optimize business processes, and implement electronic notification systems. These recommendations aim to improve service quality, enhance the client-oriented approach, and strengthen public trust in government institutions and organizations.*

Keywords: *public services, client orientation, digitization, issues, Kazakhstan.*

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖӘНЕ ТҮТЫНУШЫҒА БАҒДАРЛАНҒАН ТӘСІЛ ЖАҒДАЙЫНДА ДАМУ: МӘСЕЛЕЛЕР МЕН ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Ғалы Ә.Ғ.*

докторант

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы
Мемлекеттік басқару академиясы
Астана қ., Қазақстан
abilzhan87@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1318-9557>

Бажаева Н.А.

департамент директоры

Қазақстан Республикасы Цифрлық даму,
инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі
министрлігі
Астана қ., Қазақстан
nazbazhaconsulate@gmail.com

***Аңдатпа.** Бұл мақалада Қазақстандағы мемлекеттік қызметтерді цифрландыру үдерісі және оның клиентке бағытталған көзқарасқа әсері талданады. Кешенді талдауды жүргізу үшін цифрлық трансформацияға әсер ететін ішкі және сыртқы факторларды анықтауға мүмкіндік беретін SWOT талдау әдісі қолданылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Қазақстан цифрландыруда айтарлықтай ілгерілеушілікке қол жеткізіп, мемлекеттік қызметтердің шамамен 93%-ын электронды форматта көрсетіп, проактивті қызметтердің айтарлықтай санын енгізген. Дегенмен, проактивті қызметтерден бас тартудың жоғары деңгейі және байланыс тетіктерінің жеткіліксіз тиімділігі сияқты проблемалар анықталды. Мақалада хабарламаларды жақсарту, бизнес-процестерді оңтайландыру және электрондық хабарландыру жүйелерін енгізу бойынша шаралар ұсынылады. Бұл ұсынымдар қызмет көрсету сапасын арттыруға, клиентке бағдарланған көзқарасты жақсартуға және азаматтардың мемлекеттік органдар мен ұйымдарға сенімін нығайтуға бағытталған.*

***Түйін сөздер:** мемлекеттік қызметтер, тұтынушыларға бағдарлану, цифрландыру, проблемалар, Қазақстан.*

Искинди́рова Ж.Ж.*

Докторант
Евразийский национальный университет
им.Л.Н. Гумилева
г.Астана, Казахстан
email: zhazira.iskindirova@gmail.com
ORCID 0000-0002-5860-518X

Айжарыков Н.Б.

Член исследовательской группы
Центр исследований, анализа и оценки
эффективности Высшей аудиторской палаты
Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
email: nurbek.aizharykov@gmail.com

Бактиярова Г.Н.

Член исследовательской группы
Центр исследований, анализа и оценки
эффективности Высшей аудиторской палаты
Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
email: bgn-89@mail.ru
<https://orcid.org/0009-0001-5918-3388>

Балманова А.А.

Докторант
Академия государственного управления при
Президенте Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
email: A.Balmanova@apa.kz

КАНАЛЫ КОММУНИКАЦИИ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ И ВЫЯВЛЕНИЕ БАРЬЕРОВ

Аннотация. В данной статье проводится анализ коммуникации государственных служащих и населения. На основе анализа результатов опроса среди 2062 респондентов дана оценка эффективности использования различных каналов коммуникации государственными служащими Западно-Казахстанской, Актюбинской, Атырауской и Мангыстауской областей.

Результаты исследования показали, что среди наиболее часто используемых каналов коммуникации государственными служащими выделяются личные встречи, телефонная связь, электронная переписка и письменные ответы на обращения. Вместе с тем, исследование показало, что личные встречи являются важными и приоритетными каналами коммуникации для населения.

В ходе исследования было выявлено, что барьеры в коммуникации включают поведенческие барьеры со стороны граждан (28%), барьеры восприятия информации (25%), и эмоциональные барьеры (16%). Эти данные подчеркивают необходимость усовершенствования коммуникационных практик и внедрения новых технологий для повышения прозрачности и доступности информации.

Ключевые слова: каналы коммуникации, государственные служащие, профессиональные коммуникации, барьеры, Казахстан.

■ Введение

В условиях трансформации системы государственного управления эффективное взаимодействие с населением становится ключевым элементом успешного функционирования государственных органов. Качество коммуникации между государственными служащими и гражданами оказывает непосредственное влияние на уровень доверия к государственным институтам, качество предоставляемых услуг и общую удовлетворенность граждан [1]. Недостаточная эффективность коммуникации может привести к негативным последствиям, таким как снижение доверия и удовлетворенности населения [2].

Актуальность исследования эффективности каналов коммуникации в государственной службе подчеркивается не только необходимостью повышения прозрачности и открытости государственных органов, но и требованиями современных стандартов государственного управления. Качественная коммуникация играет критическую роль в обеспечении эффективного обслуживания граждан и реализации государственных программ [3].

Предыдущие исследования по вопросам коммуникации государственных служащих Казахстана показывают низкий уровень взаимодействия между властью и населением, особенно в применении каналов коммуникации [4]. Эти проблемы свидетельствуют о необходимости более глубокого анализа текущих практик и разработки рекомендаций для их улучшения.

Цель данного исследования – оценить эффективность существующих каналов коммуникации на государственной службе на примере Западно-Казахстанской, Актюбинской, Атырауской и Мангыстауской областей. Исследование также нацелено на выявление основных проблем и потребностей в совершенствовании коммуникативных компетенций государственных служащих. Учитывая вышеизложенное, исследование направлено на поиск ответов на следующие исследовательские вопросы:

1. Как государственные служащие оценивают уровень существующих каналов коммуникации?
2. Как каналы коммуникации влияют на эффективность деятельности государственных служащих и их взаимодействие с населением?

■ Литературный обзор

Важную роль в процессе коммуникационного взаимодействия между государственными служащими и населением играют каналы коммуникации. В условиях развития информационных технологий и широкого распространения цифровизации каналы коммуникации становятся все более сложнее и разнообразнее. Вербальные и невербальные, письменные и цифровые формы каналов коммуникации влияют на передачу и прием информации от государства к населению и обратно [4; 5]. У каждого канала коммуникации есть свои особенности, преимущества и недостатки. Если еще недавно коммуникации на государственной службе носили односторонний характер, то теперь государство в обязательном порядке должно получать обратную связь от общества [6; 7]. В связи с этим в 2019 году президент Казахстана К.Токаев озвучил необходимость постоянного диалога между представителями власти и обществом для построения гармоничного государства. С этой целью была предложена концепция «Слышащего государства» [8].

Кроме осознания важности каналов коммуникаций для эффективности государственного управления необходимы навыки их правильного использования, а именно развитие коммуникативных компетенций у государственных служащих [9; 10].

С целью достижения эффективного использования каналов коммуникации изучаются барьеры, которые возникают в процессе коммуникации у государственных служащих, чтобы в дальнейшем найти способы их преодоления [11].

■ Методология исследования

Количественные методы, включая опросы, являются основой для получения объективных данных, позволяющих анализировать широкие группы респондентов и делать обоснованные выводы о состоянии исследуемого явления [12; 13]. Данное исследование основывается на результатах социологического опроса, который был проведен с 8 ноября по 6 декабря 2022 года. В опросе участвовало 4790 государственных служащих из местных и центральных государственных органов [14]. Для текущего исследования были отобраны данные респондентов из западных регионов Казахстана, включая Западно-Казахстанскую, Актюбинскую, Атыраускую и Мангыстаускую области (2062 государственных служащих).

В выборке основную часть составляют государственные служащие из Актюбинской и Западно-Казахстанской областей, в количестве 1506 человек, что составляет 73% от общего числа респондентов. Следующими по численности являются респонденты из Мангыстауской области – 371 человек (18%), и из Атырауской области – 185 человек (9%).

Инструментом исследования являлась онлайн анкета, составленная на государственном и русском языках, предназначенная для государственных служащих. Анкета включала 42 вопроса, которые охватывали следующие аспекты: социально-демографический профиль респондентов, состояние коммуникативных компетенций государственных служащих, понимание концепции коммуникативных компетенций самими служащими, их мнение о взаимодействии государственных органов с населением, а также их взгляды на совершенствование коммуникативных компетенций [10].

■ Результаты и дискуссия

В проведенном исследовании была оценена эффективность различных средств коммуникации, используемых на государственной службе. Оценки были даны по пятибалльной шкале, где 1 означает низкое качество, а 5 – отличное (Таблица 1).

Таблица 1. Оценка эффективности различных средств коммуникации (кол-во респондентов)

Наименование	1	2	3	4	5
Личная встреча, прием, беседа	54	57	205	456	1290
Телефонная связь	46	64	356	652	944
Электронная переписка	49	103	377	575	958
Письменный ответ на обращение, запрос	56	91	294	559	1062

По результатам опроса, личная встреча, прием, беседа получила наивысшие оценки среди всех способов коммуникации. Около 62% респондентов оценили этот способ как «отлично», что свидетельствует о высокой удовлетворенности от применения и предпочтении личных встреч. Этот способ коммуникации считается наиболее эффективным, обеспечивая непосредственное и качественное взаимодействие между государственными служащими и гражданами.

Телефонная связь также получила высокие оценки, при этом примерно 78% респондентов оценили её как «отлично» или «хорошо». Это указывает на её значимость и эффективность в процессе коммуникации, хотя и немного уступает личной встрече.

Электронная переписка была оценена менее высоко, но все же получила положительные отзывы от более 74% респондентов, которые оценили её как «отлично» или «хорошо». Это средство коммуникации остаётся важным, хотя оно не достигает уровня личных встреч и телефонных разговоров по уровню удовлетворенности.

Письменный ответ на обращение оказался весьма эффективным, с более чем 78% респондентов, оценивших его как «отлично» или «хорошо». Это подчеркивает его значимость в обеспечении качественного ответа на запросы граждан.

В целом, все рассматриваемые средства коммуникации показали высокую степень эффективности, однако личные встречи остаются на первом месте по удовлетворенности респондентов, за ними следуют телефонная связь и электронная переписка. Письменные ответы также демонстрируют значительные результаты, что подтверждает их роль в коммуникационных процессах на государственной службе.

На основании предоставленных данных о барьерах в коммуникации между государственными органами и населением можно сделать следующие выводы (Таблица 2). Поведенческие барьеры со стороны граждан являются наиболее часто упоминаемым типом барьеров, их отметили 1241 респондент, что составляет примерно 28% от общего числа ответов. Это указывает на то, что проблемы, связанные с поведением граждан, такие как нежелание или отсутствие готовности взаимодействовать с государственными органами, представляют собой значительную преграду для эффективной коммуникации.

Барьеры восприятия информации также выявлены как серьезное препятствие для коммуникации, на что указали 1122 респондента, что составляет около 25% от общего

числа ответов. Эти барьеры могут включать в себя сложность понимания информации, недостаточную ясность или доступность представленных данных.

Эмоциональные барьеры занимают третье место, с 686 упоминаниями, что составляет примерно 16% от общего числа ответов. Эмоциональные барьеры могут включать недовольство, подозрительность или негативное отношение к государственным органам, что мешает конструктивному взаимодействию.

Языковые барьеры отмечены 374 респондентами, что составляет 8% от общего числа ответов. Это указывает на то, что различия в языке или недостаточное владение языком могут затруднить понимание и взаимодействие между гражданами и государственными служащими.

Культурные барьеры упомянуты 487 раз, что составляет около 11% от общего числа ответов. Культурные различия и недопонимания также могут влиять на качество коммуникации.

Поведенческие барьеры со стороны государственных служащих зафиксированы в 310 ответах, что составляет примерно 7%. Это может означать, что некоторые барьеры в коммуникации исходят от поведения самих государственных служащих, таких как недостаточная отзывчивость или профессиональная некомпетентность.

Гендерные барьеры указаны 79 раз, что составляет менее 2% от общего числа ответов. Это свидетельствует о том, что гендерные вопросы реже воспринимаются как значимое препятствие в коммуникации.

Все выше названные данные подчеркивают, что поведенческие барьеры и проблемы восприятия информации являются основными преградами для эффективной коммуникации между государственными органами и населением. Признание и устранение этих барьеров могут значительно улучшить это взаимодействие и повысить уровень удовлетворенности граждан деятельностью госорганов.

Таблица 2. Барьеры в коммуникации между государственными органами и населением (кол-во респондентов)

Наименование	Количество
Барьеры восприятия информации	1122
Поведенческие барьеры со стороны граждан	1241
Поведенческие барьеры со стороны госслужащих	310
Языковые барьеры	374
Эмоциональные барьеры	686
Культурные барьеры	487
Гендерные барьеры	79
Другое (пропишите)	99
Всего	4398*

*Примечание: каждый респондент мог дать до 3 ответов

■ Заключение

В ходе проведенного исследования была проведена оценка эффективности использования различных каналов коммуникации государственными органами в Западно-Казахстанской, Актюбинской, Атырауской и Мангыстауской областях. Полученные результаты позволяют сделать несколько ключевых выводов о текущих коммуникативных практиках и выявить области, требующие улучшения.

Личные встречи, приемы и беседы оказались наиболее эффективными средствами коммуникации, получившими наивысшие оценки от респондентов. Это указывает на высокую степень удовлетворенности и предпочтения граждан к прямому взаимодействию с государственными служащими. Личные встречи обеспечивают более качественное

взаимодействие, что подтверждает их значимость в системе государственной службы. Телефонная связь и электронная переписка также получили положительные оценки, хотя и немного уступают личным встречам. Письменные ответы на запросы граждан также продемонстрировали высокий уровень удовлетворенности, подчеркивая важность предоставления своевременных и четких ответов на обращения.

Согласно опросу, затруднения в коммуникации вызывают поведенческие барьеры со стороны граждан и барьеры восприятия информации. Эти барьеры составляют основную преграду для эффективного взаимодействия, что подтверждается данными опроса. Эмоциональные и языковые барьеры также оказывают значительное влияние на коммуникацию, что требует принятия мер по улучшению взаимодействия и снижению негативных эмоций. Немаловажную роль в возникновении проблем в коммуникациях играют культурные барьеры, особенно в таких регионах как Западно-Казахстанская, Актюбинская, Атырауская и Мангыстауская области.

Рекомендуется усилить работу по информированию граждан о существующих каналах коммуникации и их эффективности, используя современные информационные технологии и проводя регулярные информационные кампании. Необходимо поддерживать и развивать наиболее эффективные каналы коммуникации, такие как личные встречи и телефонные разговоры, а также проводить работу по популяризации обращений через электронную переписку и письменные ответы для повышения их качества. Важно внедрять программы обучения для госслужащих с целью повышения их способности справляться с поведенческими барьерами и улучшения качества обслуживания граждан. Регулярный анализ барьеров в коммуникации и разработка стратегий для их устранения помогут улучшить взаимодействие и повысить уровень удовлетворенности граждан. Проведение комплексного мониторинга восприятия различных каналов разными целевыми группами населения может также способствовать эффективности коммуникаций.

Таким образом, результаты исследования подчеркивают важность постоянного совершенствования коммуникационных практик на государственной службе. Эффективное взаимодействие между госорганами и населением играет ключевую роль в повышении доверия к государственным институтам и улучшении качества предоставляемых услуг, особенно в контексте применения в регионах местными исполнительными органами.

■ Финансирование

Статья выполнена в рамках грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН AP14872210).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Mitu N. E. Importance of Communication in Public Administration. *Revista de Stiinte Politice*, 2021. P. 134–145.
2. Banwart M. Communication Studies: Effective Communication Leads to Effective Leadership. *New Directions for Student Leadership*. – 2020. – 165. P. 87–97. <https://doi.org/10.1002/yd.20371>
3. Luoma-aho, V. *The handbook of public sector communication*. Wiley Blackwell. - 2020.
4. Анализ каналов коммуникации государственных органов с населением. Астана: Астанинский хаб государственной службы. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.astanacivilservicehub.org/ru/library> (дата обращения: 23.08.24)
5. Sherouse P. Channels of Human Communication. In *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology*. – 2020. – P. 1–9. John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781118786093.iela0067>
6. OECD «Redefining the role of public communication in an evolving information ecosystem» [Электронный ресурс]: URL://www.oecd-ilibrary.org/sites/76e8b5cb-en/index.html?itemId=/content/component/76e8b5cb-en (дата обращения 04.04.2024)
7. Determining the most technologically advanced countries in the world [Электронный ресурс]. – URL://worldpopulationreview.com/country-rankings/most-technologically-advanced-countries (дата обращения 10.04.2024)
8. Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана. Послание Главы государства народу Казахстана от 2 сентября 2019 года. [Электронный ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019> (дата обращения: 22.08.24)
9. Ершова Н., Моисеев А. Эффективные деловые коммуникации в системе государственного управления. Государственное и муниципальное управление. [Электронный ресурс]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/336637517_EFFECTIVE_BUSINESS_COMMUNICATIONS_IN_PUBLIC_ADMINISTRATION (дата обращения 10.04.2024)

10. Bokayev B., Zhanzhigitova Z., Sadykova K., Balmanova A. Multichannel communication in Kazakhstani public service: examining the role of digital tools. *Public Policy and Administration*. - 2023. 22 (4). <https://doi.org/10.13165/VPA-23-22-4-11>
11. Бокаев Б., Искинди́рова Ж., Айткожи́на А., Жанжигитова Ж. Коммуникационные барьеры при взаимодействии государственных служащих и населения: анализ кейсов// Қоғам және дәуір. - 2023. - 79(3). <https://doi.org/10.52536/2788-5860.2023-3.05>
12. Creswell J. W., Creswell J. D. *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE Publications, 2018.
13. Krosnick J. A., Presser S. Question and Questionnaire Design. In P. V. Marsden & J. D. Wright (Eds.), *Handbook of Survey Research*. - 2010. P. 263-313.
14. Bokayev B., Davletbayeva Z., Sadykova K., Balmanova A., Baktiyarova G. Assessing communication competencies of public servants in Kazakhstan: Current status and approaches for enhancement. *Problems and Perspectives in Management*. - 2024. - 22(2). P. 667-682.

REFERENCES:

1. Mitu N. E. Importance of Communication in Public Administration. *Revista de Stiinte Politice*, 2021. P. 134–145.
2. Banwart M. Communication Studies: Effective Communication Leads to Effective Leadership. *New Directions for Student Leadership*. – 2020. – 165. P. 87–97. <https://doi.org/10.1002/yd.20371>
3. Luoma-aho, V. *The handbook of public sector communication*. Wiley Blackwell. - 2020.
4. Analiz kanalov kommunikatsii gosudarstvennykh organov s naseleniem. Astana: Astaninskii khab gosudarstvennoi sluzhby. [Elektronnyi resurs]. – URL: <https://www.astanacivilservicehub.org/ru/library> (data obrashcheniya: 23.08.24)
5. Sherouse P. Channels of Human Communication. In *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology*. – 2020. – P. 1–9. John Wiley & Sons, Inc. <https://doi.org/10.1002/9781118786093.iela0067>
6. OECD «Redefining the role of public communication in an evolving information ecosystem» [Elektronnyi resurs]: URL://www.oecd-ilibrary.org/sites/76e8b5cb-en/index.html?itemId=/content/component/76e8b5cb-en (data obrashcheniya 04.04.2024)
7. Determining the most technologically advanced countries in the world [Elektronnyi resurs]. – URL://worldpopulationreview.com/country-rankings/most-technologically-advanced-countries (data obrashcheniya 10.04.2024)
8. Konstruktivnyi obshchestvennyi dialog – osnova stabil'nosti i protsvetaniya Kazakhstana. Poslanie Glavy gosudarstva narodu Kazakhstana ot 2 sentyabrya 2019 goda. Elektronnyi resurs. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1900002019> (data obrashcheniya: 22.08.24)
9. Ershova N., Moiseev A. Ehffektivnye delovye kommunikatsii v sisteme gosudarstvennogo upravleniya. Gosudarstvennoe i munitsipal'noe upravlenie. Elektronnyi resurs. URL: https://www.researchgate.net/publication/336637517_EFFECTIVE_BUSINESS_COMMUNICATIONS_IN_PUBLIC_ADMINISTRATION (data obrashcheniya 10.04.2024)
10. Bokayev B., Zhanzhigitova Z., Sadykova K., Balmanova A. Multichannel communication in Kazakhstani public service: examining the role of digital tools. *Public Policy and Administration*. - 2023. 22 (4). <https://doi.org/10.13165/VPA-23-22-4-11>
11. Бокәев Б., Искинди́рова Ж., Айткожи́на А., Жанжигитова Ж. Коммуникационные барьеры при взаимодействии государственных служащих и населения: анализ кейсов// Қоғам және дәуір. - 2023. - 79(3). <https://doi.org/10.52536/2788-5860.2023-3.05>
12. Creswell J. W., Creswell J. D. *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (5th ed.). SAGE Publications, 2018.
13. Krosnick J. A., Presser S. Question and Questionnaire Design. In P. V. Marsden & J. D. Wright (Eds.), *Handbook of Survey Research*. - 2010. P. 263-313.
14. Bokayev B., Davletbayeva Z., Sadykova K., Balmanova A., Baktiyarova G. Assessing communication competencies of public servants in Kazakhstan: Current status and approaches for enhancement. *Problems and Perspectives in Management*. - 2024. - 22(2). P. 667-682.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ КОММУНИКАЦИЯ АРНАЛАРЫ: ТИІМДІЛІКТІ БАҒАЛАУ ЖӘНЕ КЕДЕРГІЛЕРДІ АНЫҚТАУ

Искиндинова Ж.Ж.*

докторант
Л. Н. Гумилева атындағы Еуразия ұлттық
университеті
Астана қ., Қазақстан
email: zhazira.iskindirova@gmail.com

Айжарықов Н.Б.

Зерттеу тобының мүшесі
Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық
палатасының
Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау
орталығы
Астана қ., Қазақстан
email: nurbek.aizharykov@gmail.com

Бақтыярова Г.Н.

Зерттеу тобының мүшесі
Қазақстан Республикасы Жоғары аудиторлық
палатасының
Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау
орталығы
Астана қ., Қазақстан
email: bgn-89@mail.ru

Балманова А.А.

Қазақстан Республикасы Президентінің
жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының
докторанты,
Астана қ., Қазақстан
email: A.Balmanova@apa.kz

Аңдатпа. Бұл мақалада мемлекеттік қызметшілер мен халықтың қарым-қатынасына талдау жасалады. Сауалнама нәтижелерін талдау негізінде 2062 респондент арасында Батыс Қазақстан, Ақтөбе, Атырау және Маңғыстау облыстарының мемлекеттік қызметшілерінің әртүрлі коммуникация арналарын пайдалану тиімділігіне баға берілді. Зерттеу нәтижелері мемлекеттік қызметшілердің жиі қолданылатын байланыс арналарының ішінде жеке кездесулер, телефон байланысы, электрондық хат алмасу және өтініштерге жазбаша жауаптар ерекшеленетінін көрсетті. Сонымен қатар, зерттеу бетпе-бет кездесулер халық үшін маңызды және басым байланыс арналары екенін көрсетті.

Зерттеу барысында коммуникациядағы кедергілерге азаматтардың мінез-құлық кедергілері (28%), ақпаратты қабылдаудағы кедергілер (25%) және эмоционалды кедергілер (16%) кіретіні анықталды. Бұл деректер ақпараттың ашықтығы мен қолжетімділігін арттыру үшін коммуникациялық тәжірибені жетілдіру және жаңа технологияларды енгізу қажеттілігін көрсетеді.

Түйін сөздер: коммуникация арналары, мемлекеттік қызметшілер, кәсіби коммуникациялар, кедергілер, Қазақстан.

COMMUNICATION CHANNELS OF THE CIVIL SERVICE IN THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN: ASSESSMENT OF EFFECTIVENESS AND IDENTIFICATION OF BARRIERS**Iskindirova Zh.***

PhD student
L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan
email: zhazira.iskindirova@gmail.com

Aizharykov N.

Member of the research group
Centre for Analytical Research
and Evaluation
of the Supreme Audit Chamber
of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
email: nurbek.aizharykov@gmail.com

Baktiyarova G.

Member of the research group
Centre for Analytical Research
and Evaluation
of the Supreme Audit Chamber of the Republic of
Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
email: bgn-89@mail.ru

Balmanova A.

PhD student
Academy of Public Administration under
the President of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
email: A.Balmanova@apa.kz

Abstract: *This article analyses the communication between civil servants and the citizens. On the basis of the analysis of the results of the survey among 2062 respondents the efficiency of use of various communication channels by civil servants of West Kazakhstan, Aktobe, Atyrau and Mangystau regions is assessed. The results of the study showed that among the most frequently used channels of communication by civil servants are personal meetings, telephone communication, electronic correspondence and written responses to appeals. At the same time, the study showed that face-to-face meetings are important and priority communication channels for the population.*

The study found that communication barriers include behavioural barriers on the part of citizens (28%), information perception barriers (25%), and emotional barriers (16%). These findings emphasise the need to improve communication practices and introduce new technologies to increase transparency and accessibility of information.

Key words: *communication channels, civil servants, professional communications, barriers, Kazakhstan.*

Zhamkeyeva M.*
PhD, chief expert
JSC "QazIndustry" KCIE "QazIndustry"
Astana, Republic of Kazakhstan
e-mail: zh.makhabbat@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4465-4754

Sadykova R.
PhD, Associate Professor
Almaty Management University
Almaty, Republic of Kazakhstan
e-mail: raushan.2006@mail.ru
ORCID: 0000-0001-9670-2653

Shakbutova A.
associate professor
Almaty Management University
Almaty, Republic of Kazakhstan
e-mail: a.shakbutova@almu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-8762-6481

Sagyndykova R.
m.e.s.
Alikhan Bokeikhan University
Semey, Republic of Kazakhstan
e-mail: Rimm_78@mail.ru
ORCID:0009-0008-1334-2452

ANALYSIS OF FOREIGN PRACTICE OF FORMING INDICATORS FOR AUDITING THE EFFICIENCY OF GOVERNMENT AGENCIES' ACTIVITIES

Abstract. *The article covers the current problem of analysis and management of the performance of government agencies based on international experience. The introduction argues the importance of effective public administration to ensure socio-economic stability and security of national resources. Thus, the study's relevance lies in the effectiveness of the activities of government bodies that optimally use national resources to solve socio-economic problems, ensuring the social stability of society and the economic security of the country.*

The purpose of the study is to adapt foreign methodologies and practices to optimize the use of public funds in Kazakhstan.

Methods: the study used abstract-logical, monographic, and economic-statistical methods, as well as general scientific methods - synthesis, analysis, comparison, and generalization.

The literature review presents performance audits as a result of the development of result-oriented budgeting and a factor contributing to the increase in the efficiency of government agencies. Key aspects are considered: the role of publicity and transparency in management, the effectiveness of government audit bodies, and the reduction of violations in the expenditure of budget funds.

Particular attention is paid to international standards and practical experience of performance audit, emphasizing adaptation to the specifics of Kazakhstan's legal regulations and national traditions.

Results: the main specific features of the performance audit indicators in the activities of the audit bodies of the analyzed countries were identified. At the same time, the most acceptable experience of forming the performance indicators of the use of budget funds in the activities of government bodies was determined.

Keywords: *performance audit, state bodies, budgeting, performance indicators, Kazakhstan, international experience.*

■ Introduction

The efficiency of the state consists primarily of the effectiveness of public authorities that optimally use national resources to solve socio-economic problems, ensuring the social stability of society and the economic security of the country. The principle of an effective state is that the efficiency of the public administration system is a key factor for its development and ensuring a high quality of life of citizens with the most efficient use of available resources. One of the effective mechanisms of control over budget spending by the state bodies of Kazakhstan in fulfillment of their tasks and functions is the verification of the formation, distribution, and use of state funds and assets. Accountability of spending of national resources by state bodies has the form of external and internal state audit and financial control, the first of which is carried out

by state audit bodies represented by the Accounts Committee for Control over Execution of the Republican Budget and audit commissions, as well as attracted independent audit organizations and experts. At the same time, financial control is defined as an activity that aims to eliminate the violations identified in the state audit.

The purpose of the study is to adapt foreign experience in the formation of indicators for auditing the performance of government agencies.

■ Literature review

The performance of audit of public bodies, on the one hand, is the result of the development of result-oriented budgeting, and, on the other hand, it is one of the factors that contribute to improving the efficiency of public bodies [1]. Among the main factors that led to the development of performance audits of public authorities are the increase in the level of publicity and transparency of the public administration system, the high efficiency of public audit bodies, and the reduction in the level of violations in the expenditure of budgetary funds detected by them, the interest of the government and the public in obtaining reliable information about the level of performance of public authorities [2].

Research on performance auditing has also expanded significantly in recent decades. For example, Professor Lee Parker and others argue that performance auditing is a flexible construct rather than a definitive performance measurement tool and does not lend itself to universal, empirically based definitions [3, 4].

■ Materials and methods

The research is a set of general scientific methods of cognition of socio-economic phenomena, a systematic approach to solving problems, methods of dialectical logic, analysis and synthesis, observation and comparison, induction and deduction.

■ Results and discussion

The analysis and review of foreign experience in performance audit indicators of state bodies reveals some aspects that could be useful for Kazakhstan in the audit. The main purpose of such an analysis is the possibility of making proposals for the key performance implementation of audit indicators of state bodies of foreign countries in the current domestic methodology of the system formation of performance audit indicators.

The Office of the Auditor General of Canada (OAG) conducts performance audits under the Auditor General of Canada Act, which was enacted in 1977 [5].

The Common Measurement Tool (CMT) is widely used in Canada and beyond. The CMT is conducted to identify the most problematic areas of public service delivery, as well as to determine the main criteria that determine the degree of satisfaction with the quality of public services in a particular public organization.

The use of SMT is based on the methodology developed by ICCS. The SMT technology provides an assessment of the overall satisfaction of citizens with the quality of public services, with satisfaction assessed on a 5-point scale according to the following parameters [6]: timeliness of service delivery, knowledge and competence, courtesy and ethics, fairness, and result.

The Government of Canada has achieved a 15 percent increase in citizen satisfaction with public services over the past 13 years for 26 core services, including through e-government. The SMT use increases public trust in government and satisfaction with the quality of services [7].

One of the tools to improve the quality of activities of state bodies aimed at ensuring a high quality of life for citizens is performance audits. In developed countries, the use of performance audits in the activities of supreme audit institutions is steadily growing and, in some countries, has already reached 60-70 percent of their total volume of work. For example, in Canada, over 60% of control activities carried out by Supreme Audit Institutions are carried out as efficiency

audits of the use of public funds. It is connected, first of all, with the fact that in these countries there is a strong civil society, the interests of which the authorities cannot ignore.

The set of criteria and quantitative and qualitative indicators to determine the effectiveness of performance audits of public bodies may vary greatly depending on the objectives and specifics of the audited area of use of public funds. However, all these types of audits have such a common feature as concentration on the indicators of economy, productivity, and efficiency, i.e. on determining the effectiveness of their use of budget funds. Therefore, when describing the practice of this type of audit, we will use the single term "performance audit" adopted by INTOSAI.

In the study of foreign experience in indicators of performance audit of public authorities, it is necessary to focus on the regulatory, methodological, and practical aspects of audit performance in various sectors of the economy and the specifics of public administration bodies. The analysis of external financial control in foreign countries indicates, on the one hand, the diversity of its forms, and on the other hand shows the presence of some common approaches, functions, and principles of control. The World Bank determines that the Independent Public Audit (Control) Bodies fulfill primarily the function of external management of public expenditures and ensuring financial accountability [8].

The functions and powers of the SAI vary from country to country, depending on the differences in the tasks involved in monitoring the achievement of certain socio-economic indicators.

In addition, new functions arise for public audit bodies in connection with the development of the concept of sustainable development, which implies the development of new approaches in public administration and audit.

1. Australia.

Australia is among the most economically developed countries in the world in terms of GDP, a wide range of services, industrial and agricultural success. One of the success factors can be seen in the strict control of the prudent use of public resources, performance, and compliance with legislation and policy.

A performance audit is conducted mainly as an operational (maintenance) audit and examines the various areas of an organization's operational activities. The framework of criteria and indicators focuses on assessing the design, management, and administration of programs. At the same time, the Australian National Audit Office (ANAO) Guidelines for conducting performance audits do not describe the audit criteria and sources of obtaining them [9].

The ANAO defines the following audit indicators:

- efficiency as maximizing the ratio of results to costs;
- the measure of savings as cost minimization;
- Effectiveness is the extent to which planned results are achieved and compliance with legislation and policy is achieved.

It is a positive practice for Kazakhstan that the Australian National Audit Office regularly compiles best practices in performance auditing.

2. United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland.

The structure of budget expenditures in Great Britain and Northern Ireland retains the social orientation of the budget, due to which such items as social payments, health care, education, public order and safety, etc. account for two-thirds of all its expenditures. This situation necessitates strict control over the spending of budget funds by their recipients and their achievement of final socially significant results.

The "value for money audit" is widely used in this state. The Comptroller and Auditor General (C&AG) and the UK National Audit Office (UKNAO) that supports it are empowered to deliver value for money [10].

"The Financial Control (National Audit) Act 1983 states that C&AG may carry out audits of the economy, efficiency, and effectiveness with which any department or other relevant body has utilized its resources in carrying out its functions [11]."

Performance auditing in the UK aims to gather evidence to conclude consistency between the inputs spent and the outputs achieved.

The UK National Audit Office focuses its performance audits primarily on outputs rather than expenditure processes to demonstrate in the report how the auditee activities affect the beneficiaries of public services. The audit standards applied by the C&AG and UKNAO have a hierarchical structure depending on the level of importance of indicators for the state in terms of macro and micro indicators and include:

- at the first level – general criteria and indicators;
- at the second level – sub-criteria of indicators.

In recent years, the audit procedure has been significantly simplified due to the increased use of information technology, which is very relevant for Kazakhstan as well.

The UK National Audit Office commissions independent audit firms to conduct up to 25 percent of the total audits. Such an example could be useful for Kazakhstan to improve the objectivity and independence of audits.

Thus, the experience of Great Britain seems interesting for Kazakhstan in terms of approaches to ranking criteria on the levels of significance of the results of the activities of state bodies for the overall economic growth of the country and for individual regions and industries.

3. Russian Federation.

Efficiency audit - determination of efficiency and expenditure expediency of public funds and use of federal property. According to the Federal Law of the Russian Federation No. 4-FZ "On Auditing Activities" (latest version 2012), the efficiency audit is aimed at:

- determining the efficiency of management and disposal of federal and other resources, including for strategic planning of the socio-economic development of the Russian Federation;
- development of performance audit capabilities and methods, including the selection and evaluation of key national indicators and indicators of socio-economic development of the Russian Federation;
- assessment of the effectiveness of granting tax and other benefits and advantages, budget loans at the expense of the federal budget, as well as assessment of the legality of granting state guarantees and sureties [12].

The development of criteria and indicators of a performance audit is carried out by the bodies of the Audit and Accounts Chambers in the form of a working document with a detailed map of evaluation criteria and methods of their calculation based on the analysis of data on the performance of government agencies, statistical data, and other sources. In this case, it is obligatory to use various normative and methodological recommendations for the selection and (or) development of indicators of efficiency of the use of federal and other resources with qualitative, quantitative, relative, and dynamic values.

Efficiency – the ratio between the product in the form of goods, services, and the resources used to produce them;

Cost-effectiveness – minimizing the cost of resources devoted to an activity, considering the required quality;

Effectiveness – the result against objectives compared to the resources used to achieve those objectives.

Productivity is characterized by the relationship between the production of goods, services, and other results, on the one hand, and the resources used for this purpose, on the other hand, i.e. it is concerned with the optimal use of resources to achieve the results of activity.

The procedure for their formation has a common border with the INTOSAI methodology, when, by the purpose of the efficiency audit, criteria for the efficiency of the use of federal and other resources are developed and then a system of indicators is formed for each of them.

The Accounts Chamber of the Russian Federation regularly audits methodological recommendations on the selection and development of criteria and indicators and adjusts them as necessary.

Given the similarity of economies, forms of state support, and, accordingly, audit directions, we believe that the methodology and practice of the Accounting Chamber can be maximally applicable to Kazakhstan.

4. Sweden.

Sweden’s SAO is the NCRA, the National Audit Office (National Audit Office). It is the predecessor to the control and audit activities of two control bodies, the parliamentary auditors and the former SAO, the National Audit Office (NAFK). The control of Swedish public institutions has been in place for at least several centuries, and performance auditing has been an integral part of Swedish political and administrative culture since the late sixties of the twentieth century. The Swedish BOA has the longest history of performance auditing.

The National Audit Office’s task is to examine what the state’s money is spent on, how it is reported, and how effectively it is used. By conducting independent audits, we contribute to democratic transparency, rational use of resources, and good governance in the state [13].

The following are defined as performance indicators:

- effectiveness – the level of achievement of the goal;
- cost-effectiveness – economy, the extent to which costs are minimized, given the quality of the product;
- productivity – the degree of usefulness of resource consumption to produce output.

The general results of the analysis of foreign experience in the formation of indicators of performance audits of government agencies are reflected in Table 1.

Table 1 – Understanding of performance audit indicators in foreign countries’ SAI activities

Country, VOA	Cost-effectiveness	Productivity	Effectiveness
1	3	4	5
Australia Australian National Audit Office	Economy - minimising costs	The ratio between the output of goods, services and other results and the resources used to produce them	Effectiveness - the degree of achievement of planned results)
UK National Audit Office	How sparingly public bodies use their resources	The ratio between the output of goods, services and other results and the resources used to produce them	Achievement of socio-economic indicators in target indicators
Russian Federation Accounts Chamber of the Russian Federation	Achievement of a given result using the least amount of resources or the best result using a given amount of resources	The relationship between the production of goods, services, other outputs and the resources used to produce them	The level of correlation between the obtained results of activity and the resources, efforts, costs spent on them
Kingdom of Sweden National Audit Office (National Audit Office)	Cost-effectiveness – economy, the extent to which costs are minimised, given the quality of the product	Productivity - the degree of usefulness of resource consumption to produce outputs	Achievement by the monitored entity of its objective

The most useful for Kazakhstan, we think, is the *implementation of the methodology* of the system of indicators on the budgetary funds’ effectiveness in the state bodies’ activities of such countries as the Russian Federation and Canada. The Canadian Chief Auditor Office determines not only the public funds’ effectiveness but also checks «tools and procedures by which the effectiveness of the audited objects is determined» [14].

Conclusions. The comparison of foreign experience in conducting performance audits reveals significant differences in the powers, organization, and methods used. However, all

reviewed foreign SAIs conducting performance audits of public authorities are based on common international principles, standards, and audit procedures developed by INTOSAI and have the same objective – determining the socio-economic effect of budgetary funds and public resources.

References

1. Beisenova L.Z., Spatayeva S.B., Shakharova A.Y. Performance Audit of the Use of Budget Funds Aimed at the Development of the Agricultural Sector of Kazakhstan // Journal of advanced research in law and economics. – 2020. – Vol. 11, Issue 4(50). – R. 1102-1108.
2. Umor, S., Zakaria, Z., Sulaiman, N.A., Kutty, R.M. Preliminary insights: Isomorphism and effectiveness of performance auditing issues follow-up (2018) International Journal of Engineering and Technology(UAE), 7 (4), pp. 121-128. 1) <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85058411890&doi=10.14419%2fijet.v7i4.28.22564&partnerID>
3. Parker L.D., Jacobs K. Schmitz J. New public management and the rise of public sector performance audit: Evidence from the Australian case // Accounting, Auditing & Accountability Journal. – 2019. – Vol. 32, Issue 1. – S. 280-306.
4. Parker L.D., Schmitz J., Jacobs K. Auditor and auditee engagement with public sector performance audit: An institutional logics perspective // Financial Accountability & Management. – 2021. – Vol. 37, Issue 2. – P. 142-162.
5. Parlament Kanady. Zakon o General'nom auditore (Auditor General Act): 2 maja 1977 goda // <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/a-17/>. 15.04.2020.
6. Service Canada People serving people // <http://www.servicecanada.gc.ca/eng/home.shtml>. 26.09.2020.
7. The Institute for Citizen-Centred Service // <http://www.iccs-isac.org/cmt/?lang=en>. 29.10.2020.
8. Klimanov V.V., Kazakova S.M., Mihajlova A.A. Funkcii vysshih organov gosudarstvennogo audita (kontrolja) v Rossii i zarubezhnyh stranah // Finansovyj zhurnal. – 2019. – №4. – S. 60-74.
9. General'nyj auditor / Avstralijskogo nacional'nogo ofisa audita. - Rezhim dostupa: <http://www.anao.gov.au/>. - (Data obrashhenija: 21.04.2019).
10. O nas / Nacional'noe kontrol'no-revizionnoe upravlenie Velikobritanii // <https://www.nao.org.uk/about-us>. 29.04.2019.
11. Zakon o gosudarstvennom audite: prinjat 13 maja 1983 goda // <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1983/44>. 28.04.2019.
12. O Schetnoj palate / Schetnaja palata Rossijskoj Federacii // <http://www.ach.gov.ru/>. 19.03.2019.
13. O Gosudarstvennom kontrole / Nacional'noe kontrol'no-revizionnoe upravlenie Korolevstva Shvecii // <https://www.riksrevisionen.se/om-riksrevisionen.html>. 10.03.2019.
14. Muhamedieva A.D. Indikatory izmerenija vlijanija gosudarstvennogo audita // Gosudarstvennyj audit – 2017 – №1(34). – S. 59-64.

АНАЛИЗ ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ПОКАЗАТЕЛЕЙ АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ

Жамкеева М.К.*

PhD, главный эксперт
АО «КЦИЭ «QazIndustry»
г. Астана, Республика Казахстан
e-mail: zh.makhabbat@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4465-4754

Садыкова Р.Б.

к.э.н, ассоциированный профессор
Almaty management university
г. Алматы, Республика Казахстан
e-mail: raushan.2006@mail.ru
ORCID:0000-0001-9670-2653

Шакбутова А.Ж.

ассоциированный профессор
Almaty management university
г. Алматы, Республика Казахстан
e-mail: a.shakbutova@almu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-8762-6481

Сагындыкова Р.Е.

М.Э.Н.
«Alikhan Bokeikhan University»
г. Семей, Республика Казахстан
e-mail: Rimm_78@mail.ru
ORCID:0009-0008-1334-2452

***Аннотация.** Статья освещает актуальную проблему анализа и управления эффективностью деятельности государственных органов на основе международного опыта. Введение аргументирует значимость эффективного государственного управления для обеспечения социально-экономической стабильности и безопасности национальных ресурсов. Таким образом, актуальность исследования заключается в эффективности деятельности органов государственной власти, оптимально использующих национальные ресурсы для решения социально-экономических проблем, обеспечивающих социальную стабильность общества и экономическую безопасность страны.*

Цель исследования заключается в адаптации зарубежных методологий и практик для оптимизации использования государственных средств в Казахстане.

Методы – в исследовании использовались абстрактно-логический, монографический, экономико-статистический методы, а также общенаучные методы – синтез, анализ, сравнение, обобщение.

Обзор литературы представляет аудит эффективности как результат развития бюджетирования, ориентированного на результат, и фактор, способствующий повышению эффективности государственных органов. Рассматриваются ключевые аспекты: роль публичности и прозрачности в управлении, эффективность деятельности органов государственного аудита и сокращение нарушений в расходовании бюджетных средств.

Особое внимание уделяется международным стандартам и практическому опыту аудита эффективности, подчеркивая адаптацию под специфику казахстанского правового регулирования и национальные традиции.

Результаты – выявлены основные специфические особенности показателей аудита эффективности в деятельности органов аудита анализируемых стран. Вместе с тем определены наиболее приемлемый опыт формирования показателей эффективности использования бюджетных средств в деятельности государственных органов.

***Ключевые слова:** аудит эффективности, государственные органы, бюджетирование, показатели эффективности, Казахстан, международный опыт.*

МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАР ҚЫЗМЕТІНІҢ ТИІМДІЛІГІНЕ АУДИТ ЖҮРГІЗУ КӨРСЕТКІШТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІН ТАЛДАУ

Жамкеева М.Қ.*

PhD, бас сарапшы
«QazIndustry» ҚИЭО» АҚ
Астана қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: zh.makhabbat@mail.ru
ORCID: 0000-0003-4465-4754

Садықова Р.Б.

э.ф.к., қауымдастырылған профессор
Almaty management university
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: raushan.2006@mail.ru
ORCID:0000-0001-9670-2653

Шакбутова Ә.Ж.

қауымдастырылған профессор
Almaty management university
Алматы қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: a.shakbutova@almu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-8762-6481

Сагындықова Р.Е.

э.ф.м.
Alikhan Bokeikhan University
Семей қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: Rimm_78@mail.ru
ORCID:0009-0008-1334-2452

***Аңдатпа.** Мақалада халықаралық тәжірибе негізінде мемлекеттік органдардың қызметін талдау мен басқарудың өзекті мәселесі көрсетілген. Кіріспеде әлеуметтік-экономикалық тұрақтылық пен ұлттық ресурстардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін тиімді мемлекеттік басқарудың маңыздылығы дәлелденеді. Сонымен, зерттеудің өзектілігі қоғамның әлеуметтік тұрақтылығын және елдің экономикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ететін әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешу үшін ұлттық ресурстарды оңтайлы пайдаланатын мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігімен анықталады.*

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы мемлекеттік қаражатты пайдалануды оңтайландыру үшін шетелдік әдістемелер мен тәжірибелерді бейімдеу.

Әдістері – зерттеуде абстрактілі-логикалық, монографиялық, экономикалық-статистикалық әдістер, сонымен қатар жалпы ғылыми әдістер – синтез, талдау, салыстыру, жалпылау қолданылды.

Әдебиеттер шолуында нәтижелерге негізделген бюджеттеуді дамыту нәтижесінде тиімділік аудиті және мемлекеттік органдар қызметінің тиімділігін арттыруға ықпал ететін фактор көрсетілген. Негізгі аспектілері қарастырылады: басқарудағы жариялылық пен ашықтық рөлі, мемлекеттік аудит органдары қызметінің тиімділігі және бюджет қаражатын жұмсаудағы бұзушылықтарды азайту.

Қазақтың құқықтық реттеу ерекшеліктері мен ұлттық дәстүрлерге бейімделуіне баса назар аудара отырып, тиімділік аудитінің халықаралық стандарттары мен практикалық тәжірибесіне ерекше назар аударылады.

Нәтижелер – талданатын елдердің аудиторлық органдарының қызметіндегі тиімділік аудиті көрсеткіштерінің негізгі спецификалық ерекшеліктері анықталды. Бұл ретте мемлекеттік органдардың қызметінде бюджет қаражатын пайдалану тиімділігінің көрсеткіштерін қалыптастырудың ең қолайлы тәжірибесі анықталды.

***Түйін сөздер:** тиімділік аудиті, мемлекеттік органдар, бюджеттеу, тиімділік көрсеткіштері, Қазақстан, халықаралық тәжірибе.*

Ахметова Г.Б.*

Докторант
Академия государственного управления
при Президенте Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
email: gulnaz.akhmetova@apa.kz

Бокаев Б.Н.

PhD
Сиракузский Университет
Школа гражданства
и связей с общественностью Максвелла, США
соискатель степени PhD
email: bbokayev@syr.edu
<https://orcid.org/0000-0002-1037-7085>

Торбекова З.Т.

PhD, ученый секретарь
Центр исследований, анализа и оценки эффективности
Высшей аудиторской палаты Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
email: z.torebekova@stateaudit.kz
<https://orcid.org/0009-0008-9583-4177>

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИНСТРУМЕНТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ МИГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ: АНАЛИЗ МИРОВЫХ ПРАКТИК

***Аннотация.** В современном мире внутренняя миграция становится все более значимым фактором, влияющим на социальную и экономическую динамику регионов и государств. В данной статье рассматриваются актуальные тенденции внутренней миграции, выявляя её причины и последствия на региональном и международном уровнях. На основе сравнительного анализа обсуждаются различные инструменты управления внутренней миграцией, такие как финансовые стимулы, налоговые льготы, социальные программы и различные меры поддержки. Выяснено, что экономические трудности, конфликты и изменения климата играют ключевую роль в формировании новых потоков внутренней миграции, что требует внимания со стороны национальных правительств. Результаты исследования также подчеркивают важность регионального взаимодействия для разработки подходов к управлению миграционными потоками и снижению напряженности в регионах.*

***Ключевые слова:** миграция, регулирование, лучшие практики, экономические инструменты, социальные стимулы.*

■ Введение

В современном мире проблема внутренней миграции занимает центральное место в общественном дискурсе и требует надлежащего внимания со стороны государств и международных организаций. Актуальность этой темы подчеркивается международным Докладом о миграции, отражающим тенденции, вызовы и возможности, связанные с внутренним перемещением населения [1; 2]. Масштабы внутренней миграции в последние годы в 3-4 раза превышают международную миграцию, достигшую 281 миллион человек или 3,6 процента мирового населения [3]. По последним подсчетам, изменение климата и различные конфликты в будущем могут довести число внутренних мигрантов до 1 млрд. человек [3]. При этом потоки внутренней миграции неоднородны: миграция происходит одновременно из сельской местности в городские, между сельскими регионами, а также из городских местностей в сельские. Значительные внутренние потоки из сельских регионов в городские отмечаются в крупных развивающихся странах, переживающих урбанизацию, особенно в Южной Азии и странах Африки к югу от Сахары, где сельское население по-прежнему велико. Миграция из городов в сельские местности также имеют значительные темпы, особенно в странах, находящихся на более ранних этапах экономического развития, таких как страны Африки к югу от Сахары [4].

Между тем, миграция из городских местностей в сельские является новым явлением в развитых странах, где она может происходить как часть более широкого движения по переселению из густонаселенных регионов, а также как результат возобновления сельского образа жизни за счет пандемии COVID-19. Однако измерение внутренней миграции усложняется продолжительностью периодов миграции, которые могут быть временными (включая, помимо прочего, сезонную миграцию) или постоянными [4]. В этом отношении внутренняя миграция, скорее всего, будет постоянной, если отражает тенденцию к урбанизации в стране, и сезонной в условиях, когда внутренние мигранты продолжают вести деятельность в сельской местности в течение сельскохозяйственного сезона. Эксперты отмечают, что временная миграция часто принимает форму обратной миграции, так как значительная часть внутренней миграции из сельской местности в города приводит к обратной миграции в сельскую местность [5].

Оценку внутренней миграции можно получить из разнородных источников: их можно рассчитать на основе переписей населения в тех случаях, когда домохозяйствам задают вопрос об их предыдущем месте жительства (обычно на уровне муниципалитета или региона) на определенную дату (часто за один или пять лет до этого) [6]. Альтернативно, обследования домохозяйств могут задавать те же вопросы или собирать более точную информацию об истории миграции в прошлом. Административные данные также могут использоваться для оценки численности и потоков миграции. В последние годы данные мобильных телефонов (детальные записи звонков) открывают новые возможности для измерения миграции в различных пространственных и временных масштабах [7].

Межстрановые сравнения внутренней миграции показывают, что в среднем более высокая интенсивность миграции наблюдается в развитых странах (Северная Америка, Западная Европа и Океания), чем в развивающихся странах. В развивающемся мире, наименьшая интенсивность миграции имеет Азия, а Латинская Америка и Африка находятся на промежуточном уровне. Однако интенсивность миграции очень неоднородна внутри регионов: высокая интенсивность миграции наблюдается в Северной Африке (Марокко), некоторых частях Западной и Восточной Африки (Сенегал, Камерун, Гвинея, Танзания, Кения) и Южной Африке (Южная Африка и Замбия), низкая интенсивность миграции в других частях континента [3].

Тем не менее данная тенденция не демонстрирует явной связи с уровнем развития стран и регионов [5]. Регулирование внутренней миграции становится важным средством поддержания стабильности и предотвращения социальных и экономических дисбалансов. Эффективное управление миграционными потоками может способствовать снижению напряженности в регионах и укреплению общей безопасности. В данной работе анализируются мировые практики регулирования внутренней миграции и эффективность используемых инструментов для поддержания социальной стабильности, укрепления экономики и содействия интеграции мигрантов.

■ Литературный обзор

Литература в области миграции подчёркивает, что решение о миграции является сложным и многогранным социальным процессом, а также обусловлено сочетанием множества факторов.

1. Более высокие доходы в городах

Согласно модели Харриса-Тодаро (the Harris-Todaro model) внутренняя миграция является главным образом реакцией на различия в возможностях рынка труда в разных регионах, где более высокие доходы в городских районах действуют как фактор притяжения для сельских жителей [8]. Этот подход поднимает ряд эконометрических проблем, в том числе как оценить контрфактические доходы мигрантов (т.е. доходов мигрантов, если бы они остались) и немигрантов (т.е. доходов немигрантов, если бы они переехали)

с поправкой на избирательность мигрантов. Другая проблема заключается в том, какую меру дохода следует учитывать при эмпирическом моделировании миграции как реакцию на разницу в доходах.

В ряде недавно опубликованных исследований миграция рассматривается как уравновешивающая сила и оценивается, как внутренние миграционные потоки реагируют на различия на местном рынке труда. Имберт и Папп [9], например, показывают, что крупная программа оплаты труда, которая нанимала взрослых сельских жителей в межсезонье в сельском хозяйстве в Индии, оказала значительное влияние на сдерживание сезонной миграции в города. Детанг-Дессендр, Партридж и Пиге [10] выяснили, что 70–85% адаптации к изменениям в местных условиях занятости во Франции происходит за счет внешних реакций в виде миграции и поездок на работу. Аналогичным образом, Кадена и Ковак [11] обнаруживают, что шоки местного спроса на рабочую силу во время Великой рецессии в США привели к реакции внутренней миграции.

2. Благоприятные условия жизни

Помимо возможностей получения более высокого дохода, доступ к городским удобствам также является ключевым фактором, мотивирующим сельскую миграцию в города. Фактически, из-за компенсирующих различий, связывающих заработную плату с удобствами и стоимостью жизни, исследования миграционных решений указывают на необходимость учитывать удобства и стоимость жизни в городских местностях. К примеру, Шилпи, Санграула и Ли [12] подтверждают, что внутренние мигранты в Непале придают большое значение инфраструктуре и услугам, а именно доступу к электричеству и близости к дорогам с твердым покрытием. Здесь важно отметить, что городские удобства, которые могут привлечь мигрантов, выходят за рамки инфраструктуры и включают также социальные и образовательные возможности. В этом отношении Фу и Габриэль [13], изучавшие внутренние миграционные потоки через китайские провинции в 1990-е годы, обнаружили, что мигранты с высокой квалификацией ценили концентрацию человеческого капитала в районах назначения, когда как мигранты с низкой квалификацией - нет. Столь разнородные предпочтения ученые объясняют более высокими барьерами, с которыми сталкиваются низкоквалифицированные мигранты при инвестировании собственного капитала.

3. Изменения климата

Климатические потрясения могут негативно повлиять на урожайность сельскохозяйственных культур и снизить доходы от сельского хозяйства, что приводит к оттоку населения из сельских местностей в городские. Барриос, Бертинелли и Штробл [14] показывают, что сокращение количества осадков ускорило урбанизацию в странах Африки к югу от Сахары. Аналогично, Грейс и др. [15] обнаруживают, что уменьшение количества осадков приводит к оттоку населения, что, по их мнению, связано с сокращением доступных ресурсов. Хендерсон, Сторигард и Дайхман [16] находят убедительные доказательства того, что неблагоприятные изменения климата вытесняют людей из сельской местности в соседние городские местности.

4. Конфликтные ситуации

Как и в случае с изменением климата, разного рода конфликты ведут как к международной, так и к внутренней миграции. Насилие потенциально может ускорить миграцию из сельских районов в города в тех случаях, когда города безопаснее, чем сельские регионы. Так, конфликты по всему миру привели к значительному увеличению числа внутренне перемещенных лиц: на конец 2019 года их число составило 50,8 миллиона, в том числе 45,7 миллиона из-за конфликтов и 5,1 миллиона из-за стихийных бедствий, что является самым высоким показателем за всю историю (Центр мониторинга внутреннего перемещения и Норвежский совет по делам беженцев). Изучая реакцию миграции на насилие и конфликты в Колумбии, Энгель и Ибаньес [17] обнаружили, что устойчивый

рост различных конфликтов с применением насилия ускорил масштабы урбанизации в регионе.

5. Страхование от рисков

Исследования выявили роль отсутствия или неполноты рынков страхования и кредита (т.е. несовершенства рынков капитала), а также отсутствия возможностей диверсификации доходов в сельских районах как причин миграции из села в город [18]. В этом контексте миграция играет роль механизма «самострахования», позволяющего диверсифицировать доходы в условиях неопределенности поскольку мигранты могут генерировать доход для себя или других лиц, оставшихся в сельской местности, которым они отправляют денежные переводы. При этом решение о миграции часто может включать семейные договоренности о совместном страховании между людьми, которые сталкиваются с рисками в разное время [18]. Мунши и Розенцвейг [19] приходят к выводу, что выбор миграции на самом деле может быть ограничен потерей домохозяйством неформального страхования, если члены домохозяйства будут решать мигрировать.

■ Материалы и методы

Для данной работы использовались количественные и качественные методы исследования. Также применялись инструменты сравнительного анализа и анализа документов. Основной целью было изучение международного опыта и анализ экономических механизмов, используемых различными странами в управлении внутренней миграцией. Для этого были выбраны ряд стран, включая Канаду, Австралию, Норвегию и Швецию. Этот выбор основан на значимых миграционных процессах и международной экономической активности данных стран. Их изучение обусловлено эффективными стратегиями управления внутренней миграцией и широким спектром экономических программ, оказывающих влияние на данные процессы. Анализ проводился с использованием разнообразных показателей, включая статистические данные о внутренней миграции, такие как уровень миграционной активности и направления потоков мигрантов. Кроме того, рассматривались экономические показатели, влияющие на миграцию, такие как налоговые стимулы, финансовая поддержка для различных регионов и другие экономические механизмы. Выбор этих показателей обусловлен их существенным влиянием на динамику внутренней миграции и их потенциалом для успешного применения в контексте изучаемых стран.

■ Результаты

Австралия

Страна входит в число самых мобильных обществ в мире: 15% населения переезжали внутри страны согласно последней переписи. Миграционные потери наблюдаются в центральной и северной Австралии. Эта тенденция сигнализирует об окончании горнодобывающего бума, где наиболее пострадавшими регионами оказались Центральный Квинсленд и Южная Западная Австралия. Другие части Австралии получили чистый прирост на 4,5%, включая Риверину Нового Южного Уэльса, а также ряд прибрежных регионов. Таким образом, в стране произошел тренд в региональном расселении от небольших городов, сосредоточенных на сельском хозяйстве и добывающей промышленности, к более крупным региональным центрам, чему способствовало улучшение транспорта и инфраструктуры [20]. Также растет миграция из крупных столиц в местные региональные районы, что в некоторой степени является реакцией на предполагаемую отрицательную экономию от масштаба урбанизации [21].

Для регулирования внутренней миграции федеральные правительства предлагают экономические стимулы и поддержку бизнесу и промышленности, включая расходы на региональную инфраструктуру и удобства, чтобы способствовать росту населения региона. Вмешательство правительства в поддержку регионального роста также наблюдает-

ся в иммиграционной политике, в том числе на основе постоянного мониторинга миграционных потоков, направленного на усиление расселения иммигрантов в регионах [22].

Канада

Экономическое положение каждой провинции является важным индикатором внутренней миграции Канады. Межпровинциальная миграция также положительно связана с получением страховки по безработице и социальной помощи. При этом вероятность переезда канадца из одной провинции в другую обратно пропорциональна численности населения родной провинции: чем больше провинция, тем меньше вероятность переезда её жителей. Межпровинциальная миграция также более распространена среди жителей небольших городов и поселков, чем среди жителей крупных городских местностей [23].

За последние 35 лет в среднем ежегодно между провинциями перемещались около 294 тысяч канадцев. Федеральное и провинциальное правительства Канады реализуют ряд программ, позволяющих полностью использовать вклад переселенцев в местную экономику. При этом Канада продвигает множество политик на национальном уровне, направленных на содействие свободному передвижению людей и торговле товарами и услугами внутри страны. Канадское соглашение о свободной торговле (СФТА) 2017** стало одной из попыток устранить существующие межпровинциальные барьеры. Целью было свободное перемещение людей, товаров, услуг и инвестиций внутри Канады. СФТА подтверждает положения и обязательства по мобильности рабочей силы, установленные Соглашением о внутренней торговле (АИТ) 1995 года [24].

Тем не менее, крупнейшие три города Канады - Торонто, Монреал и Ванкувер - стали магнитами для людей со всей страны и со всего мира. Доля населения страны, проживающей в этих трех мегаполисах выросла с 28,9% в 1981 году до 33,6% в 2001 году и до 35,5% в 2021 году. Подобный демографический тренд отражает темпы развития экономики этих городов. Большинство из быстрорастущих отраслей — финансы, технологии, коммуникации, исследования и высшее образование — также расположены в этих крупных городах [25; 26].

Швеция

Внутренняя миграция в Швеции увеличилась со 135 до 152 переездов на 1 000 человек в период с 2002 по 2021 год. Согласно Статистическому управлению Швеции отток населения из мегаполисов является устойчивой тенденцией, которая усилилась в первый год пандемии Covid19 [27].

Более 50% населения сосредоточено в трех основных регионах, окружающих Стокгольм, Гетеборг и Мальмё. В эти регионы также входят четыре крупнейших города: Стокгольм, Гетеборг, Мальмё/Лунд и Уппсала. Эти города являются основными узлами как внутренней, так и международной иммиграции, причем основной приток составляют молодые люди.

Швеция борется с депопуляцией в сельских регионах, что в долгосрочной перспективе может вызвать проблемы с поддержанием служб и основных институтов в муниципалитетах. Они разработали инструменты и политику для продвижения муниципального выравнивания налогов, поддержки региональной политики и местных коммерческих услуг [28]. Сегодняшняя цель шведского правительства состоит в том, чтобы предоставить всем своим жителям одинаковые социальные услуги по всей стране, независимо от того, в каком муниципалитете они проживают. Правительство Швеции ввело так называемую «систему уравнивания муниципалитетов» для создания равных экономических условий для всех муниципалитетов и предоставления их жителям равных услуг независимо их доходов и других структурных условий. Основная идея заключается в том, что различия в местных налогах в значительной степени должны отражать различия в эффективности услуг и не должны зависеть от различий в структурных условиях муниципалитета. Таким образом, если у муниципалитета высокие расходы, он получает больше денег, и

наоборот. Таким образом, шведское правительство выразило свою поддержку развитию и сохранению функционирующего сельского ландшафта. Через правительственные ведомства Швеции осуществляется ряд политических мер, часто инициируемых ЕС [29].

Норвегия

За последние два десятилетия Норвегия превратилась из относительно однородной страны в более мультикультурную нацию, с большим числом международных мигрантов во всех частях страны. Согласно данным регистра Статистического управления Норвегии, доля международных мигрантов увеличилась с 5,3% в 2000 году до 14,4% в 2019 году [30]. Помимо прибытия беженцев, именно расширение Европейского Союза (ЕС) на восток, начиная с 2004 года, вызвал беспрецедентный рост миграции в Норвегию. Эти «новые» трудовые мигранты, происходящие в большей степени из Восточной Европы, поселились за пределами городских регионов Норвегии [31]. Поэтому многие сельские регионы, ранее незнакомые с международной миграцией, испытали большой приток трудовых мигрантов. Наибольший рост внутренней миграции наблюдается между муниципалитетами, особенно среди женщин.

Между тем, правительство страны проводит политику, направленную на сокращение оттока мигрантов из регионов, что способствует ограничению внутренней мобильности. Во многих частях страны наблюдается отрицательный прирост населения как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе из-за высокого уровня эмиграции и низкого числа рождений. Это затрудняет поддержание государственных услуг и повышает обеспокоенность по поводу сохранения некоторых населенных пунктов в долгосрочной перспективе. Некоторые муниципалитеты проводят кампании, чтобы побудить молодых людей вернуться обратно домой после окончания ими обучения в других городах. Однако эффект от таких усилий часто считается ограниченным [32].

■ Обсуждение и заключение

Внутренняя миграция стала важным аспектом современного мира, воздействуя на социальную и экономическую динамику многих стран. Изучение мировых практик и экономических инструментов регулирования этого явления имеет критическое значение для обеспечения устойчивости и развития в контексте геополитических вызовов и демографических изменений. Одним из наиболее распространенных инструментов являются финансовые стимулы. Многие страны предоставляют субсидии или финансовую поддержку для регионов, привлекающих мигрантов. Это может включать в себя выделение бюджетных средств на социальное обеспечение и меры поддержки мигрантов, такие как жилищные программы и медицинские услуги. Подобные стимулы способствуют привлечению мигрантов и укреплению экономической активности в регионах, нуждающихся в дополнительных рабочих ресурсах [1]. Другим важным инструментом являются налоговые льготы и преференции. Многие страны предоставляют налоговые льготы для компаний, открывающих предприятия в регионах с низкой занятостью и высокой потребностью в рабочей силе. Это может включать в себя снижение налоговых ставок для мигрантов и работодателей, привлекающих их. Такие меры создают экономические стимулы для предпринимательства и инвестиций в регионах, поддерживая занятость и экономический рост [3].

Социальные программы и интеграция также играют важную роль. Это способствует созданию условий для культурного разнообразия и взаимодействия между мигрантами и местным населением. Примером успешной социальной интеграции может служить Канада, чья модель мультикультурализма предусматривает поддержание и развитие культурного разнообразия, а также создание необходимых условий. Модель социальной поддержки Швеции предоставляет широкий спектр программ и услуг для мигрантов, включая социальную защиту, образование, здравоохранение и др. [23].

Мониторинг и сбор данных о внутренней миграции являются неотъемлемой частью эффективного регулирования. Системы сбора и анализа данных позволяют лучше понимать динамику и тренды в области внутренней миграции. Эти данные необходимы для разработки политик и программ, а также оценки их эффективности. Австралия активно использует системы мониторинга и анализа миграционных потоков, что снижает недостаток квалифицированной рабочей силы и способствует более эффективной миграционной политике [22].

В таблице 1 представлены инструменты различных стран, которые были использованы и как они влияют на миграцию.

Таблица 1. Инструменты управления внутренней миграцией в различных странах

Страна	Инструменты	Влияние на миграцию
Канада	Социальные программы и интеграция	Поддержание культурного разнообразия, уменьшение конфликтов между населением
Австралия	Мониторинг и сбор данных	Выбор квалифицированных специалистов, устойчивость миграционной политики
Норвегия	Ограничение внутренней мобильности Стимулирование возвращения эмигрантов	Способствует сокращению оттока жителей и удержанию молодежи на местном рынке труда
Швеция	Разносторонняя социальная поддержка	Интеграция через обеспечение социальной защиты и интеграцию в общество

Источник: разработано авторами

Экономические инструменты играют ключевую роль в регулировании внутренней миграции, так как они могут влиять на решения мигрантов о перемещении, а также на процессы интеграции и влияния миграции на экономическое развитие. Можно выделить несколько способов, как экономические инструменты могут влиять на миграцию. Одним из ключевых экономических факторов является уровень заработной платы и доступность рабочих мест. Мигранты, ищущие лучшие возможности для заработка, могут быть мотивированы высокой заработной платой в других регионах. Социальное обеспечение и доступ к социальным услугам также играют существенную роль в регулировании миграции. Экономические инструменты, направленные на предоставление социальной поддержки мигрантам, могут способствовать их интеграции и снижению социальной уязвимости. Налоговые меры могут оказывать воздействие на миграцию и региональное развитие. Образовательные программы и профессиональная переподготовка мигрантов имеют также большое значение, так как помогают мигрантам находить работу и успешно интегрироваться в новом регионе [3].

Таким образом, эффективное использование экономических инструментов требует комплексного подхода и согласованности с другими аспектами миграционной политики.

СПИСОК ИПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Rajan, S. I., & Bhagat, R. B. 2022. Researching internal migration. Taylor & Francis. ISBN: 978-1-032-16133-4
2. IOM UN Migration (2021). World Migration Report 2024. <https://worldmigrationreport.iom.int/msite/wmr-2024-interactive/#:~:text=The%20current%20global>
3. Selod, H., & Shilpi, F. (2021). Rural-Urban Migration in Developing Countries Lessons from the Literature. World Bank Policy Research Working Paper 9662
4. Cattaneo, A., & Robinson, S. (2020). Multiple moves and return migration within developing countries: A comparative analysis. Population, Space and Place, 21 pages

5. Bell, M., Bernard, A., Charles-Edwards, E., & Zhu, Y. (2020). Internal migration in the countries of Asia: A Cross-national comparison. Springer.
6. Blumenstock, J. E., Chi, G., & Tan, X. (2019). Migration and the value of social networks. CEPR Discussion Paper 13611.
7. Lai, S., Erbach-Schoenberg, E.Z., Pezzulo, C., Ruktanonchai, N. W., Sorichetta, A., Steele, J., & Tatem, A. J. (2019). Exploring the use of mobile phone data for national migration statistics. *Palgrave communications*, 5(1), 1-10.
8. Harris, J. R., & Todaro, M. P. (1970). Migration, unemployment and development: a two-sector analysis. *The American Economic Review*, 60(1), 126-142
9. Imbert, C. & Papp, J. (2019). Costs and benefits of rural-urban migration: Evidence from India, *Journal of Development Economics*, Vol.146, ISSN 0304-3878, <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2020.102473>.
10. Détang-Dessendre, C., Partridge, M. D., & Pigué, V. (2016). Local labor market flexibility in a perceived low migration country: The case of French labor markets. *Regional Science and Urban Economics*, 58, 89-103.
11. Cadena, B. C., & Kovak, B. K. (2016). Immigrants equilibrate local labor markets: Evidence from the Great Recession. *American Economic Journal: Applied Economics*, 8(1), 257-90.
12. Shilpi, F., Xu, L., Behal, R., & Blankespoor, B. (2018) People on the Move: Spatial Mismatch and Migration in Post-Apartheid South Africa, World Bank.
13. Fu, Y., & Gabriel, S. A. (2012). Labor migration, human capital agglomeration and regional development in China. *Regional Science and Urban Economics*, 42(3), 473-484.
14. Barrios, S., Bertinelli, L., & Strobl, E. (2006). Climatic change and rural-urban migration: The case of sub-Saharan Africa. *Journal of Urban Economics*, 60(3), 357-371.
15. Grace, K., Hertrich, V., Singare, D., & Husak, G. (2018). Examining rural Sahelian out-migration in the context of climate change: An analysis of the linkages between rainfall and out-migration in two Malian villages from 1981 to 2009. *World Development*, 109, 187-196.
16. Henderson, J. V., Nigmatulina, D., & Kriticos, S. (2018). Measuring urban economic density. World Bank Policy Research Working Paper WPS8678. The World Bank.
17. Engel, S., & Ibáñez, A. M. (2007). Displacement due to violence in Colombia: A household-level analysis. *Economic Development and Cultural Change*, 55(2), 335-365.
18. Stark, O., & Lucas, R. E. B. (1988). Migration, remittances, and the family. *Economic Development and Cultural Change*, 36(3), 465-481.
19. Munshi, K., & Rosenzweig, M. (2016). Networks and misallocation: Insurance, migration, and the rural-urban wage gap. *American Economic Review*, 106(1), 46-98
20. Li et al. (2021) – On the origin and significance of composite particles in mudstones: Examples from the Cenomanian Dunvegan Formation, *Sedimentology*, 68, 737–754
21. Denham, T. (2021). The limits of telecommuting: Policy challenges of counter urbanization as a pandemic response. *Geographical research*. Volume59, Issue4, Pages 514-521
22. Charles-Edwards, E., Bernard, A., Rowe, F., & Abel, G. (2023). International Migration and Development: The Changing Impact of Migration on Redistributing Global Population. *International Migration Review*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/01979183231175114>
23. Gomme, P., Mohammad Jamil, G., Koreshkova, T. & D. Lkhagvasuren (2021). An Analysis of the Ins and Outs of Migration within Canada. ISSN 1499-8629
24. Nusrate, A., Ahmed, A., Gerry, M. (2022). Migration and Canadian Interprovincial Trade, GLO Discussion Paper, No. 341 [rev.], Global Labor Organization (GLO), Essen
25. Moretti, E. (2013). Real Wage Inequality. *American Economic Journal: Applied Economics*, 5 (1): 65–103. DOI: 10.1257/app.5.1.65
26. McQuillan, K. (2024). Leaving the Big City: New Patterns of Migration in Canada. <https://www.policyschool.ca/wp-content/uploads/2024/04/UP48-PatternsMigrationCda.McQuillan.Apr24.r2.pdf>
27. Statistics Sweden (2022). Immigration was more affected than emigration. <https://www.scb.se/en/finding-statistics/statistics-by-subject-area/population/projections/demographic-analysis-demog/pong/statistical-news/migration-to-and-from>
28. Westholm, E., & Waldenström, C. (2008). Kunskap om landsbygden. Dags för en ny agenda! (No. 2008: 1). Institute for Futures Studies.
29. Regeringskansliet (2008). En strategi för att stärka utvecklingskraften i Sveriges Landsbygder. Regeringens skrivelse 2008/09: 167
30. Norway Statistics (2018). Increased migration within Norway. <https://www.ssb.no/en/befolkning/artikler-og-publikasjoner/increased-mobility>
31. Slettebak, M. (2020). Does international labour migration affect internal mobility in rural Norway? In book: *International Labour Migration to Europe's Rural Regions*. DOI: 10.4324/9781003022367-13
32. Leknes, S. og Løkken, S. A. (2020). Empirical Bayes estimation of local demographic rates.

КӨШІ-ҚОН ПРОЦЕСТЕРІН РЕТТЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚҰРАЛДАРЫ:
ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ

Ахметова Г.Б.
Докторант
Қазақстан Республикасы Президентінің
жанындағы Мемлекеттік басқару
академиясы
Астана қ., Қазақстан
email: gulnaz.akhmetova@apa.kz

Боқаев Б.Н.
PhD
Сиракуз университеті
Максвелл азаматтық және мемлекеттік басқару мектебі, АҚШ
PhD кандидаты
email: bbokayev@syu.edu
<https://orcid.org/0000-0002-1037-7085>

Төребекова З.Т.
PhD, ғылыми хатшы
Зерттеулер, талдау және тиімділікті бағалау орталығы
Қазақстан Республикасы
Жоғарғы Есеп палатасы
Астана қ., Қазақстан
email: z.torebekova@stateaudit.kz
<https://orcid.org/0009-0008-9583-4177>

***Аңдатпа.** Қазіргі таңда ішкі көші-қон мәселесі әлем елдерінің әлеуметтік және экономикалық динамикасына әсер ететін маңызды факторға айналууда. Бұл мақала ішкі көші-қонның ағымдағы тенденцияларын қарастырады, оның аймақтық және халықаралық деңгейдегі себептері мен салдарын анықтайды. Салыстырмалы талдау негізінде ішкі көші-қонды басқарудың қаржылық ынталандыру, салық жеңілдіктері, әлеуметтік бағдарламалар мен саналуан қолдау шаралары сияқты құралдары талқыланады. Нәтижесінде экономикалық қиындықтар, қақтығыстар мен климаттың өзгеруі жаңа ішкі көші-қон ағындарының қалыптасуында маңызды рөл атқаратыны және бұл ел үкіметтерінің жіті назарын талап ететіні анықталды. Сондай-ақ, жаһандану жағдайында көші-қон ағындарын басқаруда және аймақтардағы шиеленістерді төмендету тәсілдерін әзірлеуде аймақтық өзара іс-қимылдың маңыздылығы көрсетілді.*

***Түйін сөздер:** көші-қон, реттеу, озық тәжірибе, экономикалық құралдар, әлеуметтік ынталандыру.*

**SOCIO-ECONOMIC INSTRUMENTS FOR REGULATING MIGRATION PROCESSES:
ANALYSIS OF WORLD PRACTICES****Akhmetova G.B.***

Doctoral student
Academy of Public Administration under the President
of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
email: gulnaz.akhmetova@apa.kz

Bokayev B.N.

PhD
Syracuse University
Maxwell School of Citizenship
and Public Affairs, USA
PhD Candidate
email: bbokayev@syr.edu
<https://orcid.org/0000-0002-1037-7085>

Torebekova Z.T.

PhD, scientific secretary
Center for Research, Analysis and Evaluation
of Effectiveness of the Supreme Audit Chamber
of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan
email: z.torebekova@stateaudit.kz
<https://orcid.org/0009-0008-9583-4177>

Abstract. *In the modern world, internal migration is becoming an increasingly significant factor influencing the state's social and economic dynamics. This article examines current trends in internal migration, identifying its causes and consequences at the regional and international levels. Based on a comparative analysis, this article discusses various internal migration management tools such as financial incentives, tax breaks, social programs, and support measures.*

The study results reveal that economic difficulties, conflicts, and climate change play a critical role in new internal migration flows that require the serious attention of national governments. Also, it highlights the importance of regional cooperation in managing migration flows and developing ways to reduce regional tensions in the context of globalization.

Keywords: *migration, regulation, best practices, economic instruments, social incentives.*

Kizimbayeva A.*

c.e.s., acting associate professor
NAO Caspian University of Technologies and Engineering after
S. Yessenov
Aktau c., Republic of Kazakhstan
E-mail: kizimbaeva@mail.ru
ORCID ID:0000-0002-2582-3156

Manqibayeva D.

c.e.s., acting associate professor
NAO Caspian University of Technologies
and Engineering after S.Yessenov
Aktau c., Republic of Kazakhstan
e-mail: kizimbaeva@mail.ru
ORCID ID:0000-0002-2712-1510

Mombekova G.

PhD, associate professor
H.A.Yassawi International Kazakh-Turkish
University
Turkestan, Kazakhstan
e-mail: gulmira.mombekova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-8175-5987

GLOBAL PRACTICE OF DIVERSIFICATION OF THE OIL AND GAS SECTOR OF THE ECONOMY

Abstract. *The article considers global trends in the development of the oil and gas sector of the economy. It aims to study the world experience in oil and gas industry diversification and adapt it to the context of Kazakhstan.*

Methodology: the work uses statistical, monographic, abstract-logical, and other methods.

The originality/value of the study is to consider the experience of foreign countries in the development of diversification of the oil and gas sector of the economy.

Results: the main directions of diversification in the oil and gas sector were determined.

Keywords: *diversification, oil and gas sector, production, investments, investment projects.*

■ INTRODUCTION

Enterprises of the oil and gas complex of Kazakhstan economy, as well as the whole oil and gas industry in general, are currently implementing programs of diversification of the production process, looking for new ways to improve the competitiveness of products, stability in the industry markets, choosing a strategy for their further development. Currently, oil and gas-producing enterprises and large companies to diversify their activities are expanding the range of commodity products, quickly responding to emerging changes in the industry markets, and looking for new ways to improve performance.

The change in the structure of production diversification of oil and gas-producing enterprises has a significant impact on their development and ensures the sustainability and stability of production activities.

Any diversification is associated with attracting investments and choosing the direction of its development. The diversification of the oil and gas complex is a rather resource-intensive process that requires a comprehensive economic analysis and evaluation of the selected investment project solution for diversification of production.

In the conditions of global economic challenges, assessing the diversification efficiency of oil and gas-producing enterprises is of particular importance since diversification will have a certain impact on the regional economic development where the oil and gas company is territorially located.

■ Literature review

Diversification of the oil and gas complex of Kazakhstan is aimed at increasing the complexity of production, introducing innovative technologies, and expanding the range of commodity products with added value.

Issues of research of the category of diversification of production are disclosed in the works of some authors: Ansoff I., Rudyk N.B., Yudin A. S., Nemchenko G., Donetskaya S., Dyakonov S.S., Nemchenko G., Donetskaya S., Diakonov K., Baikin A.K.

The development of the oil and gas industry of Kazakhstan is studied by the following scientists: Egorov O.I., Chigarkina O.A., Shalbolova U.J., Egemberdieva S.M., Elpanova M.A., Niyazbekova Sh.U. Their works are devoted to the problems of improving the efficiency of integrated use and proportional development of regions, the development of new large reserves of mineral resources, the formation of a cluster in the oil industry, the formation of priority directions of oil refining, the assessment of diversification and efficiency of investment in the development of the oil and gas sector of the national economy.

■ Materials and Methods

The article considers and analyses the world experience in the oil and gas sector diversification.

The main research methods are analysis, synthesis, comparison, concretization, generalization, formalization, subject modeling, and forecasting.

■ Results and Discussion

Kazakhstan, with its rich raw material resources, is a country with a relatively high dynamic GDP per capita. Kazakhstan has started its structural transformation to expand its share of the manufacturing industry relative to other oil and gas exporting countries relatively recently. At the same time, it relies on the experience of diversification of the oil and gas complex of other oil and gas producing countries, taking into account the availability of its production capacities, resource opportunities, location of productive forces on territorial grounds, human resources, transport accessibility of markets, demand for certain commodity products and other opportunities to organize production for the manufacture and export of products with high added value. In the context of diversification of the oil and gas sector of the national economy, Kazakhstan has an opportunity to move away from dependence on oil and gas prices.

Kazakhstan, in its strategic plans for industrial-innovative development, is largely based on the practice of diversification of the world's leading resource-rich economies. Considering the experience of the "Dutch disease" [1], many countries exporting energy resources have accumulated experience and practice of diversification of their oil and gas sector.

Let us consider the practice of diversification of the oil and gas sector of the world's leading countries producing and exporting oil and gas products.

United States of America. The United States of America is the country that achieved in 2021 the highest figures in terms of oil production (more than 747 million tonnes). More than 70% of oil reserves are explored and produced in the territories of six states: Texas, North Dakota, New Mexico, Alaska, and California. The largest oil and gas producing companies are Chevron, ExxonMobil, EOG Resources, ConocoPhillips, Anadarko Petroleum, and BP (20 major companies in total). The 15 largest oil refineries produce commodity products with added value, 10 of which belong to oil and gas-producing enterprises of the USA [2].

As of 2021, the refineries have a capacity of over 15 million tonnes of primary crude oil processing. Mexico, Canada, Japan, Brazil, the Netherlands, China, South Korea, and Singapore are the main countries consuming USA petroleum products.

The COVID-19 pandemic in April 2022 affected the level of demand for US petroleum products, reducing it by 30%, the main consumption of jet fuel declined by 72%, and motor gasoline by 46%. Although by the end of the year, the consumption of petroleum products (petrol and diesel) increased by 40-45% on average, experts forecast a decline in the consumption of petroleum products by about 10% [9]. In addition, the decline in shale oil prices forced about 40 oil and gas production companies developing hydrocarbons in the northern territories of the United States to declare bankruptcy [3].

Russian Federation. The Russian Federation produced more than 562 tonnes of oil in 2023, up 5,2 million tonnes from 2021. There are 292 oil and gas production enterprises operating in Russia, of which 105 are part of the structure of 11 VINK. The share of hydrocarbon production by the structures of the vertically integrated oil and gas companies in Russia exceeds 84% of all oil and gas produced in the country [4]. The main world-famous oil and gas-producing companies in Russia are Gazprom, LUKoil, TNK, Rosneft, and Surgutneftegaz.

Currently, diversification at oil and gas-producing companies is aimed at improving technologies and infrastructure and implementing investment projects to expand the range of petroleum products and petrochemicals. There is a small share of oil companies in the diversification of their assets for RES development.

Russian oil companies today do not show great interest in investing in the development of RES on the territory of the Russian Federation due to the imperfection of the domestic market and low profitability. The adoption of the Energy Strategy by the Russian Government and price volatility in the world markets will contribute to the revision of the investment portfolio and the growth of diversification of Russian oil and gas companies of the expansion of RES products.

Global climate programs will lead to increased demand for green oil and gas, and there will be a growing trend towards low-carbon energy through the expansion of renewable energy sources. Diversification of the oil and gas sector will focus on the re-injection of hydrocarbons and increased investment in unconventional or alternative energy sources in the fields.

Russia is widely implementing diversification into oil refining, not only domestically but also abroad. LUKoil has refineries in Bulgaria, Romania, and Italy and a 45 percent stake in the Zeeland refinery in the Netherlands. Rosneft has the Ukrainian ZAO Lunnik on its balance sheet. Russian vertically integrated oil companies have bought out 141 Ukrainian petrol stations and oil depots, some of which are now for sale [5].

To meet demand in the polymer product markets, the Russian oil and gas complex, through diversification of production, introduced additional capacity in the first quarter of 2024 and increased output and sales of Russian petrochemical products compared to the analyzed period of 2023 (Figure 1).

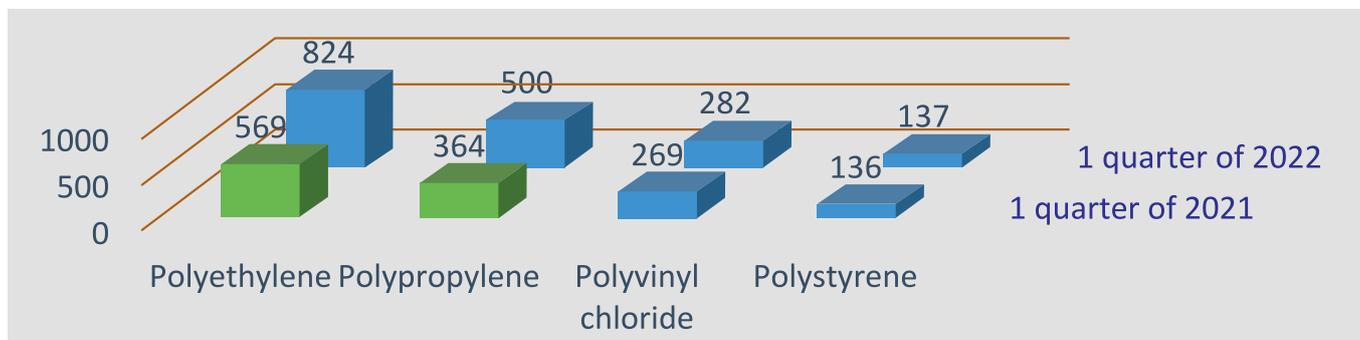

Figure 1. Volume of polymer output in Russia by types of commercial products (comparative analysis), thousand tonnes

Note - compiled by the author according to the source [6].

The main refining companies in the Russian oil and gas sector are the integrated petrochemical company Sibur, the Taif Group (Kazan), the chemical company Kazanorgsintez, and the oil and gas production companies Rosneft, Gazprom, and Lukoil. Of the 6 largest producers of petroleum products and petrochemicals operating in Russia, 3 belong to oil and gas-producing companies. Thus, Rosneft has diversified its refining production in 5 refineries, Gazprom – in 6 refineries, LUKOIL – in 2 refineries, which produce more than 11 types of petrochemical products of high conversion.

Saudi Arabia. Saudi Arabia tops the list of OPEC member countries in the production and export of hydrocarbon products, having 20% of the world's oil reserves, second only to Venezuela. The annual production of crude oil in the country is over 550 thousand tonnes. The cost of oil production in Saudi Arabia is the lowest in the world, as more than 60% of oil is light and ultra-light hydrocarbons.

The largest oil company, Saudi Aramco, controls 98 percent of all state oil production and has more than 100 hydrocarbon fields. The largest field, Al-Ghawar, with oil reserves of 4.8 billion tonnes, produces about 50% of the country's oil annually.

Saudi Arabia's oil and gas complex has diversified into three of the world's largest terminals: Ras Tapura (3.4 million bpd), Ju'aymah (3.12 million bpd) and Ju'aymah LPG (6.6 million bpd).

"Saudi Aramco has a network of 90 oil transportation pipelines with a total length of more than 19,000 kilometers. The oil company has an offshore fleet of 80 oil tankers (vessels).

Saudi Arabia's oil and gas sector is implementing a program to diversify into renewable energy to produce low-carbon energy.

The leading oil company Saudi-Aramco is diversifying production to reduce emissions to achieve high environmental performance. Following the global oil price crash in 2014, Saudi Arabia has adopted programs to diversify the country's economy beyond the oil sector, with plans to increase investment in renewable energy development to US\$30-50 billion by 2030. About 5 percent of shares of "Saudi Aramco" were put on IPO, and the proceeds are invested in the development of solar energy. "Saudi Aramco is investing its resources in scientific research on renewable energy. The company plans to spend 200 billion US dollars on green energy deals by 2025 to develop diversification of production [7].

Canada. Canada is one of the largest oil and gas developers in the world and is one of the top six hydrocarbon-producing and exporting countries. In the oil reserves, Canada is third after Venezuela and Saudi Arabia. Almost all oil produced in Canada is located in three provinces - Alberta (80% of all Canadian produced), Saskatchewan (13%), Newfoundland and Labrador (4%). Manitoba and British Columbia account for about 1% of Canadian oil production [8].

Canada has moved away from diversifying its oil and gas sector in the last decade due to the growth in oil exports. In 2022, the country resumed the implementation of diversification processes by oil companies again, as the current low oil prices, lack of developed pipeline infrastructure, and the need to comply with environmental emission standards are forcing Canada's oil and gas industry to focus investment resources on ensuring the sustainability of the national economy.

China. The largest oil companies are CNPC (has control over 70% of all explored Chinese oil reserves), CNOOC Corporation (offshore oil production), Sinopec Corporation (oil refining) with a network of subsidiaries for refining, transportation, services, infrastructure works, and facilities make up China's oil and gas complex.

Chinese oil and gas companies are implementing investment projects for oil and gas development in more than 40 countries, diversifying production in different directions. Chinese companies, with their presence in hydrocarbon deposits in Africa, Central Asia Kazakhstan, and Russia, meet the country's domestic energy needs. A significant portion of oil imports comes from the Persian Gulf countries. China is carrying out large-scale work on export diversification of transport routes, including sea transport of hydrocarbons [9].

One of the areas of diversification of China's oil and gas sector is the construction of new pipelines and diversification into the modernization of existing pipelines from Kazakhstan and Russia, as offshore transport is subject to risks due to political views and disagreements with the US.

■ CONCLUSIONS.

This article has investigated the practical directions of diversification of oil and gas sectors of the economy of such major world oil producers as the United States, Saudi Arabia, Russia, and Canada. The practice of diversification by the world's largest oil and gas-producing companies in facility development for unconventional energy sources has been investigated. The activity of the oil and gas complex of China, the largest importer of oil and gas, is considered.

Diversification of Kazakhstan's oil and gas sector into oil and gas transportation, expansion of export destinations, and expansion of the range of refinery products is mainly carried out at the state level.

REFERENCES

1. Hamfis, Saks, Stiglic. Kak izbezhat' resursnogo prokljatija/ per. s angl. N. Avtonomovoj, I. Fridmana/ pod.red. E. Dobrushinoj i A.Ju. Knobelja/ - M.: Izd. Instituta Gajdara.-2011- 464 s. //https://vk.com/wall-68638203_2476. 17.11.2022.
2. Gromov A. I., Titov A. V. Vlijanie pandemii COVID-19 na mirovoj rynek nefti. // Burenie i neft'. -№ 07.-2022.https://burneft.ru/archive/issues/2022-07/10. 15.10.2022.
3. Ermolenko G. V. Analiz dejatel'nosti vedushhih neftjanyh kompanij v oblasti vozobnovljaemoj jenergetiki. - M.: Institut jenergetiki NIU VShJe, 2017.-57 s.https://energy.hse.ru/data/2017/10/25/1157689079. 27.01.2018.
4. Safonova T. Ju. Razrabotka napravlenij diversifikacii neftjanyh kompanij. - avtoref. dis. na soisk. uchen. step. kand. jekon. nauk (2016) / FGBOU VO Rossijskaja akademija narodnogo hozjajstva i gosudarstvennoj sluzhby pri Prezidente Rossijskoj Federacii. - Moskva, 2016. http://www.dslib.net/economika-xozjajstva/razrabotka-napravlenij-diversifikacii-neftjanyh-kompanij.html. 28.09.2021
5. Rynek Kitaja popal v zavisimost' ot Kitaja, a Kitaj – ot importa nefti. https://nangs.org/news/markets/rynok-nefti-popal-v-zavisimosty-ot-kitaya-a-kitay-ot-importa-nefti. 28.08.2022.
6. Momeni M.A. Budushhee iranskoj nefti i jekonomicheskie posledstviya razvitija otrasli v kontekste rossijsko-iranskogo sotrudnichestva. //Nefyegas. -№8.-2022. https://magazine.neftegaz.ru/articles/makroekonomika/625010-budushchee-iranskoj-nefti-i-ekonomicheskie-posledstviya-razvitiya-otrasli-v-kontekste-rossijsko-iran/. 18.12.2022.
7. Vavina E. Potrebiteli jenerгии prosjat izmenit' mehanizmy podderzhki zelenoj generacii. https://www.vedomosti.ru/business/articles/2021/09/02/810278-mehanizmi-zelenoi-generatsii. 4.12.2022
8. Rabota v neftegazovoj promyshlennosti Kanady. https://immigrant.today/canada/14949-rabota-v-neftegazovoj-promyshlennosti-kanady.htm. 11.04.2022.
9. Neftjanaja i neftepererabatyvajushhaja promyshlennost' Kitaja. https://www.cdu.ru/tek_russia/articles/1/736/. 30.05.2022.

ЭКОНОМИКАНЫҢ МҰНАЙ-ГАЗ СЕКТОРЫН ӘРТАРАПТАНДЫРУДЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Кизимбаева А.

э.ғ.к., қауымдастырылған профессоры м.а.
«Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және
инжиниринг университеті» КЕАҚ
Ақтау қ. Қазақстан Республикасы
e-mail: kizimbaeva@mail.ru
ORCID ID:0000-0002-2582-3156

Мангибаева Д.

э.ғ.к., қауымдастырылған профессоры м.а.
«Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар және
инжиниринг университеті» КЕАҚ
Ақтау қ. Қазақстан Республикасы
e-mail: kizimbaeva@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2712-1510

Момбекова Г. Р.

PhD, қауымдастырылған профессор
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-
түрік университеті
Түркістан қ., Қазақстан Республикасы
e-mail: gulmira.mombekova@ayu.edu.kz
ORCID: 0000-0002-8175-5987

Аннотация. Мақалада экономиканың мұнай-газ секторының дамуындағы әлемдік тенденциялар қарастырылған.

Зерттеудің мақсаты: мұнай-газ саласын әртараптандырудың әлемдік тәжірибесін Қазақстан контекстіне бейімдеу мақсатында зерделеу.

Әдістеме: жұмыста статистикалық, монографиялық, дерексіз-логикалық және басқа зерттеу әдістері қолданылады.

Зерттеудің өзіндік ерекшелігі/құндылығы: экономиканың мұнай-газ секторын әртараптандыруды дамытудағы шет елдердің тәжірибесін қарастыру.

Зерттеу нәтижелері: ел экономикасының мұнай-газ секторын әртараптандырудың негізгі бағыттары анықталды.

Түйін сөздер: әртараптандыру, мұнай-газ секторы, өндіріс, инвестициялар, инвестициялық жобалар.

**МИРОВАЯ ПРАКТИКА ДИВЕРСИФИКАЦИИ
НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ**

Кизимбаева А.

к.э.н, и.о. ассоциированного профессора
НАО «Каспийский университет технологий и
инжиниринга им. Ш.Есенова»
г.Актау, Республика Казахстан
E-mail: kizimbaeva@mail.ru
ORCID:0000-0002-2582-3156

Момбекова Г.Р.

PhD, ассоциированный профессор
Международный казахско-турецкий
университет им. Х.А. Ясави
г.Туркестан, Республика Казахстан
E-mail: gulmira.mombekova@ayu.edu.kz
ORCID:0000-0002-8175-5987

Мангибаева Д.

к.э.н, и.о. ассоциированного профессора
НАО «Каспийский университет технологий и
инжиниринга им. Ш.Есенова»
г.Актау, Республика Казахстан
E-mail: kizimbaeva@mail.ru
ORCID ID: 0000-0002-2712-1510

***Аннотация.** В статье рассмотрены мировые тренды развития нефтегазового сектора экономики.*

Целью исследования является изучение мирового опыта диверсификации нефтегазовой отрасли с целью адаптации к контексту Казахстана

Методология: в работе использованы статистические, монографические, абстрактно-логические и другие методы исследования.

Оригинальность/ценность исследования заключается в рассмотрении опыта зарубежных стран в диверсификации нефтегазового сектора экономики.

Результаты исследования: определены основные направления диверсификации нефтегазового сектора экономики страны.

***Ключевые слова:** диверсификация, нефтегазовый сектор, производство, инвестиции, инвестиционные проекты.*

Рахметова А.М.

д.э.н., профессор

Центр исследований, анализа и оценки эффективности

г. Астана, Республика Казахстан

e-mail: aibota@mail.ru<https://orcid.org/0000-0002-8741-0373>

ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕР ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ОБРАБАТЫВАЮЩЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ВЫВОДЫ ДЛЯ КАЗАХСТАНА

***Аннотация.** В статье рассмотрена практика зарубежных стран в области оценки эффективности мер государственной поддержки субъектов обрабатывающей промышленности с целью обеспечения рационального расходования бюджетных средств. В частности, автором рассмотрен опыт оценки эффективности программ финансовой поддержки в разрезе таких стран, как США, Германия, Франция, Великобритания. При этом оценку эффективности мер государственной поддержки субъектов обрабатывающей промышленности автор рассматривает в том числе и сквозь призму интересов государственного аудита и решения проблем эффективного управления государственными ресурсами. В целях сравнительного анализа мирового опыта автором проведен методологический обзор по результатам опыта зарубежных стран по установленным ими подходам, стандартам, критериям оценки эффективности мер государственной поддержки в отношении предприятий обрабатывающей промышленности.*

Автором в соответствии с целью исследования сформулированы выводы по совершенствованию действующей системы государственного внешнего аудита и повышению эффективности использования государственных ресурсов. С учетом выводов сформирован комплекс рекомендаций в области совершенствования как методов оценки эффективности мер государственной поддержки для предприятий обрабатывающей промышленности, так и подходов к организации и проведения аудиторских мероприятий.

***Ключевые слова:** меры государственной поддержки, оценка эффективности, критерии, стандарты, обрабатывающая промышленность.*

■ Введение

Фундаментальной основой устойчивости развития любой экономики является развитая промышленность. Как свидетельствует мировой опыт развитие ни одной другой отрасли не может обеспечить для экономики существенного мультипликативного эффекта как промышленности и основных секторов. Для Казахстана как одного из крупным мировым экспортеров сырья, актуальность представляет развитие сектора обработки как единственный шанс снять излишнюю зависимость от добывающего сектора и доходов от экспорта сырьевых ресурсов, диверсифицировать структуру экономики, создать дополнительные рабочие места, нивелировать денежные фактора повышенных темпов инфляции, производить продукцию с высокой добавленной стоимостью, тем самым обеспечив стране достойное место в списке развитых стран мира, а казахстанцам соответствующие качество и уровень жизни.

Вместе с тем, Казахстан уже в течение продолжительного времени стремится к большей индустриализации для того, чтобы снизить сырьевую зависимость. Однако страна прогрессирует медленно в этом смысле и цель, сформированная более 20 лет, остается так и не достигнутой. Экономика Казахстана по-прежнему практически не диверсифицирована, а доходы бюджета по-прежнему формируются преимущественно за счет

отчислений нефтегазового сектора (свыше 40%). В этой связи целью исследования является на основе исследования мирового опыта по оценке эффективности мер государственной поддержки в приоритетных отраслях экономики (обрабатывающая промышленность) сформулировать выводы и рекомендации по адаптации передового зарубежного опыта в отечественных условиях.

■ Литературный обзор

Вопросы роста и развития экономики на основе факторов промышленного производства изучались еще в рамках классической экономической теории (Смит А., Маркс К.). Вслед за классиками теории промышленного развития Шумпетером Й.А. и Кондратьевым Н. А, которые рассматривая экономическую динамику делали акцент на индустриализации, Вебер А создал первую цельную теорию размещения промышленного производства. Представлениям о развертывании новой индустриализации посвящены труды ученых – экономистов ближнего зарубежья: Татаркина А.И., Кузнецова С.В. Сухарев О.С., Стрижакова Е.Н. и другие. Среди казахстанских и российских ученых, которые изучали вопросы аудита эффективности, следует выделить таких авторов, как: О. Оксикбаев, А. Зейнельгабдин, З. Загоскина, А. Нурумов, С. Агапцов, А. и др.

Вместе с тем, несмотря на всю глубину проведенных исследований, в теоретических концепциях и методических положениях, все еще недостаточно проработаны вопросы, определяющие специфику государственного аудита в области оценки эффективности промышленной политики, его место в системе государственного управления социально-экономическими процессами и в контексте повышения эффективности использования бюджетных ресурсов, что требует изучения обозначенных настоящего исследования.

Методы исследования, которые были использованы при проведении исследования относятся к основным методам научного познания общенаучные методы системного, статистического и сравнительного анализа.

■ Результаты и обсуждение

Современная практика государственной поддержки субъектов обрабатывающей промышленности требует адекватных методов анализа и оценки эффективности расходования бюджетных средств. Рассмотрим ведомственный опыт оценки эффективности программ финансовой поддержки в разрезе отдельных стран:

В **США** в последние полтора года хорошо продвинулись в локализации промышленного производства на своей территории, вопреки требованиям Всемирной торговой организации (*далее -ВТО*) выстроили систему пошлин на импортные товары, а программы государственной поддержки включают целевое финансирование, налоговые льготы промышленности и малому бизнесу, а также поддержку бесперебойного функционирования финансового рынка, субъекты которого активно поддерживают реальный сектор (*прежде всего в отношении производства продукции высоких переделов*) [1].

Особое внимание привлекают специализированные, меры финансовой поддержки. Так, с целью сохранения оборотных средств у предприятий через различного рода временные отказы государства принимать регулярные обязательные выплаты со стороны коммерческого сектора. В качестве примеров можно привести отсрочки, которые Министерство финансов США и Служба внутренних доходов предоставили для всех налогоплательщиков и предприятий дополнительное время для подачи и осуществления платежей без процентов или штрафов сроком до 90 дней [2].

В настоящее время наиболее эффективной мерой прямого государственного стимулирования признана американская программа «Инновационные исследования малого бизнеса» (*Small Business Innovation Research (SBIR)*) [3]. Указанные нормативно-правовые акты определяют основные задачи таких исследований и оговаривают общие принци-

пы формирования отчетов для участвующих в SBIR федеральных агентств. Контроль за исполнением требований Конгресса находится под юрисдикцией административно-бюджетного управления (далее - АБУ) [4]. Такой порядок принят Конгрессом США для повышения эффективности использования средств государственного бюджета и сокращения числа государственных программ, финансирование которых экономически неоправданно [5].

Оценка целесообразности и обоснованности использования финансовых средств, выделенных федеральным правительством для поддержки НИОКР малых предприятий, должна регулярно проводиться АБУ. Данный критерий является одним из основной при конкурсном отборе проектов на получение гранта SBIR и в дальнейшем определяет размер выделяемых ассигнований. Критерий рыночной востребованности обязателен при определении эффективности программы, но понятие «коммерциализация» и показатели, ее отражающие, ни в одном правовом акте, регулирующем деятельность SBIR, не оговорены, что существенно затрудняет процесс оценки данного критерия. В отчетах высшего органа аудита (далее - BOA) встречаются упоминания об использовании таких показателей коммерческого успеха, как индикатор первых продаж инновации, общее количество реализованных изобретений.

В **Германии** в 2004 году произошло реформирование системы государственной поддержки предприятий обрабатывающей промышленности, основанное на оценке эффективности действующих программ. Оценка была выполнена с использованием системного подхода, достаточно интересного и практически полезного. В частности, ключевые государственные программы были объединены в единую систему, эффективность которой оценивалась экспертами министерства по нижеследующим критериям: принцип наличия обратной связи каждой программы; постоянное совершенствование и обновление системы более эффективными программами, проектами, способами поддержки; поощрение обновления состава реципиентов программ; поощрение использования инструментов венчурного финансирования и формирования сетей; использование принципа самокупаемости (пополнения бюджетов программ за счет коммерческих успехов реципиентов); регулярная оценка эффективности каждой программы [6].

Во **Франции** центральное место в системе государственной поддержки предприятий промышленности занимает Национальное инновационное агентство. В 2004 году правительство приняло решение объединить данное агентство с Банком развития предприятий малого бизнеса и сформировать группу, получившую название OSEO. Реформирование агентства увеличило объем бюджета и расширило виды предоставляемой финансовой поддержки [7].

Главным инструментом бюджетной политики **Великобритании**, направленной на стимулирование предприятий обрабатывающей промышленности, является программа SMART, принцип которой заключается в субсидировании определенной доли проекта, при этом доля субсидии зависит от типа и размера исследований [8]. Необходимо отметить, что оценка эффективности этой программы выполнялась неоднократно. Аналогично другим подобным исследованиям работа представляет собой сравнительный анализ соответствия результатов, полученных от деятельности SMART, и поставленных задач. Большинство предприятий дали положительную оценку деятельности SMART. Участие в данной программе для многих предприятий стало отправной точкой для развития финансовой, производственной и научно-технической деятельности, а также способствовало увеличению количества партнерств в инновационной сфере. В числе выбранных показателей и критериев представлены: ежегодный прирост объемов оборота экономики (около 500 млн фунтов стерлингов), ежегодный прирост объемов экспорта (270 млн ф. ст.). При этом социальный эффект представлен динамикой числа рабочих мест (около 8000 ед.). Показателем, отражающим экономическую эффективность, является изме-

нение в объеме товарооборота в расчете на один млн фунтов стерлингов, вложенных государством в НИОКР [8].

Согласно позиции Генерального директората предприятия и промышленности Европейской комиссии, существует множество методов, которые могут быть использованы для оценки эффективности государственной помощи. Среди них можно выделить 8 нижеприведенных базовых методов:

К вышеуказанным методам относятся:

1 метод - «качественное описание эффектов первого порядка» - метод оценки, основанный на качественных характеристиках исследования. Сила качественных методов заключается в том, что они описывают процессы, лежащие в основе результатов. Однако его слабость заключается в том, что он не может сказать, в какой степени мера государственной помощи достигает своих целей. В целом, эксперты оценивают этот метод как широко применимый, относительно дешевый и быстрый.

2 метод - «предварительная оценка теории политики» - основан на предварительной оценке и является хорошим инструментом для тщательного изучения политики государственной помощи до ее реализации. Согласно мнению экспертов, этот метод не может учитывать побочные эффекты (такие как дополнительность) и фоновые характеристики и часто используется, но за предварительным исследованием редко следует тщательная оценка фактических последствий государственной помощи.

3 метод - «количественная оценка охвата государственной помощью» - количественная оценка реакции государственной помощи не ставит под сомнение эффекты, вызываемые этой схемой, но вместо этого проверяет, получили ли эту помощь все компании, имеющие право на поддержку, или нет. Этот метод может привести к интересной дополнительной информации и может дать представление, которое может объяснить эффект меры поддержки, но этот метод не оценивает саму эффективность. Эксперты отмечают зависимость данного метода от типа переменных в статистических базах данных и способа хранения данных в базе данных и признают такой недостаток метода как-то, что он не обеспечивает проверку на реальность», так как не собирает информацию о функционировании схемы на основе ее фактического функционирования.

4 метод - «количественная оценка эффектов первого порядка на основе опроса среди фирм, получивших помощь» - рассматривает эффекты, к которым приводит мера поддержки. Эксперты оценивают этот метод как прозрачный и общеприменимый, эффективный со средними затратами и временем и в некоторой степени поддающийся количественной оценке. Вместе с тем, данный метод относительно плохо учитывает такие важные моменты, как смещение и дополнительность, и не может убедительно доказать причинно-следственную связь между поддержкой и наблюдаемыми эффектами.

5 метод - «количественная оценка эффектов первого и второго порядка с контрольной группой» проводится в форме количественной оценки эффектов первого и второго порядка на основе учета условий труда и использования группы контроля. Эксперты оценивают этот метод как хороший для количественной оценки последствий той или иной меры, как нейтральный, прозрачный и общеприменимый.

6 метод - «количественная оценка эффектов (первого, второго и) третьего порядка на основе эконометрической модели и множества качественных и количественных источников данных, среди которых опрос с участием контрольной группы» - метод включает в себя эконометрическую модель, основанную на различных источниках и допускает «тонкую настройку в том смысле, что оценщик может посмотреть, что произойдет, если изменить определенные переменные его модели. Эксперты оценивают этот метод как наиболее способный количественно оценить эффекты государственной помощи (а также непреднамеренные эффекты), как объективный и способный доказать причинно-следственную связь, а также способный учитывать собственный вес, перемещение, дополнительность и фоновые характеристики в качестве контрольных переменных.

7 метод - «анализ соотношения, основанный на количественном анализе вторичных данных рации-анализ основан на количественном анализе региональных данных» - этот метод интересен тем, что он очень четко показывает некоторые существенные эффекты оказанных мер государственной поддержки. Сила сравнительного анализа заключается в том, что эффективность меры поддержки может быть выражена в одной или нескольких отдельных цифрах. Обратная сторона медали заключается в том, что анализ соотношений не учитывает никаких нюансов или оттенков. Еще одним недостатком этого подхода является то, что он использует только существующие источники данных. Таким образом, оценщик не имеет контроля над качеством и уровнем детализации своих исходных данных. Эксперты оценивают этот метод как прозрачный и позволяющий количественно оценить эффект от государственной помощи, однако они считают его непригодным для учета соответствующих факторов, таких как фактический вес и дополнительность, и оценивают его как умеренный при демонстрации причинно-следственной связи.

8 метод - «оценка программы без достижения цели» учитывает эффекты взаимодействия между различными мерами государственной помощи и что он учитывает все типы эффектов, а не только предполагаемые эффекты. Другим преимуществом является то, что этот подход не только дает ответ на вопрос, насколько эффективна мера или программа государственной помощи, но также и почему она настолько (неэффективна). Эксперты считают этот метод наилучшим, поскольку он позволяет количественно оценить эффекты государственной помощи, докажет причинно-следственные связи, является прозрачным, объективным и общеприменимым, учитывает такие явления, как *дедвейт (изменений, которые произошли бы в любом случае из-за других причинных или контекстуальных факторов, независимо от схемы оказания помощи)*, перемещение и дополнительность, а также допускает использование различных контрольных переменных [9].

В целом, сравнительный анализ используемых методов оценки показал, что европейская практика оценки эффективности мер государственной помощи в основу вышеуказанных методов оценки закладывает нижеследующие критерии: позволит ли этот метод количественно оценить эффект государственной помощи; может ли метод доказать причинно-следственную связь между государственной помощью и последствиями; является ли метод объективным/нейтральным или нет; является ли метод общеприменимым или нет; является ли метод прозрачным; является ли метод рентабельным или нет; независимо от того, является ли метод эффективным по времени; может ли метод учитывать собственный вес; может ли метод учитывать смещение; может ли метод учитывать дополнительность; может ли метод контролировать местоположение и другие внешние факторы и другие.

Применение методов оценки эффективности мер государственной помощи в условиях аудита эффективности, то по мнению ученых такие аудиторские проверки должны быть ориентированы на решение следующих задач: повышение ответственности за использование средств, выделенных в форме государственной помощи; повышение эффективности работы органов государственной власти и предприятий государственной помощи.

По мнению ряда ученых, при рассмотрении эффективности выделения средств бюджетов необходимо установить наличие экономической, социальной, эффективности, а также бюджетной результативности [10]:

- **Экономическая эффективность** текущего выделения государственных средств отражает результат, который будет получен на один тенге средств, привлеченных из всех источников финансирования:

$$ЭЭ = P/COС, \quad (1)$$

где ЭЭ - экономическая эффективность текущего использования средств;
 Р - результативность текущей государственной помощи, тенге;
 СОС-суммарный объем выделенных государственных средств, тенге.

Решение о экономической эффективности принимается на основании рассмотрения соотношения: $ЭЭ > 1$ – государственное финансирование эффективно; $ЭЭ < 1$ – государственное финансирование не эффективно.

• **Социальная эффективность** государственного финансирования выражается в создании обоснованных социальных преимуществ по сравнению с существующими условиями труда по виду деятельности, подлежащему государственному финансированию, в том числе в увеличении средней заработной платы работников, занятых в производстве продукции (выполнении работ, оказании услуг). Расчет социальной эффективности текущего государственного финансирования осуществляется по формуле:

$$ЭС = \frac{ФОТ1}{СЧ1} \div \frac{ФОТ0}{СЧ0}, \quad (2)$$

где ЭС - социальная эффективность государственного финансирования;
 ФОТ1 - фонд оплаты труда текущего периода, в котором получено государственное финансирование, тенге;
 СЧ1 - средняя численность работников текущего периода, в котором получено государственное финансирование, тенге;
 ФОТ0 - фонд оплаты труда базисного периода, в котором не получено государственного финансирования, тенге;
 СЧ0 - средняя численность работников базисного периода, в котором не получено государственного финансирования, тенге.

Решение о социальной эффективности принимается на основании рассмотрения соотношения: $ЭС > 1$ – государственное финансирование эффективно; $ЭС < 1$ – государственное финансирование не эффективно.

• **Бюджетная результативность** отражает изменение налоговых поступлений в бюджеты всех уровней и определяется как разница между налоговыми поступлениями при наличии государственной помощи и при ее отсутствии с использованием следующей формулы:

$$БР = НП1 - НП0, \quad (3)$$

где БР - бюджетная результативность государственной помощи, тенге;
 НП1 - налоговые поступления текущего периода, в котором получено государственное финансирование, тенге;
 НП0 - налоговые поступления базисного периода, в котором не получено государственного финансирования, тенге [11].

■ Выводы и рекомендации

Анализ мирового опыта осуществления мер государственной финансовой поддержки отраслям обрабатывающей промышленности, свидетельствует, что основной акцент в совокупном объеме оказываемых государственных мер делается на развитую сеть институтов развития и частные субъекты финансового сектора (банки, пенсионные фонды, страховые компании и субъекты рынка ценных бумаг и др.) при наличии системы гибких и адресных инструментов финансовой поддержки в зависимости от специфики отрасли, размеров промышленных предприятий и ожидаемых эффектов.

При этом методологический обзор методов оценки эффективности мер государственной поддержки в приоритетных отраслях экономики в разрезе зарубежных стран и методических подходов, показал, что каждая страна выбирает свой уникальный путь и свои методы (точечные или системные), но объединяет практику стран в данной предметной

области то, что все они содержат: 1) оценку социального и экономического эффектов как итоговых целей предлагаемых государством мер поддержки и 2) в отдельных случаях оценку мультипликативного эффекта на так называемом мезо уровне (в части развития конкретной отрасли или региона).

В этой связи, учитывая тот факт, что государство – наиболее заинтересованная сторона в создании системы оценки программ, использующих средства бюджета, необходимо обеспечить систему государственного аудита соответствующим аналитическим потенциалом и техническими средствами, которые в рамках проводимых аудиторских мероприятий позволяли бы государственным аудиторам получить верифицированные результаты оценки эффективности оказываемых государством мер поддержки приоритетных секторов и сфер отечественной промышленности с целью выработки своевременных управленческих решений на основе соотношения выделенных государственных ресурсов и реально достигнутых результатов (эффектов).

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Меры поддержки промышленности и предпринимательства в США// https://radelprom.pro/sobytiya_anonsy/tpost/tndm2zt5t4-meri-podderzhki-promishlennosti-i-predpr
2. <https://www.irs.gov/newsroom/tax-day-now-july-15-treasury-irs-extend-filing-deadline-and-federal-tax-payments-regardless-of-amount-owed>
3. Performance Budgeting: Observation on the Use of OMB's Program Assessment Rating Tool for the Fiscal Year 2004 Budget //Report to Congressional Requesters. United States General Accounting Office. January 2004. P. 4–6.
4. Results Oriented Government: GPRA Has Established a Solid Foundation for Achieving Greater Results. // Report to Congressional Requesters. United States General Accounting Office. March 2004. P. 4–6.
5. Н. И. Иванова. Национальные инновационные системы. М.: Наука, 2002. 244 с.
6. Results of the System Evaluation of Industry Integrating Research Assistance of the Federal Ministry of Economics and Technology (BMWi). December 2001.P.7
7. Annual Policy Trends and Appraisal Report for France 2004–2005. P. 9. www.cordis.lu/trendchart
8. General presentation of the measure/scheme/action/regulation, Grant for Research and Development (formerly SMART). http://trendchart.cordis.lu/tc_datasheet.cfm?id=7761
9. Review of methods to measure the effectiveness of state aid to SMEs Final report to the EuropeanCommission.<https://ec.europa.eu>
10. Боталова Н.В., Котлячков О.В. Оценка эффективности использования государственной помощи и роль критерия социальной эффективности//Вестник Удмуртского университета, 2010, №1
11. Sasha Shahbazi et al. Material efficiency measurement: empirical investigation of manufacturing industry / Procedia Manufacturing 8 (2017) 112 – 120

REFERENCES

1. Mery podderzhki promyshlennosti i predprinimatel'stva v SSHA// https://radelprom.pro/sobytiya_anonsy/tpost/tndm2zt5t4-meri-podderzhki-promishlennosti-i-predpr
2. <https://www.irs.gov/newsroom/tax-day-now-july-15-treasury-irs-extend-filing-deadline-and-federal-tax-payments-regardless-of-amount-owed>
3. Performance Budgeting: Observation on the Use of OMB's Program Assessment Rating Tool for the Fiscal Year 2004 Budget //Report to Congressional Requesters. United States General Accounting Office. January 2004. P. 4–6.
4. Results Oriented Government: GPRA Has Established a Solid Foundation for Achieving Greater Results. // Report to Congressional Requesters. United States General Accounting Office. March 2004. P. 4–6.
5. N. I. Ivanova. Natsional'nye innovatsionnye sistemy. M.: Nauka, 2002. 244z.
6. Results of the System Evaluation of Industry Integrating Research Assistance of the Federal Ministry of Economics and Technology (BMWi). December 2001.P.7
7. Annual Policy Trends and Appraisal Report for France 2004–2005. P. 9. www.cordis.lu/trendchart
8. General presentation of the measure/scheme/action/regulation, Grant for Research and Development (formerly SMART). http://trendchart.cordis.lu/tc_datasheet.cfm?id=7761
9. Review of methods to measure the effectiveness of state aid to SMEs Final report to the EuropeanCommission.<https://ec.europa.eu>
10. Botalova N.V., Kotlyachkov O.V. Otsenka ehffektivnosti ispol'zovaniya gosudarstvennoi pomoshchi i rol' kriteriya sotsial'noi ehffektivnosti//Vestnik Udmurtskogo universiteta, 2010, №1
11. Sasha Shahbazi et al. Material efficiency measurement: empirical investigation of manufacturing industry / Procedia Manufacturing 8 (2017) 112 – 120.

ӨНДЕУ ӨНЕРКӘСІБІН МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІН
БАҒАЛАУДЫҢ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Рахметова А.М.

э.ғ.д., профессор

Тиімділікті зерттеу, талдау және бағалау орталығы

Астана қ., Қазақстан Республикасы

e-mail: aibota@mail.ru

ORCID 0000-0002-8741-0373

Аңдатпа. Мақалада бюджет қаражатын ұтымды жұмсауды қамтамасыз ету мақсатында өңдеуші өнеркәсіп субъектілерін мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалау саласындағы шет елдердің тәжірибесі қарастырылған. Атап айтқанда, автор АҚШ, Германия, Франция, Ұлыбритания сияқты елдер бойынша қаржылық қолдау бағдарламаларының тиімділігін бағалау тәжірибесін қарастырды. Бұл ретте автор өңдеуші өнеркәсіп субъектілерін мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалауды, оның ішінде мемлекеттік аудит мүдделерінің призмасын және мемлекеттік ресурстарды тиімді басқару проблемаларын шешуді де қарастырады. Әлемдік тәжірибені салыстырмалы талдау мақсатында автор шет елдердің тәжірибесінің нәтижелері бойынша олар белгілеген тәсілдер, стандарттар, өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындарына қатысты мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалау критерийлері бойынша әдіснамалық шолу жүргізді. Автор зерттеу мақсатына сәйкес қолданыстағы мемлекеттік сыртқы аудит жүйесін жетілдіру және мемлекеттік ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыру бойынша тұжырымдар жасады. Қорытындыларды ескере отырып, өңдеуші өнеркәсіп кәсіпорындары үшін мемлекеттік қолдау шараларының тиімділігін бағалау әдістерін де, аудиторлық іс-шараларды ұйымдастыру мен өткізу тәсілдерін де жетілдіру саласында ұсынымдар кешені қалыптастырылды.

Түйін сөздер: мемлекеттік қолдау шаралары, тиімділікті бағалау, өлшемдер, стандарттар, өңдеу өнеркәсібі, экономиканы дамыту.

WORLD EXPERIENCE IN EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF GOVERNMENT SUPPORT
MEASURES FOR THE MANUFACTURING INDUSTRY

Rakhmetova A.M.

d.e.s., professor

Center for Research, Analysis

and Evaluation of Effectiveness

Astana, Republic of Kazakhstan

E-mail: aibota@mail.ru

ORCID 0000-0002-8741-0373

Abstract. The article examines the practice of foreign countries in the field of evaluating the effectiveness of state support measures for manufacturing entities in order to ensure the rational use of budget funds. In particular, the author examines the experience of evaluating the effectiveness of financial support programs in the context of countries such as the United States, Germany, France, and the United Kingdom. At the same time, the author considers the assessment of the effectiveness of measures of state support for subjects of the manufacturing industry, including through the prism of the interests of state audit and solving problems of effective management of public resources. In order to compare the world experience, the author conducted a methodological review based on the results of the experience of foreign countries according to their established approaches, standards, criteria for evaluating the effectiveness of state support measures in relation to manufacturing enterprises. The author, in accordance with the purpose of the study, formulated conclusions on improving the current system of state external audit and improving the efficiency of using public resources. Taking into account the conclusions, a set of recommendations has been formed in the field of improving both methods for evaluating the effectiveness of state support measures for manufacturing enterprises and approaches to organizing and conducting audit activities.

Keywords: government support measures, efficiency assessment, criteria, standards, manufacturing industry, economic development

Наурызбек М.Д.*

ДРА

Уполномоченный по этике
Министерства промышленности и строительства
Республики Казахстан
г. Астана, Казахстан
m.nauryzbek@mps.gov.kz
<https://orcid.org/0009-0002-1576-1913>

Бокаев Б.Н.

PhD

Сиракузский Университет
Школа гражданства и государственного
управления Максвелла, США
соискатель степени PhD
bbokayev@syr.edu
<https://orcid.org/0000-0002-1037-7085>

СИСТЕМА ДЕКЛАРИРОВАНИЯ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ В КОНТЕКСТЕ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ: ОПЫТ СТРАН ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

***Аннотация.** В статье проводится сравнительный анализ систем декларирования активов и доходов в четырех постсоветских странах: Казахстане, Украине, Грузии и России. Исследование выявляет ключевые сходства и различия в подходах к декларированию, обращая внимание на такие аспекты, как обязательность, прозрачность и верификация представляемых данных. Статья критически оценивает существующие механизмы декларирования, выявляет их слабые стороны на основе результатов сопоставления и предлагает рекомендации по улучшению этих систем. В статье делается акцент на том, что, несмотря на общие цели, страны постсоветского пространства находятся на разных этапах развития своих систем декларирования. Авторы подчеркивают возможность внедрения автоматизированных систем мониторинга, в частности технологий искусственного интеллекта и больших данных, которые позволят автоматически сопоставлять и верифицировать декларируемые сведения. Завершается статья выводом о необходимости укрепления механизмов верификации данных, расширения охвата декларирования и обеспечения более широкого доступа к декларируемой информации.*

***Ключевые слова:** государственная служба, коррупция, система декларирования, конфликт интересов, постсоветское пространство.*

■ Введение

По данным Всемирного банка, уже более 160 стран ввели официальное требование о раскрытии финансовой информации [1].

Требование декларирования доходов и имущества официально закреплено Конвенцией ООН против коррупции [2], которая ратифицирована Казахстаном (2008 г.), Украиной (2009 г.), Грузией (2008 г.), Россией (2006). Кроме того, все рассматриваемые страны, кроме России, являются участниками Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией ОЭСР (далее – Стамбульский план) [3].

Transparency International при расчете Индекса восприятия коррупции в 180 странах косвенно оценивает фактор наличия и эффективного функционирования системы декларирования [4].

По итогам 2023 года среди 180 стран Казахстан набрал 39 баллов (93 место), Украина – 36 баллов (104 место), Грузия – 53 баллов (49 место), Россия – 26 баллов (141 место) [4].

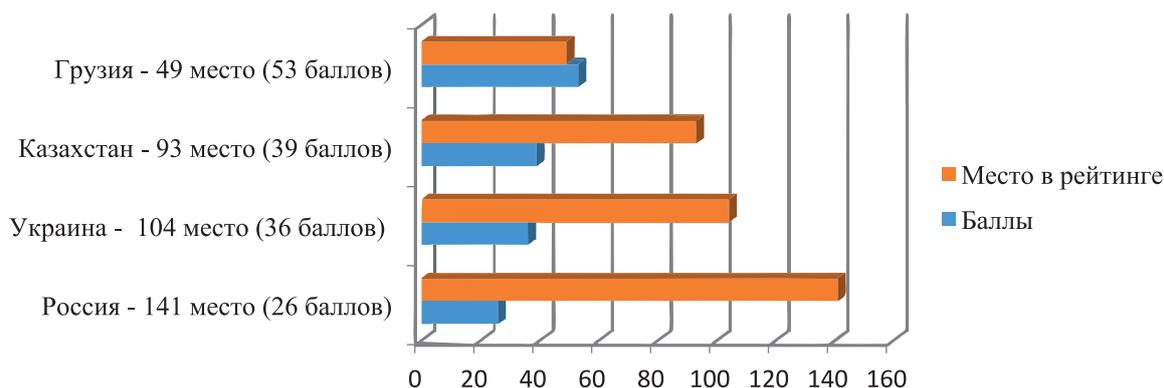

Рисунок 1. Позиции в рейтинге и баллы ИБК 2020

Источник: Transparency International
 [https://images.transparencycdn.org/images/CPI-2023-Report.pdf]

В условиях глобального усиления антикоррупционной борьбы, системы декларирования на государственной службе становятся ключевыми инструментами в предотвращении коррупционных практик.

В постсоветских странах, где традиции государственного управления формировались в условиях закрытости, актуальность исследования заключается в необходимости модернизации существующих механизмов декларирования.

Научная значимость исследования заключается в сравнительном анализе существующих систем декларирования в 4-х странах, что позволяет выявить общие проблемы и уникальные черты каждой из стран. Результаты исследования могут служить основой для дальнейших научных изысканий в этой сфере.

Таким образом, цель исследования заключается в проведении всестороннего анализа систем декларирования в постсоветских странах с целью выявления их сильных и слабых сторон, а также оценки их эффективности.

■ Методология исследования

В настоящей работе будет применен метод анализа вторичных данных из открытых источников информации (международные страновые обзоры, нормативные правовые акты стран), а также метод сравнительного анализа.

Во-первых, сравнительный анализ позволит получить более глубокое понимание исследуемого вопроса путем сопоставления с контр-субъектом. Во-вторых, этот метод расширяет информативность о других системах, на основании чего, раскрываются недостатки и преимущества.

Учитывая наличие множества критериев функционирования системы декларирования на государственной службе, наше исследование ограничится главным образом следующими критериями: 1) категорирование декларируемых сведений; 2) обнародование и доступность; 3) верификация сведений.

■ Обзор научной литературы

Изучив предшествующие исследования, отмечаем, что значительная часть научных работ посвящено институту декларирования в развивающихся и наименее развитых стран [5-8]. Некоторые научные работы затрагивают вопросы электронного раскрытия и декларирования финансовой информации [9-11].

Если наблюдать в страновом разрезе, то определенная часть авторов посвящают свои работы изучению антикоррупционных вопросов в Украине [12-15]. Аналогичный интерес для исследователей представляет и опыт Грузии в борьбе с коррупцией [16-18]. Вопросы

искоренения коррупции также актуальны и в Казахстане. Имеется ряд научных публикаций, посвященных этим вопросам [19-22].

Вместе с тем, совсем малое количество научных исследований посвящено изучению системы декларирования в сравнительном контексте по странам в постсоветском пространстве, Так, Стародуб Д. исследует вопросы антикоррупционного декларирования доходов лиц, уполномоченных на выполнение функций государства, а именно в Украине и странах СНГ [23].

Исследователи Титко А., Степанова Х. анализируют порядок представления деклараций в странах Западной Европы. Авторы заключают, что декларирование активов тесно переплетается с декларированием интересов [24].

В целом, практически все исследователи отмечают необходимость обеспечения публичности декларируемых сведений. Так, Мессик Р. подчеркивает, что предупреждение конфликта интересов заключается в обязанности чиновников раскрывать частные интересы, и система декларирования должна разрабатываться и внедряться с учетом конкретных условий страны [25-26].

Среди казахстанских исследований имеются работы об институте декларирования. Так, Смагулова Ш. считает, что государственным служащим необходимо декларировать расходы [27]. Другие авторы также солидарны в необходимости декларирования расходов [28-29].

■ Результаты

Казахстан

С 1995 года Казахстан начинает устанавливать систему декларирования.

Следует отметить, что с 1 января 2021 года начался первый этап введения в стране всеобщего декларирования. Соответственно в действие вступили новые положения Закона «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года (далее – Закон) в части мер финансового контроля [30]. Так, лица, определенные ст. 11 Закона, декларируют активы, обязательства, доходы и имущество [30, ст.11]. Однако, перечень сведений, подлежащих опубликованию, определяется уполномоченным органом по противодействию коррупции. [30, п.9 ст.11]

Таблица 1. Декларируемые сведения в Казахстане

Категория декларируемой информации	Пороговые значения для декларирования	Опубликование	Верификация
Доходы	Отсутствуют	Да (декларируемые сведения занимающих политические государственные должности; занимающих административные государственные должности корпуса «А»; депутатов Парламента Республики Казахстан; судей Республики Казахстан; лиц, исполняющих управленческие функции в субъектах квазигосударственного сектора)	Нет
Расходы	Не декларируются		Нет
Активы	В сумме, не превышающей предел 10000-кратного размера месячного расчетного показателя		Нет
Имущество	Отсутствуют		Нет
Обязательства	Отсутствуют		Нет

Источник: законодательство и электронное правительство Республики Казахстан

Сведения, подлежащие декларированию, не имеют пороговых значений. Кроме того, подарки и интересы не подлежат декларированию, также, как и расходы государственных служащих. При получении подарков служащие должны безвозмездно передать их в специальный фонд [30, пп.4) п.1 ст.12].

Следует отметить, что ранее, до 1 января 2021 года сведения составляли налоговую тайну, в связи с чем они не могли не быть представлены другому лицу без письменного разрешения налогоплательщика, могли лишь в определенных случаях [30, в старой редакции до 1 января 2021 года].

На сегодня публикуемые декларируемые сведения являются охраняемой законом тайной в соответствии с законодательством Казахстана [30, п.12 ст.11]. Механизмы и полномочия государственных органов по верификации содержания деклараций не установлены. Проверка достоверности сведений не осуществляется, поскольку уполномоченный орган не имеет полномочий [31].

Украина

Система декларирования в Украине установлена в середине 1990-х годов. Однако, после Евромайдана в 2016 году была внедрена совершенно новая система раскрытия информации об активах и интересах.

Согласно Закону Украины от 14 октября 2014 года «О предотвращении коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.03.2024 г.) (далее – Закон Украины) высокопоставленные государственные служащие декларируют доходы, расходы, имущество, активы, интересы [32] (Таблица 2).

В 2023 году Украинский парламент принял измененный закон № 9534 «О внесении изменений в некоторые законы Украины о порядке подачи деклараций лицами, уполномоченными выполнять функции государства или местного самоуправления в условиях военного положения» (от 5 сентября 2023 года) [33].

Таблица 2. Декларируемые сведения в Украине

Категория декларируемой информации	Пороговые значения для декларирования	Опубликование	Верификация
Доходы	Отсутствуют	Да (представленные декларации включаются в Единый государственный реестр деклараций лиц)	Да (проверяется Национальным агентством по вопросам предотвращения коррупции своевременность представления; правильность и полнота заполнения; логический и арифметический контроль)
Расходы	Если размер соответствующего расхода превышает 50 прожиточных минимумов		
Подарки	Если стоимость превышает 5 прожиточных минимумов, а для подарков в виде денежных средств – если превышает 5 прожиточных минимумов		
Имущество	Если стоимость превышает 100 прожиточных минимумов		
Активы	Совокупная стоимость которых превышает 50 прожиточных минимумов		
Интересы	Если размер обязательства превышает 50 прожиточных минимумов		

Источник: законодательство Украины

Таблица 2 демонстрирует наличие пороговых значений. Все сдаваемые декларации включаются в Единый государственный реестр деклараций лиц. На официальном веб-сайте Национального агентства по вопросам предотвращения коррупции обеспечивается доступ [32]. Также, информация проверяется на своевременность и правильность заполнения.

На наш взгляд, данная норма подразумевает проверку на соответствие расходной и доходной частей. (Таблица 2) Между тем, эксперты Всемирного Банка отмечают ограниченность полномочий Национального агентства по вопросам предотвращения коррупции в части верификации сведений [1].

В целом, Украина делает решительные шаги в борьбе с коррупцией, приняв закон, требующий немедленного раскрытия деклараций. Эти изменения усиливают прозрачность и укрепляют доверие граждан и международных партнеров.

Грузия

В 1997г. Грузия впервые приняла Закон о конфликте интересов и коррупции на государственной службе (далее – Закон Грузии), который регулировал вопросы упреждения конфликта интересов и декларирования доходов государственных служащих [34].

Институт декларирования в Грузии считается одним из самых действенных методов искоренения коррупции. Именно поэтому согласно Закону Грузии (консолидированная версия по состоянию на 28/06/2019 – 29/05/2020) все государственные служащие и члены семьи ежегодно декларируют свои доходы, расходы, подарки, имущество, активы и интересы (связи) [34] (Таблица 3).

Таблица 3. Декларируемые сведения в Грузии

Категория декларируемой информации	Пороговые значения для декларирования	Опубликование	Верификация
Доходы	Отсутствуют	Да (данные размещаются на официальных сайтах. Тем не менее, по закону должностные лица не обязаны раскрывать информацию о всей своей семье, что ослабляет полноту данных)	Да (проверяется Бюро государственной службы Грузии на предмет достоверности данных в заполненных декларациях)
Расходы	Отсутствуют		
Подарки	Если стоимость превышает 500 лари		
Имущество	Движимое имущество – если стоимость превышает 10 000 лари		
Активы	Наличные денежные активы, превышающие 4000 лари		
Интересы	Любое заключенное соглашение – если превышает 10 000 лари, в том числе трастовые соглашения		

Источник: законодательство Грузии

Согласно Таблице 3 существуют пороговые значения для декларирования отдельных сведений. Официальный сайт деклараций declaration.gov.ge позволяет фильтровать декларации по годам и государственным органам. Отмечается необходимость в обновлении онлайн системы: сведения должны быть структурированы и доступны в «machine – readable» формате [35].

Бюро государственной службы ведет мониторинг за внесением полных и правильных данных в декларациях, который ведется в форме верификации на основании (1) случайного отбора должностных лиц Единой электронной системой декларирования; (2) мотивированного письменного заявления. Результаты мониторинга публикуются в конце каждого календарного года [34].

Вместе с тем, Бюро государственной службы ставит под вопрос эффективность системы верификации. Так, Бюро государственной службы отмечает ключевые проблемы, а именно, что растет количество недобросовестно заполненных деклараций, проверяется лишь половина деклараций, а конфликты интересов и коррупция остаются вне охвата [36].

Россия

Раскрытие финансовой информации государственными чиновниками в России берет свое начало с 1992 года [37]. Аналогично ситуации в Казахстане, декларируемые сведения означали налоговую тайну [37].

Основные принципы и требования раскрытия финансовой и иной информации прописаны в федеральном законе Российской Федерации «О противодействии коррупции» (далее – Закон России) [38]. На сегодняшний день в обязательном порядке декларируются доходы, расходы, имущество, активы и обязательства имущественного характера (Таблица 4).

Таблица 4. Декларируемые сведения в России

Категория декларируемой информации	Пороговые значения для декларирования	Опубликование	Верификация
Доходы	Отсутствуют	Да (Все российские СМИ и официальные веб-сайты публикуют декларации, за исключением тех, которые касаются местонахождения недвижимости и информации, содержащей иные персональные данные)	Да (Уполномоченное физическое лицо или представитель работодателя проверяет информацию, чтобы убедиться в ее точности и полноте)
Расходы	Отсутствуют		
Имущество	Отсутствуют		
Активы	Отсутствуют		
Обязательства имущественного характера.	Отсутствуют		

Источник: законодательство России

Согласно информации, представляемой в Таблице 4, аналогично Казахстану, в России не установлены пороговые значения для представления декларируемых сведений.

Несмотря на обязательность обнародования, имеется ряд барьеров для обеспечения прозрачности. Так, запреты на указание персональных данных супругов, детей и иных членов семьи служащего подрывают саму суть идеи обеспечения доступности информации. Нет возможности знать точное местонахождение декларируемой недвижимости. Кроме того, в перечне декларируемых сведений отсутствуют интересы.

Международные организации критикуют российскую систему декларирования за недостаточную эффективность и формализм в проверке представленных сведений. Верификация, хоть и имеется, нуждается в улучшении для предотвращения уклонения от декларирования.

■ Обсуждение

Сравнение систем декларирования в четырех постсоветских странах позволяет выявить как общие черты, так и существенные различия:

- 1) Все рассматриваемые страны имеют системы декларирования, которые направлены на противодействие коррупции;

2) Во всех странах установлено законодательство, определяющее перечни сведений, сроки подачи, а также меры по верификации и обнародованию;

3) Все эти страны являются участниками международных антикоррупционных инициатив, таких как Конвенция ООН против коррупции.

Вместе с тем, все четыре страны находятся на разных этапах развития декларирования (Таблица 6).

Так, Казахстан пока не установил обязательность декларирования расходов, подарков и интересов, в отличие от Украины, Грузии и России. Между с тем, во всех рассматриваемых странах декларируемые сведения публикуются для общественности. Казахстан также пока на пути к установлению системной верификации декларируемой информации, когда как Украина, Грузия обязательность верификации уже установили. Однако, абсолютная эффективность системы верификации в обеих странах ставится под сомнение ввиду недостаточности полномочий, охвата данных системой и т.д.

Казахстан сталкиваются с проблемами в области верификации данных. **Украина и Грузия** демонстрируют более прогрессивный подход к декларированию, включая обязательное декларирование всех доходов и расходов, а также верификацию. **Россия**, несмотря на развитую законодательную базу, также сталкивается с проблемой формализма верификации данных.

Таблица 6. Сравнительная таблица по системам декларирования

	Казахстан	Украина	Грузия	Россия
Категории декларируемой информации				
Доходы	✓	✓	✓	✓
Расходы	✗	✓	✓	✓
Подарки	✗	✓	✓	✗
Имущество	✓	✓	✓	✓
Активы	✓	✓	✓	✓
Интересы	✗	✓	✓	✗
Наличие пороговых значений				
Доходы	✗	✗	✗	✗
Расходы	Не декларируются	✓	✗	✗
Подарки	Не декларируются	✓	✓	Не декларируются
Имущество	✗	✓	✓	✗
Активы	✓	✓	✓	✗
Интересы	Не декларируются	✓	✓	Не декларируются
Опубликование				
	✓	✓	✓	✓
Обязательная верификация (не формальная)				
	✗	✓	✓	✗

Под подарками в данном анализе подразумеваются не только крупные активы, такие как недвижимость или автомобили (по договору дарения), но и любые другие подношения, независимо от их природы или формы.

Суммируя результаты анализа, в первую очередь, необходимо уделить внимание следующим мерам: 1) расширение охвата декларирования; 2) повышение прозрачности и доступности данных; 3) укрепление механизмов верификации.

Для реализации вышеуказанного, следует рассмотреть возможность внедрения автоматизированных систем мониторинга, а именно технологий искусственного интеллекта и больших данных, которые позволят автоматически сопоставлять данные деклараций с реальными фактами.

■ Заключение

Подводя итоги исследования, стоит отметить, что все три рассматриваемые страны сосредоточились преимущественно на обеспечении соответствующей нормативной правовой базы и административной составляющей в функционировании системы декларирования. Так, установлены подлежащих декларированию перечни данных, прописаны сроки и способы подачи, определены ответственные ведомства за сбор деклараций, установлена обязательность обнародования и верификации.

Проводимые государственные политики в рассматриваемых странах характеризуются в большинстве своем необходимостью установить первоначальный фундамент.

Таким образом, хотя все рассматриваемые страны признают важность декларирования доходов и имущества в борьбе с коррупцией, успех их усилий варьируется в зависимости от уровня развития системы декларирования и качества ее реализации. Для повышения эффективности всем странам следует обратить внимание на укрепление механизмов верификации данных, расширение охвата декларирования и обеспечение более широкого доступа к декларируемой информации.

■ Источник финансирования

Исследование выполнено при поддержке Комитета науки МНВО РК в рамках проекта AP22787371 «Инструменты регулирования конфликта интересов на государственной службе в контексте реализации антикоррупционной политики».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. World Bank. Enhancing government effectiveness and transparency: The fight against corruption. – 2020. – URL: worldbank.org/curated/en/235541600116631094/pdf/Enhancing-Government-Effectiveness-and-Transparency-The-Fight-Against-Corruption.pdf
2. United Nations Convention against Corruption, Oct. 31, 2003, 2349 U.N.T.S. 41, U.N. Doc. A/58/422 – URL: www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf
3. OECD. Istanbul Anti-Corruption Action Plan 5th Round Monitoring: Pilot Performance Indicators, OECD - 2021 – URL: https://www.oecd.org/en/publications/2021/01/istanbul-anti-corruption-action-plan-5th-round-of-monitoring-pilot-performance-indicators-oecd-anti-corruption-network-for-eastern-europe-and-central-asia_7c101457.html
4. OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. Istanbul Anti-Corruption Action Plan 5th Round of Monitoring: Pilot Performance Indicators. 2021.- URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>
5. Salihi H. A., Jafari A. Corruption and anti-corruption strategies in Iran: An overview of the preventive, detective and punitive measures //Journal of Money Laundering Control. – 2020. – Т. 23. – №. 1. – С. 77-89.
6. Aidonojie P. A. Voluntary Assets and Income Declaration Scheme to Address Tax Evasion in Edo State Nigeria //Administrative And Environmental Law Review. – 2023. – Т. 4. – №. 1. – С. 1-18.
7. Uronu W. L., Andrea P. T. Compliance of Ethics Infrastructure for Public Officials' Assets Declaration in Tanzania //International Journal of Governance and Public Policy Analysis. – 2023. – Т. 5. – №. 01.
8. Ashukem J. C. N. Towards Operationalising Assets Declaration in Cameroon Through Political Will //African Journal of International and Comparative Law. – 2024. – Т. 32. – №. 1. – С. 27-47.
9. McNeal R., Schmeida M., Hale K. E-disclosure laws and electronic campaign finance reform: Lessons from the diffusion of e-government policies in the States //Government Information Quarterly. – 2007. – Т. 24. – №. 2. – С. 312-325.
10. Serrano-Cinca C., Rueda-Tomás M., Portillo-Tarragona P. Factors influencing e-disclosure in local public administrations // Environment and planning C: Government and Policy. – 2009. – Т. 27. – №. 2. – С. 355-378.
11. Halai A. et al. Digital anti-corruption tools and their implementation in various legal systems around the world //SHS Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – Т. 100. – С. 03005.
12. Hitch III J. T., Kuchma Y. Ukraine's New Anti-Corruption Law: Will it Really Stop Corruption in Ukraine? //The International Lawyer. – 2011. – С. 839-855.
13. De Waal T. Fighting a culture of corruption in Ukraine //Carnegie Europe. – 2016. – Т. 18. – С. 2016.

14. Králiková M. Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine //Journal of European Integration. – 2022. – Т. 44. – №. 2. – С. 245-260.
15. Smorodina S. Types of corruption and anti-corruption strategies in Ukraine. – 2021.
16. Auman K. " Give Their Service for Nothing": Bubbles, Corruption, and their Effect on the Founding of Georgia //Eighteenth-Century Studies. – 2020. – Т. 54. – №. 1. – С. 101-119.
17. Baev P. K. Civil wars in Georgia: Corruption breeds violence //Potentials of disorder. – Manchester University Press, 2018. – С. 127-144.
18. Di Puppo L. Anti-corruption interventions in Georgia //Fighting Corruption in Eastern Europe. – Routledge, 2013. – С. 121-137.
19. Sheryazdanova G. et al. Correlation between E-government and corruption risks in Kazakhstan //Utopía y Praxis Latinoamericana. – 2020. – Т. 25. – №. 7. – С. 41-48.
20. Turlubekova Z. The devil is in the details: Drug-trafficking and corruption in Kazakhstan : дис. – Utrecht University, 2020.
21. Kassenova A. M. Problems of the Legal Regulation and Practice of Enforcing Additional Punishment for Corruption-Related Offenses in Kazakhstan //Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE). – 2019. – Т. 10. – №. 39. – С. 227-237.
22. Sheryazdanova G., Butterfield J. E-government as an anti-corruption strategy in Kazakhstan //Journal of Information Technology & Politics. – 2017. – Т. 14. – №. 1. – С. 83-94.
23. Starodub D. Anti-corruption declaration: comparative legal analysis of Ukraine and the CIS countries //Legea și Viața. – 2016. – Т. 299. – №. 11/2. – С. 103-107.
24. Tytko A., Stepanova H. International Experience Of Declaring Property, Assets And Private Interests //Baltic Journal of Economic Studies. – 2019. – Т. 5. – №. 1. – С. 214-217.
25. Messick R. E. Regulating conflict of interest: International experience with asset declaration and disclosure //World Bank, Washington. – 2007.
26. Messick R. Income and assets declarations: Issues to consider in developing a disclosure regime //U4 Issue. – 2009.
27. Смагулова Ш. А. Тенденции противодействия коррупции в системе государственной службы Казахстана //Современные подходы к противодействию коррупции: тренды и перспективы. – 2019. – С. 195-200.
28. Мухаметов, А. Ф. (2019). Борьба с коррупцией: восприятие, рейтинг, опыт. Успех или поражение?.
29. Турецкий, Н. Н. (2012). Антикоррупционная политика Казахстана на современном этапе. Актуальные проблемы экономики и права, 6(4), 100-103.
30. Закон «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года № 410-V / Информационно правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL:<https://adilet.zan.kz/rus> (дата обращения: 03.08.24).
31. Положение о Комитете государственных доходов Министерства финансов Республики Казахстан. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 14 июня 2016 года № 306 / Информационно правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. Электронный ресурс. – URL:<https://adilet.zan.kz/rus> (дата обращения: 03.08.24).
32. Закон Украины «О предотвращении коррупции» от 14 октября 2014 года № 1700-VII / Информационная система ПАРАГРАФ. Электронный ресурс. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31619637 (дата обращения: 03.08.24).
33. Voichuk I. Ukraine's Parliament approves immediate asset declaration disclosure – Euromaidan Press. – 2023. – URL: <https://euromaidanpress.com/2023/09/20/ukraines-parliament-approves-immediate-asset-declaration-disclosure/>
34. Law of Georgia On Conflict of Interest and Corruption in Public Service dated 17/10/1997 №982 – URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/33550?publication=72>
35. Transparency International Georgia. The Georgian Asset Declaration System is in Need of an Update. – 2020. – <https://transparency.ge/en/blog/georgian-asset-declaration-system-need-update>
36. Transparency International Georgia. Monitoring of 2020 Asset Declarations: Worsened Results and Lack of Focus on Uncovering Corruption. – 2021. – URL: <https://transparency.ge/en/blog/monitoring-2020-asset-declarations-worsened-results-and-lack-focus-uncovering-corruption>
37. Конов А. А., Яковлев А. А. Антикоррупционное декларирование в России: существующие проблемы и возможные подходы к реформированию //Вопросы государственного и муниципального управления. – 2013. – №. 1. – С. 5-27. https://www.hse.ru/data/2012/09/13/1242257951/doklad_anti.pdf
38. Федеральный закон «О противодействии коррупции» от 25.12.2008 N 273-ФЗ / Информационная система КонсультантПлюс. Электронный ресурс. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_82959/ (дата обращения: 03.08.24).

REFERENCES

1. World Bank. Enhancing government effectiveness and transparency: The fight against corruption. – 2020. – URL: [worldbank.org/curated/en/235541600116631094/pdf/Enhancing-Government-Effectiveness-and-Transparency-The-Fight-Against-Corruption.pdf](https://www.worldbank.org/curated/en/235541600116631094/pdf/Enhancing-Government-Effectiveness-and-Transparency-The-Fight-Against-Corruption.pdf)
2. United Nations Convention against Corruption, Oct. 31, 2003, 2349 U.N.T.S. 41, U.N. Doc. A/58/422 – URL:[unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf](https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf)
3. OECD. Istanbul Anti-Corruption Action Plan 5th Round Monitoring: Pilot Performance Indicators, OECD - 2021 – URL: https://www.oecd.org/en/publications/2021/01/istemia-anti-corruption-action-plan-5th-round-of-monitoring-pilot-performance-indicators-oecd-anti-corruption-network-for-eastern-europe-and-central-asia_7c101457.html
4. OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. Istanbul Anti-Corruption Action Plan 5th Round of Monitoring: Pilot Performance Indicators. 2021.- URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>

5. Salihu H. A., Jafari A. Corruption and anti-corruption strategies in Iran: An overview of the preventive, detective and punitive measures //Journal of Money Laundering Control. – 2020. – T. 23. – №. 1. – C. 77-89.
6. Aidonjoe P. A. Voluntary Assets and Income Declaration Scheme to Address Tax Evasion in Edo State Nigeria //Administrative And Environmental Law Review. – 2023.– T. 4. – №. 1. – C. 1-18.
7. Uronu W. L., Andrea P. T. Compliance of Ethics Infrastructure for Public Officials' Assets Declaration in Tanzania //International Journal of Governance and Public Policy Analysis. – 2023. – T. 5. – №. 01.
8. Ashukem J. C. N. Towards Operationalising Assets Declaration in Cameroon Through Political Will //African Journal of International and Comparative Law. – 2024. – T. 32. – №. 1. – C. 27-47.
9. McNeal R., Schmeida M., Hale K. E-disclosure laws and electronic campaign finance reform: Lessons from the diffusion of e-government policies in the States //Government Information Quarterly. – 2007. – T. 24. – №. 2. – C. 312-325.
10. Serrano-Cinca C., Rueda-Tomás M., Portillo-Tarragona P. Factors influencing e-disclosure in local public administrations // Environment and planning C: Government and Policy. – 2009. – T. 27. – №. 2. – C. 355-378.
11. Halai A. et al. Digital anti-corruption tools and their implementation in various legal systems around the world //SHS Web of Conferences. – EDP Sciences, 2021. – T. 100. – C. 03005.
12. Hitch III J. T., Kuchma Y. Ukraine's New Anti-Corruption Law: Will it Really Stop Corruption in Ukraine? //The International Lawyer. – 2011. – C. 839-855.
13. De Waal T. Fighting a culture of corruption in Ukraine //Carnegie Europe. – 2016. – T. 18. – C. 2016.
14. Králiková M. Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine //Journal of European Integration. – 2022. – T. 44. – №. 2. – C. 245-260.
15. Smorodina S. Types of corruption and anti-corruption strategies in Ukraine. – 2021.
16. Auman K. " Give Their Service for Nothing": Bubbles, Corruption, and their Effect on the Founding of Georgia //Eighteenth-Century Studies. – 2020. – T. 54. – №. 1. – C. 101-119.
17. Baev P. K. Civil wars in Georgia: Corruption breeds violence //Potentials of disorder. – Manchester University Press, 2018. – C. 127-144.
18. Di Pippo L. Anti-corruption interventions in Georgia //Fighting Corruption in Eastern Europe. – Routledge, 2013. – C. 121-137.
19. Sheryazdanova G. et al. Correlation between E-government and corruption risks in Kazakhstan //Utopía y Praxis Latinoamericana. – 2020. – T. 25. – №. 7. – C. 41-48.
20. Turlubekova Z. The devil is in the details: Drug-trafficking and corruption in Kazakhstan : дис. – Utrecht University, 2020.
21. Kassenova A. M. Problems of the Legal Regulation and Practice of Enforcing Additional Punishment for Corruption-Related Offenses in Kazakhstan //Journal of Advanced Research in Law and Economics (JARLE). – 2019. – T. 10. – №. 39. – C. 227-237.
22. Sheryazdanova G., Butterfield J. E-government as an anti-corruption strategy in Kazakhstan //Journal of Information Technology & Politics. – 2017. – T. 14. – №. 1. – C. 83-94.
23. Starodub D. Anti-corruption declaration: comparative legal analysis of Ukraine and the CIS countries //Legea și Viața. – 2016. – T. 299. – №. 11/2. – C. 103-107.
24. Tytko A., Stepanova H. International Experience Of Declaring Property, Assets And Private Interests //Baltic Journal of Economic Studies. – 2019. – T. 5. – №. 1. – C. 214-217.
25. Messick R. E. Regulating conflict of interest: International experience with asset declaration and disclosure //World Bank, Washington. – 2007.

26. Messick R. Income and assets declarations: Issues to consider in developing a disclosure regime //U4 Issue. – 2009.
27. Smagulova Sh. A. Tendencii protivodejstvija korrupcii v sisteme gosudarstvennoj sluzhby Kazahstana //Sovremennye podhody k protivodejstviju korrupcii: trendy I perspektivy. – 2019. – S. 195-200.
28. Muhametov, A. F. (2019). Bor'ba s korrupciej: vosprijatie, rejting, opyt. Uspeh ili porazhenie?.
29. Tureckij, N. N. (2012). Antikorrupcionnaja politika Kazahstana na sovremennom jetape. Aktual'nye istema jekonomiki I prava, 6(4), 100-103.
30. Zakon «O protivodejstvii korrupcii» ot 18 nojabrja 2015 goda № 410-V / Informacionno pravovaja istema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan. Jelektronnyj resurs. – URL:https://adilet.zan.kz/rus (data obrashhenija: 03.08.24).
31. Polozhenie o Komitete gosudarstvennyh dohodov Ministerstva finansov Respubliki Kazahstan. Prikaz Ministra finansov Respubliki Kazahstan ot 14 ijunja 2016 goda № 306 / Informacionno pravovaja istema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan. Jelektronnyj resurs. – URL:https://adilet.zan.kz/rus (data obrashhenija: 03.08.24).
32. Zakon Ukrainy «O predotvrashhenii korrupcii» ot 14 oktjabrja 2014 goda № 1700-VII / Informacionnaja istema PARAGRAF. Jelektronnyj resurs. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31619637 (data obrashhenija: 03.08.24).
33. Voichuk I. Ukraine's Parliament approves immediate asset declaration disclosure – Euromaidan Press. – 2023. – URL: https://euromaidanpress.com/2023/09/20/ukraines-parliament-approves-immediate-asset-declaration-disclosure/
34. Law of Georgia On Conflict of Interest and Corruption in Public Service dated 17/10/1997 №982 – URL: https://matsne.gov.ge/en/document/view/33550?publication=72
35. Transparency International Georgia. The Georgian Asset Declaration System is in Need of an Update. – 2020. – URL: https://transparency.ge/en/blog/istema-asset-declaration-system-need-update
36. Transparency International Georgia. Monitoring of 2020 Asset Declarations: Worsened Results and Lack of Focus on Uncovering Corruption. – 2021. – URL: https://transparency.ge/en/blog/monitoring-2020-asset-declarations-worsened-results-and-lack-focus-uncovering-corruption
37. Konov A. A., Jakovlev A. A. Antikorrupcionnoe deklarirovanie v Rossii: sushhestvujushhie istema I vozmozhnye podhody k reformirovaniju //Voprosy gosudarstvennogo I municipal'nogo upravlenija. – 2013. – №. 1. – S. 5-27. https://www.hse.ru/data/2012/09/13/1242257951/doklad_anti.pdf
38. Federal'nyj zakon “O protivodejstvii korrupcii” ot 25.12.2008 N 273-FZ / Informacionnaja istema Konul'tantPljus. Jelektronnyj resurs. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_82959/ (data obrashhenija: 03.08.24).

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ КОНТЕКСІНДЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ ДЕКЛАРАЦИЯЛАУ ЖҮЙЕСІ: ПОСТКЕҢЕСТІК МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Наурызбек М.Д.*

DPA

Қазақстан Республикасы Өнеркәсіп және құрылыс министрлігінің Әдеп жөніндегі уәкілі
Астана қ., Қазақстан

email: m.nauryzbek@mps.gov.kz

https://orcid.org/0009-0002-1576-1913

Боқаев Б.Н.

PhD

Сиракуз Университеті

Максвелл Азаматтық және Мемлекеттік басқару мектебі, АҚШ

PhD үміткер

email: bbokayev@syr.edu

https://orcid.org/0000-0002-1037-7085

***Аңдатпа.** Мақалада Қазақстан, Украина, Грузия және Ресей посткеңестік елдердегі активтер мен кірістерді декларациялау жүйелеріне салыстырмалы талдау жасалады. Зерттеу декларациялау тәсілдеріндегі негізгі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды анықтайды, ұсынылатын деректердің міндеттілігі, ашықтығы және тексерілуі сияқты аспектілерге назар аударады. Мақала қолданыстағы декларация механизмдерін сыни тұрғыдан бағалайды, салыстыру нәтижелерінің негізінде олардың әлсіз жақтарын анықтайды және осы жүйелерді жақсарту бойынша ұсыныстар береді. Мақалада жалпы мақсаттарға қарамастан, посткеңестік кеңістіктегі елдер өздерінің декларациялау жүйелерін дамытудың әртүрлі кезеңдерінде екендігіне баса назар аударады. Авторлар автоматтандырылған мониторинг жүйелерін, атап айтқанда, декларацияланатын мәліметтерді автоматты түрде салыстыруға және верификациялауға мүмкіндік беретін жасанды интеллект және үлкен деректер технологияларын енгізу мүмкіндігін атап көрсетеді. Мақала деректерді верификациялау тетіктерін нығайту, декларациялаумен қамтылған мәліметтерді кеңейту және декларацияланатын ақпаратқа неғұрлым кең қолжетімділікті қамтамасыз ету қажеттігі туралы қорытындымен аяқталады.*

***Түйін сөздер:** мемлекеттік қызмет, сыбайлас жемқорлық, декларациялау жүйесі, мүдделер қақтығысы, посткеңестік елдер.*

THE PUBLIC SERVICE DECLARATION SYSTEM
IN THE CONTEXT OF ANTI-CORRUPTION:
THE EXPERIENCE OF THE POST-SOVIET STATES

Nauryzbek M.D. *

DPA

Ethics Commissioner of the Ministry of Industry and
Construction of the Republic of Kazakhstan
Astana, Kazakhstan

email: m.nauryzbek@mps.gov.kz

<https://orcid.org/0009-0002-1576-1913>

Bokayev B.N.

PhD

Syracuse University

Maxwell School of Citizenship and Public Affairs, USA

PhD candidate

email: bbokayev@syr.edu

<https://orcid.org/0000-0002-1037-7085>

Abstract. *The article provides a comparative analysis of asset and income declaration systems in post-Soviet countries: Kazakhstan, Ukraine, Georgia and Russia. The study identifies key similarities and differences in approaches to declaration, paying attention to such aspects as the obligation, transparency and verification of the submitted data. The article critically evaluates the existing declaration mechanisms, identifies their weaknesses based on the results of the comparison and offers recommendations for improving these systems. The article focuses on the fact that the countries of the post-Soviet space are at varying phases of development in their declaration systems, despite their common goals. The authors emphasize the possibility of implementing automated monitoring systems, in particular artificial intelligence and big data technologies, which will automatically compare and verify the declared information. The article makes a conclusion on the need to strengthen data verification mechanisms, expand the scope of declaration and ensure wider access to declared information.*

Keywords: *public service, corruption, declaration system, conflict of interests, post-soviet space.*

